

KUYUCU MURAD PAŞA

Abdulkasim GÜL

**Yüksek Lisans Tezi
Tarih Anabilim Dalı
Yrd. Doç. Dr. İbrahim Etem ÇAKIR
2015
Her Hakkı Saklıdır**

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH BÖLÜMÜ**

Abdulkasim GÜL

KUYUCU MURAD PAŞA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Yrd. Doç. Dr. İbrahim Etem ÇAKIR**

ERZURUM-2015

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

21.07.2015

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "**KUYUCU MURAD PAŞA**" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

Tezimin/Raporumun 2 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Abdulkasim GÜL

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yrd. Doç. Dr. İbrahim Etem ÇAKIR danışmanlığında, Abdulkasim GÜL tarafından hazırlanan bu çalışma 21/07/2015 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Tarih Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Yrd. Doç. Dr. İbrahim Etem ÇAKIR

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Bilgehan PAMUK

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Ümit KILIÇ

İmza:
İmza:
İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir.

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

F-85/00/22.02.2012

İÇİNDEKİLER

ÖZET	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR DİZİNİ	VI
ÖNSÖZ	VIII

GİRİŞ

LİTERATÜR VE KAYNAKLAR

I. LİTERATÜRE GENEL BİR BAKIŞ	1
II. KAYNAKLAR	4
A. Arşiv Kaynakları	4
B. Gazavâtnâmeler	5
C. Kronikler	5
D. Döneme Ait Diğer Eserler.....	8

BİRİNCİ BÖLÜM

KUYUCU MURAD PAŞA'NIN HAYATI

1.1.VEZİR-İ ÂZAMLIĞINA KADAR MURAD PAŞA	9
1.1.1.Doğumu ve Aslı	9
1.1.2. Eğitimi ve Saraydaki Vazifesi.....	11
1.1.3. Mısır'daki Vazifeleri	11
1.1.3.1. Kethüdalığı.....	11
1.1.3.2. Çerâkise Ağalığı.....	13
1.1.3.3. Mısır Hac Emirliği	14
1.1.3.4. Deşişe Nazırlığı.....	15
1.1.4. Beylerbeyliği	16
1.1.4.1. Yemen Beylerbeyliği	16
1.1.4.2. Trablus-Şam Beylerbeyliği	21
1.1.4.3. Mazuliyeti	22
1.1.4.4. Karaman Beylerbeyliği (İlk)	23
1.1.4.5. Dulkadir Beylerbeyliği.....	24
1.1.4.6. Halep Beylerbeyliği	25

1.1.4.7. Karaman Beylerbeyliği (İkinci)	25
1.1.4.8. Esâreti.....	27
1.1.4.9. Kıbrıs Beylerbeyliği (İlk).....	30
1.1.4.10. Trablus-Şam Beylerbeyliği	31
1.1.4.11. Kıbrıs Beylerbeyliği (İkinci).....	31
1.1.4.12. Şam Beylerbeyliği.....	32
1.1.4.13. Diyarbakır Beylerbeyliği.....	33
1.1.5. Vezirliği ve Rumeli Beylerbeyliği	39
1.1.6. Kubbealtı Vezirliği.....	42
1.1.7. Serdarlığı ve Zitvatorok Anlaşması	44
1.2. MURAD PAŞA’NIN VEZİR-İ ÂZAMLIGI.....	48
1.2.1. Vezir-i âzamlığa Tayini.....	48
1.2.2. Murad Paşa’nın Vezir-i âzamlığına Kadar Celâli İsyanlarının Durumu.....	50
1.2.3. Murad Paşa’nın İstanbul’a Gelişi ve Sefer Hazırlıkları	57
1.2.4. Celâli Seferleri	60
1.2.4.1. Canbolatoğlu Ali Seferi	60
1.2.4.1.1. Oruç Ovası Savaşı.....	68
1.2.4.1.2. Halep Kışlağı.....	71
1.2.4.2. Bağdat’ın Celâlilerden Temizlenmesi.....	74
1.2.4.3. Kalenderoğlu Mehmed Seferi	75
1.2.4.3.1. Göksun Yaylası Savaşı.....	78
1.2.4.3.2. Kara Hasan Gediği Baskını.....	82
1.2.4.4. İstanbul’a Dönüş	85
1.2.4.5. Üsküdar Seferi.....	88
1.2.5. Zitvatorok Anlaşması Müzakereleri ve Bazı Devletler İle Muahedeler	94
1.2.6. Şark (Tebriz) Seferi.....	97
1.2.7. Murad Paşa’nın Vefatı	103

İKİNCİ BÖLÜM

MURAD PAŞA’NIN ŞAHSİYETİ, CELÂLİ TEDİBİ VE ISLAHATÇILIĞI

2.1. MURAD PAŞA’NIN ŞAHSİYETİ	106
2.2. MURAD PAŞA’NIN CELÂLİ TEDİBİ.....	112

2.2.1. Murad Paşa'nın Lakapları ve Kuyuculuğu	112
2.2.2. Murad Paşa'nın Celâli Tedibi ve Neticeleri.....	114
2.2.3. Dönem Müverrihlerinin Murad Paşa'nın Celâli Mücadelesine Bakışı	120
2.3. MURAD PAŞA'NIN ISLAHATÇILIĞI.....	124
2.3.1. Anadolu'da Nizamın Yeniden Tesisi ve 1018 (1609) Tarihli Adâletnâme	124
2.3.2. Askerî ve Malî Düzenlemeler	131

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MURAD PAŞA'NIN AİLESİ VE HAYRATLARI

3.1. EŞLERİ VE ÇOCUKLARI.....	138
3.2. VAKIFLARI VE ESERLERİ	139
3.2.1. Yemen'deki Eserleri.....	139
3.2.2. Şam'daki (Haremeyn-i Şerifeyn) Vakfı ve Eserleri.....	140
3.2.3. Mısır'daki Vakfı.....	143
3.2.4. İstanbul'daki Vakfı ve Eserleri	143
3.2.4.1. Kuyucu Murad Paşa Külliyesi	144
3.2.4.1.1. Türbe	145
3.2.4.1.2. Sebil	146
3.2.4.1.3. Medrese-Dershane-Mescit	147
3.2.4.1.4. Sıbyan Mektebi	148
3.2.4.1.5. Kütüphane	149
3.2.4.1.6. Dükkânlar	149
3.3. KUYUCU MURAD PAŞA'YA ATFEDİLEN ESERLER.....	149
3.3.1. Antalya Murad Paşa Camisi.....	149
3.3.2. Erzurum Murad Paşa Camisi	152
SONUÇ.....	154
KAYNAKÇA.....	155
EKLER.....	169
ÖZGEÇMİŞ.....	183

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KUYUCU MURAD PAŞA

Abdulkasim GÜL

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. İbrahim Etem ÇAKIR

2015, 183 sayfa

Jüri: Yrd. Doç. Dr. İbrahim Etem ÇAKIR (Danışman)

Prof. Dr. Bilgehan PAMUK

Doç. Dr. Ümit KILIÇ

1606-1611 yılları arasında vezir-i âzamlık yapan Kuyucu Murad Paşa, Osmanlı tarihinin mühim şahsiyetlerindedir. Uzun yıllar Mısır eyaletinde çeşitli vazifeler yaptıktan sonra Osmanlı Devleti'nin neredeyse hemen her bölgesinde beylerbeylik yapmış, daha sonra vezirlik rütbesine yükselmiştir. Avusturya cephesi serdarı iken 1606 yılındaki Zitvatorok Anlaşması'nın müzakerelerini yürütmüştür. Kısa bir süre sonra ise vezir-i âzam olmuştur. Kuyucu Murad Paşa'yı ön plana çıkaran tarihi olaylar ise devleti uzun yıllar meşgul eden ve özellikle Anadolu'da çok tehlikeli hal alan Celâli İsyânları'dır. Şiddetli yanlısı tedbirlerle bu isyanları bastırmada muvaffak olan Murad Paşa, aynı zamanda bozulmuş olan nizamın yeniden tesisi için uğraşmıştır. Bu maksatla idari ve hukuki ıslahatlara giriştiği gibi bozulmuş askeri yapının yeniden eski haline getirilmesi için de raporlar hazırlatmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kuyucu Murad Paşa, Devşirme, Kethüda, Beylerbeyi, Vezir-i âzam, Celâli, Islahat.

ABSTRACT**MASTER THESIS****KUYUCU MURAD PAŞA****Abdulkasim GÜL****Advisor: Assist. Prof. Dt. İbrahim Etem ÇAKIR****2015, Page: 183****Jury: Assist. Prof. Dr. İbrahim Etem ÇAKIR (Advisor)****Prof. Dr. Bilgehan PAMUK****Assoc. Prof. Dr. Ümit KILIÇ**

Kuyudju Murad Pasha, who was a grand-vizier between the years 1606 and 1611, is one of the the most significant figures of the Ottoman history. After conducting various duties in Egypt province for long years, he become governer in almost every region of Ottoman State, and later he was given the vizier title. While he was the commander in chief in Austria frontline, he carried out the negotiations of Zitvotorok treaty in 1606. A short-time later, he became the grandvizier. The historical events that brought Kuyucu Murad Pasha to the forefront were the Jelali Riots that had engaged Ottoman state for long years and became very dangerous especially in Anatolia. Having achieved to quell the continvance of the riot with the help of severe precautions, Kuyucu Murad Pasha tried hard to maintain the order that was spoiled under the thumb of these events. With these purpose he not only made administrative and financial reformations, but also tried to revise the military structure that was spoiled during those years.

Keywords: Kuyudju Murad Pahsa, Devshirmeh, Ketkhuda, Beglerbegi, Grand Vizier, Jelali, Reformation.

KISALTMALAR DİZİNİ

AE.SMMD.III	: Ali Emîrî Sultan III Mehmed Kataloğu
ATASE	: Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
A.DVN. MHM. d	: Bâb-1 Âsafî Mühimme Defteri
A.DVN. MHM. ZYL	: Bâb-1 Âsafî Mühimme Defteri Zeyli
A.NŞT	: Bâb-1 Âsafî Nişan ve Tahvil Kalemî
BEO	: Bâb-1 Âlî Evrak Odası Evrakı
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.EV	: Cevdet Evkaf
çev.	: Çeviren
DBİA	: Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
d.	: Defter
ed.	: Editör
Eİ	: Encyclopedia of Islam
EV. d	: Evkaf Defterleri
EV. HMH	: Evkaf Haremeyn Muhasebesi
EV. MH. TİK	: Evkaf Muhasebe Kalemî Tamirat ve İnşaat Kalemî
EV. HMH. SRG	: Evkaf Muhasebe Kalemî Sergi Halifesi
EV. MKT	: Evkaf Mektubi Kalemî
EV. RZN	: Evkaf Ruznamçe
haz.	: Hazırlayan
hk.	: Hüküm
H.	: Hicri
IRCICA	: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
İA	: İslam Ansiklopedisi
İ.DH	: İrade Dâhiliye
KK	: Kamil Kepeci
MAD	: Maliyeden Müdevver Defterler
MF. MKT	: Maarif Nezareti Mektubi Kalem
M.	: Miladi

sad.	: Sadeleştiren
sy.	: Sayı
s.	: Sayfa
TD	: İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi
trc.	: Tercüme eden
TSMA. D	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri
TTK	: Türk Tarih Kurumu
yay. haz.	: Yayına Hazırlayan
VD	: Vakıflar Dergisi
vd.	: Ve devamı
VGMA	: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
vrk.	: Varak

ÖNSÖZ

Kuyucu Murad Paşa, tartışılması günümüze uzayan, Osmanlı Devleti'ni uzun yıllar meşgul eden Celâli İsyânları'nın bastırılmasını sağlayan devlet adamıdır. Dört yıl gibi kısa bir müddet vezir-i âzamlık makamında kalmasına rağmen icraatları ve şahsiyetiyle Osmanlı tarihinin en parlak simaları arasına girmiştir. Oldukça yaşlı iken vezir-i âzam olan Murad Paşa'nın daha önceki hayatı da dikkat çekicidir. Beylerbeyliğine kadar olan Mısır'da bulunan Murad Paşa, ilk olarak Yemen Beylerbeyliğine tayin edilmiş, ardından azledilerek hapsedilmiş, affından sonra katıldığı Safevi-Osmanlı savşlarında esir düşerek beş yıl Safevilerin elinde kalmıştır. Kurtulduktan sonra yeniden beylerbeyliğe tayin edilen Murad Paşa, Diyarbakır Beylerbeyi iken Avusturya ile yapılan sulh müzakerelerinin baş murahhaslığında bulunmuş ve Osmanlı tarihinde mühim bir anlaşma olarak kabul edilen Zitvatorok Anlaşması'nın müzakerelerini de yürütmüştür.

Kuyucu Murad Paşa'nın biyografisini hazırlama fikri, onun Celâli İsyânları'nın bastırılmasındaki rolü yanında, mühim bir tarihi şahsiyet olarak henüz hayatının şümüllü bir şekilde ortaya konulmamış olunmamasından kaynaklandı. Çok uzun bir ömür geçirmiş ve değişik vazifelerde bulunmuş olan Murad Paşa'nın, daha çok arşiv kaynakları ve dönem eserlerinden istifade ile biyografisinin hazırlanması amaçlandı.

Üç bölüm halinde düzenlenen çalışmanın ağırlıklı kısmını oluşturan ilk bölüm, Murad Paşa'nın siyasi hayatına ayrıldı. Murad Paşa'nın doğumu, kökeni, vezir-i âzamlığına kadar olan vazifeleri, vezir-i âzamlığı ve vefatı, bütünlüğün sağlanması açısından tek bölüm halinde düzenlendi. Beylerbeylik ve öncesi vazifeleri aktırılırken Murad Paşa'nın da içerisinde bulunduğu dönem vakaları verildi. Yine aynı bölümde kendisiyle anılan Celâli İsyânları'nın bastırılmasına yönelik seferleri ile Şark Seferi incelendi.

Çalışmanın ikinci bölümünde Murad Paşa'nın şahsiyeti gösterilerek onun Celâlilere karşı tutumu, şartlar karşısında geliştirdiği siyaset anlaşılmaya çalışıldı. Ayrıca bu bölümde devletin içine düştüğü nizamsızlığın giderilmesine yönelik düzenlemeleri incelenerek bir anlamda onun ıslahatçılığı ele alındı.

Son olarak üçüncü bölümde, Murad Paşa'nın ailesi hakkında bilgi verildi ve tesis ettiği eserleri ve vakıfları incelendi. Bu bölümde Murad Paşa tarafından yaptırılmamış olan ancak halen bazı kaynaklarda kendisine izafe edilen eserler hakkında bilgi verildi.

Çalışma sırasında pek çok kimsenin yardımını gördüm ve görüşlerinden istifade ettim. Evvela tez konusunun seçiminden çalışmanın son haline gelmesine kadar kıymetli vakitlerini ayırıp, gerek değerlendirmeleri ile metnin gelişmesine gerekse teknik hususlardaki titizliği ile daha iyi bir çalışmanın ortaya çıkmasına gayret eden danışman hocam Yrd. Doç. Dr. İbrahim Etem ÇAKIR'a teşekkürü borç biliyorum. Tezimi dikkatle okuyup fikirlerini ve tenkitlerini paylaşan Prof. Dr. Bilgehan PAMUK'a ve Doç. Dr. Umit KILIÇ'a; Arapça metinlerin tercümesi hususunda yardımlarını esirgemeyen Arş. Gör. Korkut DİNDİ'ye, sabırlarından dolayı aileme ve mesai arkadaşlarıma minnettarlığımı sunuyorum.

Erzurum-2015

Abdulkasim GÜL

GİRİŞ

LİTERATÜR VE KAYNAKLAR

I. LİTERATÜRE GENEL BİR BAKIŞ

Kuyucu Murad Paşa'nın biyografisinin hazırlanması maksadıyla yapılan çalışmalar, ansiklopedi maddeleri ve kroniklere dayalı bazı kısa çalışmalara münhasır kalmıştır. Beylerbeylik öncesi vazifeleri tam olarak gösterilmemişken beylerbeylikleri de her kaynakta farklı şekilde gösterilmiştir. Onun vezir-i âzamlığı ise, dönem siyasi olayları, özellikle Celâli İsyancıları bağlamında incelenmiştir. Dönem kaynakları ve arşiv malzemesi aşağıda kaynakların değerlendirilmesi kısmında ele alınacaktır. Bu başlıkta doğrudan Murad Paşa hakkında yapılmış biyografik çalışmalara; vezir-i âzamlığı devresindeki olayları ihtiva eden araştırma ve incelemelere, onun beylerbeylik yaptığı beylerbeylikler veya şehirler hakkında hazırlanmış eserlerin önemlilerine temas edilecektir.

Murad Paşa hakkında yapılmış birkaç biyografik çalışma içinde en evvel bahsedilmesi gereken Cengiz Orhonlu'nun *İslam Ansiklopedisi*'ne (VIII) yazdığı "Kuyucu Murad Paşa" maddesidir. Madde'nin kendi ehemmiyeti yanında metinde ve madde sonunda gösterilen kaynaklar çalışmaya ayrı bir kıymet katmaktadır. Bu tezin hazırlanması sırasında söz konusu kaynakçadan oldukça istifade edilmiştir. Diğer iki ansiklopedik biyografi ise A. H. De Groot tarafından yazılan *Encyclopedia of Islam*'daki (VI) "Kuyudju Murad Pahsa" ile Ömer İşbilir tarafından *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'ne (XXVI) hazırlanan "Kuyucu Murad Paşa" maddeleridir. Ansiklopedi maddeleri dışında biyografik bir diğer çalışma, Gökür Çelik tarafından yapılan *Vâsîti'nin "Gazâvât-ı Murad Paşa" Adlı Eserinin İncelenmesi* (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) adlı yüksek lisans tezidir. Tezin ikinci bölümünde epeyce geniş Murad Paşa biyografisi hazırlanmıştır. Gösterilen bu biyografik çalışmalar kronik ağırlıklı olup, bunlarda arşiv malzemesi çok kullanılmamış, Murad Paşa'nın vezir-i âzamlıktan önceki vazifelerinin tarih ve sıralaması sıhhatli verilmemiştir. Özellikle son çalışmada ağırlıklı olarak Vâsîti'nin eseri kullanılarak Murad Paşa'nın Celâli Seferleri işlenmiştir.

Murad Paşa Osmanlı Devleti'nin neredeyse hemen her bölgesinde beylerbeylik yapmış olsa da bu vazife yerlerinden sadece Yemen Beylerbeyliği devresi tafsilatlı olarak eserlere yansımıştır. Murad Paşa'nın Yemen Beylerbeyliği için muhim bir eser, Ahmet Reşit Paşa tarafından yazılmış olan *Tarih-i Yemen ve San'a*'dır. Daha çok Arapça eserlerden faydalanarak Osmanlı idaresi altındaki Yemen'in anlatıldığı eserde Murad Paşa'nın buradaki faaliyetleri ve eserleri de anlatılmaktadır. Diğer bir eser ise Seyyid Mustafa Salim'in *el-Fethü'l-Osmani el-evvel li'l-Yemen 1538-1635* adlı Arapça eseridir. Bu eserde de Murad Paşa'nın Yemen'deki idaresi geniş bir şekilde anlatılmıştır. Bunların haricinde Murad Paşa'nın Yemen Beylerbeyliğine ilişkin bir çalışma ise Hulusi Yavuz'un hazırladığı *Yemen'de Osmanlı İdaresi ve Rumûzi Tarihi adlı* eserdir. Murad Paşa'nın Dulkadir Beylerbeyliği ve esir düştüğü zaman bulunduğu Karaman Beylerbeyliği sırasında katıldığı savaşlar hakkında Bekir Kütükoğlu'nun *Osmanlı–İran Siyasi Münasebetleri, 1578-1612* isimli eserinde genel anlatım içinde bazı malumat bulunmaktadır.

Murad Paşa'nın vezir-i âzamlığı, daha çok Celâli meselesi ve Safevi-Osmanlı münasebetlerine ilişkin yapılan çalışmalarda ele alınmıştır. Celâli İsyancıları hakkında ansiklopedi maddeleri, makaleler, inceleme eserleri ile tez çalışmaları bulunmaktadır. Çalışmalarda toplu olarak Celâli İsyancıları anlatıldığı gibi isyancılar ayrı ayrı olarak ta incelenmiştir. Bu eserlerin en mühimi ve geniş muhtevalı olanı William J. Griswold'un *Anadolu'da Büyük İsyan 1591-1611* adlı eseridir. Eserde Murad Paşa'nın Celâli mücadelesi oldukça detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bunun dışında Karen Barkey'in *Eşkiyalar ve Devlet* adlı eserinde Murad Paşa'nın Celâli politikasının esasları ortaya konulmuştur. Celâli meselesini toplu ele alan makaleler ise Fatma Acun'un "Celali İsyancıları" (Türkler, IX) adlı makedesi ile Mücteba İlgürel'in *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'ndeki (VII) "Celâli İsyancıları" maddesidir. Celâli isyancıları için yazılmış biyografiler ise umumiyetle ansiklopedi maddesi olarak hazırlanmıştır. Bunlardan ehemmiyetli olanları Mücteba İlgürel'in *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'ndeki (XXIV) "Kalenderoğlu Mehmed" maddesi ile "Canbolatoğulları" (VII) maddesidir. İsyancıları üzerine müstakil olarak yapılmış çalışmalar da mevcuttur. Süleyman Duman, *Celali İsyancıları Örneğinde Canbuladoğlu Ali Paşa İsyanı* (Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) adlı yüksek lisans tezinde Canbolatoğlu Ali İsyanı'nı ve Murad Paşa'nın onunla ilişkisini etraflıca incelemiştir. Murad Paşa'nın

Safevi siyasetiyle alakalı olarak ise Bekir Kütükoğlu'nun *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri, 1578-1612* adlı eseri ile genel Osmanlı tarihi eserlerinde oldukça malumat bulunmaktadır. Bunlardan mühim olanları şunlardır: Mustaf Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi* (III), İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi* (III), İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (II-III), Nicolea Jorga, *Osmanlı İmparatorlu Tarihi* (III), Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (III), Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi* (VII-VII).

Murad Paşa'nın vakıfları ve eserleriyle alakalı ise birkaç kaynakta tafsilatlı malumat bulunmaktadır. Onun Yemen'deki eserleri, Ahmet Reşit Paşa'nın *Tarih-i Yemen ve San'a* adlı eserinde gösterilmişken, Şam'daki vakıfları ve eserleri hakkında Richard Van Leeuwen'in *Bir Osmanlı Şehri: Şam, Vakıflar ve Şehir* adlı eseri ile Jean Paul Pascual'ın *Damas a la fin du XVIe siecle d'apres trois actes de waqf Ottoman* adlı eserinde epeyce bilgi verilmiştir. Yine Mustafa Gülerin, *Osmanlı Devlet'inde Haremeyn Vakıfları (16. ve 17. Yüzyıllar)* adlı eserinde Şam'daki vakfiyle alakalı bazı bilgiler bulunmaktadır.

Murad Paşa'nın İstanbul'daki Külliyesi oldukça fazla çalışmada incelenmiş olsa da bunlar ağırlıklı olarak sanat tarihi ile alakalı tezler ve ansiklopedi maddelerinden oluşmaktadır. Dolayısıyla verilen malumatlar tamamıyla bu eserin mimari özellikleri hakkındadır. Bunlardan bir kaçı şunlardır: Zeynep (Nayır) Ahunbay'ın *Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası (1609-1690)* adlı çalışması, Ahmet Vefa Çobanoğlu'nun *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (c. XXVI) ve *Doğuştan Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*'ne (V) yazdığı "Kuyucu Murad Paşa Külliyesi" maddeleri, Mübahat S. Kütükoğlu'nun *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri* adlı çalışması.

Murad Paşa'nın vezir-i âzamlığı döneminde yaptığı hukuki, askeri ve mali düzenlemeler, müstakil çalışmalara konu olduğu gibi benzer düzenlemelerin incelendiği çalışmaların içerisinde de ele alınmışlardır. Şemsettin Özdemir tarafından hazırlanan *Ayn-i Ali Efendi ve Eserleri*, (Lisans Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Seminer Kitaplığı), Mehmet İpşirli'nin *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'ne hazırladığı "Ayn Ali Efendi" maddesi (IV) ile M. Tayyib Gökbilgin'in *Ayn Ali Efendi'nin Kavanin-i Al-i Osman der Hülasa-i Mezzamin-i Defter-i Divan* adlı

eserinin tıpkıbasımına yazdığı önsöz müstakil çalışmalara misaldir. M. Belin'in *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Tarihi*, Paul Andreas Von Tischendorf'un, *Das Lehenswesen In Den Moslemischen Staten Insbesondere Im Osmanischen Reiche* ve Halil İnalçık'ın, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk Adalet* adlı kitapları benzer toplum ve devlet nizamına yönelik faaliyetleri ihtiva edip Murad Paşa'nın icraatlarını da kapsayan eserlerdir.

II. KAYNAKLAR

A. Arşiv Kaynakları

Murad Paşa'nın biyografisi hazırlanırken Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi ve Topkapı Sarayı Arşivi'nde yer alan kaynaklar kullanılmıştır. Bu arşivlerdeki defter ve belgelerde Murad Paşa'nın siyasi hayatı ve vakıflarıyla alakalı malumat elde edildiği gibi az da olsa ailesiyle alakalı hususlara da rastlanmıştır.

Arşiv kaynağı olarak en fazla Başbakanlık Osmanlı Arşivi Bab-ı Asafi tasnifinde mühimme defterleri ve zeyillerinden faydalanılmıştır. 1-79 numaralı mühimme defterleri ile 5-8 numaralı mühimme zeyilleri incelenmiştir. Bunların bir kısmı Üniversitelerde tez çalışması olarak transkribe edilmiş, bir kısmı ise Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanmıştır. Mühimme defteri kayıtlarında Murad Paşa'nın Mısır'daki vazifeleri ve Yemen Beylerbeyliği ile alakalı epeyce malumat elde edilmiştir. Bu defterlerde diğer beylerbeylikleri, vezirliği ve serdarlığına ilişkine çok fazla olmasa da bilgi bulunmaktadır. Onun siyasi hayatının yanı sıra esareti ve ailesiyle alakalı durumlar da mühimme kayıtlarına yansımıştır. 8 Numaralı Mühimme Zeyli ile 78-79 Nolu Mühimme Defterleri Murad Paşa'nın vezir-i âzamlığı dönemine ilişkin kayıtları ihtiva etmektedir. Tarihlendirmeleri ve sıralamaları oldukça karışık olan 8 Numaralı Mühimme Zeyli, Murad Paşa'nın Canbolatoğlu Seferi sırasında İstanbul'dan ayrılışından başlayıp Kalenderoğlu üzerine yapılacak hazırlıklara kadar ki dönemi ihtiva etmektedir. 78 Nolu Mühimme Defteri'nde Murad Paşa'nın Üsküdar Seferi'ne, 79 Nolu Mühimme Defteri'nde ise Şark Seferi'ne ilişkin malumat bulunmaktadır.

Kullanılan bir diğer defter serisi, Kamil Kepeci tasnifindeki Ruus Defterleri'dir. Bu defterlerden Murad Paşa'nın beylerbeylik yerleri ve tarihleri hususunda istifade

edilmiştir. Maliye Defterleri, Maliyeden Müdevver Defterler ve Evkaf Defterlerinde hem Murad Paşa'nın vazifeleri hem de vakıflarıyla alakalı bilgi bulunmaktadır. Ancak defter ve belgeler arasında onun tereke kayıtlarına rastlanmamıştır. Murad Paşa ile alakalı hususlar bulunduğundan, daha önce yayınlanmış olan telhislerde kullanılmıştır.

Topkapı Sarayı Arşivi'ndeki bazı belgelerden Murad Paşa'nın siyasi hayatı ve vakıfları ile alakalı malumat elde edilmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki defterlerden ise yine Murad Paşa'nın vakıfları hakkında bilgiler bulunmaktadır. Buradan hem Murad Paşa'ya ait vakıfların vakfiyelerine hem de ona atfedilen eserlerin kayıtlarına ulaşılmıştır.

B. Gazavâtnâmeler

Çalışmada kullanılan gazavâtnâme türü eserlerden birisi, isminin Vasitî olmasından başka hakkında malumat olmayan birisi tarafından yazıldığı kabul edilen, yirmi dokuz varaktan müteşekkil, Süleymaniye Kütüphanesi'nde 2236 numarada kayıtlı *Kuyucu Murâd Paşa Vuku'at-ı Tarihi* adlı eserdir. Bu eser, Murad Paşa'nın vezir-i âzamlığa getirildiği tarihten Kalenderoğlu Mehmed Seferinin ardından Bayburt'a gelişine kadar olan vakaları anlatmaktadır. Eser Celâli seferleri sırasında geçilen muhitler, öldürülen eşkıya, uygulanan stratejiler ve isyancılarla yapılan savaşlar hakkında çok tafsilatlı malumat ihtiva etmektedir.

Diğer bir gazavâtnâme ise Celâli seferleri sırasında Yeniçeri Ağası olup daha sonra kaptan-ı deryâ ve vezir-i âzam olacak olan Halil Paşa'nın katıldığı gazaları anlatan, Ganizâde Mehmed Nâdirî tarafından yazılmış *Gazâname-i Halil Paşa'dır*. Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Kataloğunda 2139 numarada kayıtlı eserde Celâli seferleri tafsilatlı bir şekilde anlatılmıştır. Celâlilerle yapılan savaşlar, sefer sırasında gönderilmiş hatt-ı hümayûnlar, eşkıyanın mektuplaşmaları hususlarında kıymetli malumatlar bulunmaktadır.

C. Kronikler

Kuyucu Murad Paşa'nın vezir-i âzamlığı ve öncesi döneme ilişkin vakaların kaydedildiği kronikler hakkında şu genel değerlendirmeler yapılabilir: Bu eserlerden çoğunun müverrihleri devlet görevlisi olduğundan dönem vakalarına bizzat şahit

olmuşlardır. Ancak vazifeleri icabı veya mensubiyetleri olduğu devlet adamları veya zümreler sebebiyle bazı durumlarda taraflı davrandıkları görülmektedir. Tarihlendirmelerdeki sapmalar, tayin ve azillerdeki bazı hatalara rağmen genel olarak bu eserlerin muhtevasının belgelerle uyumlu olduğu görülmektedir. Birbirlerinden nakillerin çok bariz şekilde görüldüğü eserlerde, müverrihlerinin vazifeleri veya olaylara yakınlıklarının neticesi olarak bazı vakalar çok mufassal şekilde anlatılmışken bazıları kısaca aktarılmıştır. Aşağıda, çalışmada istifade edilen XVI. ve XVII. yüzyıllara ait kronikler verilerek konumuzla alakalı bazı özelliklerine temas edilecektir.

Selânikî Mustafa Efendi tarafından yazılan *Tarih-i Selânikî*, 1563-1600 tarihlerini ihtiva etmekte olup, kâtip ve maliye memuru olarak değişik vazifelerde bulunan müellifi, devlet görevlilerin tayin ve azilleri hususunda çok sağlam bilgiler sunmaktadır. Murad Paşa'nın beylerbeylik tayin ve azilleri hususunda bu eserden istifade edilmiştir.

Künhü'l-ahbâr adlı eserinde Gelibolulu Mustafa Ali, 1599 senesine kadar olan vakaları kaydetmiştir. Lala Mustafa Paşa'nın kâtibi olan ve daha sonra uzun yıllar eyalet defterdarlıklarında bulunan müellif, Murad Paşa hakkında müspet düşünmediğini açıkça beyan etmiştir. *Künhü'l-ahbâr*'da Murad Paşa'nın Mısır ve Yemen vazifeleri, esareti ve şahsi hayatı hakkında bazı malumatlar bulunmaktadır.

Sultan I. Ahmed'in imamı olan Mustafa Safi'nin *Zübdetü't-Tevârih* adlı eseri Sultan I. Ahmed'in tahta geçmesinden sonraki (1603) devri aktarmaktadır. Murad Paşa'nın vezir-i âzamlığı dönemini yakından gören müellifin bu eseri kendinden sonra yazılan eserlere de kaynaklık etmiştir. Murad Paşa'nın Celâli seferleri hakkında bol malumat vermektedir.

Defterdarlık ve beylerbeylik yapmış olan Hasan Beyzâde Ahmed Paşa tarafından yazılan *Hasan Bey-zâde Tarihi*'nde 1635 tarihine kadar olan vakalar kaydedilmiştir. Bu eserde Murad Paşa'nın vezir-i âzamlığı döneminden çok az bahsedilmiştir. Ancak Hasan Beyzâde Ahmed Paşa, Anadolu Beylerbeyi olarak bulunduğu sırada İstanbul'da öldürülen Yusuf Paşa'nın malvarlığının müsaderesine memur olduğundan bu hususlarla alakalı verdiği malumatlar ehemmiyet kazanmaktadır.

Müderriş olduğu ve H.1050/M.1640-1641 yıllarında öldüğü gösterilen Mehmed b. Mehmed Er-Rûmi (Edirnevi)'nin *Nuhbetü't-Tevârih ve'l Ahbâr* ve *Târîh-i Âli Osman* adlı eserleri dönem için çok mühim kaynaktır. *Nuhbetü't-Tevârih ve'l Ahbâr*'da

değerlendirmeler yapmaktan imtina eden müellif, özellikle tarihlendirme hususuna çok dikkat ederek vakaları aktarmıştır. Eserden Murad Paşa'nın siyasi hayatının tüm dönemleri için istifade edilmiştir. Müellifin diğer eseri olan *Târîh-i Âli Osman*'da ise Murad Paşa'nın biyografisi verilmiştir.

Topçular Kâtibi Abdulkadir Efendi Tarihi, kaynaklar içerisinde en fazla istifade edilen eser olmuştur. 1592-1644 tarihleri arasındaki vakaları ihtiva eden eser, Celâli seferleri ve Şark seferinde kâtip olarak orduyla beraber bulunan Topçular Kâtibi Abdulkadir Efendi tarafından yazılmıştır. Tarihlendirmedeki sapmalar bir yana bırakılırsa seferler ve savaşlar hususunda en tafsilatlı malumat veren eserdir.

Vezir-i âzam iken 1606'da vefat eden Lala Mehmed Paşa'nın adamlarından olup Murad Paşa'yla birkaç kez görüştüğünü ifade eden Peçevi İbrahim Efendi tarafından yazılan *Peçevî Tarihi*, 1520-1640 tarihlerini kapsamaktadır. Eserde Murad Paşa'nın beylerbeylik ve vezir-i âzamlık dönemi anlatıldığı gibi onun şahsiyeti ile alakalı bazı malumat bulunmaktadır. Müverrih tarafından sonradan kaleme alınmış olması sebebiyle bu eserde tarihlendirmelerde bazı sapmalar görülmektedir.

Kâtip Çelebi'nin 1591-1653 tarihlerini kapsayan eseri *Fezleke*, tarihlendirme hususundaki doğruluğu ve vakaları tafsilatı ile anlatması bakımından çok mühim bir eserdir. Özellikle Celâli seferleri bu eserde çok geniş bir şekilde anlatılmıştır. Eserde ayrıca Murad Paşa'nın biyografisi verilmiştir.

Diğer kaynaklara göre daha geç bir tarihte (XVIII. yüzyılın başları) yazılmış olan *Târîh-i Na'îmâ*'da müellif Naîmâ Mustafa Efendi, dönem vakalarını Kâtip Çelebi'nin *Fezleke*'sinden iktibas etmiş olup yalnızca bazı değerlendirmeler ile Murad Paşa hakkında birkaç hikâye ilave etmiştir.

Bu kaynakların haricinde, Münecimbaşı Dede Derviş Ahmed'in *Sahâifü'l-Ahbar*'ı, Solak-zâde Mehmed Hamdemî Çelebi'nin *Solak-zâde Tarihi*, Karaçelebi Abdulaziz Efendi'nin *Ravzatü'l-ibrâr*'ı, Ali'nin, *Talhis-i Bark al-Yamani*'si, Osmân-zâde Ta'ib'in *Hadikatü'l-Vüzerâ*'sı çalışmada başvurulan diğer eserlerdir.

D. Döneme Ait Diğer Eserler

Kronikler dışında münşeât türü eserlerden de istifade edilmiştir. Vezir-i âzam Murad Paşa'nın Kırım Hanı, Safevi Şahı Abbas ile mektuplaşmaları hususunda Feridun Bey'in *Münşeâtü's Selatin* adlı eserinden, Murad Paşa'ya verilen serdarlık berâti hususunda ise yine bir münşeât türü eser olan Sarı Abdullah Efendi'nin *Düsturu'l-inşa'* adlı eserinden istifade edilmiştir.

Türkçe eserlerin haricinde döneme ilişkin Arap müverrihler tarafında yazılmış kaynaklarda kullanılmıştır. XVII. yüzyılda yaşamış Arap dili ve edebiyatı âlimi Muhammed el-Emin b. Fazlillah b. Muhibbillah el-Ulvani el-Hamevi ed-Dımaşki'nin *Hulasatü'l-Eser Fî A'yani'l-Karni'l-Hadi Aşr* adlı eserinde Murad Paşa'nın Şam Beylerbeyliği anlatılmış, buradaki vakıfları ve eserleri hakkında çok tafsilatlı malumat verilmiştir. Eserde ayrıca Murad Paşa'nın esir düşmesi ile alakalı başka kaynaklarda olmayan bir rivayet verilmiştir. İmam Mutahhar'ın torunlarından İsa b. Lütü'l-lâh b. el-Mutahhar b. el-İmâm Şerafüd-din Yahya tarafından yazılan *Revha'r-Ruh*'ta ise Murad Paşa'nın Yemen beylerbeyliği dönemiyle alakalı bilgiler bulunmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUYUCU MURAD PAŞA'NIN HAYATI

1.1. VEZİR-İ ÂZAMLIĞINA KADAR MURAD PAŞA

1.1.1. Doğumu ve Ash

Kuyucu Murad Paşa'nın doğum tarihi hakkında herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Onun yaşı ve ölüm tarihi esas alınarak bazı tahminlerde bulunulmakla birlikte yaşının da kesin olarak bilinmemesi bu tahminlerden sıhhatli neticeler çıkarılmasına mani olmaktadır. Murad Paşa'nın öldüğünde yaşının seksen seneden¹ veya doksan seneden² fazla olduğu kaydedilmiştir. Ancak bunlardan farklı olarak sadaret mührü verildiği zaman yetmiş altı yaşında olduğu gösterildiği gibi³ yine sadarete geldiğinde seksen yaşında,⁴ öldüğünde ise doksan yaşında olduğu da iddia edilmiştir.⁵ Murad Paşa'nın, kendisine gönderilen bir hatt-ı hümayûna verdiği cevapta “ben doksan yaşında bir pir-i faniyim” şeklinde bir ifade kullandığı kaydedilmiştir.⁶ Padişahın gönderdiği bir fermanında ise Murad Paşa için “bir ihtiyar, umûr-dâde” ifadesinin⁷ kullanıldığı görülmektedir. 1606 yılında Vezir-i âzam Mehmed Paşa'nın şark serdarlığıyla alakalı padişaha sunduğu telhiste de onun için divan üyelerinin hepsinden “pir, ihtiyar ve emekdâr” olduğu beyan edilmiştir.⁸ Ayrıca ihtiyarlığından dolayı “Koca” diye anılması⁹ onun oldukça yaşlı olduğuna delalet etmektedir ki bu durumda Murad Paşa'nın en azından seksenli yaşlarda vefat ettiği söylenebilir. Murad

¹Abdurrahman Sağırlı, *Mehmed b. Mehmed Er-Rûmi(Edirnevi)'nin Nuhbetü't-Tevârih ve'l Ahbâr'ı ve Târih-i Âli Osman'ı, (Metinleri, Tahlilleri)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000, 31; Cengiz Orhonlu, “Murad Paşa” *İA*, VIII, 653.

² Münecimbaşı Dede Derviş Ahmed, *Sahâifü'l-Ahbâr*, Matbaay-ı Âmire, İstanbul Tarihsiz, III, 642; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, (Eski yazıdan aktaran Seyit Ali Kahraman), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, IV, 1116.

³ Nicolea Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (çev. Nilüfer Epçeli) Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, III, 358.

⁴ Johann Wilhem Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (çev. Nilüfer Epçeli) Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, III, 476.

⁵ Zinkeisen, 479.

⁶ Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'imâ, Ravzatü'l Hüseyin Fi Hulâsat-ı Ahbari'l Hafikayn*, haz. Mehmet İpşirli, TTK Yayınları, Ankara 2007, II, 356.

⁷ *Topçular Kâtibi Abdulkadir Efendi Tarihi*, (yay. haz. Ziya Yılmaz), TTK Yayınları, Ankara 2003, I, 484.

⁸ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı Tarihine Ait Belgeler (Telhisler)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970, 106, Telhis no 125.

⁹ Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, Tan Matbaası, İstanbul 1956, III, 1782.

Paşa, 5 Ağustos 1611¹⁰ tarihinde vefat etmiştir. Ölüm tarihi ve yukarıda gösterilen yaşıyla ilgili malumatlar onun doğumuyla ilgili farklı tarihleri ortaya çıkarmaktadır. Doksan yaşında veya bu yaşı aşkın olduğu kabul edilince 1521 veya daha öncesinde doğmuş olması gerekirken onun seksenli yaşlarda öldüğü kabul edildiğinde ise doğumu 1520-1530 yılları arasında gösterilebilir.

Murad Paşa'nın yaşı gibi kökeni de ihtilaflıdır. Onun bazı kaynaklarda Boşnak¹¹ ve Sırp¹² asıllı olduğu ifade edilse de umumiyetle Hırvat olduğu gösterilmiştir.¹³ Ayrıca onun için Hırvadiyy'n-nesil ve Rumiyyü'l-asıl şeklinde bir menşe' kaydedilmiştir.¹⁴ Bu ifade Hırvatistan'da doğmuş olmakla birlikte aslının Rum olduğu şeklinde izah edilmiştir.¹⁵ Osmanlı kanunlarına göre Orta Macar ve Hırvat bölgelerinden devşirme yapılmazdı.¹⁶ Bu kanuna ne kadar riayet edildiği bilinmemekte ancak devşirme yoluyla olmasa bile Hırvat asıllı olan savaş esirlerinden Acemi Ocağı'na ve Saray'a oğlan alınabilmekteydi.¹⁷ Murad Paşa'nın babasının isminin kayıtlarda Abdurrahman olarak gösterilmesi Boşnak asıllı olması ihtimalini doğursa da¹⁸ onun Hırvat kökenli ve esirlikten gelmesi çok daha muhtemel görünmektedir.¹⁹

¹⁰ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1950, III, 255.

¹¹ Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu*, III, 358.

¹² William J. Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyan 1591-1611*, (çev. Ülkün Tansel), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002, 105.

¹³ Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, 1116; Muhammed el-Emin b. Fazlillah b. Muhibbillah el-Ulvani el-Hamevi ed-Dımaşki, *Hulasatü'l-Eser Fi A'yanı'l-Karni'l-Hadi Aşr*, Matbaatü'l-Vehbiyye, Kahire 1284, IV, 355; *Sahaifü'l-Ahbâr*, III, 642; Tayyârzade Ata, *Târih-i Enderun*, (haz. Mehmet Arslan), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010, II, 158; Danişmend, *Kronoloji*, III, 255; Cezar, *Osmanlı Tarihi*, III, 1781.

¹⁴ Zeyneb Aycibin, *Kâtip Çelebi Fezleke I-II*, (*Tahlil ve Metin*), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, 584; Nev'îzâde 'Atâi, *Zeyl-i Şâkâyk*, İstanbul 1268, II, 614.

¹⁵ Danişmend, *Kronoloji*, III, 255.

¹⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, TTK Yayınları, Ankara 1988, I, 14, 3 no'lu dipnot. Bu bölgelerden devşirme yapılmamasının sebebi olarak bunların hakiki Müslüman olmayıp fırsat buldukça irtidat etmeleri gösterilmektedir.

¹⁷ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, I, 14, 3 no'lu dipnot. Hırvat asıllı olup esirlikten kaptan-ı deryâliğe kadar yükselen Piyale Paşa için bkz. İdris Bostan, "Piyale Paşa", *DİA*, XXXIV, 296-297.

¹⁸ Murad Paşa'nın vakfının vakfiyesinde babasının ismi Abdurrahman olarak olarak görülmektedir. VGMA, d. 1621. Babası isminin Abdurrahman olması, o devir devşirmelerin çoğunluğunun Arnavut ve Boşnak olması (Bu dönem devlet adamlarının hâl tercümeleri için Kâtip Çelebi'nin *Fezleke*'sine, Mehmed b. Mehmed Er-Rûmi'nin *Tarih-i Ali Osman*'ına ve Müneccimbaşı'nın *Sahaifü'l-Ahbar*'ına bakılabilir.) Murad Paşa'nın da bu asıllardan olma ihtimalini doğursa da genellikle kul kökenlilerin babalarının isimleri Abdullah, Abdülmennan, Abdurrahman vb. olarak kaydedilmekteydi. Godfrey Goodwin, *Yeniçeriler*, (çev. Derin Türkömer), Doğan Yayıncılık, İstanbul 2001, 37. Selçuk Mülâyim, "Sinan", *DİA*, XXXVII, 224.

¹⁹ Kâtip Çelebi, Murad Paşa'nın vezir-i âzamlığı sırasında Şeyhülislam Mehmed Efendi ile aralarındaki husumeti izah ederken onunla alakalı şu malumatı aktarmaktadır: "Mehmed Efendi'nin Murad Paşa'ya gayzı Murad Paşa esirlikten geldikde Mehmed Efendi'nin mutalakası Bostanzâde kızını almış idi. Ol

1.1.2. Eğitimi ve Saraydaki Vazifesi

Murad Paşa'nın ne zaman devşirildiği veya esir edildiği hakkında malumat bulunmasa da o, devşirme usullerine göre yetiştirilip saraya gönderilmiştir. Murad Paşa, Galatasaray, Edirne veya İbrahim Paşa Saraylarından birinde yetiştirildikten sonra sarayın Enderun dışı hizmet bölüklerinden, temizlik ve bekçilik işlerinden mesul olan Suffe Ocağı'na²⁰ kabul edilmiştir.²¹ Sarayda vazife verilenlere, mesleki ve dini bilgiler yanında savaş sanatları öğretilmekte, bedeni terbiyeleri ve mesleki kabiliyetlerinin geliştirilmesine yönelik eğitim verilmekteydi.²² Murad Paşa'nın da bu usullere göre talim ve terbiye gördüğü muhakkaktır. Saraydaki eğitim ve hizmetlerinin ardından Murad Paşa'nın saraydan sipahilik²³ ile çıktığı kaydedilmiş ise de çıkmanın hangi tarihte²⁴ olduğu belli değildir.

1.1.3. Mısır'daki Vazifeleri

1.1.3.1. Kethüdalığı

Murad Paşa'nın saraydan çıktıktan sonraki vazifeleri ile alakalı ilk malumat, onun Yemen Beylerbeyi olan Mahmut Paşa'nın kethüdası²⁵ olduğudur. Bu tarihe kadar hangi

sebebdendir dirler.” *Fezleke*, 570. Bu ifade Murad Paşa'nın kul kökenli olduğunu göstermektedir. Ancak aynı zamanda savaş esiri olarak alınıp yetiştirildiği manasına da gelebilir.

²⁰ Suffe Ocağı'ndaki vazifeliler, bunların ocağa alınmaları, hususiyetleri ve çalışma şartları için bkz. *Târîh-i Enderun*, I, 398-399.

²¹ *Târîh-i Enderun*, II, 156.

²² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara 2014, 298; Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, 85.

²³ Kâtip Çelebi, Murad Paşa'nın harem-i hümayûndan sipahilik ile çıktığını yazmıştır. *Fezleke*, 584. Ayrıca bkz. *Sahâifü'l-Ahbâr*, III, 641. Ancak, sadece Enderun'da bulunan içoğlanları çıkmalarda padişahın eteğini öperek harem-i hümayûndan çıkarlardı. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları* II, 142. Murad Paşa, Enderun dışındaki hizmet ocağında vazife aldığından Enderun'dan çıkması mümkün görünmemektedir. Enderun'dan çıkmış kişilerin gösterildiği eserlerde de Murad Paşa'nın ismi bulunmamaktadır. Bkz. Enderunlu Abdullatif, *Ayîne-i Derun*, (haz. Ahmet Köç), Çamlıca Yay. İstanbul 2013. Tabi Murad Paşa'nın sipahilik ile çıkması da kesin olmayıp diğer vazifeler ile çıkması da muhtemeldir.

²⁴ Tayyazâde, Mahmut Paşa'nın 1550'den sonra Silahdar Ağalığı hizmetinde bulunduğunu ve 1554 yılında Mısır'a vezâretle beylerbeyi olduğunu, Mura Paşa'nın da onun suffeciliğini yaptığını, bu tarihte saraydan onunla beraber çıktığını yazmıştır. *Târîh-i Enderun*, II, 156. Mahmut Paşa ile ilgili bu malumat hatalı olup bu husus için ilgili kısma bakınız ve gösterilen kaynaklarla karşılaştırınız. Ancak aşağıda gösterileceği gibi Murad Paşa 1554 yılında saraydan çıkmış olabilir. Bkz. dipnot 28.

²⁵ Kethüda, büyük devlet adamları ile zenginlerin işlerini gören adamlar için kullanılan bir tabirdir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, II, 251. “Mısır beylerbeyinin asıl yardımcısı Kethüda idi. Divan toplantılarında da Paşa'ya riyaset ettiği gibi eyâletin bütün umûrunu da görürdü. Kethüdâ'nın vazifesi, Beylerbeyinin hizmette kaldığı müddetçe devam eder, paşanın azlinden veya vefatından sonra daha önceki hizmetine dönerdi.” Seyyid

memuriyetleri veya vazifeleri üstlendiği, Mısır'a nasıl ve ne zaman gidip Mahmut Paşa'nın hizmetine dahil olduğu bilinmemektedir. Onun Mısır'a giden devlet adamlarının maiyetinde bulunduğu veya Mısır'a gönderilen Dergâh-ı Âlî kullarından olduğu düşünülmektedir.²⁶

Murad Paşa'nın H. 968/M. 1560-61'de Mahmud Paşa'nın kethüdası olduğu kaydedilmiştir.²⁷ Ancak onun kethüdalığının daha önce, H. 961- M. 1553-54 senesinde başladığı da gösterilmiştir.²⁸ Murad Paşa 1567'ye, yani Mahmud Paşa'nın ölümüne kadar onun yanında hizmetlerde bulunmuş ve damadı olmuştur.²⁹ Dolayısıyla Mahmud Paşa'nın bu dönemdeki memuriyetlerini bilmek Murad Paşa'nın ilk dönem vazifeleri bakımından lüzumludur.

Mahmud Paşa, Mısır Valisi Davud Paşa'nın (1544-1556)³⁰ ulufecibaşısı iken Mısır müteferrikaları arasına girmiş,³¹ Semiz Ali Paşa'nın Mısır Beylerbeyliği (1556-1561)³² sırasında ise sancakbeyliğine getirilmiştir.³³ 1560 başlarında Yemen Beylerbeyliğine tayin edilen³⁴ ve Aralık 1564'e kadar bu vazifesini sürdüren Mahmut Paşa azledilerek yerine Rıdvan Paşa atanmıştır.³⁵ Önce Mısır'a, ardından İstanbul'a gelmesi istenen³⁶ Mahmut Paşa buradan Mısır'a Beylerbeyi olarak dönmüştür.³⁷

Muhammed es-Seyyid Mahmud, *XVI. Asırda Mısır Eyaleti*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990, 132.

²⁶ Mısır'a gönderilen Osmanlı kuvvetleri ve Mısır Gönüllü Cemaatinin askerleri hakkında bkz. es-Seyyid Mahmud, *Mısır Eyaleti*, 174 vd. ve 211 vd.

²⁷ *Târîh-i Âli Osman*, 29. Ali, herhangi bir tarih vermeden Mahmud Paşa Yemen valisi olduğunda Murad Paşa'nın onun kethüdası olduğundan bahsetmektedir. Ali, *Talhis-i Bark al-Yamani*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, no 886, vrk. 200.

²⁸ Kâtip Çelebi, onun Mahmud Paşa'ya kethüda oluşunu H. 961- M. 1553-54 olarak göstermektedir. *Fezleke*, 584. Aynı malumat *Sahâifü'l-Ahbâr*'da mevcuttur. (III, 641) Bu tarih Murad Paşa'nın saraydan çıkma tarihi olabilir.

²⁹ Gelibolulu Mustafa Ali, *Künhü'l-ahbâr*, (haz. Faris Çerçi), Kayseri Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2000, III, 478.

³⁰ es-Seyyid Mahmud, *Mısır Eyaleti*, 94, 7 no'lu dipnot.

³¹ *Künhü'l-ahbâr*, II, 97.

³² es-Seyyid Mahmud, *Mısır Eyaleti*, 94, 7 nolu dipnot.

³³ *Künhü'l-ahbâr*, II, 97, BOA, A.DVN. MHM. d. 4, hk. 537.

³⁴ *3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560), Özet ve Transkripsiyon*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1993, hüküm 998, 1000, 1006.

³⁵ *6 Numaralı Mühimme Defteri, (972/1564-1565) Özet-Transkripsiyon ve İndeks I*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1995, hüküm 889. 18 Şaban 972 tarihli bu hükmün başında "Mahmud Paşa'nın Kethüdasına verildi." denilmektedir. Bu tarihlerde Murad Paşa'nın İstanbul'da olduğu anlaşılmaktadır.

³⁶ *6 Numaralı Mühimme Defteri*, hüküm 894.

³⁷ Gelibolulu Mustafa Ali, Mahmut Paşa'nın Yemen valiliği sırasında büyük servet edindiği ve yolsuzlukları olduğu için azledildiğini ancak onun İstanbul'da rüşvetle Mısır Beylerbeyliğini elde ettiğini hatta Osmanlı'da bâb-ı irtişayı ilk fethedenin Mahmud Paşa olduğunu yazmıştır. *Künhul Ahbar*, II, 98. Selânikî ise Mahmut Paşa'nın Yemen'den mazulen geldiğini ve pişkeş ile Mısır Beylerbeyliğini aldığını

1565’de başladığı Mısır Beylerbeyliği, 1567 sonlarında Kahire’de bir suikast sonucu öldürülmesine kadar sürmüştür.³⁸ Mahmut Paşa’dan sonra Mısır Beylerbeyliğine Sinan Paşa getirilmiştir.³⁹ Mahmut Paşa’nın kethüdası olan Murat Paşa’nın, bu suikastın meydana geldiği sırada Mısır irsaliyesini (hazinesini) götürdüğü için İstanbul’da bulunduğu anlaşılmaktadır.⁴⁰

1.1.3.2. Çerâkise Ağalığı

Mahmud Paşa’nın ölümünün ardından İstanbul’da bulunan Murad Paşa, Mısır Çerâkise Cemaati⁴¹ Ağalığına getirildi⁴² ve Mahmud Paşa’nın muhalefâtı⁴³ için nâzır tayin edildi.⁴⁴ Kaptan Piyale Paşa’ya gönderilen 10 Mart 1568 tarihli emir ile de Murad Paşa’nın Mısır’a erken varmasının sağlanması istendi.⁴⁵

Yemen’deki Osmanlı hâkimiyetinin tehlikeye düşmesi üzerine önce Şam Beylerbeyi Lala Mustafa Paşa 1568’de buranın yeniden fethi için memur edilmişken⁴⁶

yazmıştır. Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, (haz. Mehmet İpşirli), TTK Yayınları, Ankara 1999, I, 159.

³⁸ *Fezleke*, 584.

³⁹ *Tarih-i Selânikî*, I, 67.

⁴⁰ “Mısır Beğlerbeğisine hüküm ki: Sabıka Mısır Beğlerbeğisi iken fevt olan Mahmûd Beğun vakı‘ olan muhalefâtı bey‘ olunmalı oldukda Mısır hazinesiyile Südde-i Sa‘adete gelen Kethüdası Murad bile olmak lazım olmağın...” 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976 / 1597-1569), *Özet - Transkripsiyon – İndeks*, I, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1998, hüküm 852. Mısır irsaliyesi ve gönderilmesi için bkz. es-Seyyid Mahmud, *Mısır Eyaleti*, 115 vd.

⁴¹ Sultan Selim’in emriyle kurulan bu cemaat, Memlûklular bir emîrin kumandasında kölemen ve Memlûklulardan oluşmakta iken daha sonra efrâdı, ağası, kethüdası ve kâtibi Osmanlı kullarından seçilmeye başlanmıştır. Bu askeri yapı hakkında geniş malumat için bkz. es-Seyyid Mahmud, *Mısır Eyaleti*, 181 vd.

⁴² “Mısır Beğlerbeğisine hüküm ki: Mısır’dan Yemen’e emrolunan bin nefer gönüllü, ağalarıyla gitmek emr olunmuş idi. Hâliyâ anda Çerâkise Ağası olan Hüseyin ol yerün ehl-i vukûfu olmağın Gönüllü Ağalığı ona inayet idüp ol bin nefer il gitmek emridüp buyurdum ki: Gönüllü Ağalığın mezkûra itdürüp emrolunan bin nefer müşarün-ileyh ile gideler ve Gönüllü Ağası Hasan’a dahi Mısır’da sancak virilmişdür; vechi gördüğün üzere muhâfazada olup âdemin gönderip hükümün ihrac ide ve Çerâkise Ağalığı dahi Mısır Beğlerbeğisi olup fevtolan Mahmud Paşa’nın Kethüdası Murâd’a virilmişdür; zabtittüresin.” 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk. 598.

⁴³ Büyük miktarda malvarlığı ve borç bıraktığı anlaşılan Mahmud Paşa’nın muhalefâtının tasfiyesi uzun yıllar sürecektir. Bununla ilgili mühimme defterlerinde birçok hüküm bulunmaktadır. Bkz. 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk. 621, 1300, 1884, 2453; H. Muharrem Bostancı, 19 Numaralı Mühimme Defteri (*Tahlil-Metin*), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2002, hk. 52, 134; Gülay Kahveci, 29 numaralı Mühimme Defteri (*Tahlil-Özet-Transkripsiyon*), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998, hk. 162, 187.

⁴⁴ 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk. 968, 1021, 1026.

⁴⁵ “Piyâle Paşa’ya hüküm ki: Sâbıkâ Mısır Beğlerbeğisi iken fevtolan Mahmûd Beğ’in vasîsi olup Mısır’da Çerâkise Ağası olan Mûrad zide mecdühûyî Mısır’a giden gemilerden birisiyle irsâl olunmasını emridüp buyurdumki...” 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk. 1021.

⁴⁶ *Tarih-i Selânikî*, I, 67; 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.1281.

daha sonra vazgeçilip bu vazife Mısır Beylerbeyi Sinan Paşa'ya verildi.⁴⁷ Mısır'daki diğer askerlerle birlikte Çerâkise askerlerinin de sefere katılmaları emrolundu.⁴⁸ Ocak 1569'da Çerâkise kuvvetleri ile beraber hareket eden Sinan Paşa,⁴⁹ hac ibadetini yerine getirdikten sonra Yemen'e vardı. Osmanlı idaresine isyan eden Zeydi İmam Mutahhar tarafından Kahire Kalesi'nde kuşatılan Yemen Beylerbeyi Osman Paşa kurtarıldı,⁵⁰ Aden ve San'a geri alındı,⁵¹ Kevkeban (Kökban) Kalesi de çetin muharebeler sonrası ele geçirilerek Yemen'de sulh sağlandı. Kevkeban Kalesi'nin kuşatılması sırasında (Şubat 1570) diğer önemli beylerle birlikte Mısır Hac Emîri⁵² Muhammed Bey de şehit oldu.⁵³

1.1.3.3. Mısır Hac Emirliği

Mısır Hac Emîri Muhammed Bey'in ölümü üzerine boş kalan bu vazifeye Murad Paşa tayin edildi.⁵⁴ Bu atama Vezir Sinan Paşa'nın talebi doğrultusunda gerçekleşmiştir. 1570 (H. 977) haccının ardından 1571 (H. 978) haccında da yine Mısır Hac Emirliği yapan Murad Paşa, Yemen'den gelip hac yapan Sinan Paşa ile beraber Mısır'a döndü.⁵⁵ Sinan Paşa'ya Mısır'a dönmesinden sonra⁵⁶ gönderilen 10 Eylül 1571 tarihli hükümde,

⁴⁷ Tarih-i Selânikî, I, 73; 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk. 1913,1922; Sinan Paşa'nın Yemen seferi ile alakalı tafsilatlı malumat için bkz. Nuhbetü't-Tevârih, 295 vd. Danişmend, Kronoloji, II, 376 vd.

⁴⁸ 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk. 701.

⁴⁹ Danişmend, Kronoloji, II, 379.

⁵⁰ Nuhbetü't-Tevârih, 294.

⁵¹ Nuhbetü't-Tevârih, 295.

⁵² Hac için Mekke'ye giden kafilenin reisi için kullanılan tabirdir. Emirül hac olanlar kervanları emniyet altında götürüp getirmelerinden başka hac müddetince inzibatı teminle beraber Mekke'de Arafat'ta ve diğer mübarek makamlarda yapılacak menâsiki idare etmek gibi vazifeleri de vardı. Mısır emirül haccı Mısır hacılarını Mekke'ye götürürdü. Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I, 527.

⁵³ Nuhbetü't-Tevârih, 298.

⁵⁴ 12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572) Özet-Transkripsiyon ve İndeks I-II, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1996, Hüküm 487. Mısır Deşişe Nazırı Mustafa Beğ'e gönderilen 22 Muharrem 979 (16 Haziran 1571) tarihli bu hükümde "Seb'a ve Semânda bi't-tamam Mısır Emîri Hâccı Murad" ifadesi geçmektedir. Bu hükümden anlaşıldığına göre ona bu vazife Muhammed Beğ'in ölümünün ardında verilmiştir. Murad Paşa'nın Hac Emirliği için ayrıca bkz. A. H. De Groot, "Murad Pahsa, Kuyudju", EI, VI, 600-601.

⁵⁵ Mehmed b. Mehmed, Sinan Paşa'nın Yemen'den ayrılıp hac için Mekkeye gittiğinde (1571) o yılki Emirül Haccın Maktul Bosnavi Tavil Mahmud Paşa'nın Kethüdası Murad Beğ olduğunu ve onun hizmetinde hac ibadetini yerine getirip beraber Mısır'a döndüklerini yazmaktadır. Nuhbetü't-Tevârih, 301.

⁵⁶ Mısır Beylerbeyi Vezir Sinan Paşa'nın Yemen seferine memur olması üzerine Bağdad Beylerbeyi İskender Paşa Ağustos 1568 tarihinde Mısır Beylerbeyliğine tayin edilmiştir. Yemen seferini tamamlayan Sinan Paşa Haziran 1571'de tekrar Mısır Beylerbeyliğine atanmış, Ocak 1573 tarihinde gönderilen bir hükümle de Sinan Paşa İstanbul'a çağırılmıştır. 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk. 1905; İbrahim Etem Çakır, 10 numaralı Mühimme Defteri'nin (s.179-356) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2006,

hacıların Murad Paşa'nın Hac Emîrlüğünden memnun olmaları sebebiyle gelecek hac mevsiminde de (M.1572/H. 979) bu vazifenin ona verildiği bildirildi.⁵⁷ Murad Paşa'nın Mısır Hac Emîrlüğü vazifesi, o yılki hac mevsiminden sonra, yaklaşık 1572 senesi ortalarında sona erdi.⁵⁸ Dolayısıyla Murad Paşa, Mısır Hac Emirliğini 1570'den 1572'ye kadar, üç hac mevsiminde yürütmüştür.

Murad Paşa'nın Hac Emirliği sırasından dikkat çeken bir hadise, Mısır ile Şam Hac Emirleri arasında makam üstünlüğü sebebiyle vukubulduğu iddia edilen kavgadır. Bu kavgada Mısır Hac Emiri'nin kafasının yarıldığı iddialarıyla ilgili olarak hem Mısır hem de Şam Beylerbeyliğine gönderilen hükümlerde işin aslının araştırılması ve böyle olaylara mahal verilmemesi istenmiştir.⁵⁹ Diğer bir husus ise Mısır Hac Emiri olarak Murad Paşa'nın, Mısır hazinesinden İskender Paşa zamanında verilen tahsisata ilişkin itirazını İstanbul'a bildirmesi, İstanbul'un ise Sinan Paşa'dan bu paranın yeterli olup olmadığını araştırarak gerekeni yapmasını istemesidir.⁶⁰

1.1.3.4. Deşişe Nazırlığı

Murad Paşa'nın 1572 (H. 979) senesi haccının ardından Mısır Hac Emirliği vazifesi sona erince 1572 sonu veya 1573 başında Mısır'da itibarlı bir makam olan Deşişe Nazırlığına⁶¹ tayin edildi.⁶² Bu tayinin Sinan Paşa'nın İstanbul'a gitmesinden

hüküm 534; Sıtkı Çelik, *21 numaralı Mühimme Defteri (Tahlil-Metin)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1997, hüküm 82.

⁵⁷ “Vezîr Sinân Paşa'ya hüküm ki: Sene-i sâbıkada Mısır Emîr-i Hâccı olan kıdvetü'l-ümerâ'i'l-kirâm Murâd dâme izzühûdan huccâc-ı zevi'l-i[b]tihâc; "menâzil ü merâhilde gereği gibi hıfz u hırâset idüp rızâ vü şükrân üzere oldukları" i'lâm olunmağın bu sene-i mübârekede dahı emîr-i hâc ta'yîn olunup buyurdum ki: Vakti ve mevsimi geldükde müşârun-ileyhi Mısır'dan giden huccâc-ı zevi'l-i[b]tihâca emîr-i hâc ta'yîn eyleyüp levâzim olıgelen âdet ü kânûn üzere tedârük idesin.” *12 Numaralı Mühimme Defteri*, hk. 869. Ayrıca bkz. Çakır, *10 numaralı Mühimme Defteri*, hk. 549.

⁵⁸ 23 Nolu Mühimme Defterinde 565 nolu ve Şevval 981 tarihli hükümde “Sabıkan Mısır Emir-i Haccı Süleyman” ibaresi geçmekte olduğundan H. 980 (1573) haccının Hac Emiri'nin Murad Paşa olmadığı anlaşılmaktadır. BOA, A.DVN. MHM. d. 23, hk. 565.

⁵⁹ BOA, A.DVN. MHM. d. 14, hk. 1179 ve 1180.

⁶⁰ *12 Numaralı Mühimme Defteri*, hk. 868.

⁶¹ “Deşişe, Mekke ve Medine imaretlerinde iri bulgurdan pişirilen bir nevi çorbadır. Gitgide o bulgurun yapıldığı buğdaya da bu ad verilmiştir.” Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2011, 193. “Osmanlı döneminde deşişeye vakfedilen köyler çoğalınca bütün deşişe vakıflarını idare etmek üzere bir nazır tayin edildi.” “Deşişe Nazırı Mısır, Şam ve Halep'te bulunan deşişe vakıflarının reisi sayılırdı. Mısır Emîrî'l-Haccı, Mekke ve Medine şeyhülharemleri gibi devlet adamları arasından seçilirdi.” “Deşişe Nazırı vakıfların muhafaza ve bakımından, hububatın eksiksiz olarak tahsili ve zamanında temininde, buğdayın temiz bir şekilde tesliminden sorumluydu.” Seyyid Muhammed es-Seyyid Mahmud, “Deşişe”, *DİA*, IX, 214-215.

⁶² 8 Rebi'ülevvel 981 (8 Temmuz 1573) tarihli Mısır Beylerbeyine yazılan hükümde; Deşişe Nazırı Murad'ın gönderdiği mektupta 979 yılında eski Deşişe Nazırı Mustafa'nın deşişe buğdayını eksik

önce yapıldığı anlaşılmaktadır.⁶³ Murad Paşa, kendinden önceki nazır Mustafa Bey'in kötü idaresini düzeltip borçların ödenmesine gayret etmiş, Mekke ve Medine imarethanelerinin ihtiyacından az gönderilen deşişenin irsaliyesi işini düzene sokmaya çalışmıştır.⁶⁴ Murad Paşa, Deşişe Nazırlığı görevini Yemen Beylerbeyliğine atanmasına kadar yürütmüştür.⁶⁵

1.1.4. Beylerbeyliği

1.1.4.1. Yemen Beylerbeyliği

Murad Paşa, Mahmut Paşa'nın kethüdalığı dışında Mısır'da 1568 yılından itibaren çok önemli vazifeler icra ettikten sonra 10 Şaban 983 (14 Kasım 1575) tarihinde⁶⁶ Yemen Beylerbeyi tayin edildi.⁶⁷ Bu tayinin Mısır Beylerbeyi Mesih Paşa'nın⁶⁸ (1574-80) talebi doğrultusunda yapıldığı anlaşılmaktadır. Murad Paşa'dan önce Yemen

gönderdiği ve bunun 980 senesi mahsulünden tedarik edilerek tamamlanacağını ifade etmesi (BOA, A.DVN. MHM. d. 22, hk. 566) ve 23 Rebi'ülevvel 981 (23 Temmuz 1573) tarihli Deşişe Nazırı Murad'a yazılan hükümde ise onun eksik kalan deşişeyi tamamlayıp gemiler inşasını Muharrem ayına yetiştirdiğini belirtmesi (BOA, A.DVN. MHM. d. 22, hk. 523) onun 1572 sonu veya 1573 başlarında bu göreve tayin edildiğini göstermektedir.

⁶³ Bkz. Dipnot 56.

⁶⁴ BOA, A.DVN. MHM. d. 22, hk. 523 ve 566.

⁶⁵ H. 981-994/M. 1573-1586 tarihleri arasında görev yapan Deşişe Nazırları dönemine ait Mısır deşişesini gösteren muhasebe defterinde H. 981(M.1573-74) ve 982 (M. 1574-75) yıllarında Deşişe Nazırı olarak Murad Paşa görülmektedir. H. 983 (M. 1575-76) senesinde ise nazır olarak Hasan Beğ görülmektedir. TSMA. D. 1372.

⁶⁶ Murad Paşa'ya gönderilen bir hükümde onun beylerbeyliğe atanma tarihi görülmektedir. "Yemen Beğlerbesine hüküm ki, sabıka Yemen Beğlerbeğisi olup bil'ıl Yemen muhafazasında olan Behram dame ikbaluhü mektup gönderip ma'zulen bir buçuk yıldan beri vilâyeti mezbure muhafazasında olmakla vilâyeti mezbure beğlerbeğiliği sana 'inayet olunduğu tarihe gelince beğlerbeğlerin sâliyanesli ne miktar ise kendüye verilmesin rica eylemiş. İmdi vilâyeti mezbure beğlerbeğiliği iş bu sene 983 Şa'banının onuncu gününde verilmiştir." BOA A.DVN. MHM. d. 27, hk. 252.

⁶⁷ "Mısır Beğlerbeğisine hüküm ki: Hala südde-i sa'adetime mektub gönderip Yemen Beğlerbeğisi Mustafa fevt olup ve ümerâ-i Mısır'dan deşişe nazırı Murad zikrolunan beğlerbeğiliğe layıktır deyü arz eylediğün ecilden beğlerbeğilik müşârün-ileyhe tevcih olunmuştur. Buyurdum ki, vusûl buldukda müşârün-ileyhin adet ve kanun üzere levâzım ve mühimmâtın tedarük idüp vakti ve mevsimi ile ol diyar-ı celilül-i'tibara irsal eylesün." BOA, A.DVN. MHM. d. 27, hk. 221; Ali, Murad Paşa'nın Mısır Valisi Mesih Paşa'ya büyük hediyeler verdiğini, onun da İstanbul'a Murad Paşa'nın Yemen diyarına vakıf, kabil-i istihdam bir kimse olduğunu bildirip bolca ihsan göndererek emr-i şerif aldığını yazmış ancak onun Yemen'e tayin tarihini hatalı göstermiştir. *Talhis-i Bark al-Yamani*, vrk. 200b.

⁶⁸ Mesih Paşa, Akağalardan olup öğrenimini Enderunda tamamladıktan sonra Ekim 1574'te Hazinedarbaşı iken Mısır Beylerbeyi oldu. Beş yıl başarılı şekilde Mısır'ı idare etti. Bundan sonra İstanbul'a çağrılarak ikinci vezirliğe oturdu ve yerine Hadım Hasan Ağa beylerbeyi oldu. Aralık 1585'te Özdemiroğlu Osman Paşa'nın yerine Veziriazam oldu. Dört ay sonra istifa edip emekliye ayrıldı. Ömer Mahir Alper, "Mesih Paşa (Hadım)", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, II, 204-205

Beylerbeyi olarak Behram Paşa'nın⁶⁹ yerine Mustafa Paşa tayin edilmiş ancak o Yemen'e varır varmaz vefat etmişti.⁷⁰ Murad Paşa'nın vazife mahalline varmasına kadar Yemen muhafazası Behram Paşa'ya bırakıldı.⁷¹

Yemen'e gitmek için hazırlanan Murad Paşa'ya ihtiyacı nispetinde askeri kuvvet verildi⁷² ve onun beylerbeyliğine erken varma talebi doğrultusunda deniz yoluyla gitmesine müsaade edildi.⁷³ Murad Paşa hazırlıkların tamamlanmasını müteakiben yola çıktı. Hac mevsimi olduğundan haccı ifa etmesinin ardından⁷⁴ Şubat 1576'da Ta'iz'e ulaştı.⁷⁵

Murad Paşa, Yemen'e varır varmaz Osmanlı idaresinin tesisine gayret etti, bunun halkı yanına çekmek ile mümkün olacağını düşündüğünden halka yumuşak ve nazik davranmaya çalıştı.⁷⁶ Halkın itimadını kazanmak için suçların tekrarlanmaması şartı ile af ilan edip adaleti tesis için herkese eşit muamele edeceğini bildirdi.⁷⁷ Bu tarihlerde Yemen'de kuraklık ve kıtlık yaşanmış ardından büyük veba salgını çıkmıştı.⁷⁸ Bu afet ve salgınlar ile vaziyeti iyice bozulan halkın üzerindeki idarecilerin malî ve idarî baskılarına el attı.⁷⁹ Murad Paşa, halka yumuşak davranırken idarecilere ise aksine oldukça sert muamele etmişti. Halka zulmeden ve nizamı bozan hem Osmanlı hem Arap emirlerini cezalandırdı veya azletti. Bu cezalandırmalara Yemen'e gelir gelmez başladı.

⁶⁹ Behram Paşa (1570-1575) Yemen'deki fütuhâtı genişletmiş, Osmanlı idaresini sağlamlaştırmış, İmam Mutahhar'ın ölmesi ile ve oğullarının birbirleriyle mücadeleye girişmesi ile büyük bir isyan gailinden kurtulmuş, arasına vukua gelen isyanları bastırmada sıkıntı çekmemiş, yaptığı hayır ve bayındırlık işleri ile halk nezdinde büyük itibar kazanmıştır. Ancak beylerbeyliğinin son döneminde defterdar ve askerler ittifak ederek Behram Paşa'ya isyan etmişlerdi. Behram Paşa'nın Yemen beylerbeyliği için bkz. Hulusi Yavuz, *Yemen'de Osmanlı İdaresi ve Rumûzi Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2003, I, CLXI-CLXIV, *Sahâifü'l-Ahbar*, III, 354-355, Ahmet Reşit Paşa, *Tarih-i Yemen ve San'a*, (yayına hazırlayan Sadettin Baştürk), Taşhan Kitap Yayınları, Ankara 2013, I, 81, *Künhü'l-ahbâr*, II, 42-50, BOA, A.DVN. MHM. d. 27, hk. 238-239.

⁷⁰ Reşit Paşa, *Tarih-i Yemen ve San'a*, I, 81. Kuyucu Murad Paşa'dan başka Yemen'de beylerbeylik yapmış başka bir Murad Paşa daha mevcuttur. Onun beylerbeyliği 1565-1567 tarihlerine tekabül etmektedir. Bu Murad Paşa'nın beylerbeyliği sırasındaki siyasi gelişmeler için bkz. Reşit Paşa, *Tarih-i Yemen ve San'a*, I, 65-66; Yavuz, *Yemen'de Osmanlı İdaresi*, I, CXV- CVII.

⁷¹ BOA, A.DVN. MHM. d. 27, hk. 252.

⁷² BOA, A.DVN. MHM. d. 27, hk. 223. Bu hükümde Mısır Beylerbeyine Yemen'e gitmek isteyenleri mani olmaması emredilmiştir.

⁷³ BOA, A.DVN. MHM. d. 27, hk. 251.

⁷⁴ *Talhis-i Bark al-Yamani*, vrk. 200b.

⁷⁵ Reşit Paşa, *Tarih-i Yemen ve San'a*, I, 81.

⁷⁶ Seyyid Mustafa Salim, *el-Fethü'l-Osmâni el-evvel li'l-Yemen 1538-1635*, Kahire 2006, 3. Baskı, 355.

⁷⁷ Seyyid Mustafa, *el-Fethü'l-Osmâni*, 356.

⁷⁸ Reşit Paşa, *Tarih-i Yemen ve San'a*, I, 81. Bu salgın Murad Paşa'nın maiyetindekilere de tesir etmiş birçok adamı bu sebeple ölmüştür. Gelibolulu Mustafa Ali, *Hâlâtü'l-Kahire Mine'l-Âdâti'z-Zâhire*, Sadeleşiren Orhan Şaik Gökyay, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984, 90.

⁷⁹ Seyyid Mustafa, *el-Fethü'l-Osmâni*, 356.

Zebid'de fesat çıkaran ve halka zulmeden şehrin idarecisini azledip⁸⁰ Ta'iz'de Behram Paşa dönemindeki isyancıları öldürttü⁸¹ ve San'a'ya vardığında bu şekilde cezalandırmalara devam etti.⁸²

Murad Paşa Yemen'de Osmanlı hâkimiyet alanının genişletilmesine yönelik hareketlere de girişti, Abdullah ve Hızır Beyleri kumandan tayin ederek onları Arap kabilelerine ait kalelerinin fethine gönderdi.⁸³ Ayrıca önceden Osmanlı idaresinde olan köylerin tekrar hâkimiyete alınmasına çalıştı.⁸⁴ Bu askeri faaliyetler sırasında ihtiyaç duyulduğunda Mısır Beylerbeyliğinden askeri kuvvetler talep etti.⁸⁵ 1578'de Ta'iz Kaymakamlığı peşinde olan Cafer Ağa'nın kaymakam Emir Şeyh Ali'yi hile ile öldürmesi Arap ve Osmanlı askerleri arasında fitne zuhuruna sebep olmuş, öldürme emrinin Murad Paşa tarafından verildiğinin ilan edilmesi ile sükûnet sağlanabilmiştir. Daha sonra Cafer Ağa, Murad Paşa tarafından öldürülmüşse de bu mesele İstanbul'a intikal etmiştir.⁸⁶

1578'den itibaren Murad Paşa'nın yumuşak ve şiddet taraftarı olmayan politikalarını değiştirecek isyanlar ortaya çıkmaya başladı. San'a'nın güneyindeki Anes muhitinde Mehdi Muntazır isyan ederken,⁸⁷ Hasan ibn-i Ali el- Müeyyed, Ahnum bölgesinde,⁸⁸ Mehdilik iddiasıyla çıkan Mansur Hamir ise Ta'iz'de ayaklandı.⁸⁹ Bunlar, nitelikleri ve bölgeleri farklı olmasına rağmen tamamı Osmanlı idaresine karşı gelişen isyanlardı.⁹⁰ Murad Paşa isyanları bastırmak için sert tedbirler almaya başladı ve

⁸⁰ Seyyid Mustafa, *el-Fethü'l-Osmani*, 356.

⁸¹ Reşit Paşa, *Tarih-i Yemen ve San'a*, I, 81; İsa b. Lütfü'l-lâh b. el-Mutahhar b. el-İmâm Şerafud-din Yahya, *Revha'r-Ruh*, Millet Kütüphanesi, No 2378, vrk. 120b.

⁸² Reşit Paşa, *Tarih-i Yemen ve San'a*, I, 81,

⁸³ BOA, A.DVN. MHM. d. 31, hk. 614.

⁸⁴ BOA, A.DVN. MHM. d. 33, hk. 701.

⁸⁵ Kahveci, *29 numaralı Mühimme Defteri*, hk. 441; BOA, A.DVN. MHM. d. 31, hk. 210, 211; Erhan Akçelik, *39 numaralı Mühimme Defteri'nin (s.1-118) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013, hüküm hk. 106, 109; BOA, A.DVN. MHM. d. 40, hk. 694.

⁸⁶ Reşit Paşa, *Tarih-i Yemen ve San'a*, I, 82, *Revha'r-Ruh*, 121ab, Bu vaka daha sonra muhtemelen Murad Paşa'nın azline de tesir edecek neticeler doğuracaktır. İstanbul'un bu meseleden haberi olunca Murad Paşa'ya suçluların cezalandırılması ile ilgili emir gönderilmiştir. Cafer Ağa bu sebeple öldürülmüş olabilir. BOA, A.DVN. MHM. d. 33, hk. 689.

⁸⁷ Seyyid Mustafa, *el-Fethü'l-Osmani*, 359.

⁸⁸ Reşit Paşa, *Tarih-i Yemen ve San'a*, I, 83; Seyyid Mustafa, *el-Fethü'l-Osmani*, 361 vd; *Revha'r-Ruh*, vrk. 123a vd.

⁸⁹ Reşit Paşa, *Tarih-i Yemen ve San'a*, I, 83; Seyyid Mustafa, *el-Fethü'l-Osmani*, 360; *Revha'r-Ruh*, vrk. 122b.

⁹⁰ Seyyid Mustafa, *el-Fethü'l-Osmani*, 359.

isyancıların üzerlerine kuvvetli birlikler sevk etti.⁹¹ Murad Paşa, Mutahhar ile Sinan Paşa arasına yapılan sulh şartlarına riayet ederek onlarla çatışmaya girmedığı gibi onun oğulları arasındaki mücadelelere de dahil olmadı.⁹² Aksine Mutahhar'ın oğulları çoğunlukla Murad Paşa'nın yanında yer almışlar ve isyanların bastırılmasına katılmışlardı.⁹³

Murad Paşa'nın Yemen Beylerbeyliği sırasında Habeş Eyaleti'nin durumu da tehlikeli bir hal almıştı.⁹⁴ Habeş bölgesinde muvaffakiyetler gösteren ve eyaletin sınırlarını genişletip birçok kabileyi eyalete bağlayan Habeş Beylerbeyi Ahmed Paşa⁹⁵ 1579 senesinde Debra Qarro Savaşı'nda Habeş Kralı Sartsa Dangel'e yenilmiş ve şehid olmuştu.⁹⁶ Bu mücadeleler sırasında Murad Paşa'ya gönderilen Ekim 1578 tarihli emirde; Habeş Beylerbeyinden gelen her türlü yardım talebini karşılaması emredilmekteydi.⁹⁷ Murad Paşa, Habeş Beylerbeyliğine önce Behram Beğ sonra Hızır Beğ kumandasında askeri kuvvetler gönderdi.⁹⁸ Hızır Paşa Habeşlileri yenerek kaybedilen yerleri tekrar ele geçirdi,⁹⁹ bu muvaffakiyetleri üzerine Murad Paşa'nın da hakkında İstanbul'a müspet görüş yazması üzerine ona Habeş Beylerbeyliği verildi.¹⁰⁰ Habeş siyaseti ile alakalı olarak Beylül Limanı'nın idaresi hususunda da Murad Paşa'ya çeşitli hükümler gönderilmiştir.¹⁰¹

Murad Paşa'nın beylerbeyliği döneminde ticaret ve yolcu gemilerine saldıran Portekiz gemileri ile mücadele de dikkat çekmektedir. Sinan Reis kumandasındaki Osmanlı kuvvetleri onlarla başarıyla mücadele ettiği ancak gemi eksikliğinin mücadeleyi sekteye uğrattığı görülmektedir.¹⁰² Bu dönemde dikkat çeken diğer ehemmiyetli husus ise İstanbul'a baharat sevkidir. Mirî baharatının eksiksiz, sekteye uğramadan ve vergi muamelelerine tabi olmadan gönderilmesi için İstanbul'un sürekli

⁹¹ Reşit Paşa, *Tarih-i Yemen ve San'a*, I, 83; Seyyid Mustafa, *el-Fethü'l-Osmani*, 359 vd.

⁹² Seyyid Mustafa, *el-Fethü'l-Osmani*, 358.

⁹³ Reşit Paşa, *Tarih-i Yemen ve San'a*, I, 83; Seyyid Mustafa, *el-Fethü'l-Osmani*, 359 vd.; Nikolay İvanov, *Osmanlı'nın Arap Ülkelerini Fethi 1516-1574*, TTK Yayınları, Ankara 2013, 135.

⁹⁴ Habeş Eyaleti ile ilgili olarak bkz. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1974.

⁹⁵ Orhonlu, *Habeş Eyaleti*, 57.

⁹⁶ Orhonlu, *Habeş Eyaleti*, 58.

⁹⁷ BOA, A.DVN. MHM. d. 35, hk. 776.

⁹⁸ Akçelik, *39 numaralı Mühimme Defteri*, hk.113.

⁹⁹ Orhonlu, *Habeş Eyaleti*, 61-62.

¹⁰⁰ Akçelik, *39 numaralı Mühimme Defteri*, hk. 113, 115.

¹⁰¹ Orhonlu, *Habeş Eyaleti*, 81.

¹⁰² BOA, A.DVN. MHM. d. 30, hk. 861, 862; BOA, A.DVN. MHM. d. 35, hk. 743.

emirler gönderdiği, Murad Paşa'nın da buna gayret gösterip başarılı olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰³

Murad Paşa Yemen'de imar, bayındırlık ve hayır işleri ile de meşgul olmuştur.¹⁰⁴ Nakim Dağı'ndan San'a Kalesi'ne su getirmek için kanallar yaptırmış, sebil ve cami bina ettirmiş ve bazı eserleri yenilemiştir.¹⁰⁵ Murad Paşa'nın Yemen'deki faaliyetleri, İstanbul tarafından sürekli takip edilmiş, bazı durumlar için uyarılmış ve vazifesinde daha dikkatli olması için emirler gönderilmiştir.¹⁰⁶ Ancak genel olarak idare tarzı beğenilmiş olmalı ki 1577 ve 1579 yıllarında iki kere kendisine mükâfat olarak hil'at gönderilmiştir.¹⁰⁷ Murad Paşa, Yemenlilerce de çok sevilmiş, münhasıran adaletli davranması yüceltilmiştir.¹⁰⁸ Osmanlı askerlerine, Yemenli halk ve idarecilerine eşit muamelede bulunmuş,¹⁰⁹ Yemenlilerin adet ve anelerine hürmet göstermiş, Osmanlılar arasında Yemenlileri rencide edecek şekilde kullanılan hitap ve muameleleri yasaklamıştır.¹¹⁰ Cömert, dindar ve Ehl-i Beyt'e hürmetkâr olması Yemen Beylerbeyliği sırasında onun öne çıkarılan diğer hususiyetleridir.¹¹¹ Murad Paşa dört yıldan fazla Yemen Beylerbeyliği yaptıktan sonra Temmuz 1580 tarihinde azledilerek Trablus Beylerbeyliğine tayin edilmiş¹¹² yerine Bostancıbaşı Hasan Paşa¹¹³ gönderilmiştir.

¹⁰³Yunus Eren, *34 Numaralı ve H. 986/1578 Tarihli Mühimme Defteri (s. 1-164) İnceleme-Metin*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011, hüküm 101, 254; Süleyman Nacak *34 Numaralı Mühimme Defteri (H. 986/M.1578) (s. 164-326) Transkripti ve Değerlendirmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011, hüküm 603; Akçelik, *39 numaralı Mühimme Defteri*, hk. 110.

¹⁰⁴Murad Paşa'nın Yemen'deki imar ve diğer faaliyetleri için bkz üçüncü bölüm.

¹⁰⁵ Reşit Paşa, *Tarih-i Yemen ve San'a*, II, 166.

¹⁰⁶ BOA, A.DVN. MHM. d. 35, hk. 859, BOA, A.DVN. MHM. d. 33, hk. 689.

¹⁰⁷ Kahveci, *29 numaralı Mühimme Defteri*, hk. 248, BOA, A.DVN. MHM. d. 35, hk. 197, BOA, A.DVN. MHM. d. 40, hk. 645.

¹⁰⁸ Seyyid Mustafa, Murad Paşa'nın Yemen'e gelen valilerin en adili olduğunu söylemekte, Muhibbi ise onun adaletinin dağlarda yayıldığını kaydetmektedir. İsa b. Lütfullah'ın eserinde ise Murad Paşa'nın adaletini gösteren kısa bir şiir bulunmaktadır. *el-Fethü'l-Osmani*, 356; *Hulasatü'l-Eser*, IV, 356; *Revha'r-Ruh*, vrk. 121a.

¹⁰⁹ Seyyid Mustafa, *el-Fethü'l-Osmani*, 356.

¹¹⁰ Seyyid Mustafa, *el-Fethü'l-Osmani*, 358.

¹¹¹ Reşit Paşa, *Tarih-i Yemen ve San'a*, I, 85.

¹¹² "Sâbıkâ Yemen Beğlerbeği olub hâlâ Trablus beğlerbeği olan Murad Paşa'ya hüküm ki; hâlâ Yemen Beğlerbeğisi olan Hasan dame ikbalehu varub vâsıl olunca vilâyet-i Yemen kemâkân hıfz u hırsset babında bezl-i makdur idüb ve mumaileyhin hâlâ varan âdemlerine mu'âvenet eyleyüb ve ahâlî-i vilâyetiyle hüsn-i zindegani idüb ve mevâcib defterlerine vesâir mâla müteallik olan umûrları müşarün-ileyh Hasan dame ikbalehu ile bizzat mülakat idüb müşavere eylesin. Emr idüb buyurdum ki vusûl buldukda mumaileyh varub vâsıl olunca vilâyeti hıfz u hırâsette kemâkâne bezl-i makdur idüb cem mumaileyhin hâlâ irsâl olunan âdemlerine mu'âvenet idüb ve vilâyet halefiyle hüsn-ü zindegani üzre olub mevâcib defterleri ve sâir mâla ve ahvâl-i memlekete müteallik olan husûsların mumaileyhe bizzat müşavere bu cânibe teveccüh eylemeyesin." BOA, A.DVN. MHM. d. 43, hk. 151.

Murad Paşa'nın azledilmesine birkaç hususun tesir etmiş olması muhtemeldir. Yemen'in San'a ve diğer bölgelerinde çıkan isyanların nizamın bozulmasına sebebiyet vermesinin Murad Paşa'nın yumuşak idaresinden ve zaafiyetinden kaynaklandığı düşünülmüş olabilir. Ta'iz Kaymakamı Emir Ali'nin öldürülmesi de dikkat çeken diğer mühim hadisedir. Çünkü daha sonra Emir Ali'nin öldürülmesiyle ilgili iddiaların merkez tarafından tahkik edildiği anlaşılmaktadır.¹¹⁴ Murad Paşa'nın fazla mala olan tamahı ve Mutahhar'ın oğulları arasındaki mücadeleden istifade ile büyük miktarda servet biriktiği ve bunun büyük fesada sebep olduğu da iddia edilmiştir.¹¹⁵ Bu sırada Mısır Beylerbeyi Mesih Paşa vezâretle İstanbul'a çağrılmış, yerine Hadım Hasan Ağa tayin olunmuştur. Mısır'da beylerbeyi değişikliğinin Yemen'de de bir değişikliğe sebep olması ihtimali gözardı edilmemelidir.¹¹⁶

1.1.4.2. Trablus-Şam Beylerbeyliği

Yemen Beylerbeyliğinden azledilerek Trablus-Şam'a tayin edilen Murad Paşa'ya gönderilen emirde, yeni beylerbeyi Hasan Paşa vazifesine başlayana kadar vilayet ahali ile iyi geçinmesi, önden gelen Hasan Paşa'nın adamlarına yardımcı olması ve Hasan Paşa geldiğinde ise onunla müşavere edip sonra İstanbul'a gelmesi istendi.¹¹⁷ Murad Paşa, kendisinin mazul olduğundan tayine salahiyyetli olmadığını iddia edip Aden Kaymakamlığına tayin edildiği halde gitmeyen Emir Hasan'ı öldürttü ve Hasan Paşa'nın varmasını beklemeden hacca gitti.¹¹⁸ Murad Paşa, hac vazifesini yaptıktan sonra Yemen'e dönmeden, önce Mısır'a¹¹⁹ ardından İstanbul'a gitti.¹²⁰

¹¹³ Hasan Paşa'nın Yemen Beylerbeyliği için bkz. Reşit Paşa, *Tarih-i Yemen ve San'a*, I, 84 vd., Seyyid Mustafa, *el-Fethü'l-Osmani*, 363 vd., Revha'r-Ruh, vrk. 125b vd.; Yavuz, *Yemen'de Osmanlı İdaresi*, CLXVII vd.

¹¹⁴ BOA, A.DVN. MHM. d. 46, hk. 553.

¹¹⁵ *Talhis-i Bark al-Yamani*, vrk. 200b-201a.

¹¹⁶ Yemen'in merkeze uzak olması sebebiyle asker ve diğer ihtiyaç maddeleri Mısır Eyaletinden tedarik edilmekteydi ve Yemen vilayeti Mısır Beylerbeyinin nezareti altındaydı. es-Seyyid Mahmud, *Mısır Eyaleti*, 269.

¹¹⁷ BOA, A.DVN. MHM. d. 43, hk. 151.

¹¹⁸ Reşit Paşa, *Tarih-i Yemen ve San'a*, I, 85; *Revha'r-Ruh*, vrk. 125b. Murad Paşa'nın daha erkenden ayrılmak maksadıyla halefi Hasan Paşa ile hacda iken görüşmüş olması ihtimali bulunmaktadır. Çünkü Hasan Paşa da gelirken önce haccetmiş, ardından Yemen'e gitmiştir. Hulûsi Yavuz, "Hasan Paşa", *DİA*, XVI, 341-342.

¹¹⁹ Murad Paşa Yemen'e giderken ailesi Mısır'da kalmıştır. 10 Ağustos 1577 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre bu tarihlerde halen Mısır'da bulunmaktadır. Bkz. BOA, A.DVN. MHM. d. 31, hk. 534. Muhtemelen ailesi sürekli Mısır'da kalıp Yemen'e gitmemiştir.

¹²⁰ *Talhis-i Bark al-Yamani*, vrk. 201a.

1.1.4.3. Mazuliyeti

Mısır'dan ayrılan Murad Paşa İstanbul'a 1581 başlarında ulaşmıştır.¹²¹ İstanbul'a vardıktan sonra tayin edildiği Trablus-Şam Beylerbeyliğine gönderilmeyen Murad Paşa'nın mâmelekine el konularak Yedikule'de hapsedilmiştir.¹²² Murad Paşa'nın cezalandırılmasının onun azline tesir eden bir sebepten kaynaklanmış olması muhtemel görünmektedir. Azil sebebi veya sebeplerinin onun Trablus'a atanmasından sonra ortaya çıktığı veya onun azledildiği zaman hakkında belirli bir kararın oluşmadığı düşünülebilir. Ancak onun daha yakın olan Trablus-Şam yerine İstanbul'a çağırılması ise şüphelerin olduğuna delalet etmektedir. Murad Paşa'nın azledilip hapsedilmesine sebep gösterilecek bir husus 19 Zilkade 989 (16 Aralık 1581) tarihli Yemen Beylerbeyliği'ne gönderilen bir hükümde bulunmaktadır. Hükümde, Murad Paşa, Ta'iz'de tüfek ile öldürülen Emir Ali'nin muhella-fatını kabzetmekle suçlandığından Yemen Beylerbeyi'nden bunun araştırılması istenmektedir. Bu emrin yazıldığı sırada Murad Paşa'nın İstanbul'da olduğu ve kendisinin bu hadise ile alakalı görüşünün sorulduğu da aynı hükümden anlaşılmaktadır. Murad Paşa, Emir Ali'nin on altı bin altınına mîriye olan borcuna karşılık olarak hazine tarafından el konulduğunu, esbabın ise kardeşi ve kızına teslim edildiği cevabını vererek bu iddiayı reddetmiştir.¹²³ Murad Paşa'nın Yedikule'ye hapsedilmesi, bu dava ile alakalı olarak muhakeme sırasında tedbir olarak tutuklanması şeklinde de değerlendirilebilir.¹²⁴

¹²¹ Hac mevsimi 1581 Ocak'ına rastladığına göre Mısır'a gidip ordan İstanbul'a varması birkaç ay bulmuş olmalıdır.

¹²² “Ba'zı renciş ba'isi ile taraf-ı saltanattan fermân-ı şerif sadırolmakla Yedikule'de habs ve mâ-meleki mîrî için ahz ve kabz olunmuş idi.” *Târih-i Âli Osman*, 29. Murad Paşa'nın mâmelekine el konulup hapsedildiğine ilişkin malumat sadece Mehmed b. Mehmed'in *Târih-i Âli Osman*'ında bulunmaktadır. Diğer eserlerde bu husus sarîh şekilde verilmemiş, normal bir mazuliyet olarak gösterilmiştir.

¹²³ “Yemen Beğlerbeğine, Ta'iz ve Hacire (?) kadılarına hüküm ki: Dergâh-ı mu'allam çavuşlarından Hüseyin Çavuş zide kadrühu südde-i sa'adetime gelüp karındaşı olup sabıka Yemen beğlerinden iken katl olun Şeyh Ali'nin vasisi olduğu Ta'iz nam kasabada tüfenk ile urulup katl olunduğu bil-cümle muhalla-fatı sabıka Yemen Beğlerbeğisi olan Murad dame ikbalehu tarafından zabd ve kabzolunup nakid seksen bin altunu ve cümle esbabı ve davarlarından vereseye bir habbe zabt ettürmeyüp hala südde-i sa'adetimde husus-ı mezbur müşarünileyh dame ikbalühüden sual olundukta ve maktul-i mezburun o zaman on altı bin altun muhalla-fatı .. edup meblağ-ı mezbur bi kusur kendinin miriye olan vacibü-l eda deyni için hazine-i Yemen'e teslim edüp ve sair esbabun kendü ve kızına verdüm deyi cevap virüp.. ” BOA, A.DVN. MHM. d. 46, hk 553. Mehmed b. Mehmed'in yukarıda (dipnot 122) gösterilen metinde kullandığı “Ba'zı renciş ba'isi” ifadesi de bu hususa ilişkin olabilir.

¹²⁴ Bu husus için bkz. Mehmet Akman, *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, Eren Yayınları, İstanbul 2004, 106-107.

Murad Paşa'nın ne kadar süre Yedikule'de kaldığı bilinmemekle beraber Ferhad Paşa ile beraber şark seferine gitmesinin istenildiği Şubat 1583 tarihine¹²⁵ kadar ona herhangi bir vazife verilmediği anlaşılmaktadır.¹²⁶ Murad Paşa'ya bu sıralarda Karahisar-i Şarki sancakbeyliğinin verildiği¹²⁷ ifade edilmekle beraber bu görevde olduğuna ilişkin bir kayda rastlanmamıştır.¹²⁸

1578 yılının ilk aylarında başlayan İran harpleri fasılasız devam etmekteyken Aralık 1582'de Ferhad Paşa şark serdarlığına tayin olmuş¹²⁹ ve diğer beylerbeyleri ile birlikte Murad Paşa da 21 Şubat 1583 tarihli emir ile sefere memur olmuştur.¹³⁰ Sefere gitmesi ile ilgili gönderilen emirde ona sadece sabık Yemen Beylerbeyi olarak hitap edilmektedir. Hatt-ı hümayûn olarak yazılan emrin bir sureti de Cezâyir-i Garb Beylerbeyliğinden mazul Cafer Paşa'ya yazılmıştır ki bu da Murad Paşa'nın halen mazul olduğuna bir delil olarak gösterilebilir.

1.1.4.4. Karaman Beylerbeyliği (İlk)

Şark seferine memur olmasının ardından 1583 senesinin başlarında Murad Paşa'ya Karaman Beylerbeyliği tevcih olundu.¹³¹ Ancak bu vazifeye henüz başlamadan kendisine Dulkadir (Maraş) Beylerbeyliği tahsis edilmiştir.¹³²

¹²⁵ Bkz. dipnot 130.

¹²⁶ Cengiz Orhonlu, Murad Paşa'nın hapsedildikten sonra Trablus-şam'a tayin edildiğini yazmışsa da bu tayinin azlinden önce gerçekleştiği yukarıda gösterilmiştir. Orhonlu, "Murad Paşa," 651.

¹²⁷ *Fezleke*, 584; *Sahâifü'l-Ahbâr*, III, 641; Ömer İşbilir, "Kuyucu Murad Paşa" *DİA*, XXVI, 507.

¹²⁸ BOA KK. d. 262, sayfa 199'da H. 990-991/M. 1582-1583 seneleri Karahisar-i Şarki Sancakbeyleri gösterilmiştir. Burada Murad Paşa'ya herhangi bir atıf bulunmamaktadır. Ayrıca Karahisar-i Şarki Sancağına yazılan kayıtlarda da (BOA, A.DVN. MHM. d. 48, hk. 15, tarihi H. 11 Recep 990-M. 1 Ağustos 1582, BOA, A.DVN. MHM. d. 43, hk. 126, tarihi H. 8 Rebiülahir 991- M. 1 Mayıs 1583) yine Murad Paşa'nın ismi geçmemektedir.

¹²⁹ Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı –İran Siyasi Münasebetleri- 1578-1612*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1993, 133.

¹³⁰ BOA, A.DVN. MHM. d. 44, hk. 295, 28 Muharrem sene 991. "Sabıka Yemen Beğlerbeğisi olan Murad Paşa'ya hüküm ki; inşallahü teala evvel bahâr-ı huçeste-asarda şark-ı fitne gark taraflarına ferman olunan sefer-i zafer esere asâkir-i İslam-ı nusret-encama serdar olan düstûr-ı mükerrerem ilaâhîrihî vezîrim Ferhâd Paşa edâma'llâhü Te'ala iclâlehü ile senin dahi bile gitmen emr idüp buyurdum ki, vusûl buldukda te'hir ü terâhi itmeyüp cebe vü cevşen ve cebelülerünle ve bi'i-cümle düşman yarağıyla müretteb ü mükemmel hâzır u âmâde olup dahi müşârün-iley ile ma'an var ıkları zuhûra getiresin ihmâl ü müsâleheden hazer eylesin."

¹³⁰ BOA, KK, d. 262, up uğur-ı hümayun-ı nusret-makrûnumda bezl-i makdûr eyleyüp enva'-ı yüz aklıkları zuhûra getiresin ihmâl ü müsâleheden hazer eylesin."

¹³¹ BOA, KK, d. 262, sayfa 193. Dulkadir Beylerbeyleri ve sancakbeylikleri tayinlerinin gösterildiği kayıta Murad Paşa için "sabıkan Karaman Beylerbeğisi olup ba'de Karaman verilmeyüp müyesser olmayan Murad Paşa" ifadesi geçmektedir. 21 Şubat 1583 tarihli emirde halen mazul olduğu ve 25

1.1.4.5. Dulkadir Beylerbeyliği

Murad Paşa, 25 Haziran 1583 tarihinde Dulkadir (Maraş) Beylerbeyliğine tayin edilmiştir.¹³³ Şark seferi için 14 Nisan 1583 tarihinde Üsküdar'dan hareket etmiş olan Serdar Ferhad Paşa'ya katılmasını bildiren emirler Dulkadir Beylerbeyliğine de gönderilmiş olduğundan¹³⁴ yeni beylerbeyi Murad Paşa, Erzurum'da orduya iltihak etmiştir.¹³⁵ Ferhad Paşa, Dağıstan Serdarı Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Safevi kuvvetlerini mağlup etmesi sayesinde mukavemetle karşılaşmadan Revan üzerine yürümüş ve terkedilmiş şehre muharebe olmadan yerleşmiştir.¹³⁶ Revan'da kısa sürede bir kale inşa eden Ferhad Paşa ertesi sene sefere çıkmak üzere ordu ile Erzurum'da kışlağa çekilirken¹³⁷ Murad Paşa'da eyalet askerleri ile beraber Maraş'a gitmiştir.¹³⁸

Murad Paşa, kışı Maraş'ta geçirdikten sonra 1584 ilkbaharında harekete geçen orduya tekrar katıldı.¹³⁹ Gürcistan bölgesine ilerleyen ordu bu ülkede fetihlerde bulunurken Murad Paşa da askerleri ile beraber faaliyetler içinde yer aldı.¹⁴⁰ Sefer döneminin sonunda ordu Erzurum'da tekrar kışlağa çekildi¹⁴¹ ve eyalet askerlerine memleketlerine gitmelerine izin verildi.¹⁴² Bu arada Gürcü hâkimi Simon'un kardeşi Davud Han, Ferhad Paşa tarafından İstanbul'a gönderilip kendisine Zilkade 992'de

Haziran 1583 tarihinde Dulkadir Beylerbeyliğine tayin edildiği dikkate alındığında ilk Karaman Beylerbeyliğininin 1583 senesinin Mart-Haziran aylarında olması gerekir.

¹³² BOA, KK, d. 262 sayfa 193; BOA, A.DVN. MHM. d. 53, hk. 299.

¹³³ BOA, KK, d. 262 sayfa193; BOA, A.DVN. MHM. d. 53, hk. 299.

¹³⁴ Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Tarihi*, (haz. Şevket Nezih Aykut), TTK Yayınları, Ankara 2004, II, 305.

¹³⁵ Kütükoğlu, *Osmanlı –İran*, 135, 230 nolu dipnot. Gönderilen emirlerde serdar yolu yarladığı halde hareket etmeyen Dulkadir Beylerbeyi de dahil o muhit beylerbeylerine bir an evvel hareket etmeleri tehditle emredildiği. Daha sonra gönderilen emirde ise yine hareket etmemiş beylerbeyleri sayılmış ancak Dulkadir Beylerbeyi sayılmamıştır. Ayrıca bkz. Danişmend, *Kronoloji*, III, 68.

¹³⁶ Danişmend, *Kronoloji*, III, 68; Kütükoğlu, *Osmanlı –İran*, 136.

¹³⁷ Kütükoğlu, *Osmanlı –İran*, 136-139.

¹³⁸ BOA, A.DVN. MHM. d. 53, hk 299, tarih 6 Receb 992/14 Temmuz 1584. Anadolu Beylerbeyine yazılıp bir sureti Halep Beylerbeyine ve Dulkadir Beylerbeyi Murad Paşa'ya gönderilen hükümlerde sözkonusu beylerbeylerin orduya iltihak ettiklerine ilişkin Ferhad Paşa'nın İstanbul'a yazdığı bildirilmiştir. Bu hükümden Murad Paşa'nın kışı eyaletinde geçirdiği anlaşılmaktadır

¹³⁹ BOA, A.DVN. MHM. d. 53, hk 299.

¹⁴⁰ Gürcü Prensi Simon üzerine gönderilen Rıdvan Paşa, kendisine yardıma gönderilen Maraş Beylerbeyi ve Karaman Beylerbeyi emrindeki kuvvetleri İranlı zannederek tertibat aldığı sırada Simon kaçıp kurtulmuştur. Cezar, *Osmanlı Tarihi*, III, 1348.

¹⁴¹ Kütükoğlu, *Osmanlı –İran*, 143.

¹⁴² *Nuhbetü't-Tevârih*, 407.

(Kasım 1584) Dulkadir Beylerbeyliği verilince¹⁴³ Murad Paşa, Üveys Paşa yerine¹⁴⁴ Halep Beylerbeyliğine tayin edildi.¹⁴⁵

1.1.4.6. Halep Beylerbeyliği

Murad Paşa'ya Halep Beylerbeyliğinin yanında daha önceki beylerbeylerinde olduğu gibi eyalet Nâzır-ı Emvalliği¹⁴⁶ vazifesi de verildi.¹⁴⁷ Ancak onun Halep Beylerbeyliği yaklaşık bir ay sürdü, 21 Aralık 1584 tarihinde Süleyman Paşa'nın Bağdad Beylerbeyliğine gönderilmesi üzerine Murad Paşa, Karaman Beylerbeyliğine tayin edildi.¹⁴⁸

1.1.4.7. Karaman Beylerbeyliği (İkinci)

Murad Paşa'nın Karaman Beylerbeyliğine getirilmesinde önceki seferlerde yararlılığının görülmüş olmasının tesiri bulunmaktaydı.¹⁴⁹ Bu arada Ferhad Paşa şark serdarlığından azledilmiş, Özdemiroğlu Osman Paşa'ya önce vezir-i âzamlık daha sonra şark serdarlığı tahvil edilmişti.¹⁵⁰ Osman Paşa kışı geçirdiği Kastamonu'dan 9 Nisan 1585 harekete geçti ve Erzurum'a müteveccihen ilerledi.¹⁵¹ Karaman Beylerbeyine de orduya katılması için emir gönderildi ve eyaletten eskisinden ziyâde kuvvet toplanması

¹⁴³ *Tarih-i Selânikî*, I, 152.

¹⁴⁴ BOA, KK, d. 244, 95.

¹⁴⁵ BOA, A.DVN. MHM. d. 53, hk. 610. Bu hükmün tarihi 4 Zilkade 992'dir (7 Kasım 1584).

¹⁴⁶ "Nâzır-ı emval eyaletlerdeki devlet hazinesine ait gelirleri tahsil eder ve eyalet için harcama yapabiliyordu. Nazır-ı emval genellikle merkezden atanan bir maliye görevlisiydi. Eyalet Beylerbeyi ve defterdarı da nâzır-ı emvallik görevini uhdesinde bulundurabiliyordu. Nazır-ı emvallerin bazıları da kadırlardan seçiliyordu." Nazır-ı emvallik için bkz. Bilgin Aydın - Rıfat Günalan, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Eyalet Defterdarlıklarının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi," *Osmanlı Araştırmaları*, sy. XXX, 2007, 56-73.

¹⁴⁷ "Haleb Beylerbeyisi olan Murad Paşa'ya hüküm ki; Bundan akdem Halep Beğlerbeğisi olanlar Nâzır-ı emval olmağın sen dahi olageldiği üzere Nâzır-ı emval olmak emredip buyurdum ki, varduk da emrim üzere sen dahi Nâzır-ı emval olup mal-ı mîrînin tevfir ü teksirine mücidd ü sa'y olasın." BOA, A.DVN. MHM. d. 53, hk. 610. Ayrıca Murad Paşa'nın Nâzır-ı emval olduğuna ilişkin Halep Defterdarına yazılan hüküm. aynı mühimme defteri hüküm 611'dedir..

¹⁴⁸ BOA, KK, d. 262 sayfa.193; BOA, A.DVN. MHM. d. 56, hk 78; Oğuzhan Yüce, *59 numaralı Mühimme Defteri'nin Özetli Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2007, hüküm 353 ve 354.

¹⁴⁹ "Karaman beglerbegine hüküm ki: Sen ki vüfûr-ı merâtib ve secâ'at ve mezîd-i halâvet ve sehâmetüne i'timâd-ı hümayûnum olmağın vâkı' olan seferlerde murâd kılınub kendüye mesâ'î ve mektûb ma'lûm-ı serîfûm olub sefere müte'allık olan umûrdan vukûf-ı tâmmın olduğuna binâen.." Yüce, *59 numaralı Mühimme Defteri*, hk. 353.

¹⁵⁰ Cezar, *Osmanlı Tarihi*, III, 1350 vd.

¹⁵¹ Kütükoğlu, *Osmanlı -İran*, 150 vd.

istendi.¹⁵² Murad Paşa hazırlıklarını tamamladıktan sonra Vezir-i âzam Özdemiroğlu Osman Paşa Sivas'ta iken orduya dahil oldu.¹⁵³

Hedefinde Tebriz olan Osmanlı ordusu¹⁵⁴ Erzurum'dan 12 Ağustos'ta hareket etti. İran kuvvetlerinin yakında olduğu haberinin alındığı Alivar mevkiinde harp nizamına geçildi.¹⁵⁵ Murad Paşa'ya dümdarlık¹⁵⁶ vazifesi verilerek¹⁵⁷ maiyetinde Maraş Beylerbeyleri Davud Han¹⁵⁸ ile Semendire, Alacahisar, Vulçitrın, Hınıs beyleri ve Sis alaybeyi görevlendirildi.¹⁵⁹

Osmanlı ordusu Safevilerin direnmelerine rağmen ilerleyerek Tebriz'i kuşattı ve 24 Eylül 1585'te bu şehir ele geçirdi.¹⁶⁰ Safevi şehzadesi Hamza Mirza ise ordusu ile Tebriz'e yakın bir noktada taarruz fırsatı için beklemeye başlamıştı.¹⁶¹ Osmanlı kuvvetleri ile Hamza Mirza'nın ordusu arasında bir ay boyunca ufak çaplı mücadeleler oldu. Safevi kuvvetleri, bu mücadeleler sırasında Osmanlı kuvvetlerine karşı birkaç kez galip geldi.¹⁶² İki ordu arasında ilk büyük çarpışma ise 25 Ekim Cuma günü cereyan etti. Önceki mücadelelerdeki muvaffakiyetlerden cesaret alan Hamza Mirza, Osmanlı öncü kuvvetleri ile Fehusfenc nehri kenarında savaşa girişti.¹⁶³ Ciğala-zâde Sinan Paşa kumandasındaki öncü kuvvetlerinde Karaman Beylerbeyi Murad Paşa, Diyarbakir Beylerbeyi Mehmed Paşa, Trabzon Valisi Hüseyin Paşa ve Tebriz Valisi Cafer Paşa bulunmaktaydı.¹⁶⁴ Osmanlı kuvvetleri Ciğala-zâde Sinan Paşa karşısına Tokmak Han, Diyarbakır ve Karaman askerlerinin karşısına Gence Hâkimi İmam Kulu, Cafer Paşa

¹⁵² Yüce, *59 numaralı Mühimme Defteri*, hk. 36, 45,174.

¹⁵³ Kütükoğlu, *Osmanlı –İran*, 151.

¹⁵⁴ Cezar, *Osmanlı Tarihi*, III, 1355.

¹⁵⁵ Kütükoğlu, *Osmanlı –İran*, 153.

¹⁵⁶ Dümdar, en arkada bulunan asker müfrezesi hakkında kullanılan bir tabirdir. Dümdar olarak bırakılan müfreme arkadan orduyu vurmak isteyenlere karşı koyardı. Pakalın, *Deyimler Sözlüğü*, 485-486.

¹⁵⁷ “Karaman Beğlerbeğine hüküm ki: Sen ki vüfûr-ı merâtib veşsecâ‘at ve mezîd-i halâvet ve sehâmetüne i‘timâd-ı hümayûnum olmagn vâki‘ olan seferlerde murâd kılınub kendüye mesâ‘î ve mektûb ma‘lûm-ı şerîfüm olub sefere müte‘allık olan umûrdan vukûf-ı tâmmın olduğına binâen bu sâl-i ferhunde-fâlde dahi asâkir-i nusret-rehber ve zafer-i âsârımın ardınca emîrû'l-ümerâi'l-kirâm Zülkadriye beglerbegisi ve Dâvûd Hân dâme ikbâluhûyı yanına alub ma‘an dündârlık hizmetinde olman emr idüb ve Semendire ve Alaca ve Prizrin ve Vulçitrın ve Hınıs ve Sis sancakları begleri dahi sancaklarına müte‘allık olan zu‘amâ ve erbâb-ı timarıyla sana yoldaş koşlub kendülere fermân-ı şerîfüm gönderilmişdür.” Yüce, *59 numaralı Mühimme Defteri*, hk. 353.

¹⁵⁸ Yüce, *59 numaralı Mühimme Defteri*, hk. 354.

¹⁵⁹ Yüce, *59 numaralı Mühimme Defteri*, hk. 355.

¹⁶⁰ Kütükoğlu, *Osmanlı –İran*, 156.

¹⁶¹ Kütükoğlu, *Osmanlı –İran*, 157.

¹⁶² Cezar, *Osmanlı Tarihi*, III, 1355.

¹⁶³ Kütükoğlu, *Osmanlı –İran*, 159.

¹⁶⁴ Cezar, *Osmanlı Tarihi*, III, 1358; *Sahâifü'l-Ahbar*, III, 557.

karşısına İranlı birkaç han gelecek şekilde savaş nizamı aldı.¹⁶⁵ Ordular savaşmadan ikinci vaktine kadar karşılıklı ok yağdırdı, Safeviler Sinan Paşa'nın savaş meydanından ordu merkezine dönmesi üzerine İranlılar Diyarbakır ve Karaman askerleri üzerine toptan hücum etti.¹⁶⁶ Karanlık çöküp Osmanlı ordusu meşale yakınca mevcudun azlığını gören İranlılar hücumlarını şiddetlendirerek¹⁶⁷ Osmanlı kuvvetlerini büyük hezimete uğrattı. Diyarbakır Beylerbeyi Mehmed Paşa şehit olurken Karaman Beylerbeyi Murad Paşa ile Trabzon Valisi Hüseyin Paşa esir düştü.¹⁶⁸

1.1.4.8. Esâreti

Murad Paşa'nın Hamza Mirza ile olan savaşta esir düşmesi iki farklı şekilde nakledilmiştir. Nakillerin birine göre, Osmanlı ordusunun bozulmasının ardından yanındaki adamların dağıldığını gören Murad Paşa ile Diyarbakır Beylerbeyi Mehmed Paşa, karanlıkta ordunun merkezine doğru atlarıyla dönerken önce Murad Paşa atıyla önüne çıkan su kuyusuna düşmüş, daha sonra ardından gelen Mehmed Paşa onun üzerine düşmüştü. Mehmed Paşa'nın sarığının ucunun dışarıda kalması sebebiyle ardından gelen İranlılar onları bulmuş, yaralı olan Mehmed Paşa'yı sıradan asker sanıp öldürmüşler, Murad Paşa'yı ise kendisinin kim olduğunu bildirmiş olduğundan esir etmişlerdi.¹⁶⁹ Daha makul olan diğer rivayete göre ise hücumum başladığı kolda bulunan Murad Paşa ile Mehmed Paşa'nın askerleri bozulmuş, yanlarında neredeyse hiç asker kalmayan beylerbeyleri bir tepeye çıkıp meşale yakmışlardı. Meşalelerin bulunduğu yere saldıran düşmanla mücadele sırasında Mehmed Paşa şehit düşmüştü.¹⁷⁰ Kaçmaya çalışan Murad Paşa ise açılmış olan su kuyularından birisine atı ile düşmüş ve İranlılar tarafından yakalanarak esir edilmişti.¹⁷¹

¹⁶⁵ *Nuhbetü't-Tevârih*, 411.

¹⁶⁶ *Künhü'l-ahbâr*, III, 476.

¹⁶⁷ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, 159.

¹⁶⁸ *Nuhbetü't-Tevârih*, 411; *Hasan Bey-zâde Tarihi*, II, 326; *Künhü'l-ahbâr*, III, 477-478. Trabzon Valisi Hüseyin Paşa'nın esir olmayıp, öldüğü gösteren kaynaklar için bkz. Cezar, *Osmanlı Tarihi*, III, 1358; Danişmend, *Kronolji*, III, 95.

¹⁶⁹ *Nuhbetü't-Tevârih*, 411. Bu anlatımı aktaran diğer eserler için bkz. *Künhü'l-ahbâr*, III, 477; Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, (haz. Bekir Sıtkı Baykal), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, II, 93; *Sahâifü'l-Ahbar*, III, 558; Danişmend, *Kronolji*, III, 95; Cezar, *Osmanlı Tarihi*, III, 1358. Gelibolulu Mustafa Ali, onun kendisini esir edenlere “beni şahınıza aparın ve eyaletimi bildirip alındığım müjde ile varın” dediğini yazdıktan sonra şöyle demiştir: “Sabah emir idim akşam esir oldum”

¹⁷⁰ *Tarih-i Selânikî*, I, 162.

¹⁷¹ *Asaî Dal Mehmed Çelebi ve Şecâ'atname*, (haz. Mustafa Eravcı), Mvt Yayıncılık, İstanbul 2009, 255. Murad Paşa'nın esir edilmesinin anlatıldığı kısım şöyledir:

Murad Paşa diğer esirlerle birlikte Hamza Mirza'ya götürülmüştür. Kendisinin ağzından esir düşmesinden sonraki hadiseler şu şekilde anlatılmıştır:¹⁷² “Acemler bizi esir aldığıında esirler Şah İsmail'e¹⁷³ takdim edilmekteydi. O, esirlerin bazılarının öldürülmesini, bazılarının sınır karakollarına, bazılarının ise hapse gönderilmesini emretmekteydi. Sarığim başımdan gitmiş ve elbiselerim (beylerbeyliğini gösteren kıyafetler) üzerimde değildi. Arz edilme sırası bana geldiğinde, Sen kimsin asker? Hangi rütbedensin? diye sordu. Ben, sipahiyim, kapıkullarıdanım diye cevap verdim. Bana dedi ki, yalan söyledin, sen hanlardan bir hansın, (onlarda paşaya han derler). O beni giydiğim servaliden (şalvar) tanıdı, çünkü o atlastandı. Sonra bana emretti ve adamlarıyla hapse gönderdiler. Ben hapisteyken eğer kurtulursam Haremeyn-i Şerifeyn fakirlerine on bin altın vakfedeceğim diye nezrettim.”¹⁷⁴ Murad Paşa daha sonra Kazvin'de bulunan İran Şahı Muhammed Hudabende'nin¹⁷⁵ yanına gönderilerek Alamut (Kahkaha) Kalesin'de¹⁷⁶ hapsedilmiştir.¹⁷⁷

Yine ol evbaşlar etti hücum
Bu taraftan hem Karâmân askeri
Rezm olan sahrâda yir yir çâh idi
Âb için çâh eylemiş haffârlar
Mirmîran-ı Karâmân ol zamân
Durmadı andan 'adûya sürdü at
Ya'ni düştü çâh içre at ile
Dâr geldi başına sahrâ vu deşt
İricek insana gör neyer kazâ
Ka'r-ı çâha girdi çalkalandıkça ol
Olmağ ile emekdâri anun
Gice içre kaldı çâh içre hazîn
Hiç veli ni'metlerin anmadılar
Düşmeni geldi çıkardı çâhdan

Yürüdü dikkat ile kavm-i meşûm
Her kolu almış dururdu bir çerî
Ta 'adem şehrine andan râh idi
Sengler delmişdi miskab kârlar
Tîgin almış destine san kahraman
Kaldı çalkalanmaz içinde oldu mât
Çıkmağa sa'y eyledi def'at ile
Gitti etmeğe 'dem ilini keşt
Ma'ni -i câel kazâ zâka'l-fezâ
Çıkmğa sa'y etdi gerçe nice yol
Elin alur olmadı yârı anun
Kulunum diyen gezerdi kâm-bin
Nice ola diyü dile almadılar
Böyle güş etdük idi evfâhdan

Şecâ'atname'de ayrıca Murad Paşa'nın kuyuya düşüp esir edilmesini tasvir eden bir minyatür bulunmaktadır. Bkz. ek 2.

¹⁷² Murad Paşa'nın esir düşmesi sırasında geçen konuşma Muhibbi'nin *Hulasatü'l-Eser Fi A'yani'l-Karni'l-Hadi Aşr* adlı eserinde (IV, 356) anlatılmaktadır. Bu konuşma Necim adlı bir kişi tarafından Şeyhi Kadı Muhibbiddin'den duyduğu şekilde Murad Paşa'nın ağzında aktarılmaktadır.

¹⁷³ Burada hatalı olarak Şah İsmail ismi beyan edilmiştir. Bu tarihte Safevi Şah'ı Muhammed Hudabende'dir. Anlatışa göre Murad Paşa ilk esir edildiğinde Şehzade Mirza'ya götürülmüş ve yukarıdaki konuşma ikisi arasında geçmiştir. Şah İsmail olarak gösterilen kişi Hamza Mirza olsa gerek. Esirlerin bazılarının öldürülmesinin bazılarının ribata gönderilmelerinin bu konuşmanın savaşın ardından sınırdayken yapıldığını ve esirlerin huzuruna çıkarıldığı kişinin Hamza Mirza olduğunu göstermektedir.

¹⁷⁴ Daha sonra gösterileceği gibi Murad Paşa Şam Beylerbeyliği sırasında Mekke ve Medine fakirlerine yardım maksadıyla bir vakıf tesis edecektir.

¹⁷⁵ Muhammed Hüdabende'nin saltanatı için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2011, III, 57.

¹⁷⁶ Alamut kalesi hakkında bkz. A. Zeki Velidi Togan, “Alamut”, *İA*, I, 289-300.

¹⁷⁷ *Fezleke* 584; *Sahâifü'l-Ahbâr*, III, 641; Gelibolulu Mustafa Ali Murad Paşa'nın esir edildikten sonra Hudabende'nin huzuruna gönderildiğini kaydetmiştir. *Künhü'l-ahbâr*, III, 478.

Murad Paşa esir düştükten sonra Erzurum Beylerbeyliğine yazılan emirde, onun Erzurum'da ordu merkezinde bulunan şahsına ait silahları, elbiseleri ile beylerbeyliği alametlerinin İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir.¹⁷⁸ Bu talep doğrultusunda Erzurum Beylerbeyliğince, talep edilen eşyaların İstanbul'a gönderilmiştir.¹⁷⁹ Yine Karaman ve Halep Beylerbeyliklerine yazılan hükümlerde Murad Paşa'ya ait eşyaların mühürlenip İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir.¹⁸⁰

Murad Paşa'nın ne zamana kadar Kahkaha Kalesi'nde tutulduğu belli olmasa da İran'daki siyasi gelişmeler onun bu kalede tutulduğuna ilişkin tereddüt oluşturmaktadır.¹⁸¹ Murad Paşa ve Hüseyin Paşa gibi mühim şahsiyetlerin bu karışık ortamda Kahkaha Kalesi'nden çıkarılıp önce Hudabende'nin sonra ise oğlu Şah Abbas'ın¹⁸² yanında, Kazvin'de tutulduğu düşünülebilir. Yine Ferhad Paşa'nın sulh görüşmeleri için gönderdiği ve iki yıldır dönmemiş olan Çaşnigirbaşı Veli Ağa ile beraber tutulmaları da ihtimal dahilindedir.¹⁸³

Murad Paşa'nın esareti 1590 yılında imzalanan Osmanlı-Safevi sulhunun¹⁸⁴ müzakerelerine kadar sürmüştür.¹⁸⁵ Şah Abbas, 1588 yılında Osmanlı Devleti ile sulh

¹⁷⁸ “Erzurum Beğlerbeğine ve Defterdarına hüküm ki: Murad Paşa'nın Erzurum'da cebehane ve mehterhane ve gayriden... ve külli her ne var ise cümlesin südde-i saadetime irsal olunmasın emr edüp buyurdum ki...” BOA, A.DVN. MHM. d. 62. hk. 220.

¹⁷⁹ TSMA. D. 5563. Bu belgede “Kızılbaş'a giriftâr olan Murad Paşa'nın esbabından alınan ba'zı esbabdır ki zikr olunur.” denilerek Murad Paşa'ya ait eşyalar listelenmiştir.

¹⁸⁰ BOA, A.DVN. MHM. d. 62, hk. 56; “Müşarünileyhe (Haleb Beğlerbeğisine) hüküm ki: Sâbıka Karaman Beğlerbeğisi olup Kızılbaş giriftar olan Murad Paşa'nın anda olan esbabı kapucılar ile südde-i sa'adetime gönderilmek için emri şerifim verilmiştir.. Buyurdumki..” BOA, A.DVN. MHM. d. 62, hk. 57.

¹⁸¹ Safevi taht mücadelelerinin şiddetlendiği esnada Osmanlı Devleti tarafından kendisine Erdebil Beylerbeyliği verilen Kahkaha Kalesi kumandanı Muhammed Sultan, bu kalenin Osmanlılarca ele geçirilmesi için İstanbul'a mektuplar yazmış, İstanbul'dan ise bu hususla ilgili Tebriz'de bulunan Cafer Paşa'ya çeşitli emirler gönderilmiştir. Serdar Kar, *63 Numaralı Mühimme Defteri 995-996/1587-1588 Özet- Transkripsiyon*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2002, hk. 58. *63 Numaralı Mühimme Defteri*'nin 59 nolu hükmünde ise Cafer Paşa'ya gönderilen 23 Rebiulâhir 996 (22 Mart 1588) tarihli emir bulunmaktadır. Muhammed Sultan'ın bir yıldan beridir dâ'imâ haberleşüp atabe-i ilyâma ita'at murad idinmekle Kahkaha kalesine varup âdem konulduktan sonra kılıç hıl'at ve sâyir virgü ahkâmının kendüye verilmek mi münasipdür...?. denilerek kalenin şartlarıyla ilgili malumat vermektedir. Bu şartlarda bu kalede mühim Osmanlı esirlerinin tutulma ihtimali şüphelidir.

¹⁸² Şah Abbas'ın hayatı, saltanat mücadelesi ve iktidarı hakkında bkz. Cihat Aydoğmuşoğlu, *Şah Abbas ve Zamanı (1587-1629)*, Berikan Yayınları, İstanbul 2013.

¹⁸³ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, 195.

¹⁸⁴ Osmanlı-Safevi harpleri sürerken bir taraftan da sulh teşebbüsleri yapılmaktaydı. 1586'da Haydar Mirza ile başlayan sulh görüşmeleri onun öldürülmesi ile kesilmiş, nihayet kardeşi Şah Abbas'ın görüşmelerin tekrar başlamasını 1588'de kabulü ile 24 Mart 1590 tarihli İstanbul (Ferhad Paşa) Anlaşması imzalanmıştır. Bu görüşmeler ve sulh şartları için bkz. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, 193-198.

¹⁸⁵ Kaynaklar Murad Paşa'nın sulhun mukarrer olmasıyla esaretten kurtulmuş olduğunu gösterse de en sarıh malumat Mehmed b. Mehmed'in *Târih-i Âli Osman*'ında bulunmaktadır. “Ba'dehû miyân-ı Rum ve

müzakerelerini kabul edince Kazvin’de bekleyen Veli Ağa ile sulh şartları görüşüldü, İstanbul’a gidecek olan sulh heyeti ile rehine olarak gönderilen Haydar Mirza¹⁸⁶ Kazvin’den 1588 senesinin sonunda yola çıktı.¹⁸⁷ Önce Erdebil’e gelen heyet, buradan hareketle Erzurum-Hasankale’de ordu merkezinde bulunan Ferhat Paşa’yla 14 Ekim 1589’da buluştu¹⁸⁸ ve hep birlikte 15 Ocak 1590’da İstanbul’a vardı.¹⁸⁹ Murad Paşa da sulh heyeti ve Ferhad Paşa’yla birlikte İstanbul’a geldi.¹⁹⁰ Murad Paşa’nın bu heyete Kazvin’den katılmış olma ihtimali yüksektir.

1.1.4.9. Kıbrıs Beylerbeyliği (İlk)

Murad Paşa esaretten dönüşünden sonra bir yılı aşkın bir süre İstanbul’da bulunduktan sonra Nisan 1591’de Kıbrıs Beylerbeyliğine tayin edildi.¹⁹¹ İstanbul’a gelişi ile beylerbeyliğe tayin edilmesine kadar geçen sürenin fazla olmasının sebebi münhal beylerbeyliği olmaması ve kendisine teklif edilen Çıldır, Rakka, Şehrizol ve Trabzon beylerbeyliklerine gitmemesidir.¹⁹² Murad Paşa, 27 Mayıs 1591’de Sultan III.

Acem’de sulh u âşti mukarrer olmağla, çıkub Şâh-oğlı Haydar Mirza ve vezîr-i sâni ve serdar Ferhad Paşa’yla ma’an sene seb’a ve tis’in esnâları idi ki, Asitâne-i devlete gelmiş idi.’’ *Târîh-i Âli Osman*, 29. Ayrıca Bekir Kütükoğlu da Murad Paşa ve Hüseyin Paşa’nın salimen İstanbul’a ulaşması üzerine İran esirlerinin serbest bırakılmaları için emirler gönderildiğini yazmıştır. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, 98. İran esirlerinin bırakılmaları için emirler gönderilmesinin Nisan 1590’dan itibaren başlaması da Murad Paşa’nın daha önce geldiğini göstermektedir. *Osmanlı-İran*, 198 sayfa ve 189 ve 190 nolu dipnotlar. Ancak Ferhad Paşa ve Haydar Mirza’nın İstanbul’a gelişinin detaylı şekilde anlatıldığı Rahimi-zâde İbrahim Çavuş, Harimî’nin *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence* adlı eserinde Murad Paşa ve diğer esirlerin dönüşüyle ilgili herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Rahimi-zâde İbrahim Çavuş, Harimî, *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence*, (haz. Günay Karaağaç-Adnan Eskikurt), Çamlıca Yayınları, İstanbul 2010.

¹⁸⁶ Haydar Mirza, Hamza Mirza’nın oğlu olup Osmanlı-Safevi sulhu için İstanbul’a rehin olarak gönderilen şehzadedir. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, 186 vd.

¹⁸⁷ Fahrettin Kırzioğlu, Kazvin’den yola çıkışı en geç Eylül 1588 olarak göstermektedir. Fahrettin Kırzioğlu *Osmanlılar’ın Kaskas Elleri Fethi (1451-1590)*, TTK Yayınları, Ankara 1998, 377. Ayrıca bkz. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, 195.

¹⁸⁸ Kırzioğlu, *Osmanlılar’ın Kaskas Elleri Fethi*, 379; Danişmend, *Kronoloji*, III, 114, *Tarih-i Selânikî*, I, 217; *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence*, 62.

¹⁸⁹ Kırzioğlu, *Osmanlılar’ın Kaskas Elleri Fethi*, 379; Kütükoğlu, tarihi 18 Ocak olarak vermektedir. *Osmanlı-İran*, 196. Sadrazam Sinan Paşa Selânikî’yi Haydar Mirza’nın İstanbul’a gelişi sebebiyle mihmandarlıkla görevlendirmiştir. Selânikî, Haydar Mirza’nın gelişini tafsilatlı bir şekilde anlatmaktadır. *Tarih-i Selânikî*, I, 217-218, ayrıca bkz. Baron Joseph Von Hammer Purgstall, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, Mütercim Mehmed Ata, İstanbul 1332, VII, 152.

¹⁹⁰ Bkz. dipnot 185.

¹⁹¹ BOA, A.NŞT. d. 1136; *Tarih-i Selânikî*, I, 242; Karaçelebi Abdulaziz Efendi ise “fi Ramazan makeddema kaydı eser kızılbaş kırıftâr olmuş iken sulh takribi ile bendilâdan rehâ bulan Murad Paşa eyâlet-i Kıbrıs’a seza görüldü” diyerek tayini Haziran 1591 olarak göstermektedir. Karaçelebi Abdulaziz Efendi, *Ravzatü-l ebrâr*, Bulak Baskı, 471. Ayrıca bkz. *Târîh-i Âli Osman*, 29; *Sahâifü’l-Ahbâr*, III, 642; *Fezleke*, 584,

¹⁹² Vezir-i âzam Koca Sinan Paşa’ya ait bir telhiste (Telhis 39) Sinan Paşa Padişah’a “ ... bu silsilede derdmend Murad Paşa dahi hissedar olmak câizdir. Çokça felâket çekti. Amma Anadolu ana çokdur. Eski beğlerbeğliği Karaman idi. Lakin Karamanda bu kulunuzun doksana karîb bir koca karındaşı vardır, ...”

Murad'ın huzuruna kabul edildikten sonra beylerbeyliğine gitti.¹⁹³ Murad Paşa'nın ilk Kıbrıs Beylerbeyliği birkaç ay sürdü, Kasım 1591 tarihinde Kıbrıs Beylerbeyliği, Halep Defterdarlığından mazul Nuh Efendiye verilince¹⁹⁴ Murad Paşa Cezayir-i Garp Beylerbeyliğine tayin olan Hadım Osman Paşa yerine Trablus-Şam Beylerbeyi oldu.¹⁹⁵

1.1.4.10. Trablus-Şam Beylerbeyliği

Murad Paşa daha önce Yemen Beylerbeyliğinin ardında tayin edildiği fakat vazifeye başlamadan azledildiği Trablus-Şam Beylerbeyliğinde bu sefer de fazla kalamadı. Haziran 1592'de Kıbrıs Beylerbeyi Nuh Paşa azledilince Murad Paşa tekrar Kıbrıs Beylerbeyliğine geri döndü.¹⁹⁶

1.1.4.11. Kıbrıs Beylerbeyliği (İkinci)

Murad Paşa'nın ikinci Kıbrıs Beylerbeyliği yaklaşık bir sene sürdü ve Haziran 1593'te Şam Beylerbeyi Ali Paşa yerine bu beylerbeyliğine tayin edildi.¹⁹⁷

diyerek Murad Paşa için münasib bir beylerbeyliği araştırmasında olduğunu göstermiştir. Daha sonra Padişah, vezir-i âzamdan Murad Paşa için bir eyalet bulunmasını istemiş (Telhis 38) buna cevap niteliğindeki bir telhiste ise (telhis no 203) “..ve Murad Paşa kulları için bir yer tedarük olundu mu? Arzidesün deyü ferman buyurulmuş. Devletlü Padişahım sağ olsun, geçenlerde Çıldır ve Rakka ve Şehrizol ve Trabzon teklif olunup bunlardan birini kabul eylemedi.” denmektedir. *Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri*, (yay. haz. Halil Sahillioğlu), IRCICA Yayınları, İstanbul 2004, 54, 57 ve 242.

¹⁹³ *Tarih-i Selânikî*, I, 243.

¹⁹⁴ *Tarih-i Selânikî*, I, 259.

¹⁹⁵ *Tarih-i Selânikî*, I, 263; BOA, A.DVN. MHM. d. 69, hk. 300. Selânikî, Hadım Osman Paşa'nın Sivas'a tayin edildiğini yazsa da ilgili hükümden onun Cezâyir-i Garb Beylerbeyliğine gönderildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca yine 69 nolu mühimme defterinde evahir-i Rebiülevvel sene elf (Ocak 1592) tarihini taşıyan 296 numaralı hükümden Murat Paşa'ya Kıbrıs hazinesini bit-tamam göndermeden Trablus-Şam'a gitmemesi emredilmektedir.

¹⁹⁶ *Tarih-i Selânikî*, I, 275. Bu kısa süreli beylerbeyliği değişiklikleri muhtemelen Saraydan kaynaklanıyordu. Her değişiklikte yeni beylerbeyleri mühim miktarda peşkeş veriyordu. Bunu teyid eden en münasip misallerden birisi Nuh Paşa'dır. Nuh Paşa, Halep Defterdarlığından azledildikten sonra “pişkeş ve caize” ödeyerek Kıbrıs Beylerbeyliğine tayin edilmiş, (*Tarih-i Selânikî*, I, 259) buradan azledilen Nuh Paşa, daha sonra Sivas Beylerbeyliği verilince yine “pişkes ve tensukatı layika” ödemiş (*Tarih-i Selânikî*, I,294) ancak teslim eylediği akçelerin bazılarında hilekârlık olmakla giderken Üsküdar'da iken azledilmiştir. (*Tarih-i Selânikî*, 309) Selânikî Nuh Paşa'nın azli için ayrıca “sa'yi kifâyesi zuhura geldikte ve irsaliye asiyan-e-i saadete vusul bulukta mazul buyurulup” demektedir. Nuh Paşa'nın hal tercümesi için bkz Mehmed Zeki Pakalın, *Maliye Teşkilatı Tarihi (1442-1930)* Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları, Ankara 1978, I, 213-215.

¹⁹⁷ *Tarih-i Selânikî*, I, 319; *Târîh-i Âli Osman*, 29. Osman Okumuş, *Hicri 1000-1001/1592-1593 Tarihli 6 Numaralı Mühimme Zeyli Defteri (Özet-İnceleme-Metin)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2013, hüküm 195. Bu kaydın tarihi 8 Ocak 1593 olarak görülmektedir.

1.1.4.12. Şam Beylerbeyliği

Kısa süreli Kıbrıs ve Trablus-Şam Beylerbeyliklerinin ardından Murad Paşa Şam'da nispeten daha uzun süre kaldı. Murad Paşa'nın Şam beylerbeyliği devresinde Dürzi ailelerinden Ma'anoğlu Fahreddin güçlenmeye başladı ve onunla kurduğu yakınlık dolayısıyla rakiplerine karşı üstünlük sağladı.¹⁹⁸ Ma'anoğlu Fahreddin'in kuvvetli rakiplerinden Emir Mansur b. Fureyh ve Emir Ali b el-Ferhuş, onun beylerbeyliği döneminde ortadan kaldırıldı.¹⁹⁹ Murad Paşa'nın Şam Beylerbeyliği sırasında Şam kadısı ile aralarında bir ihtilaf çıktı. Birbirleri hakkında yazdıkları arzlar yoluyla bu ihtilaf İstanbul'a aksederken Kadı Mevlana Kethüdâ Mustafa Efendi azledilerek yerine eski Şam Kadısı Hasan Kethüdâ-zâde Mevlana Efendi tayin edildi.²⁰⁰ Murad Paşa'ya ayrıca, hacıların seyahatleri sırasında sıkıntıya düşmemesi için alınacak tedbirler hususunda çeşitli emirler gönderildi.²⁰¹

Avusturya ile Osmanlı Devleti arasındaki harpler başlayınca²⁰² Temmuz 1593 de Vezir-i âzam Koca Sinan Paşa garp seferi için serdar tayin edildi.²⁰³ Şam Beylerbeyliğine gönderilen emirde bu eyalet askerlerinin de baharda orduya iltihak etmesi istendi.²⁰⁴ Murad Paşa'nın gitmediği bu sefere Şam Yeniçerileri, ağaları ile beraber Halep Beylerbeyi Mahmud Paşa emrinde sefere katıldılar.²⁰⁵ Ekim 1594'te Sinan Paşa'nın seferi bitince Şam askerleri de memleketlerine döndüler²⁰⁶ ve ertesi sene (1595) yine Murad Paşa olmadan seferde bulundular.²⁰⁷ Murad Paşa üç yıldan fazla bir

¹⁹⁸ Feridun Emecen, "Ma'anoğlu Fahreddin," *DİA*, XII, 80-82.

¹⁹⁹ *Hulasatü'l-Eser*, IV, 357. BOA, A.DVN. MHM. d. 73, hk. 1017'e bu öldürmelerle ilgili tahkikat yapılması istenmektedir.

²⁰⁰ *Tarih-i Selanikî*, I. 391-392. Selanikî, bu hadisenin tarihini 17 Muharrem sene 1003 (30 Eylül 1594) olarak vemektedir.

²⁰¹ Özdemir Yılmaz, *72 numaralı Mühimme Defteri'nin (s. 1-159) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013. Hüküm, 145, 149, 253; İbrahim Canpolat, *72 numaralı Mühimme Defteri'nin (s. 160-320) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013, Hüküm 411.

²⁰² Osmanlı-Avusturya harplerinin başlaması ve öncesindeki siyasi ve askeri ahval için bkz. Lütfü Güvenç, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı-Avusturya Harbi 1593-1606*, ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1985; Cezar, *Osmanlı Tarihi*, III, 1378 vd.

²⁰³ Cezar, *Osmanlı Tarihi*, III, 1594.

²⁰⁴ Yılmaz, *72 numaralı Mühimme Defteri*, hk. 184.

²⁰⁵ Canpolat, *72 numaralı Mühimme Defteri*, hk. 438. Bu mühimme defterinde 437 numaralı hükümde Şam Yeniçerilerinin Şam Beylerbeyi ile beraber sefere katılması istenmişken bir sonraki hükümde ise Şam Beylerbeyi'nin seferli olmadığından askerlerin Mahmud Paşa ile beraber gelmesi istenmektedir.

²⁰⁶ Güvenç, *Osmanlı-Avusturya Harbi*, 85.

²⁰⁷ Vezir-i âzam Ferhad Paşa serhadde iken azledilip yerine İstanbul'da Koca Sinan Paşa getirilince cepheye varan Sinan Paşa, Ferhad Paşa'nın gittiğini öğrenince peşine silahdarbaşı Rıdvan Ağa ile Şam

süre Şam Beylerbeyliği yaptıktan sonra Ağustos 1595 tarihinde Diyarbakır Beylerbeyliğine tayin edildi.²⁰⁸

Murad Paşa Şam şehrin ticari hayatının geliştirilmesi gayesiyle bir takım faaliyetlerde bulundu. Eski çarşıları sökerek yeniden inşa ettirdi, çarşının çevresinde tüccarların ikametine mahsus evler ile ziraî ürünlerin satışına mahsus yeni bir çarşı bina yaptırdı.²⁰⁹ Bunlardan başka daha sonraları kendi ismiyle anılacak olan bir han imar ettirdi.²¹⁰

1.1.4.13. Diyarbakır Beylerbeyliği

Yeni tahta geçmiş olan III. Mehmed, Vezir-i âzam Koca Sinan Paşa'nın²¹¹ ikna etmesiyle Avusturya seferine çıkma kararı alınca²¹² diğer beylerbeylerinin yanı sıra Diyarbakır Beylerbeyi'ne de sefer için hazırlıklarını tamamlayıp gelmesi emredildi.²¹³ 21 Haziran 1596'da Padişah İstanbul'dan hareket ederken,²¹⁴ sefere memur eyalet kuvvetleri ise belirlenen menzillerde orduya katıldı.²¹⁵ Murad Paşa da sefere katılmak için Diyarbakır'dan ayrılırken eyaletin muhafazası Zal Paşa oğlu Mehmed Paşa'ya bırakıldı.²¹⁶ Ordu Belgrad'da vardığında Murad Paşa, Karaman, Sivas, Maraş, Rakka Eyaletleri ile birlikte Temaşvar muhafazasına gönderildi.²¹⁷ Sirem'e varıldığında ise bu

askerlerini takip ettirmiştir. Ancak Ferhad Paşa onlar yakalayamadan İstanbul'a varmıştır. *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 70-71.

²⁰⁸ *Tarih-i Selânikî*, II, 498; BOA, A.DVN. MHM. d. 73, hk.785. 2 Eylül 1595 tarihli bu hükümde Murad Paşa Sabık Şam Beylerbeyi olarak gösterilmektedir.

²⁰⁹ Bu hususla ilgili üçüncü bölümde, Murad Paşa'nın Şam Vakfıyla ilgili kısımda tafsilatlı malumat bulunmaktadır. Ayrıca bkz. *Hulasatü'l-Eser*, IV, 356 ve 357.

²¹⁰ BOA, A.DVN. MHM. d. 73, hk. 785; Oğuzhan Samıkıran, *Osmanlı İdaresinde Şam (1750-1800)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2013, 43.

²¹¹ Ferhad Paşa yerine vezir-i âzam olan Koca Sinan Paşa, seferde muvaffakiyet sağlayamayıp Estergon elden çıkınca seferden dönerken azledilmiş ve yerine Lala Mehmed Paşa vezir-i âzam olmuş, o da on gün sonra ölünce tekrar Koca Sinan Paşa'ya mühür verilmiştir. III. Mehmed'i Avusturya seferine ikna eden Sinan Paşa da sefer hazırlıkları sürerken ölünce yerine İbrahim Paşa vezir-i âzam olmuştur. Cezar, *Osmanlı Tarihi*, III, 1620-1621.

²¹² Solak-zâde Mehmed Hamdemî Çelebi, *Solak-zâde Tarihi*, (haz. Vahid Çabuk), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, II, 374.

²¹³ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 102. BOA, A.DVN. MHM. d. 74, hk. 220.

²¹⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, 74.

²¹⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, 75. Sultan III. Mehmed'in de katıldığı bu mühim seferin İstanbul'dan çıkıştan savaş sonrası İstanbul'a dönüşüne kadar anlatımı için bkz. Nida Akdoğan Millik, *Dâ'i-i Fakir: Tarih-i Engürüs ve Feth-i Eğri (Tahkikli Neşri)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2005.

²¹⁶ BOA, A.DVN. MHM. d. 74, hk. 214, 220, 313.

²¹⁷ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 138.

kuvvetlerin tekrar orduya dahil olmaları emredildi.²¹⁸ Bu sefer sırasında ilk olarak Eğri Kalesi kuşatılarak 12 Ekim 1596 tarihinde²¹⁹ fethedildi ve ordu, Avusturya ve ittifak kuvvetleriyle karşılaşmak üzere Haçova'ya doğru ilerledi.²²⁰

İki ordu karşılaşır harp nizamına geçildiğinde Diyarbakır Beylerbeyi Murad Paşa ve Kırım kuvvetleri, Ciğala-zâde Sinan Paşa kumandasında çarhacı (öncü) kuvvetleri olarak görevlendirildi.²²¹ 25 Ekim'de başlayıp iki gün süren savaşın²²² ilk gününde Murad Paşa'nın da bulunduğu çarhacılar düşmanla harbe girişirken²²³ savaşın esas cereyan ettiği ikinci gün Murad Paşa sol kola yakın savaşmış²²⁴ ve daha sonra düşmanı arkadan çeviren Ciğala-zâde Sinan Paşa ile birlikte bulunarak savaşta büyük yararlılık göstermiştir.²²⁵ Savaş sırasında bozulan askerlerden bir kısmı firar ederken Murad Paşa'nın çadırlarını yağmalayarak kaçmışlardır.²²⁶ Padişah, Haçova zaferinin ardından hemen İstanbul'a dönmüş ve eyalet askerleri de Padişahı takiben memleketlerine gönderilmiştir.²²⁷ Murad Paşa, çadırları basılıp bütün eşya ve hayvanları yağmalandığı için ordu ile beraber gidememiştir. O daha sonra İstanbul'a ulaşmış, Padişahın huzuruna çıktuktan sonra Diyarbakır'a gitmiştir.²²⁸ Murad Paşa'nın Diyarbakır'da olmadığı vakitlerde Diyarbakır Defterdarı Mahmud Bey emirlere riayet etmemesi, vazifelilere görevlerini yaptırmaması ve zor kullanması sebepleriyle azledilerek hapse atılmış, tüm malvarlığı el konularak satılmıştır.²²⁹

²¹⁸ *Fezleke*, 295.

²¹⁹ BOA, A.DVN. MHM. d.74, hk. 234, Danişmend, *Kronoloji*, III, 169. Dış kale bu tarihte alınmışken iç kale bir gün sonra teslim olmuştur.

²²⁰ *Sahâifü'l-Ahbâr*, III, 590.

²²¹ *Hasan Bey-zâde Tarihi*, III, 522-523; *Fezleke*, 311.

²²² Savaş boyunca orduların pozisyonları, stratejileri ve hareketleri için bkz. Feridun Emecen, "Haçova Savaşı (1596)," *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, 225-236.

²²³ "Çün iki 'asker biri birini gördi, çarhadâ Sinân Paşa ve Fetih Girây ve Diyârbekir Beylerbeyisi Murâd Paşa ve sâ'ir dilâverler alay alaya at sürüp batac hâ'il olup her yerden geçid virmemle biraz elleşdiler". *Fezleke*, 311.

²²⁴ "Sinân Paşa ve Fetih Girây çarhadâ, Cerrâh, Mehemed Paşa ve Ca'fer Paşa ve Rumeli ve Anadolu ve Karaman ve Sivas ve Diyârbekir ve Haleb beylerbeyileri ve kapukulu 'umûmen yerli yerinde karâr itdiler." *Fezleke*, 313. Ordunun nizamı ile ilgili değerlendirme için bkz. Güvenç, *Osmanlı-Avusturya Harbi*, 110-111.

²²⁵ *Fezleke*, 317; *Nuhbetü't-Tevârih*, 475.

²²⁶ *Tarih-i Selânikî*, II, 668.

²²⁷ *Fezleke*, 320.

²²⁸ *Tarih-i Selânikî*, II, 668.

²²⁹ BOA, A.DVN. MHM. d. 74, hk. 214, 215, 216. Ayrıca bkz. *Tarih-i Selânikî*, II, 723. Murad Paşa'nın da mührünün bulunduğu Diyarbakır Defterdarı Mahmud Beğ hakkında yapılmış olan tahkikat BOA, MAD, no 7637'de görülebilir.

1597 ilkbaharında Satırcı Mehmed Paşa Avusturya cephesine serdar olup²³⁰ eyalet askerlerine de sefere gitmeleri emrolunduğundan²³¹ Diyarbakır'dan askerleriyle gelen Murad Paşa, Ağustos 1597'de Safya'da orduya katıldı.²³² Ordunun tamamen toplanması ile düşman tarafından kuşatılmış olan Yanık Kalesi üzerine hareket edildi. Ancak bu kuşatmasının kaldırıldığı haberi alınınca Tata Kalesi kuşatıldı ve 12 Ekim 1597 tarihinde fethedildi.²³³ Ardından Avusturya ordusunun toplandığı Vaç'a gidildi ve düşmanla karşılaşıldığında savaş düzenine geçildi. Diyarbakır Beylerbeyi Murad Paşa, Sigetvar Beylerbeyi Deli Nasuh Paşa ile çarhacılığa tayin edildi. Her iki ordu da birbirine üstünlük sağlayamayınca Osmanlı ordusu, Aralık 1597'de Belgrad'a kışlağa çekildi.²³⁴ Bu sırada Osmanlılar ile Avusturyalılar arasında ilk sulh teşebbüsü gerçekleşti. Murad Paşa, Budin Kadısı Habil Efendi ve Kadızâde Ali Paşa'dan oluşan heyet, Vaç Sahrası'nda Avusturya temsilcileri ile görüştü ancak sulh müzakerelerinden netice alınamadı.²³⁵ Bu sefer sonunda eyalet askerlerine memleketlerine gitme müsaadesi verilince Murad Paşa da Diyarbakır'a döndü.

Ertesi bahar Serdar Satırcı Mehmed Paşa, İstanbul'dan aldığı, Avusturyalılara karşı hudut kalelerinin tahkim edilip Erdel tarafına sefer yapılmasına ilişkin hatt-ı hümâyûn doğrultusunda²³⁶ Belgrad'dan 18 Haziran 1598'de harekete geçti.²³⁷ Kışı Diyarbakır'da geçiren Murad Paşa, Serdar Osek'te iken 31 Temmuz 1598'de orduya

²³⁰ Haçova Savaşı'nın ardından serdar olarak Sokulluzâde Hasan Paşa bırakılmıştı. Avusturyalıların tekrar asker topladıkları haber alınca İstanbul'dan Satırcı Mehmed Paşa serdarlığa getirilerek Hasan Paşa azledilmiştir. *Tarih-i Na'imâ*, I, 126.

²³¹ *Fezleke*, 320-321. Eyalet askerlerine gönderilen emirde Osek Sahrası'nda toplanılması istenmiştir. *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 183.

²³² Topçular Kâtibi Abdulkadir Efendi: "Ve mâh-ı zilhiccenin yedinci günü Sofya Sâhrasında kondular. Ve sahrâda minber kaydın görüp ve ziyafetler tedârük olup. Ve 'îd-i adhâyı Sofya Sahrâsında edâ edüp, menâzil-i mezbûrda Diyarbekir Beyleberbeyisi Murad Paşa ol cay-ı mekân-ı latîfde orduya dâhil oldu'îd-i şerîfi ma'an etdiler. Ve Defterdar ve ağalar ve ehl-i menâsıb-ı Dîvân mübârek bâd etmeğin, Vezir Serdar'un hâk-i pâylarına varup yüz sürdüler. Ve Mûrad Paşa'ya hil'at ihsân olunmağın." diyerek onun Sofya'da iken katıldığını yazmıştır. Kâtip Çelebi ise Murad Paşa'nın orduya Osek'te Muharrem 1006'da (Ağustos 1597) iltihak ettiğini kaydetmiştir. *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 192; *Fezleke*, 324.

²³³ *Tarih-i Na'imâ*, I, 128.

²³⁴ *Fezleke*, 326-327. Vaç sahrasındaki mücadeleler için ayrıca bkz. *Nuhbetü't-Tevârih*, 482 vd.

²³⁵ *Peçevi Tarihi*, II 195. Peçevi, sulhun Avusturyalıların burunlarının havada olması sebebiyle gerçekleşmediğini yazmaktadır.

²³⁶ *Hasan Bey-zâde Tarihi*, III, 574-575.

²³⁷ Danişmend, *Kronoloji*, III, 186. 1598 Mart'ında Avusturyalılar Yanık kalesini almış, Erdel Kralı ise Lipre, Yanve, Çanad ve Varad şehirlerini zaptetmiş olduğundan Temeşvar'ı tehlikeye atmamak için Satırcı Mehmed Paşa'ya Erdel tarafına gitmesi emri gönderildi. *Fezleke*, 331-334.

katıldı.²³⁸ Diğer beylerbeylerin ve Kırım Hanı'nın orduya iltihakı üzerine Varad üzerine gidildi. Çanad ve Arad gibi küçük kaleler ele geçirildikten sonra 1 Ekim'de Varad Kalesi kuşatıldı.²³⁹ Ancak bu müstahkem kaleyi muhasara etmek için güçlü topların getirilmemesi, hava şartlarının müsait olmaması ve Avusturyalıların Vespirim, Polata ve Tata kalelerini alıp Budin'i kuşatılması üzerine Varat kuşatmasından vazgeçilip çok kötü şartlarda Segedin'e dönüldü.²⁴⁰ Ordu 13 Aralık'ta Belgrad'a geldi ve eyalet askerlerine kendi memleketlerine gitmelerine müsaade edildi.²⁴¹ Belgrad'a dönüş sırasında ordu ağırlıklarının taşınması sırasında müşkül vaziyete düşülmüş, Murad Paşa ile beraber diğer beylerbeyleri de boyunduruğa girip top çekmiştir.²⁴²

Serdarlıktaki muvaffakiyetsizliği ve Avusturyalıların Yanık gibi mühim bir kaleyi ele geçirmesi üzerine Satırcı Mehmed Paşa serdarlıktan azledilerek²⁴³ Vezir-i âzam Damad İbrahim Paşa'nın sefere çıkması kararı alındı²⁴⁴ ve eyaletlere sefere hazır olmalarına ilişkin emirler gönderildi.²⁴⁵ Vezir-i âzam 22 Mayıs 1599 tarihinde İstanbul'dan ayrıldı ve 10 Temmuz'da Belgrad'a ulaştı.²⁴⁶ Kışı Diyarbakır'da geçiren Murad Paşa da yine Osek'te orduya iltihak etti.²⁴⁷ Buradan Uyvar taraflarına gidilip²⁴⁸ Vaç Kalesi yakınlarına varıldığında 11 Ekim'de Avusturyalılar sulh müzakeresi için elçi

²³⁸ *Nuhbetü't-Tevârih*, 489. "Vaktâ ki sene seb'a ve elf muharremü'l-harâmının sekizinci günü idi, Diyarbekir beğlerbeğisi olan Koca Murad Paşa dahi taht-ı livâsında olan Diyarbekir leşgeriyle ordu-ı hümayûna ve leşger-i İslama lahûk itdi."

²³⁹ *Peçevi Tarihi*, II, 201-202; *Danişmend, Kronoloji*, III, 189.

²⁴⁰ *Fezleke*, I, 338.

²⁴¹ *Nuhbetü't-Tevârih*, 501.

²⁴² Peçevi, Varat kuşatması kaldırılıp Segedin'e dönülürken topların çekilmesi sırasında Diyarbakır Beylerbeyi Murad Paşa ve Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın divan Kâtibi Evzan Efendi ile bir boyunduruğa, Anadolu Beylerbeyi Vezir Sofu Sinan Paşa ile Halep Beylerbeyi Mahmut Paşa'nın da bir boyunduruğa girip top çektiklerini, top çekerken Evzan Efendinin; "Bunu tarihe koyun ve gönül levhasına yazıp işaretleyin ki saadetlü Padişahımızın iki veziri ve bir beylerbeyi boyunduruğa girip top çekerler. Uzun süre unutulmasın." diyince Murad Paşa'nın, "Boylarımız eşit değil ama güç bakımından hangimiz üstünüz?" diye latife yaptığını kaydetmiştir. *Peçevi Tarihi*, II 204.

²⁴³ Satırcı Mehmed Paşa serdarlıktan azledilince Damad İbrahim Paşa'nın varmasından birkaç gün önce Yeniçeri Ağası Tırnakçı Hasan Ağa tarafından padişahın emriyle Belgrad'da öldürülmüştür. *Peçevi Tarihi*, II, 210.

²⁴⁴ Hasta olup devlet işlerini vekili aracılığıyla gören Cerrah Mehmed Paşa vezir-i âzamlıktan azledilerek sadaret mührü üçüncü defa olarak Damad İbrahim Paşa'ya verilmiş ve serdar tayin edilmiştir. Cezar, *Osmanlı Tarihi*, III, 1647.

²⁴⁵ "Ve Karaman Eyâleti sancaklarına ve Mîr-i mîrân-ı Sivas ve Mîr-i mîrân-ı Rakka ve Mîr-i mîrân-ı Halep, Mar'aş ve Mîr-i mîrân-ı Diyârbekir.....istimalet .. gönderilip...", *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 242.

²⁴⁶ Danişmend, *Kronoloji*, III, 191-193.

²⁴⁷ Ordu Osek'e geldiğinde Rumeli ve Rakka Beylerbeyleri ordularıyla gelmişlerdir. *Nuhbetü't-Tevârih*, 508. Bu durumda yine toplanma merkezinin değişmediği anlaşılmaktadır. Ancak Topçular Kâtibi Abdulkadir Efendi vezir-i âzam İstanbul Davudpaşa'dan hareketini anlatırken Diyarbakır Eyaletini yazmasa da birçok eyalet ordusunun orda mevcut olduğunu göstermektedir. *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 248.

²⁴⁸ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 235 ve 240.

göndererek üç gün ordunun bulunduğu mevkiden hareket etmemesi talebinde bulundular.²⁴⁹ Murad Paşa, Kırım Hanı'nın adamı Ahmet Ağa ve vezir-i âzâmın kethüdası Mehmed Kethüda'dan müteşekkil Osmanlı murahhasları, sulh müzakereleri için Tuna Nehri üzerindeki bir adada Johan Kutassy, Palffy, David Ungnad'dan oluşan Avusturya temsilcileri ile görüştüler.²⁵⁰ Mehmed Kethüda ve Ahmet Ağa, Avusturyalıların tekliflerini vezir-i âzama bildirmek için dönerken Murad Paşa Avusturya tarafında kaldı. Dönen murahhaslar Avusturyalıların şartlarını arzedip onların niyetlerinin zaman kazanmak olduğunu söyleyince ordu tekrar harekete geçti. Sulh olmayacağını anlayan Avusturyalılar ise üç gün sonra Murad Paşa'yı adadan Osmanlı tarafına gönderdi.²⁵¹ Ordu Estergon'a kadar yürüyüşe devam ettikten sonra Belgrad'a döndü. Murad Paşa kışın Diyarbakır'a dönmeyerek vezir-i âzam ile beraber Belgrad'da kaldı.²⁵²

Osmanlı ordusu kışı Belgrad'da geçirdikten sonra 22 Haziran 1600 tarihinde yeniden harekete geçti²⁵³ ve Osek'te²⁵⁴ kurulan harp meclisinde Kaniye Kalesi üzerine gidilmesi kararlaştırıldı.²⁵⁵ 27 Ağustos'ta Sikloş'a gelindiğinde vezir-i âzam, Diyarbakır Beylerbeyi Murad Paşa'yı Bobofça Kalesi'nin²⁵⁶ fethine gönderdi.²⁵⁷ Murad Paşa ve Mehmed Kethüda tarafından kuşatılıp toplar ile dövülen Bobofça üç gün sonra, 5 Eylül 1600 tarihinde teslim oldu.²⁵⁸ Birkaç gün sonra vezir-i âzam da ordu ile buraya geldi ve

²⁴⁹ *Nuhbetü't-Tevârih*, 510. Ayrıca bkz. *Fezleke*, 352.

²⁵⁰ Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu*, III, 278-279. Bu sulh görüşmesi için ayrıca bkz. *Peçevi Tarihi*, II, 212-213. *Nuhbetü't-Tevârih*'te yalnızca Murad Paşa ile Kırım Hanı'nın adamı gittiği yazılmış olup, *Fezleke*'de de Murad Paşa, Kırım Hanı'nın adamı Ahmet Ağa ve vezir-i âzâmın kethüdası Mehmed Kethüda'nın gittiği yazılmıştır. Ayrıca bkz. *Hasan Bey-zâde Tarihi*, III, 613-614. Hammer ve Zinkeisen ise Osmanlı murahhasları içerisinde Murad Paşa'yı saymamışlardır. *Devlet-i Osmaniye*, VII, 232; *Osmanlı İmparatorluğu*, III, 433.

²⁵¹ *Tarih-i Selânikî*, II, 838.

²⁵² *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 268.

²⁵³ Danişmend, *Kronoloj*, III, 203.

²⁵⁴ Değişik mahallerde kışlayan ordunun toplanma merkezi yine Osek olmuştur. Topçular Kâtibi Abdulkadir Efendi "Mir-i miran-ı Diyarbakır ve Rakka ve Halep ve Şam-ı şerif kullarından tüfengli süvari beş yüz neferât ordu-yı hümâyûnda karar ettiler" diyerek Rumeli canibinde kışlayan diğer kuvvetler Murad Paşa'nın da kışladığı mahalden buraya gelip orduya iltihak ettiğini yazmıştır. *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 277.

²⁵⁵ *Fezleke*, 366.

²⁵⁶ Bobofça Kalesi ilki 1532, ikincisi 1566 olmak üzere daha önce iki kere fethedilmesine rağmen elden çıkmıştı. Cezar, *Osmanlı Tarihi*, III, 1653.

²⁵⁷ *Fezleke*, 366.

²⁵⁸ *Peçevi Tarihi*, II 217; *Nuhbetü't-Tevârih*, 516, *Tarih-i Na'îmâ*, I, 167. Bu vazifenin emrinin kâtipliğini yapan Hasan Beyzâde ise kuşatmanın yapıldığı gün kalenin teslim edildiğini yazmaktadır. *Hasan Bey-zâde Tarihi*, III, 624.

Kanije üzerine gidildi.²⁵⁹ 12 Eylül'de Kanije Kalesi kuşatması başladı.²⁶⁰ Avusturya ordusu Kanije müdafilerine yardıma gelmesine rağmen kuşatmaya devam edildi. Avusturyalılar kuşatmayı yaramayınca 13 Ekim'de çekildiler ve Murad Paşa, Kırım kuvvetleri ve Sigetvar Beylerbeyi Hasan Paşa onları takibe memur edildiler. Bu kuvvetler Avusturyalıları üç gün takip ettikten sonra bazı ganimetlerle döndüler.²⁶¹ Kırk üç gün direnen Kanije Kalesi, 23 Ekim'de teslim oldu.²⁶² Kanije'nin fethinden sonra vezir-i âzam kışı geçirmek üzere Belgrad'a döndü ve fetih münasebetiyle İstanbul'dan gönderilen hatt-ı şerif ordu önünde okunarak diğer beylerbeyi ve ağalarla birlikte Murad Paşa'ya da hilatler giydirildi.²⁶³ Bu kış eyalet askerleri memleketlerine gönderilmediği için Belgrad çevresinde kışladılar.²⁶⁴ Dolayısıyla Murad Paşa, bir önceki sene olduğu gibi bu kış ta Diyarbakır'a gitmemiştir.

Baharın gelmesiyle Vezir-i âzam İbrahim Paşa, kendisi Belgrad'da kalarak Avusturyalılarla sulhu görüşmek için Murad Paşa ve Mehmed Kethüdayı yeniden görevlendirdi ve görüşmelerin yapılması için sınırda bir palanka yapmalarını emretti.²⁶⁵ Mayıs ayı başlarında yola çıkan heyet, Osek'e ulaştığında²⁶⁶ Avusturya tarafı ile mektuplaşarak sulh şartları hususundaki fikirleri bildirdi. Müzakereler için tarih ve yer tayin edilmişken²⁶⁷ 10 Temmuz 1601 tarihinde İbrahim Paşa öldü.²⁶⁸ Bunun üzerine Murad Paşa ve Mehmed Kethüda'ya Osek'te kalıp oranın muhafazasının sağlanması ve düşmanın hareketlerini takip etmeleri emredildi.²⁶⁹ Damat İbrahim Paşa'nın yerine vezir-i âzam olan Yemişçi Hasan Paşa, 6 Eylül'de Belgrad'a geldi²⁷⁰ ve Murad Paşa'nın

²⁵⁹ *Tarih-i Naima*, I, 168-169.

²⁶⁰ Danişmend, *Kronoloji*, III, 204.

²⁶¹ *Fezleke*, 369-370.

²⁶² *Nuhbetü't-Tevârih*, 521-522.

²⁶³ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 299.

²⁶⁴ *Sahaifü'l-Ahbâr*, III, 605.

²⁶⁵ *Tarih-i Naima*, I, 178; "Bu iki iş bilir ve merd kişiler acı tatlı her türlü tedariklerini görüp kendilerine lazım olan adamlarıyla Estergon canibine, kötü işler işleyen Kralın vekilleriyle mülakata âzîm ve bu hayır eserleri ile dolu olan işi vücuda getirmeye gayret eylediler." *Solak-zâde Tarihi*, II, 414.

²⁶⁶ Cezar, *Osmanlı Tarihi*, III, 1655.

²⁶⁷ Vezir-i âzam İbrahim Paşa ölmeden Avusturya İmparatoru ve Arşidük Matyas'a mektup yazarak Murad Paşa'yı ve kethüdasını müzakereler için göndermekte olduğunu bildirmiş, İmparatorun murahhasları da Murad Paşa'ya yazdıkları mektupta tekliflerini arz etmişlerdi. Bu iddialara karşı Murad Paşa Eflatun ve Aristo'nun sözlerinden nakiller bulunan Arapça, Türkçe darb-ı mesellerle dolu bir mektup yazmıştır. Hammer, *Devlet-i Osmaniye*, VIII, 58.

²⁶⁸ *Hasan Bey-zâde Tarihi*, III, 651

²⁶⁹ *Hasan Bey-zâde Tarihi*, III, 655.

²⁷⁰ Danişmend, *Kronoloji*, III, 208.

da içinde olduğu ordu, merasimle kendisini karşıladı.²⁷¹ Bu arada Avusturyalılar İstolni Belgrad'ı almış ve Kanije'yi kuşatmışlardı.²⁷² Vezir-i âzam kuşatılan Kanije'ye yardım etmek yerine İstolni Belgrad'ı geri almaya çalıştı, ancak muvaffak olamadı ve sefer vakti geçtiği için kışlamak için Belgrad'a döndü.²⁷³ Diğer eyalet askerleri gibi Murad Paşa da memleketine döndü.²⁷⁴

Murad Paşa'nın Diyarbakır'a gelişi burdaki vazifesiyle alakasının kesilmesi maksadını taşımaktaydı. Çünkü bu sıralarda Murad Paşa, Diyarbakır Beylerbeyliğinden azledilerek yerine Celâli üzerine serdar olan sabık Bağdat Beylerbeyi Hüsrev Paşa tayin edildi.²⁷⁵ Böylece 1595 yılında Diyarbakır Beylerbeyliğine tayin edilen Murad Paşa'nın en uzun süren beylerbeylik devresi sona ermiş oldu. Murad Paşa bu dönemde yapılan Avusturya seferlerinin hepsine istisnasız katılarak bazı senelerde kışlamak için bile eyaletine dönmemiştir. Avusturya ile yapılan sulh görüşmelerinde murahhasların reisliğinde bulunmuştur. Murad Paşa, eyaletinden uzak kalması sebebiyle maddi anlamda sıkıntıya düşmüş, kendi ve maiyetindekilerin ihtiyaçları için borç almak zorunda kalmıştır.²⁷⁶

1.1.5. Vezirliği ve Rumeli Beylerbeyliği

Diyarbakır Beylerbeyliği sona eren Murad Paşa, daha sonra tayin edileceği Rumeli Beylerbeyliğine kadar herhangi bir beylerbeyliğe tayin edilmemiş, kendisine vezirlik verilerek Belgrad muhafazasıyla görevlendirilmiştir.²⁷⁷ Diyarbakır'dan dönen

²⁷¹ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 309.

²⁷² *Peçevi Tarihi*, II, 222-226.

²⁷³ *Fezleke*, 382-383, 402.

²⁷⁴ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 320.

²⁷⁵ *Fezleke*, 406; *Nuhbetü't-Tevârih*, 534. Hüsrev Paşa, 12 Eylül 1601'de Bağdat Beylerbeyi olarak görülmektedir. BOA, MAD, 18155, sayfa 18. Aynı defterin 43. sayfasında 28 Ocak 1602 tarihli bir kayıta ise Hüsrev Paşa sabık Bağdat Beylerbeyi olarak geçmektedir. Dolayısıyla Hüsrev Paşa'nın Diyarbakır Beylerbeyliğine getirilmesi 1601'in sonu ile 1602 senesinin başlarına tekabül etmektedir.

²⁷⁶ Naima şöyle bir hikâye nakletmektedir: "Kanije senesi Murad Paşa Diyarbakır Beylerbeyisi bulunup iki sene kadar harçlığı gelmediğinden muztaribü'l-hal olup Yeniçeri ocağından karz akçe alıp geçinirdi. İbrahim Paşa anın ihtiyacını bilip gâhi ihsan ederdi. Ve defterdar Ahmed Paşa'ya ısmarlayıp "Murad Paşa fakirdir, gâhice gözet" der iken asla vücûd vermeyip "böyle şahısdan ne fâide me'muldür" deyü kat'a iltifat etmezdi. Ve bir habbe keremen vermek nasîb olmamış idi. Hatta dönüşde Belgrad'a gelip bir husus için serdar tarafından buyuruldu ile Murad Paşa'nın bir âdemîsi vardıkda Ahmed Paşa elem çekip "sizin paşanızdan dünya çoktan bezdi. Bu paşalık zügürd adam kârı değildir. Müflis beylerbeyi mîrîden gözetmek lazım gelecek el vermez" demiş idi. Bu kelâm-ı barid Murad Paşa'ya vasıl olacak defterdara münkesir'ül-kalb olmuş idi." *Tarih-i Na'imâ*, II, 374.

²⁷⁷ Murad Paşa'nın Rumeli Beylerbeyliğine atanmasını gösteren kayıta "Vezir Murad Paşa'ya Rumeli Beylerbeyliğinin verilmesi" ifadesi kullanılmaktadır. BOA, MAD, 18155, sayfa 113. Vezîr-ia'zam

Murad Paşa 1602 baharında sefer için hazırlıklarını Belgrad'da tamamlayan Yemişçi Hasan Paşa'ya katıldı.²⁷⁸ Haziran 1602'de Belgrad'dan harekete geçen ordu, İstolni Belgrad'ı kuşattı ve 31 Temmuz'da fethetti.²⁷⁹ Düşman, Budin ve Peşte'yi kuşattığı sırada Yemişçi Hasan Paşa, Erdel üzerine yürümek istedi ancak durumun vahameti anlaşılınca bu karardan döndü.²⁸⁰ Avusturyalılar Peşte'yi ele geçirip Budin kuşatmasına devam ederken dönen ordu elden çıkmış olan Peşte'yi kuşattı²⁸¹ ve Yemişçi Hasan Paşa, Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa'yı Budin'e yardım için gönderip²⁸² kendisi Belgrad'a döndü.²⁸³ Belgrad'da iken bütün serhat kalelerinin yiyecek ve muhafazalarında lazım olan ihtiyaçların temini hususu ile Belgrad muhafazasını Murad Paşa'ya bırakarak²⁸⁴ İstanbul'daki karışıklıklar üzerine 7 Şubat 1603 tarihinde İstanbul'a döndü.²⁸⁵

Murad Paşa Belgrad'da iken İstanbul'a iki mektup göndererek asker maaşları, erzak temini, ordu ve donanma levazımı için çok acil paraya ihtiyaç olduğunu; askerın parasını alamadığından sürekli şikâyetle bulunup şevklerinin kırıldığını, şayet düşmanın bu halden haberi olursa vaziyetin kötü olacağını beyan ederek bir an önce hazine gönderilmesini istemiştir. Paradan başka, asker sıkıntısı olduğu ve buna da bir çare bulunmasını dile getirmiş, ayrıca kendi maddi durumunun iyi olmadığını beyan ile Şam beylerbeyliği döneminden kalan alacağının kendisine gönderilmesini dile getirmiştir.²⁸⁶

Vezir-i âzam Yemişçi Hasan Paşa'nın²⁸⁷ İstanbul'a gitmesinden sonra Rumeli Beylerbeyi Lala Mehmed Paşa, Budin'i müdafa ederek düşmanı bozguna uğrattı. Bu

Yemişçi Hasan Paşa tarafından padişaha sunulan telhislerde "Belgrad muhafazasında olan Vezir Murad Paşa" (Telhis No 49) ve "Belgrad'da olan Vezir Murad Paşa" (Telhis No 51) ibareleri onun Rumeli Beylerbeyliğinden önceki vezirliğini ve görevini göstermektedir. Orhonlu, *Telhisler*, 38 ve 40.

²⁷⁸ Topçular Kâtibi Abdulkadir Efendi de Yemişçi Hasan Paşa'nın 1602 yazındaki seferine katılan kuvvetleri sayarken Diyarbakır mir-miranının kendi maiyeti ile orduya iştirak ettiğini, Diyarbakır Eyaleti sancaklarının bu sefere katılmayıp Celali İsyancıları için bırakıldığını yazmaktadır. *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 329. Bu ifade de her ne kadar Topçular Kâtibi Murad Paşa'yı Diyarbakır Beylerbeyi olarak gösterse de onun kendi maiyetiyle sefere katıldığını beyan ederek bu beylerbeyliğinin son bulunduğunu göstermiştir.

²⁷⁹ *Nuhbetü't-Tevârih*, 534; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu*, III, 436.

²⁸⁰ *Nuhbetü't-Tevârih*, 535.

²⁸¹ *Fezleke*, 413.

²⁸² Cezar, *Osmanlı Tarihi*, III, 1671.

²⁸³ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 343.

²⁸⁴ *Hasan Bey-zâde Tarihi*, III, 677.

²⁸⁵ *Nuhbetü't-Tevârih*, 538.

²⁸⁶ Orhonlu, *Telhisler*, 38-44.

²⁸⁷ Yemişçi Hasan Paşa İstanbul'daki Sipahi İsyanı üzerine İstanbul'a gelmiş, Yeniçerileri kullanarak isyanı bastırmış ancak aldığı sert tedbirler sebebiyle büyük infiale sebep olunca azledilerek 16 Ekim 1603 tarihinde öldürülmüştür. Cezar, *Osmanlı Tarihi*, III, 1683-1688. Yemişçi Hasan Paşa'nın İstanbul'a

muvaffakiyeti sebebiyle kendisine ikinci vezirlik ve serdarlık verilerek yerine Murad Paşa, 11 Ramazan 1011/22 Şubat 1603 tarihinde vezirlik ile Rumeli Beylerbeyliğine tayin edildi.²⁸⁸

Serdar Lala Mehmed Paşa Ağustos 1603'te sefer için Budin'den Belgrad'a geldiğinde²⁸⁹ Murad Paşa Osek'te muhafazadaydı.²⁹⁰ Ordunun yürüyüşe geçtiği sırada Seksar Köprüsü'nü tutan Murad Paşa, burada Rumeli ordusuna saldıran yedi-sekiz bin kişilik Avusturya kuvvetini yok etti.²⁹¹ Bu muvaffakiyet ordu içinde büyük sevince sebep olmuş ve Serdar Mehmed Paşa, Murad Paşa'yı kutlayarak kendisine hediyeler göndermiştir.²⁹² Serdar Budin'e doğru ilerlerken Avusturya ordusu Peşte'ye gelmiş ve Budin'e giden yolu tutmuştu. Maksatları Tuna üzerindeki Çilada'ya tertibat kurarak Budin'e Osmanlıların sevkiyat yapmalarına mani olmaktı.²⁹³ Osmanlı ordusu adaya çıkmak için teşebbüs etse de²⁹⁴ adaya geçirilen kuvvetler Avusturyalılar tarafından yok edildi. Bundan cesaret alan Avusturyalılar karşıya asker geçirmeye çalışsalar da bu

gelmesinin ve ölümüne kadar olan icraatlarının en mufassal şekilde anlatımı için bkz. *Hasan Bey-zâde Tarihi*, III, 674-747.

²⁸⁸ BOA, MAD, 18155, sayfa 113 *Sahâifü'l-Ahbâr*, III, 610; *Hasan Bey-zâde Tarihi*, III, 762; *Fezleke*, 415; *Nuhbetü't-Tevârih*, 541. Murad Paşa'ya Rumeli Beylerbeyliği ile beraber vezirlik verilmesi kaynaklar içerisinde yalnızca *Hasan Bey-zâde Tarihi*'inde bulunmaktadır. Ancak 29 Zilhicce 1011 (13 Mayıs 1603) tarihli bir belgede onun Rumeli Beylerbeyliği ile beraber vezir olduğu görülmektedir. BOA, AE. SMMD.III. Dosya 3/Gömlek 2014. Mehmed Paşa'nın serdarlığı için bkz., Selçuk Demir, 75 numaralı *Mühimme Defteri'nin (s.1-171) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2008. Hüküm 10.

²⁸⁹ *Fezleke*, 428.

²⁹⁰ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 355.

²⁹¹ *Fezleke*, 430, *Toçular Kâtibi Tarihi*, I, 358-359 Bu kaynakta bu vakanın Rebi'ulâhır'ın 22'sinde (17 Eylül 1603) olduğu gösterilmiş, ancak Kâtip Çelebi ordunun Çiladası harbini yaptıktan sonra Budin'e varıp tüm tedarikler görüldükten sonra Rebi'ulâhır'ın 14'ünde Budin'den çıktığını yazmıştır. Dolayısıyla bu vaka bu kaynağa göre daha erken vukubulmuştur. *Fezleke*, 432; Murad Paşa'nın Seksar köprüsündeki bu muvaffakiyeti Padişaha sunulan bir telhisin (telhis no 16) son kısmında da görülmektedir. "Devletlü Pâdişahım, Rumeli Beğlerbeğisi Murad Paşa kulunuz, yüzü ağ olsun, Seksar köprüsü nam mahalde küffar ile 'azim muharebe idüp mübalağa kâfir kılıçdan geçirülüp külli yüz aklıkları eylemiştir." *Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri*, 25-26. (Bu telhis her ne kadar sözkonusu eserde Koca Sinan Paşa'ya ait imiş gibi gösterilse de Yemişçi Hasan Paşa'ya ait olması gerekmektedir. Çünkü telhiste geçen serdar Mehmed, Lala Mehmed Paşa olup, Yemişçi Hasan Paşa İstanbul'a geldiğinde yerine serdar olarak Mehmed Paşa bırakılmıştı. Yine telhis metninde geçen Bosna Beylerbeyi Hasan Paşa'da belgenin bu döneme ait olduğunu gösteren diğer bir husustur.)

²⁹² *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 358-359.

²⁹³ *Fezleke*, 430.

²⁹⁴ Adaya kimin çıkacağı üzerine ordudaki tartışma anlatan Kâtip Çelebi "Her ne kadar ki, "beş on bin atlu tabura mukavemet idemez, ancak yaya geçüp köprü kurulunca meterise girüp öte tarafı kurur. Köprü temâmından sonra atlu geçer. Tedbîr budur" diye gördiler. Müfîd olmayup, "elbette atlu" didiler. Âhir paşanın hemsîrezâdesi Serhoş İbrahim Paşa Köstendil beyi idi, "anı ta'yîn idelim" dinildikde râzî olmayup, "elbette Rumeli Beylerbeyisi Murad Paşa cümle Rumeli 'askeri ile geçsin" didiler. Sonra Bosna'dan ma'zûl Dervis Paşa ta'yîn olunup köprü mahalline geldikde..." diye yazmıştır. *Fezleke*, 430.

sefer de hücumu geçen Avusturyalılar tamamen yok edildiler.²⁹⁵ Bu muvaffakiyet sayesinde Budin'e mühimmat ve erzak nakledildi. Budin muhafazasını Rumeli Beylerbeyi Murad Paşa'ya bırakan Lala Mehmed Paşa, Belgrad'a döndü.²⁹⁶

Yemişçi Hasan Paşa'nın yerine Malkoç Ali Paşa'nın²⁹⁷ vezir-i âzam olmasıyla Avusturya ile Şubat 1604'te yeni sulh teşebbüsleri oldu. Murad Paşa ve Budin Valisi Ali Paşa, Avusturya temsilcileri ile sulh müzakereleri yapsalar da Avusturyalıların Eğri ve Kanije'nin iadesini şart koşmaları sebebiyle bu teşebbüsten bir netice alınamadı.²⁹⁸ Mart 1604 tarihinde Rumeli Beylerbeyliğine Ekmekçi-zâde Ahmet Paşa getirilerek²⁹⁹ Murad Paşa İstanbul'a davet edildi.³⁰⁰ Ancak Murad Paşa İstanbul'a gitmeyip Belgrad'da kaldı.³⁰¹ Onun İstanbul'a gitmemesi sulh görüşmelerinin devam etmesinden,³⁰² Ekmekçi-zâde Ahmet Paşa'nın varmasını beklemesinden veya Vezir-i âzam Malkoç Ali Paşa'nın sefere çıktığı sırada ölmesinden kaynaklanmış olabilir.

1.1.6. Kubbealtı Vezirliği

Vezir-i âzam Malkoç Ali Paşa 30 Mayıs 1604 tarihinde İstanbul'dan hareket edip Belgrad'a ulaştıktan bir müddet sonra, 26 Temmuz 1604'te vefat etti.³⁰³ Bunun üzerine sadaret mührü Lala Mehmed Paşa'ya verildi.³⁰⁴ Mehmed Paşa, ordu ile Budin'e yöneldi ve düşman tarafından terkedilen Peşte'yi zaptetmek için Budun Beylerbeyi Ali Paşa ve

²⁹⁵ Melek Metin, *Peçevî Tarihi, Edisyon Kritiği Bağdat Nüshası, 284-317*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2006, 38-42. Ayrıca bkz. *Nuhbetü't-Tevârih*, 543-544.

²⁹⁶ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 369; *Peçevi Tarihi*, 42.

²⁹⁷ 16 Ekim 1603'te öldürülen Yemişçi Hasan Paşa'nın yerine vezir-i âzam olan Mısır Beylerbeyi Malkoç Ali Paşa 29 Aralık 1603'de İstanbul'a gelmiştir. Danişmend, *Kronoloji*, III, 231.

²⁹⁸ Hammer, *Devlet-i Osmaniye*, VIII, 59. (1 nolu dipnot). Burada Hammer sulh görüşmeleri yapılması sırasında Murad Paşa'nın Avusturya tarafına bu görüşmelere ilişkin bir mektup yazdığını kaydetmiştir. Sulh görüşmeleri için ayrıca bkz. Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu*, III, 284.

²⁹⁹ Adem Keleş, *75 numaralı Mühimme Defteri'nin (s.172-331) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2011, hk. 395. Bu hükümde Ekmekçi-zâde Ahmed Paşa 5 Zilkade 1012 tarihinde (5 Nisan 1604) Rumeli Beylerbeyi olarak görülmektedir. Ahmed Paşa'nın beylerbeyliği için ayrıca bkz. BOA, A.DVN. MHM. d. 77, hk. 439. Vezir-i âzamlığı sırasında Murad Paşa'nın birkaç kez öldürmeye teşebbüs ettiği Ekmekçi-zâde Ahmed Paşa'nın hal tercümesi için ise bkz. Pakalın, *Maliye Teşkilatı Tarihi*, I, 231-257.

³⁰⁰ *Fezleke*, 459. Mustafa Safi, Murad Paşa'nın İstanbul'a çağrılmasını evâhir-i Şevval 1012 (Mart 1604) olarak göstermekte, Topçular Kâtibi bu tarihi Safer 1013 (Temmuz 1604) göstermektedir. Naima, Şevval 1012 olarak vermişken, Mehmed b. Mehmed ise sadece Murad Paşa'ya vezaret hası tayin edildiğini yazmıştır. *Mustafa Safi'nin Zübdetü't-Tevârihi*, (haz. İbrahim Çuhadar). TTK Yayınları, Ankara 2003, II, 3; *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 414; *Tarih-i Na'imâ*, I, 268; *Nuhbetü't-Tevârih*, 564.

³⁰¹ Bkz dipnot 308.

³⁰² Hammer, *Devlet-i Osmaniye*, VIII, 59-60.

³⁰³ *Fezleke*, 478-479.

³⁰⁴ *Nuhbetü't-Tevârih*, 567-568

Murad Paşa'yı gönderdi.³⁰⁵ Ardından Hatvan ve Vaç kaleleri ele geçirildi.³⁰⁶ Bu seferin sona ermesi üzerine Vezir-i âzam Mehmed Paşa İstanbul'a çağrıldı³⁰⁷ ve Murad Paşa serdar kaymakamı olarak Belgrad'da kaldı.³⁰⁸ Murad Paşa Belgrad'da bulunduğu sırada Bosna Beylerbeyi Celâli Deli Hasan'ın Venedik ve Papa ile mektuplaşmalarını takip ettiği gibi³⁰⁹ yeni sulh teşebbüslerini de idare etti.³¹⁰

Vezir-i âzam Mehmed Paşa'nın İstanbul'dan Belgrad'a varmasından sonra (14 Temmuz 1605)³¹¹ Murad Paşa, İstanbul'a gelerek 10 Kasım 1605 tarihinde divana dördüncü vezir olarak katıldı.³¹² Murad Paşa İstanbul'da kaldığı dönemde Sultan I.

³⁰⁵ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 413.

³⁰⁶ *Fezleke*, 482-484.

³⁰⁷ *Nuhbetü't-Tevârih*, 577.

³⁰⁸ “Belgrad'da serdar-ı zafer şî'arımın kâim-makamı olan Vezir Murad Paşa'ya hüküm ki...” BOA, A.DVN. MHM. d. 77, hk 90. 5 Şevval 1013 (24 Şubat 1605) tarihli bir hükümden de anlaşıldığı gibi Murad Paşa bu tarihlerde hala Belgrad'da bulunmaktadır. “Belgrad'da vezîr Murad Pâşâ Hazretleri'ne Hüküm ki: Belgrad'da olan haslar mukâta'acısı Sarı Muhammed defterleri ile âsitâne-i sa'âdetimde huzûri lâzım olub mu'accelen gönderilmek fermânım olmuştur. Buyurdum ki: Vusûl buldukda mezbûr Muhammed'i defterleri ile fermân-ı celilü'l-kâdrim mücibince mu'accelen âsitâne-i sa'âdetime gönderüb bir vechile te'allül ve bahâne itdürmeyesün mu'accelen gönderesin.” Keleş, *75 numaralı Mühimme Defteri*, 641 nolu hk. Topçular Kâtibi Abdulkadir Efendi, Vezir-i âzam Lala Mehmed Paşa'nın 1604 sonlarında İstanbul'a gelirken Belgrad'a Vezir Hasan Paşayı bıraktığını yazsa da yukarıdaki hükümlerden anlaşıldığı gibi serdar kaymakamı Murad Paşa'dır. Ayrıca Hammer 1605 senesi sulh teşebbüslerinden bahsederken Murad Paşa için serasker ifadesini kullanmaktadır. Hammer, *Devlet-i Osmaniye*, VIII, 79.

³⁰⁹ Bosna Beylerbeyi olan Deli Hasan'nın Venedik Cumhuriyeti ve Papa'yla para karşılığında Osmanlı sahil kalelerinin teslimi hususundaki mektuplaşmalarından haberdar olan Murad Paşa onu takibe almıştır. Deli Hasan Paşa daha sonra Temaşvar Beylerbeyi iken öldürülmüştür. *Fezleke*, 510-511. Kâtip Çelebi burada Hasan Paşa'nın faaliyetlerini şu şekilde aktarmaktadır: “Mervîdir ki, mezbûr Bosna'da iken bir fesâd-ı 'azîme mübâseret itmiş idi. Venedik'e ve Papa'ya mektûb gönderüp, “siz donanmanız ile Nova kurbunda Resne kal'asına gelüp hâzır olasız, hisâr-ı mezbûru vireyin. Ba'dehû sâ'ir Akdeniz sevâhili kilâ'ımı alvireyim. Ammâ Resne kal'ası mukabelesinde şimden yüz bin altun viresiz. Pes Bosna'da bunun cevâbı gelmeyüp Tımışvar'dan bir zimmî kürekçiye yüz altun virüp gönderdi. Mezbûr kürekçi dahi ol zemân serdâr Murad Paşa'ya varup vâki' hâli i'lâm itdi ve mektûbu gösterdi. Paşa dahi, “ne olmak ihtimâli vardır? Var ammâ ibtidâ bize gel” diyü gönderüp İspanya kralı bir kâfir ve Papa dahi bir kâfir koşup Kilis serhaddinden bir yasakçı ile Zemun'a gelüp bir hâneye girdi. Kürekçi gelüp haber virdikde mektûbların mazmûnu bu çıkdı ki, “size irsâl olunan âdemler mu'temedimizdir. Bunların kelâmın bizim lisânımızdan istimâ' ider gibi i'timâd idin. Ve hilâf ihtimâli yokdur” diyü yemîn itmisler. Ol gelen kâfirleri paşa kethüdâsı Abdi Kethüdâ Deli Hasan'dır diyü getirüp söylediler. Garâ'ibât söyledi. Ve matlûb olan yüz bin altunu Belgrad Frenklerinden almağa bu âdemler ile cevâb geldikde temessük gönderilür dimişler. Ba'dehû ol mel'ûnları nâbûd itdiler.” *Fezleke*, 511.

³¹⁰ Zinkeisen, Osmanlı ve Avusturya taraflarının temsilcileri arasında 1605 Ağustos'unda Budin'de bazı müzakereler yapıldığını ancak yine netice alınmadığını yazmıştır. Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu*, III, 439-440.

³¹¹ Danişmend, *Kronoloji*, III, 238.

³¹² “Ve mâh-ı mezbûrun (Cemaziye'l-ahir) yigirmisekizinci gününde Koca Murad Paşa'ya vezir-i râbi' olmak fermân olunmağla yevm-i mezbûrda Dîvân gelüp vezîr-i sâlis Hızır Paşa'dan aşağıda karâr eyledi.” *Nuhbetü't-Tevârih*, 590; BOA, KK, d. 256, sayfa 22. Bu belgenin tarihi 17 Cemaziyelevvel 1014'tür (1 Ekim 1605). İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Murad Paşa'yı kubbealtı vezirliği yapmadan vezir-i âzamlığa gelen devlet adamları içinde göstererek onun dördüncü vezirliğini göstermemiştir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara 1984, 118.

Ahmed'in Bursa seyahatinde bulundu.³¹³ 13 Kasım'da İstanbul'dan hareket eden sultan I. Ahmed'e³¹⁴ tüm vezir ve devlet adamları Mudanya'da katıldı,³¹⁵ Bursa'da 12 gün kaldıktan sonra hep beraber İstanbul'a dönüldü.³¹⁶ Murad Paşa'nın divan vezirliği sırasında cereyan eden diğer bir mühim hadise ise 26 Ocak 1606'da, yeniçeri ve sipahilerin çıkardığı huzursuzluktur. Padişah, Murad Paşa'nın da dahil olduğu tüm vezirler ve devlet erkânını divanda toplayarak bu huzursuzluğa sebebiyet verenleri cezalandırdı.³¹⁷ Murad Paşa'nın kubbealtı vezirliği, bir anlamda onun merkezdeki siyasi bağlantılarını geliştirmesine, ulema ve tasavvus erbabı ile olan münasebetlerini sağlamlaştırmasına imkan sağlamıştır.

1.1.7. Serdarlığı ve Zitvatorok Anlaşması

1605 yılındaki Avusturya seferinde büyük muvaffakiyetler³¹⁸ kazanan ve sulh müzakerelerinde oldukça ilerleme sağlayan³¹⁹ Vezir-i âzam Lala Mehmed Paşa, Celâli meselesinin aciliyeti sebebiyle çağırılması üzerine³²⁰ 16 Mart 1606 tarihinde İstanbul'a geldi.³²¹ Divanda yapılan müzakereler neticesinde evvela şark serdarlığına münasip görülen³²² Murad Paşa, daha sonra bundan vazgeçilmesi üzerine Nisan 1606

³¹³ Celâlîler üzerine gönderilen Nasuh Paşa'nın mağlup olup İstanbul'a gelip padişahın Anadolu'ya sefere çıkması yönünde fikir beyan etmesi üzerine Sultan Ahmed Bursa seyahatine karar vermiştir. *Nuhbetü't-Tevârih*, 590; Cezar, *Osmanlı Tarihi*, III, 1742.

³¹⁴ *Zübetü't-Tevârih*, II, 41; *Fezleke*, 507-508; *Nuhbetü't-Tevârih*, 590.

³¹⁵ Topçular Kâtibi Abdulkadir Efendi, Bursa'ya gidişi 1013 yılının Receb'inde yani bir yıl öncesinde göstermektedir. *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 425.

³¹⁶ *Nuhbetü't-Tevârih*, 590; *Fezleke*, 507-508.

³¹⁷ *Fezleke*, 509; *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 447-449.

³¹⁸ Bu sefer senesinde Estergon ile birlikte Vespem ve Palota kaleleri fethedilmiştir. Cezar, *Osmanlı Tarihi*, III, 1713-1716.

³¹⁹ *Nuhbetü't-Tevârih*, 597-599.

³²⁰ Lala Mehmed Paşa'ya ya şark seferine gitmesi ya da sadaret mührünü bırakıp ikinci vezir olarak garp seferini tercih etmesi yazılmıştır. *Hasan Bey-zâde Tarihi*, III, 835.

³²¹ Danişmend, *Kronoloji*, III, 244.

³²² Şark serdarının kim olacağı hususunda divanda yapılan müzakereler Lala Mehmed Paşa'nın telhislerine aksetmiştir. Bunlarda bu canibe tayin edilecek serdarlık için Nasuh Paşa ve Murad Paşa ismi üzerinde durulmuş, özellikle Murad Paşa'nın daha tecrübeli ve Anadolu'yu daha iyi bildiği için onun serdar tayin edilmesi ile ilgili fikirler ileri sürülmüş ve padişaha sunulmuştur. Vezir-i âzam Mehmed Paşa tarafından sunulan bir telhiste şark canibine gönderilecek serdarın kararlaştırılması için yapılan divanda alınan kararı bildirirken "hıdmet-i mezbûra mumâileyh Murad Paşa'ya ta'yin olunmasın cümle vüzerâ ve ulemâ ve sâir a'yan-ı Divân ma'kul ve münasib görürler." şeklinde beyan etmiş, Padişah telhise verdiği cevapta "Murad Paşa demişsin ma'lum oldu dahi bir hoşça tedârük edesin" demiştir. Orhonlu, *Telhisler*, 113 nolu telhis, sayfa 97-98. Bu eserde sayfa 106 ve 125 nolu telhiste ise vezir-i âzam önce şark seferine gidecek serdarın seçimi için yapılan divana katılan kişileri saymış, sonra serdar namzetlerini sunmuş ve ardından "Vezir Murad Paşa kulları cümlemizden emekdâr ve pîr ve ihtiyâr ve şark tarafında husûsa Arabistan'da mansıblar tasarruf edüp ehl-i vukûf olmakla zikr oluna serdarlık kendüye bi'l-küllîye teklif

ortalarında³²³ Avusturya cephesi serdarlığına getirildi.³²⁴ Vezir-i âzam Lala Mehmed Paşa ise şark serdarlığını kabul etmek zorunda kaldı.³²⁵ Avusturya ile devam eden sulh görüşmelerine yetkili kılınan³²⁶ Murad Paşa, hazırlıklarını tamamlayıp Padişah'ın huzuruna çıktıktan sonra 13 Mayıs'ta İstanbul'dan hareket etti.³²⁷

Murad Paşa sefere memur askerleri beklemeden hemen Budin'e gitti³²⁸ ve sulh müzakerelerinin başına geçti. 15 Haziran'dan itibaren geçerli olmak üzere taraflar arasında otuz iki günlük bir mütareke yapılmıştı. Mektuplaşmalar ve yüz yüze görüşmeler neticesinde sulhun temeli oluşturuldu.³²⁹ Bunun ardından Murad Paşa Avusturya heyeti ile müzakereler için Budin Valisi Kadızâde Ali Paşa, Budin Kadısı Habil Efendi, Budin âyânından Nasreddinzâde Mustafa Efendi ve Ali Paşa'nın Kethüdâsı Ahmed Kethüdâ'dan müteşekkil sulh heyetini Komaran ile Estergon arasındaki Jidva Boğazı'na gönderdi.³³⁰ 20 Ekim'de başlayan müzakereler yirmi üç gün sürdü ve 11 Kasım'da anlaşmaya varıldı.³³¹ On yedi maddeden müteşekkil Zitvatorok Anlaşması ile on dört seneden beri devam eden Avusturya harplerine son verildi.³³² Osmanlı Devleti, savaşın son yıllarında Avusturya'ya karşı elde ettiği muvaffakiyetler

olunup'' şeklinde padişaha arz etmiştir. Buradan anlaşılın diğer bir husus ise şark ciheti için bir serdar tayininin daha mühim olarak görülmesidir.

³²³ Mehmed b. Mehmed, Vezir-i âzam Lala Mehmed Paşa'nın şark tarafına serdarlığa tayinini Zilhicce 1014'in (23 Nisan 1606) ortası olarak göstermektedir. *Nuhbetü't-Tevârih*, 593. Buna göre Murad Paşa'nın garp serdarlığının daha önce olması gerekmektedir.

³²⁴ BOA, A.DVN. MHM. ZYL. d. 18, sayfa 111 ve 245.

³²⁵ Hasan Beyzâde, Vezir-i âzam Mehmed Paşa şark serdarlığı için Nasuh Paşa'yı münasip görmüş iken Derviş Paşa'nın müdahalesiyle Lala Mehmed Paşa'nın serdar edildiğini yazmıştır. *Hasan Bey-zâde Tarihi*, III, 839. Mehmed b. Mehmed, Kaptan-ı deryâ Derviş Paşa'nın, padişahı her zaman Celaliler üzerine mutlaka vezir-i âzamin gitmesi gerektiği hususunda tahrik ettiğini yazmıştır. *Nuhbetü't-Tevârih*, 594. Şark serdarlığına Nasuh Paşa'nın münasip görülmesi için ayrıca bkz. Orhonlu, *Telhisler*, 116 nolu telhis, sayfa 99- 100.

³²⁶ *Fezleke*, 517; *Sahâifü'l-Ahbâr*, III, 627.

³²⁷ *Zübdetü't-Tevârih*, II, 48, *Nuhbetü't-Tevârih*, 593. Topçular Kâtibi, Murad Paşa'nın 13 Temmuz 1606'da İstanbul'dan ayrıldığını yazmaktadır. Ancak bu tarih sonraki vakaların gelişimi açısından bakıldığında geç bir tarih olarak görünmektedir. *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 457. Peçevi ise Murad Paşa'nın Vezir-i âzam Lala Mehmed Paşa hastalanmadan önce yola çıktığını yazmaktadır. *Peçevî Tarihi*, 94. Vezir-i âzam Lala Mehmed Paşa da 13 Mayıs'ta Üsküdar'a geçmiş ve on bir gün sonra vefat etmiştir. *Fezleke*, 515.

³²⁸ *Tarih-i Naima*, I, 320.

³²⁹ Hammer, *Devlet-i Osmaniye*, VIII, 79-84. Hammer burada hem sulh önceki görüşmeler hakkında hem de Murad Paşa'nın mektupları hakkında tafsilatlı malumatlar vermektedir.

³³⁰ *Fezleke*, 517-518

³³¹ *Tarih-i Naima*, I, 320; Hammer, *Devlet-i Osmaniye*, VIII, 71; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu*, III, 440-441

³³² Zitvatorok Anlaşması'nın metni için bkz. *Fezleke*, 518-520. Bu anlaşmanın tahlili için ise bkz. Danişmend, *Kronoloji*, III, 246; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu*, III, 286; Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, III, 98; Feridun M. Emecen, 'Uzun Savaşların Başlaması (1592-1606) ve Zitvatorok Anlaşması Dönemin Çağdaş Osmanlı Kaynaklarının Değerlendirilmesi,' *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, 279-292.

sayesinde tekrar ele geçirilen Eğri, Kanije ve Uyvar gibi kaleler elde tuttu, herhangi bir toprak kaybetmedi. Anlaşmanın en önemli noktası görülen ikinci maddesinde Osmanlı hükümdarı Avusturya İmparatoru'na göndereceği nâme-i humâyûnda “kral” yerine “çesar” ifadesini kullanacaktı. Ayrıca Avusturya hâkimiyetinde kalan Macaristan toprakları için ödenen senevi otuz bin duka haraç kaldırılacaktı.³³³ Böylece iki devlet arasında Osmanlı Devleti lehine olan eşitsizlik statüsünden vazgeçilerek akran muamelesi yapılacaktı.³³⁴

Umumiyetle Anlaşma Osmanlı Devleti aleyhine gösterilmekle beraber daha sonraki yıllarda yapılacak müzakerelerde Avusturya İmparatoru'nun sulh şartlarında tadil istemesi ve özellikle kaybedilen çok mühim kaleleleri geri almaya çalışması, anlaşmanın bazı maddelerinden Osmanlı tarafından çok Avusturya tarafının memnuniyetsizliğini göstermektedir.³³⁵ Sulh taraftarı görünen Sultan I. Ahmed ise, “Bahtı”³³⁶ mahlasını kullandığı ve sonunda Zitvatorok Anlaşması'na tarih düştüğü bir şiirinde, anlaşmanın yapılmasından duyduğu sevincini göstermiş ve anlaşmanın yapılmasını çabasına bağladığı Murad Paşa'yı oldukça methetmiştir:

*Bunca yıldır serhâde serdâr irsâl eyledüm
Gerçi gördüm her birinün hidmeti a 'la-durur
Bir zaman âsûde olub 'askere ire nizâm
Kimseye kalmaz geçer çün bilürem dünyâ-durur
Mail oldum nice yıllar ire serhâde sükûn
Rezmi, bezm etsünler anda nice bir gavga-durur
Tutdu râh-ı Ka 'be 'yi hâr-ı mugaylân-ı adûv
Anı ol yoldan gidermek devlet-i 'uzma-durur
Hem Celâlî'den Karaman u Sivas olsun halâs
Hâricî hazfî dahi lâzım çu bir manâ-durur
Re 'y-i saib fikr-i sâkıbda vezîr-i bî-nazîr
Bulmadım ammâ bu kâr üzere ki müstesnâ-durur
Akibet hâtif Murad Paşa için edüp hitap*

³³³ Fezleke, 519.

³³⁴ Bu eşitsizlik statüsünden vazgeçmenin şartlar icabı verilmiş bir taviz mi yoksa devletlerarası dengedeki değişmeyi gören Osmanlı devlet adamlarının bilinçli bir siyaseti mi, incelenmesi gerekir.

³³⁵ Özellikle Jorga bu anlaşmayı Osmanlı Devleti karşısında kazanılmış çok büyük bir zafer edası ile anlatmaktadır. Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu*, III, 286. Ancak Zinkeisen, İmparatorun bu anlaşmadan duyduğu endişe ve tereddütleri aktarmaktadır. Bkz. Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu*, III, 483-484.

³³⁶ Sultan I. Ahmed'in şairliği ve mahlası için bkz. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1977, I, 298.

Didi: gönder ser-hade ol âkil ü dâna-durur
Hidmetünde hâsıl itmîşdür senin rîş-i sefid
Bu muradın ol murada ger vara zîba-durur
Bu sürûr üzre anı ser-hâde irsal eşledün
Sa'y idübdür hidmetünde her ne kim evlâ-durur
Bahtîyâ baş eğdiren kat'ı harâca düşmanı
Oldu tarih (hâliyâ cehd-i Murad Paşa-durur) H.1015³³⁷

Murad Paşa sulh akdedildikten sonra Belgrad'a kışlağa geldi ve sulh elçilerinin İstanbul'a gönderilmesi işini yürütmekle meşgul oldu.³³⁸ Belgrad'da bulunduğu sırada maddi açıdan büyük sıkıntıya düşen Murad Paşa, Belgrad Kadısı Çeşmî Efendi'den borç almak zorunda kaldı.³³⁹ Belgrad'ın emniyetini ihlal eden ve hırsızlığa karışan elli askeri öldürerek cezalandırdı.³⁴⁰

Murad Paşa serdar olarak İstanbul'dan Avusturya cephesine gittiği zaman Şark seferine çıkmaya gönüllü olmayan Vezir-i âzam Lala Mehmed Paşa hazırlıklarını yaparken 21 Haziran 1606 tarihinde hastalanıp öldü.³⁴¹ Yerine Kaptan-ı Deryâ Derviş

³³⁷ 1) Bunca yıl sınıra komutan gönderdim

Gerçekten her birinin hizmetini yüce ve değerli gördüm ama,

2) İstedim ki barış ve dirlik olsun da asker düzene girsin,

Çünkü burası dünyadır, mülk kimseye kalmaz; geçer gider.

3) Nice yıllar sınırlara huzur ve sükûn gelmesini istedim, gönderilen görevliler rahat ve huzur içinde yaşasın, eğlence toplantıları yapsınlar; bu kavga ve çekişme ne zamana dek sürecek.

4) Fakat Kâbe yolunu, mugaylan çalısı dikenlerine benzeyen düşman kesti, ele geçirdi.

Onu buradan koğup çıkarmak büyük bir mutluluk olur.

5) Bir de Karaman ve Sivas illeri Celâlilerden kurtulsun asileri, haricî şeytanlarını taşlamak da gerekir. Bu da sefer için bir sebeptir. (diye düşündüm)

6) Ama bu işlerle-ki ayrıca önem taşıyan bir konudur- görevlendirecek kanaatli isabetli, düşüncesi derin, eşsiz bir vezir bulamamıştım.

7) Sonunda hâtiften (görünmez bir yerden) Murad Paşa için bir ses geldi: "Onu sınıra yolla! O akıllı ve bilgilidir." dedi.

8) "Senin için hizmetinde saçlarını ağartmıştır. Bu Murad'ın o amaç için giderse iyi olur."

9) Bu sevinçle onu sınıra yolladım, bana hizmet konusunda hangi şey daha uygun onu yapmakta bütün gücünü harcamaktadır

10) Ey Bahti Haraç vermek hususunda düşman boyun eğdiren, bu Murad Paşa'nın çabasıdır. Bu cümle aynı zamanda o başarının tarihi oldu. H.1015/M.1606. Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat*, (Sadeleşiren, notlar ve açıklamalar ekleyen Neşet Çağatay), TTK Basımevi, Ankara 1992, II, 204-205.

³³⁸ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 468 ve 473; *Peçevî Tarihi*, 101.

³³⁹ *Tarih-i Naima*, I, 319-320. Murad Paşa vezir-i âzam olunca Çeşmî Efendi'yi Halep kadılığına getirmiştir. O zaman onları çekemeyenler şu beyti söylemişlerdir:

"Haleb'e kadı oldu Çeşmî Hoca

Çukurunda bula çukurecu koca"

Çeşmi Efendi'nin Canbolatoğlu seferinde ordu kadısı olduğu görülmektedir. *Fezleke*, 535.

³⁴⁰ *Tarih-i Naima*, I, 319.

³⁴¹ *Peçevî Tarihi*, 92. Danişmend, *Kronoloji*, III, 244.

Mehmed Paşa vezir-i âzam oldu.³⁴² Derviş Mehmed Paşa, Şark seferi için hazırlanmış ordunun serdarlığına Ferhad Paşa'yı getirerek kendisi İstanbul'da kaldı. Ferhad Paşa liyakatli bir asker olmadığından Konya'ya kadar vardığında bir kısım kuvvetlerin Kara Said karşısında mağlup olması ve askerlerin de maaşları sebebiyle isyan etmesi sebepleriyle serdarlıktan azledildi.³⁴³ Böylece şark seferi başlamadan bitti.

1.2. MURAD PAŞA'NIN VEZİR-İ ÂZAMLIGI

1.2.1. Vezir-i âzamlığa Tayini

Yaklaşık altı ay vezir-i âzamlık yapan Derviş Paşa'nın 9 Aralık 1606 tarihinde öldürülmesi üzerine 11 Aralık'ta Murad Paşa'nın vezir-i âzamlık makamına getirilmesine karar verildi.³⁴⁴ Mühr-ü hümâyûn kapıcılar kethüdâsı İskender Ağa ile Belgrad'a gönderilerek³⁴⁵ Murad Paşa'dan İstanbul'a süratle dönmesi istendi ve sadaret kaymakamlığına Nakkaş Hasan Paşa tayin edildi.³⁴⁶ Mührün Belgrad'a ulaşması üzerine burada şenlikler ve alaylar tertip edilmiş, bütün askeri ve idari erkân Murad Paşa'yı tebrik etmişler, Murad Paşa da onlara ihsanlarda bulunmuştur.³⁴⁷

Murad Paşa'ya mühürle beraber bir de hatt-ı hümâyûn gönderilmiştir. Bu hatt-ı hümâyûnda Padişah ona, “*Kimsenun ilkası ve bir ferdün iltiması ve ricâsı munzamm olmaksızın hassa-i karihamdan vezâret-ı ‘uzma sana virdiim ve hatem-ı hümâyûnum*

³⁴² Lala Mehmed Paşa'nın ölümü üzerine vezir-i âzamlığa getirilen Derviş Mehmed Paşa bazı devlet işlerindeki usulsüzlüklere el attı. Öncelikle Avusturya ile barış yapılması işine yöneldi. Elçileri Lello vasıtasıyla İngiliz kralından uygun bir antlaşma için aracı olmasını istedi. Savaşların ağır masrafları yüzünden ortaya çıkan para sıkıntısına çareler aradı. Özellikle dini hizmet görenlerin geçimleri dışında oldukça fazlaşmış olan tahsisatlarının kesilmesini ve varlıklı Yahudilerin ihtiyaç fazlası gümüş ve mücevherlerine, karşılığı bir iki yılda devletçe ödenmek üzere el konulmasını düşünmüştü. Yaptığı icraatlarla yeniçerilerin güvenini kazanırken bu iki zümre kendisine düşman oldu. Rüşvet alanlar, görevlerinde suistimalde bulunanlar ve sahte para basanlara karşı sert bir mücadeleye girişti. Avusturya ile devam eden barış müzakerelerini bir sonuca bağlayan, Osmanlı siyasi ve diplomasi tarihinde oldukça önemli bir yeri bulunan Zitvatorok Antlaşması (1 Kasım 1606) onun sadareti sırasında imzalandı. Şark serdarı olarak gönderilen Ferhad Paşa'nın muvaffakiyetsizliği ve arasının iyi olmadığı Sun'ullah Efendi'nin telkinleri sonucu 9 Aralık 1606 tarihinde boğularak öldürüldü. Fikret Sarıcaoğlu, “Derviş Paşa.” *DİA*, IX, 195-196. Ayrıca bkz. *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 458 vd.; *Nuhbetü't-Tevârih*, 594 vd.; *Fezleke*, 515 vd.

³⁴³ *Fezleke*, 516-517.

³⁴⁴ *Fezleke*, 521; Danişmend, *Kronoloji*, III, 247-248. Vasıfî, Murad Paşa'ya vezir-i âzamlığın 8 Aralık 1606 tarihinde verildiğini kaydetmiştir. *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, Koleksiyon No 02236-001, vrk. 4a.

³⁴⁵ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 479.

³⁴⁶ *Nuhbetü't-Tevârih*, 597-600 Sadaret kaymakamlığına Nakkaş Hasan Paşa tayin edilmiş olmasına rağmen Murad Paşa'nın İstanbul'a gelmesine kadar idareyi Şeyhülislam Sun'ullah Efendi eline almıştı. Griswold, *Büyük İsyân*, 138.

³⁴⁷ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 479.

gönderdüm. Ümiddür ki cenâb-ı ‘izzet her işünde refik ve her karûna tevfik-i mukadder itmiş ola. Göreyin sini her umura nice sa‘y u dikkat idersin ve uğur-u humâyûnuma bu cehle bezl-i kudret eylersin.”³⁴⁸ diye buyurmuştur. Padişah hatt-ı hümâyûnda kimsenin tesir ve ricası olmadan Murad Paşa’ya vezir-i âzamlığa getirdiğini beyan etse de mührün ona gönderilmesi için Padişahın hocası Mustafa Efendi ve Şeyhülislam Sun‘ullah Efendi’nin tavsiyeleri de olmuştur.³⁴⁹

Murad Paşa’nın vezir-i âzamlığa tercih edilmesinde şu hususların tesirleri bulunmaktadır: Murad Paşa’nın mevcut devlet adamları içerisinde en yaşlı ve tecrübeli olduğu görülmektedir.³⁵⁰ Beş padişah gören ve kıymetli devlet adamları devrinde çeşitli mühim memuriyetlerde ve makamlarda bulunan Murad Paşa, 1596 tarihinden itibaren hizmet ettiği garp cephesinde nihayette serdar olarak bulunduğu gibi Yemen, Maraş, Karaman, Şam ve Diyarbakır gibi mahallerde beylerbeylik yaptığından memleketin şark tarafının ahvaline de vakıftı. Murad Paşa, vezir-i âzamlığa getirildiğinde en acil ve tehlikeli mesele uzun yıllardır devleti meşgul eden ve bir türlü bastırılmayan Celâli İsyancıları idi. Daha önce Celâli tenkiline gönderilen devlet adamlarının bu işin üstesinden gelememesi,³⁵¹ tedbirli, disiplinli ve sertlik taraftarı olarak bilinen Murad Paşa’yı öne çıkarmıştı.³⁵² Yine Murad Paşa, uzun yıllar çeşitli cephelerdeki savaşlarda bulunduğundan askeri tecrübeye de sahipti. Murad Paşa’nın idari ve askeri vasfının ötesinde diplomasi tecrübesinin olması da ehemmiyetli bir husustur. Avusturya ile yıllardır süren savaşları sona erdiren Zıttorok Anlaşması’nın müzakereleri sırasında en mühim mevkiye bulunmuştu. Onun kurnazlığı, lüzumu halinde hileyi çekinmeden

³⁴⁸ *Peçevi Tarihi*, s101. Bu hatt-ı hümâyûnun biraz farklı nakli için bkz. *Fezleke*, 521. *Târih-i Na‘imâ*, I, 319.

³⁴⁹ Solakzâde, “Cihan padişahının hocası ve asrın müftüsünün tavsiyesiyle dâru’l cihad Belgrad’da bulunan Murad Paşa’yı tedbirli ve halkın işlerini bilir diyerek vezir-i âzam eylediler.” diye yazmıştır. *Solak-zâde Tarihi*, II, 458-459. Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi de Murad Paşa’nın vezir-ia’zamlığa getirilmesinin şeyhülislamın tavsiyesi olduğunu belirtmiştir. *Ravzatü-lebrâr*, 507. Ayrıca bkz. *Hasan Bey-zâde Tarihi*, III, 854-855; *Fezleke*, 584.

³⁵⁰ Mehmed b. Mehmed “Müşrûnileyh kâmil elli yıl mansıb tasarruf idüp, ‘izzetle memâlik-i Osmaniye menâsıbının ekserisini zapt eylemiştir. İş bu devr ü dirâzı sa‘adet ü izzet akrânı olan ashâb divelden bir sahib-i devlete dahi müyesser olmamıştır.” diyerek Murad Paşa’nın tecrübesini ifade etmiştir. *Târih-i Âli Osman*, 31. Dipnot 322’de gösterildiği gibi daha Lala Mehmed Paşa’nın zamanında şark serdarlığı için onun ismi geçtiğinde vezir-ia’zâmın onun için “Vezir Murad Paşa kulları cümlemizden emekdâr ve pîr ve ihtiyâr..” şeklinde beyanı onun yine tecrübesine matuf ifadelerdir.

³⁵¹ Daha önce Celâli tenkiline gönderilen devlet adamları ve faaliyetleri için bkz. William J. Griswold, *Anadolu’da Büyük İsyân 1591-1611*; Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, III, 1674-1682, 1740-1744; Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, III, 101-105.

³⁵² Hammer, Murad Paşa’nın hakkaniyetli fikirleri ve asker arasında itaat, intizamı muhafazaya büyük itina göstermesi ile tanıdığını kaydetmiştir. *Devlet-i Osmaniye*, VIII, 79.

kullandığı iyi bilinmekteydi.³⁵³ Münhasıran bu vasfın Celâli tenkilinde ne kadar mühim olduğu görülmüştür. Kısa süreli dördüncü vezirliği dışında İstanbul'daki çatışmalardan uzak durup saray entrikaları içine girmemesi ve para hırsının olmaması³⁵⁴ Murad Paşa'yı sadaret için öne çıkaran hususlardır. Tabii onun merkezle olan bağlantılarının sağlam olması, padişah üzerinde tesirli olan ulema ve tasavvuf erbabı ile münasebetlerinin iyi olması,³⁵⁵ padişahın onun hakkında menfi düşüncesinin bulunmaması³⁵⁶ ve halen garb serdarı olması da gözardı edilmemelidir.

1.2.2. Murad Paşa'nın Vezir-i âzamlığına Kadar Celâli İsyanlarının Durumu

Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılın sonlarında büyük isyan hareketleri görülmüştür.³⁵⁷ Bunlar, XVI. yüzyılın başlarında isyan etmiş olan Şeyh Celâl adlı asinin ismine nispetle Celâli İsyanları³⁵⁸ olarak adlandırılmıştır.³⁵⁹ Bu yüzyılının tamamında

³⁵³ Bu hususla ilgili ikinci bölüme bakınız.

³⁵⁴ Cezar, *Osmanlı Tarihi*, III, 1759. Cezar, Murad Paşa'nın Celâlilerle mücadelesindeki muvaffakiyetini de para hırsının olmamasına bağlamaktadır. Murad Paşa'nın beylerbeyliği vazifeleri anlatılırken çoğu zaman maddi sıkıntı içine düştüğüne dikkat çekilmiştir.

³⁵⁵ Şahsiyetiyle alakalı kısımda (bkz. ikinci bölüm) gösterildiği gibi Murad Paşa'nın tasavvuf erbabı ile oldukça sıkı münasebetleri vardı. O devrin en tesirli şahsiyetlerinden olan Aziz Mahmud Hüdâyî ve Abdulmecîd Sîvasî bunların en mühimlerinden. Murad Paşa'nın vezir-i âzamlığı tayininde Abdulmecîd Sîvasî'nin tesiri hususunda Mustafa Nazmi Efendi'nin *Hediyyetü'l-İhvân* adlı eserinde bir hikâye anlatılmaktadır. Burada Abdulmecîd Sîvasî'nin bir Cuma namazı sonunda kendisinden Celâli meselesi için dua isteyen padişaha Belgrad'da serdar olan Murad Paşa'nın vezir-i âzamlığı tayinini tavsiye ettiği yazılır. Osman Türer, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat, Halvetilik Örneği Mustafa Nazmi Efendi'nin Hediyyetü'l-İhvân'ı*, İnsan Yayınları, İstanbul 2011, 414-415.

³⁵⁶ Kendisi çok dindar olan padişah I. Ahmed'in Murad Paşa'yı vezir-i âzamlığı getirmesinde onun dindarlığının da tesiri olmuş olabilir. Ayrıca daha önce görüldüğü gibi Padişah onu, Zitvatorok Anlaşması'nın imzalanması sırasındaki gayretinden dolayı yazdığı şiirde methetmiştir.

³⁵⁷ Osmanlı kaynakları, Celâli İsyanları olarak XVI. yüzyılın sonundaki isyanları göstermekte ve bu isyanlarının zuhuru zamanı olarak yine bu tarihleri vermektedirler. Kâtip Çelebi, eserinin İbtidâ-i Hurûc-ı Celâliyân ve Zuhûr-ı Kara Yazıcı ez-Erbâb-ı Tugyân başlıklı kısmında şu malumatı vermektedir: "Asker-i İslâm niçe sühûr u a'vâm küffâr-ı hâk-sâr ile dest ü girîbân ve öteyakanın 'askeri Üngürüs gazâsına revân olmağla Etrâk-i bî-idrâkden ve Ekrâd-ı dalâlet-nihâddan niçe şakiler câdde-i itâ'atden hurûc ve kulel-i hiyânet ü 'ısyâna 'urûc idüp Kara Yazıcı dimekle ma'rûf 'Abdülhalîm nâm sekbân bölük-başısı seri eskiyâ ve düşmen-i cân-ı re'âyâ olup Memâlik-i Mahrûsa'dan Ruha etrâfında ref'-i livâ-i 'ısyân itmişidi." *Fezleke*, 355. Ayrıca bkz. *Tarih-i Selânikî*, II, 816; *Tarih-i Na'imâ*, I, 163; *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 321. Ancak Celâli İsyanlarının doğuşunu daha gerilere, 1550'li yıllara kadar götüren çalışmalar da mevcuttur. Bu görüşe göre sonraki olaylar Celâli İsyanları için bir merhale olarak ele alınıp bu isyanların sebepleri daha gerilerde aranmalıdır. Mustafa Akdağ, *Celâli İsyanları 1550-1603*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1963, 2.

³⁵⁸ Bu isyanlar hakkında tafsilatlı malumat için şu eserlere bakılabilir. Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik Düzenlik Kavgası Celâli İsyanları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013. Mücteba İlgürel, "Celâli İsyanları" *DİA*, VII, 252-257. Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, III. Karen Barkey, *Eşkiyalar ve Devlet*, (çev. Zeynep Altok), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011. Fatma Acun, "Celâli İsyanları (1591- 1611)", *Türkler*, IX, 695-710. Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyân 1591-1611*. Ayrıca bu çalışmada kullanılan döneme ilişkin kroniklere bakılabilir.

dini-mezhepsel, iktisadi, içtimai menşe'li isyanlar meydana gelmiştir. Ancak devlet adamlarının ârızî olarak görüp fazla dikkatini vermediği isyanlar, 1590'ların sonunda vasıf değiştirmeye başlamıştır. Daha önceki isyanlardan farklı olarak kaçak asker, levend, sekban,³⁶⁰ talebe, köylü ve devlet görevlilerinin karıştığı büyük kuvvetlerle saldırılar başlamıştır.³⁶¹ Ayrıca isyancılardan bazıları devletin mevcudiyetini hedef alarak siyasi maksatlarla hareket etmişlerdir. Celâli İsyancıları'nın sebepleri olarak timar ve diğer idari müesseselerdeki bozulmalar, nüfus artışının getirdiği sosyal-iktisadi meseleler, Amerika kıtasının keşfi neticesinde Avrupa'dan aşırı maden girişinin getirdiği fiyat artışları ve ticaret dengesinin değişmesi, uzun süreli İran ve Avusturya harpleri gösterilmiştir.³⁶²

Celâli İsyancıları için bir anlamda dönüm noktası sayılacak vaka ise 1596 yılında Haçova Meydan Savaşı'ndan sonra Cığala-zâde Sinan Paşa tarafından disiplini korumak amacıyla savaşın hemen ardından yapılan yoklamada bulunmayan askerlerin firari sayılıp, tutuklanması veya idam edilmesi, mal ve mülklerine el konulması kararının alınmasıydı. Bu karar neticesinde sayıları yirmi beş, otuz bin olarak gösterilen kaçak sipahi ve sekban gibi askerlerin Anadolu'ya geçerek eşkıyalık hareketlerini organize

³⁵⁹ "1519'da Bozoklu Şeyh Celal adında bir kişi mehdilik iddiasıyla Tokat civarında isyan edince bundan sonraki isyanlar hangi gaye ile ve ne türden olursa olsun halk arasında onun adına nispetle Celali sıfatıyla anılmaya başlandı." İlgürel, "Celâli İsyancıları", 252.

³⁶⁰ Celâlilerin esas gücünü oluşturan sekbanlar ihtiyaç duyulduğu zamanlarda eyaletlerde halktan gönüllü olarak toplanan ve kendilerine "yerli kulu" denilen askerlerdi. Mevcudu 500-100 kişi arasında değişen ve "bayrak" ismiyle bölüklere ayrılan sekbanlar sadece istihdamları sırasında ulufe alırlardı. Genellikle yaya asker olarak XVI. yüzyıl sonlarındaki Osmanlı-Habsburg savaşına götürülmüş, zamanla bu tüfekli gruplar savaş dönüştü maaşsız kaldıklarında eşkıyalığa başlamış, bir bölümü mahalli güç odaklarının insan gücünü teşkil etmiştir. Abdulkadir Özcan, "Sekban", *DİA*, XXXVI, 327.

³⁶¹ Celâli İsyancıları içinde yer alan kesimler için bkz. Akdağ, *Türk Halkının Dirlik Düzenlik Kavgası*, Berkey, *Eşkiyalar ve Devlet*. Levendlerin bu isyanlardaki yeri için bkz. Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*.

³⁶² Akdağ, *Türk Halkının Dirlik Düzenlik Kavgası*, İlgürel, "Celâli İsyancıları" 252-257, Barkey, *Eşkiyalar ve Devlet*, Cezar, *Osmanlı Tarihi*, III, Acun, "Celâli İsyancıları (1591- 1611)", 695-697. Celâli İsyancıları'nın zuhur sebepleri ele alınırken daha çok iktisadi şartlar incelenmiş, bunların siyasi ve dini mahiyetlerine pek dikkat çekilmemiştir. Meseleyi siyasi cihetiyle izah edenler ise isyanları devşirme ve Türkler arasındaki mücadeleler olarak görüp, milliyetçi ideolojilerin tesirinde kalarak "Devşirmelere (dönmelere) karşı Anadolu Türk İhtilali" (İsmail Hami Danişmend,) "Türklerle Gayri Türklerin Müsademesi" (Hüseynin Hüsameddin) şeklinde tarif etmişlerdir. İsyancıların hepsi ayrı bir devlet veya teşkilat kurulma amacını taşımaya da büyük asilerin hedeflerinin Osmanlı Devleti olduğu görülmektedir ki bunlardan Karayazıcı ve Canbolatoğlu hâkimiyet alametlerini kullanmışlardır. Kaldı ki otuz-kırk bin kişilik kuvvetlere malik olup devlet kuvvetleri ile savaşmayı göze alan bu asilerin siyasi maksatlarının olmaması düşünülemezdi. Muhtemelen siyasi hedefleri olmadığına gösterilmesi isyanlarının başarısız olmasıdır. Yine bu asilerin İran ile bağlantıları da dikkatle incelenmesi gereken diğer bir husustur. Celâlilerin siyasi ve mezhepsel bağlantılarıyla alakalı olarak Bekir Kütükoğlu'nun *Osmanlı İran Münasebetleri* ve Mustafa Cezar *Osmanlı Tarihinde Levendler* isimli eserlerde bazı malumatlar verilmiştir.

etmişti. Ayrıca yoklamada, 20.000-50.000 akçelik zeamet tasarruf edenlerinde firariler arasında gösterilmesi, bazı yüksek devlet vezifelilerinin de onlara katılarak reislik yapmalarına sebep olmuştu.³⁶³ 1598-1599 yıllarında başlayıp 1610 senesine kadar devam eden Celâli İsyanları neticesinde, “Celâli Fetreti” veya “Büyük Kaçgunluk” olarak isimlendirilen devlet ve halk için çok vahim şartlar zuhur etmişti.³⁶⁴ Kalabalık ordulara malik Celâliler, Avusturya ve Safevi harpleri sebebiyle orduların serhatlerde olmasından istifade ile Anadolu’nun her tarafında hâkim duruma gelmişlerdi. İsyanlar sırasında asiler evvela köyleri yağmalamışlar, ardından kasaba ve şehirlere saldırarak bütün nizamı alt üst etmişlerdi.³⁶⁵ Köylüler bütün varlıklarını bırakarak ya dağlık ve ormanlık alanlara, mağaralara, hükümetin müsaadesi ile kendi yaptıkları palankalara ya da surlarla çevrili şehirlere sığınmışlar,³⁶⁶ genç köylülerin birçoğu ise eşkıyaya katılmak zorunda kalmışlardı.³⁶⁷ Hali vakti yerinde olanlar ise Balkanlar, Kırım, İran ve Arap bölgelerine göç etmişlerdi.³⁶⁸ İsyanlar sırasında büyük bir insan kıyımı ile şiddetli kıtlık yaşanmıştı.³⁶⁹ Bu şartlar içinde toprağın işlenmesi durmuş buna bağlı olarak malî ve askerî nizamı bozulmuş, ticaret sekteye uğramıştı.³⁷⁰ Devlet devam eden harpler yüzünden devamlı Anadolu’da asker bulundurma imkânı bulamamış, gönderilen serdarlar ise Celâliilere karşı muvaffak olamamıştı. Kimi zaman asiler affedilerek beylerbeylik ve sancakbeyliği gibi mansıplar karşılığında onlarla anlaşma yoluna gidilmiştir. Ancak bu yolun tüm Celâli asileri için pek muteber bir yol olmadığı

³⁶³ Griswold, *Büyük İsyan*, 14-17; Akdağ, *Türk Halkının Dirlik Düzenlik Kavgası*, 347-350. Eşkıyalık ile devlete itaatin çok küçük bir farkla ortaya çıktığı bu dönemde firari askerlerin bu isyanların nüvesini oluşturduğu Osmanlı müverrihlerince de ifade edilmiştir. *Hasan Bey-zâde Tarihi*, III, 542-543; *Fezleke*, 319. Bu kararın muhatabı olan kaçak askerlerin Celâli kuvvetlerinin esasını ve elebaşlarını teşkil etmesi bir manada intikam hissi ile devlete karşı faaliyete giriştiklerini göstermektedir.

³⁶⁴ Akdağ, *Türk Halkının Dirlik Düzenlik Kavgası*, 331-463. Vasıtî, vaziyeti şu şekilde hülâsa etmiştir: “..memleketler harâb ve re’âyâ ü berâyâ dağlar başında ıztrâbda olduğundan gayri, niceleri çiftin ve çubuğun dağıdup öküzün satup at edinüp, saban demürün tufenge değüşüp ögendere kullanırken gündüz (?) kullanmağa başlayup, bi’l-cümle ganî ve fakîr ve civân ve pîri kimi atlı ve kimi segbân olup, ata binüp kılıç kuşanup semt semt kal’alar ve palankalar ihdâs edüp ve ba’zı mahallerde tırkâz dimekle ma’rûf olan yerlere tehassun eyleyüp, serhadlerde düşman vilâyetlerine teveccühle akın edilüp ise bunlar dahi irak ve yakîn etrâf ü eknâfa akın edüp, bu tarikle dâ’ire-i salâh ü sedâddan hurûc ve evc-i ‘isyân u tuğyâna ‘urûc eylemişler idi.” *Murad Paşa Vukû’âtı Târîhi*, vrk. 5b.

³⁶⁵ Akdağ, *Celâli İsyanları*, 2-3. Eşkiyaların yaptığı mezalimler, rezaletler ve onlar tarafından yağmalanan şehirlerin bir listesi için bkz. Çağatay Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan’da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, Manisa Halkevi Yayınları, İstanbul 1944, 140-147.

³⁶⁶ Griswold, *Büyük İsyan*, 19; Akdağ, *Türk Halkının Dirlik Düzenlik Kavgası*, 453-464.

³⁶⁷ Acun, “Celali İsyanları (1591- 1611)”, 701.

³⁶⁸ İnalçık, *Klasik Çağ*, 55.

³⁶⁹ Akdağ, *Türk Halkının Dirlik Düzenlik Kavgası*, 421-422.

³⁷⁰ Uluçay, *Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, 150-152; İnalçık, *Klasik Çağ*, 55.

görülmüştür.³⁷¹ Bu şiddet silsilesine Osmanlı Devleti, halkın dirayeti ve taşra idarecilerinin sadakati sayesinde direnebilmiştir.³⁷²

İsyancıların içinde ilk büyük ve kendinden sonra gelen asilerin reisi olarak kabul gören Celâli, Karayazıcı Abdulhalim'dir.³⁷³ Kamu görevlisi iken 1599'da asi olmuş ve Haçova Savaşı firarilerine reislik yaparak Harput, Malatya ve Maraş muhitinde yirmi bin kişilik kuvveti ile durdurulmaz hale gelmişti. Yanına kardeşi Deli Hasan, Amasyalı Deli Zülfikar, Malatyalı Karakaş Ahmed, Kalenderoğlu Mehmed, Tekeli Mehmed, Ağaçtan Piri, Kara Said, Bağdatlı Uzun Halil gibi her biri sonraları büyük Celâli olacak eşkiyayı toplamıştı. Kendisine katılan Karaman Beylerbeyi Hüseyin Paşa ile beraber üzerlerine gönderilen hükümet kuvvetlerini mağlup eden Karayazıcı, Urfa kalesini ele geçirdikten sonra padişahlığını ilan etmiş, "Halim Şah muzaffer-bâdâ" tuğralı fermanlar tanzim etmiştir.³⁷⁴ 1599'da Sinan Paşa oğlu Mehmed Paşa, Eylül 1600'de Sokullu-zâde Hasan Paşa Karayazıcı üzerine gönderilmiş ancak durdurulamamış, itaat etmesi için kendisine Amasya ve Çorum sancağı verilmesine rağmen eşkiyalıktan vaz geçmemiştir. Nihayet Sokullu-zâde Hasan Paşa'ya Ağustos 1601'de Elbistan'da mağlup olunca 1602 kışında kaçtığı Canik Dağlarında ölmüştür.

Karayazıcı Abdulhalim'in ölümü üzerine kardeşi Deli Hasan, Celâlilerin başına geçmiştir. Deli Hasan, Karayazıcı'yı mağlup etmiş olan Sokullu-zâde Hasan Paşa'yı

³⁷¹ Celâli reislerinden bir kısmı kendilerine verilen mansıplar karşılığında eşkiyalığı bırakmıştı. Karakaş Ahmed, Deli Zülfikar, Tekeli Mehmed, Türkçebilmez Hüseyin Paşa bunların mühimlerinden. Bunlardan Karakaş Ahmed Karayazıcı'nın yanında bulunup onun kardeşi Deli Hasan Bosna'ya gittiğinde Anadolu'da kalmıştı. Eşkiyalığa devam etmekteyken Cıgala-zâde Sinan Paşa'nın 1604 senesindeki şark seferi sırasında itaat ettiğinde kendisine önce Çıldır Beylerbeyliği, daha sonra Malatya Sancağı ve Rakka Beylerbeyliği verilmiştir. Karayazıcı'nın yanında yetişen Teke taraflarında eşkiyalık yapan Deli Zülfikar da yine Sinan Paşa'nın şark seferi sırasında devlete isyanı bırakmıştı. Deli Zülfikar daha sonra Maraş Beylerbeyi ve Erzurum Beylerbeyi olmuştur. Yine Karayazıcı tabiliğinde eşkiya iken bundan dönen Tekeli Mehmed Paşa'ya önce Tebriz Beylerbeyliği daha sonra Teke Sancağı verilmişti. Türkçebilmez Hüseyin ise Karahisari Şarki beyi olarak tayin edilmişti. Kendilerine mansıb ve makam verilen diğer Celâli reislerinden ilgili kısımda bahsedilecektir.

³⁷² Osmanlı Devleti'nin taşra idarecilerden az da olsa eşkiya ile münasebeti olanlar bulunsa da genel olarak bu idarecilerin devlete sadakati Celâlilerin çok daha tehlikeli olmalarına mani olmuştur. Bu hususta tafislatlı malumat ve bazı değerlendirmeler için bkz. Barkey, *Eşkiyalar ve Devlet*, 57 vd.

³⁷³ Karayazıcı Abdulhalim hakkında malumat için bkz. *Tarih-i Selânikî*, II, 816, 827, 834, 836-37, 842, 863; Mustafa Akdağ, "Kara-Yazıcı", *İA*, VI, 339-343; Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, Necim İstikbal Matbaası, İstanbul 1927, III, 348-349; Griswold, *Büyük* 710.

³⁷⁴ *Tarih-i Selânikî*, II, 834; *İsyân*, 20-31; Mücteba İlgürel, "Karayazıcı Abdülhalim," *DİA*, XXIV, 482; Acun, "Celâli İsyânları (1591- 1611)", 695-İlgürel, "Karayazıcı Abdülhalim", 482. Kâtip Çelebi, onun verdiği bir hüküm suretini eserinde vererek padişahlığını ilan ettiğini yazmıştır. *Fezleke*, 374. Hüseyin Hüsameddin Karayazıcı'nın hükümdarlığını Amasya Sancakbeyliği sırasında ilan ettiğini göstermiştir. *Amasya Tarihi*, III, 348. Danişmend de onun saltanatını ilan ettiğini kabul etmektedir. Danişmend, *Kronoloji*, III, 200. Akdağ ise onun hükümdarlığını ilan ettiğine ilişkin herhangi bir emare olmadığını söylemektedir. Akdağ, "Kara-Yazıcı", 342.

1602 yazında Tokat'ta mağlup etmiş ve öldürmüştür. Daha sonra üzerine gönderilen Hüsrev Paşa'yı ve Hafız Ahmed Paşa'yı da mağlup edip kışlamak için Afyon'a çekilmiştir. Üzerine yeni ordu göndermek yerine Deli Hasan'la anlaşma yolunu tercih eden Osmanlı idaresi, Nisan 1603'te ona Bosna Beylerbeyliği vererek on bin kişilik kuvvetiyle Rumeli'ye geçirmişlerdir.³⁷⁵

İsyanı Kuyucu Murad Paşa'nın vezir-i âzamlığı sırasında da devam eden bir büyük Celâli reisi ise Tavail Mehmed'dir.³⁷⁶ Daha önce kardeşi Meymun ile beraber Karayazıcı'nın yanında görülen Tavail Mehmed,³⁷⁷ onun ölümünden sonra kendi başına yağmaya devam etmiş, gittikçe kuvvetlenince üzerine Nasuh Paşa gönderilmiştir. Eylül 1605'de Bolvadin köprüsünde Nasuh Paşa'yı mağlup edip kuzeye, Bursa'ya doğru harekete geçmiştir. Bu tehlike Sultan I. Ahmed'in Bursa seyahatine çıkmasıyla savuşturulmaya çalışılmıştır.³⁷⁸ İstanbul'da bulunan kaymakam Sofu Sinan Paşa kendisine Şehrizol Beylerbeyliğini teklif etmişse de kardeşinin tesiri ile bu teklifi kabul etmemiştir.³⁷⁹ Kuyucu Murad Paşa Celâli seferine çıktığında Tavail Mehmed,

³⁷⁵ Deli Hasan hakkında malumat için bkz. *Fezleke*, 405-406, 415-417, 425, 428-29; Griswold, *Büyük İsyân*, 31-37; Acun, "Celâli İsyânları," 701. Deli Hasan, Bosna Beylerbeyliği sırasında Osmanlı devleti aleyhine bazı faaliyetlere giriştiği için öldürülmüştür. Bkz. Dipnot 309.

³⁷⁶ Sekbanlıktan gelip daha sonra eşkıyalığa başlayan meşhur Celâli reisi Tavail'den bahsedilirken kaynaklar farklı isimler kullanmışlardır. Naima, ondan bahsederken bazen sadece Tavail, bazen Tavail Mahmud bazen de Tavail Ahmed isimlerini kullanmışken Mehmed b. Mehmed ve Mustafa Safi, Tavail ve Tavail Ahmed isimlerini kullanmışlardır. Kâtip Çelebi ise onu Tavail Mahmud ve Tavail Ahmed ve Tavail olarak göstermiştir. Bu isimlendirmelerin aynı kişiye ait olup olmadığı muğlaktır. Bağdat'ı zaptetmiş olan Mehmed ve Mustafa'dan bahsedilirken Tavail Ahmed oğlu denmesi bir karışıklığa sebebiyet vermiş görülmektedir. Bu kaynaklar Bağdat'taki Celâlilerden bahsederken Tavail Ahmed oğlu ibaresini kullanırken Anadolu'daki Celali reisinden bahsederken Tavail ve Tavail Mahmud isimlerini kullandıkları görülmektedir. Ancak Kâtip Çelebi'nin Tavail'in kardeşinden bahsettiği yerde "daha önce Bağdat'a müstevli olan Tavail Mahmud" ifadesini kullanması bu şahısların aynı olabileceğine delil gösterilebilir. *Fezleke*, 530, 536, 549; *Nuhbetü't-Tevârih*, 611, 612; *Tarih-i Naima*, II, 329, 337, 348; *Zübdetü't-Tevârih*, II, 50, 56, 69. Bu isim karışıklığı diğer kaynaklarda da mevcuttur. Uzunçarşılı onu Tavail Ahmed olarak gösterip kendisine Şehrizol Beylerbeyliği verildiğini, Meymun isminde kardeşi, Mehmed ve Mustafa adında iki oğlu olduğunu yazmıştır. Akdağ ise hem Tavail Ahmed hem Tavail Halil hem de Tavail Mehmed isimli şahıslardan bahsetmiştir. Tavail olarak Halil'i göstermekte, Şehrizol Beylerbeyliği verilen Tavail Mehmed'i ise onun kardeşi olarak göstermektedir. Hammer ve Griswold ise iki farklı Tavail göstererek birisini Tavail Halil diğerini Tavail Ahmed isimleriyle kaydetmişlerdir. Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, III, 103; Akdağ, *Türk Halkının Dirlük Düzenlik Kavgası*, 377, 384, 437, 449. Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, VIII, 92, 97; Griswold, *Büyük İsyân*, 30, 41, 88. Bir mühimme kaydında Şehrizol Beylerbeyi olarak Tavail Mehmed ismi geçmektedir. Mehmet Şahin, *Kuyucu Murad Paşa'nın Celâli Seferi Mühimmesi*, (8 Nolu Mühime Defteri Zeyli), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2002, sayfa 166, hk. 281. Bu karışıklığın sebebi Tavail isminin o dönemde fazla kullanılmasıdır. Tavail'in isminin Mehmed olduğu ve Bağdat'taki Tavail Ahmed oğullarının onla bir bağlantısı olmadığı daha makul görülmektedir.

³⁷⁷ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 323

³⁷⁸ *Fezleke*, 507-508; Uluçay, *Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, 12; Griswold, *Büyük İsyân*, 43.

³⁷⁹ *Fezleke*, 509; Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, III, 103; Orhonlu, *Telhisler*, sayfa 131. 180 nolu telhis.

Kalenderoğlu ile birleşerek Orta Anadolu'ya gelmiş, yağma ve talana devam etmekteydi.³⁸⁰

Anadolu'da Karayazıcı'nın yanında olup onun ölümünden sonra Kara Said ile beraber eşkıyalık yapan bir diğer Celâli reisi Kalenderoğlu Mehmed idi.³⁸¹ Karayazıcı Abdülhalim ile birlikte affa uğradığı, ardından beylerbeyi çavuşu olduğu, kethüdâ ve mütesellim olarak hizmetlerde bulunduğu rivayet edilen Kalenderoğlu Mehmed, kendisine vaadedilen sancakbeyliğinin verilmemesi üzerine 1604'te isyan etmişti.³⁸² Üzerine gönderilen Anadolu Beylerbeyini 1605 yılında mağlup etmiş,³⁸³ Derviş Paşa'nın vezir-i âzamlığı (1606) döneminde şark serdarı olan Ferhad Paşa'nın ordusuna hücum etmişti.³⁸⁴ Murad Paşa henüz Belgrad'dan dönmemişken 17 Ocak 1607'de Nif'te Osmanlı kuvvetlerini yenmişti.³⁸⁵ Buradan gittiği Manisa'dan istediği büyük miktarda haracı koparan³⁸⁶ Kalenderoğlu Mehmed, Murad Paşa Celâli seferine çıktığında Saruhan bölgesinde şekavette bulunmaktaydı.³⁸⁷

Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya kaldığı isyanların en mühimi, Canbolatoğlu Ali isyanıydı. Kilis ve çevresine ocaklık yoluyla sahip bir Kürt aşireti olan Canbolatoğulları³⁸⁸ ailesinden olan ve kendisine Halep Beylerbeyliği verilen Hüseyin Paşa, Ciğala-zâde Sinan Paşa tarafından 9 Eylül 1605 tarihinde Şah Abbas'a karşı kaybettiği savaşta yardıma gelmemesi sebebiyle Van'da öldürülmüştü.³⁸⁹ Amcasının ölümü üzerine Kilis'te bulunan yeğeni Canbolatoğlu Ali, onun intikamını almak maksadıyla isyan etmiş ve Halep'i kontrolüne geçirmişti.³⁹⁰ Avusturya ve İran harpleri, eşkıya galesi ile başı dertte olan devlet, Trablus-Şam emiri Seyfoğlu Yusuf'u destekleyerek ona karşı harekete geçirse de o bunda muvaffak olamamış, Temmuz

³⁸⁰ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 493. Şahin, *Celâli Seferi Mühimmesi*, sayfa 15, 197, hk. 265, 345.

³⁸¹ Kalenderoğlu Mehmed için bkz. Uluçay, *Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, 11-15; Mücteba İlgürel, "Kalenderoğlu Mehmed," *DİA*, XXIV, 256-257; Griswold, *Büyük İsyân*, 127-164.

³⁸² Griswold, *Büyük İsyân*, 137. Kâtip Çelebi, ona Ciğala-zâde Sinan Paşa tarafından sancakbeyliği verilmiş olduğunu kaydediyor. *Fezleke*, 529.

³⁸³ Griswold, *Büyük İsyân*, 137.

³⁸⁴ *Zübdetü't-Tevârih*, II, 48.

³⁸⁵ *Fezleke*, 523-524.

³⁸⁶ Uluçay, *Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, 15.

³⁸⁷ Griswold, *Büyük İsyân*, 137.

³⁸⁸ *Fezleke*, 530. Canbolatoğlu ailesi için bkz. Mücteba İlgürel, "Canbolatoğulları," *DİA*, VII, 144-145; Şahâbettin Tekindağ, "Canbulat", *İA*, III, 22-23; Süleyman Duman, *Celâli İsyânları Örneğinde Canbuladoğlu Ali Paşa İsyânı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay 2011.

³⁸⁹ Cezar, *Osmanlı Tarihi*, III, 1743-1744.

³⁹⁰ *Hasan Bey-zâde Tarihi*, III, 860.

1606'da Canbolatoğlu Ali'ye mağlup olmuştu. Canbolatoğlu Ali, ittifak kurduğu Ma'anoğlu Fahreddin ile Trablus-Şam'ı ele geçirmişti.³⁹¹ Canbolatoğlu Ali, Eylül 1606'da Şam'ı kuşatmış, ele geçiremeye muvaffak olamamışsa da buralarda kendi hâkimiyetini tesis etmişti. Bütün bu olayların ardından padişah I. Ahmed, Halep Beylerbeyi olma isteğini Eylül 1606'da kabul etmek zorunda kalmıştı.³⁹² Beylerbeylik talebi kabul edilmesine rağmen Canbolatoğlu Ali, askeri ve idari teşkilat kurup, adına hutbe okutup para bastırarak hükümranlığını ilan etmişti. Avrupa devletleri ve İran Şah'ı ile iktisadi ve siyasi münasebetler kurduğu gibi Anadolu'da Celâlilerle irtibat kurarak bir anlamda onların faaliyetinden istifade ile kendi maksatlarını gerçekleştirmeye çalışmıştı.³⁹³ Onun Mısır ve Arabistan'a hâkim olmak hedefi olduğu da iddia edilmiştir.³⁹⁴

Osmanlı memleketlerinde bu büyük isyancılardan başka belli muhitlerde sabit kalarak Celâlilik yapan eşkıya da vardı. Canbolatoğlu Ali'ye tabi olan Cemşid namındaki şaki Anadolu'nun güneyine, Adana taraflarına hâkimdi. Cemşid, Ciğalazâde Sinan Paşa'nın öldürdüğü Halep Beylerbeyi Hüseyin Paşa'nın yerine tayin edilen Yeniçeri Ağası Hüseyin Paşa'yı Canbolatoğlu Ali'nin isteği üzerine öldürmüştü.³⁹⁵ İçel muhitinde ise önceleri küçük çete reisi iken gittikçe büyüyüp bu sancağı ele geçiren Muslu namında eşkıya bulunmaktaydı.³⁹⁶ Diğer bir Celâli reisi ise Aydın taraflarında muhassıl olarak vazife yapan ve üç bin adama sahip Yusuf Paşa'ydı. Aydın muhassılı Üveys Paşazade Mehmed Paşa'nın kethüdası ve Hamid sancakbeyi iken efendisinin ölümünün ardından Celâliilere katılmasının önüne geçilmek için kendisine 1606 Şubat'ında önce Çıldır Beylerbeyliği³⁹⁷ daha sonra Aydın ve Saruhan muhassıllığı verilmişti.³⁹⁸ Bu üç eşkıya Murad Paşa sadarete geldiğinde buldukları muhitlerde yağma ve talan ile halkı bezdirmişlerdi.

³⁹¹ Griswold, *Büyük İsyân*, 90-91.

³⁹² Griswold, *Büyük İsyân*, 92-94.

³⁹³ Hammer, *Devlet-i Osmaniye*, VIII, 87. Canbolatoğlu'nun Avrupa devletleri, İran Şahı ve diğer Celâlilerle olan münasebetleri için bkz. Griswold, *Büyük İsyân*, 94-104. Bu eserde Canbolatoğlu Ali'nin kendisini Suriye Krallığının Efendisi ve Koruyucusu ilan ettiği ifade edilmektedir.

³⁹⁴ *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 11b; Ganizâde Mehmed Nâdirî, *Gazâname-i Halil Paşa*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Kataloğu, No 2139, vrk. 45b.

³⁹⁵ *Fezleke*, 523; Griswold, *Büyük İsyân*, 88.

³⁹⁶ Akdağ, *Celâlî İsyânları*, 224.

³⁹⁷ BOA, A.DVN. MHM. ZYL. d. 18, sayfa 175.

³⁹⁸ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, III, 111; Uluçay, *Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, 15. *Zübdetü't-Tevârih*, II, 56.

Anadolu'nun her tarafında küçük çeteler halinde faaliyette bulunan birçok eşkıya vardı. Bunlardan bazılarının isimleri şunlardır: “Deli Derviş, Beyzâde, Arnavut Hüseyin, Kumkapulu, Ahmed Bey, Gedüslü Ali, Konyalı Tavail Mustafa Çelebi, Gürz Dünder, Arnavud Süleyman, Depesitüylü, Arslan, Kaplan, Kör Hüseyin, Kara Mîrâhûr, Büyük Halil, Küçük ve Yağmur.”³⁹⁹

Canbolatoğlu Ali'nin haricinde Anadolu toprakları dışında Celâlilerin elinde olan diğer bir yer ise Bağdat idi. Tavail Ahmed oğlu Mehmed ve Mustafa adlı kardeşler sahte bir fermanla Bağdat Beylerbeyliğini ele geçirmişler, buraya on binlerce sekban yığmışlardı. Kendisine Bağdat Beylerbeyliği verilen Nasuh Paşa bunlar üzerine gönderilmişse de Aralık 1606'da mağlup olmuş, böylece şehir tamamen Celâlilerin hâkimiyetine girmişti. Kısa bir süre sonra Mehmed hançerlenip öldürülmüş ve Bağdat kardeşi Mustafa'nın idaresine geçmişti.⁴⁰⁰

1.2.3. Murad Paşa'nın İstanbul'a Gelişi ve Sefer Hazırlıkları

Belgrad'da bulunan Murad Paşa vezir-i âzamlığa getirilince önemli tayin ve azilleri yaptı; Belgrad Kadısı Çeşmi Efendi'yi ordu kadılığına, Vezir Gürcü Mehmed Paşa'yı Belgrad muhafazasına serdar tayin etti. Serhat işlerini düzene sokup,⁴⁰¹ sulh işleri için Avusturya tarafıyla haberleştikten sonra⁴⁰² Belgrad'dan ayrıldı. 16 Mayıs 1607 tarihinde⁴⁰³ tertip edilen merasim ve kutlamalar arasında İstanbul'a vardı.⁴⁰⁴ Murad Paşa, İstanbul'a geldikten bir gün sonra divan tertip edip ardından Padişahın huzuruna çıktı.⁴⁰⁵ Şeyhülislam Sun'ullah Efendi de Murad Paşa'yı ziyaret ederek vaziyet hususunda görüştüler.⁴⁰⁶ Yapılan müzakereler neticesinde şark tarafına sefer yapılmasına karar verildi.⁴⁰⁷

³⁹⁹ *Fezleke*, 530.

⁴⁰⁰ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 519; Cezar, *Osmanlı Tarihi*, III, 1741-1743. Nasuh Paşa'nın Bağdat üzerine gönderilmesine ilişkin emirler için bkz. BOA, A.DVN. MHM. ZYL. d. 18, sayfa 181.

⁴⁰¹ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 479-480.

⁴⁰² Hammer, *Devlet-i Osmaniye*, VIII, 106. Bu hususla ilgili aşağıda malumat verilecektir.

⁴⁰³ *Kuyucu Murâd Paşa Vuku'at-ı Tarihi*, vrk. 4b.

⁴⁰⁴ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 481.

⁴⁰⁵ *Kuyucu Murâd Paşa Vuku'at-ı Tarihi*, vrk. 4b.

⁴⁰⁶ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 482.

⁴⁰⁷ Aşağıda gösterileceği gibi bazı belgelerde seferin İran üzerine yapılacağına ilişkin ifadeler rastlandığı gibi diğer bazı belgelerden ve Osmanlı müverrihlerinin ifadelerinden seferin Celâli üzerine olacağı anlaşılmaktadır. *Fezleke*, 528; *Nuhbetü't-Tevârih*, 600; *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 482.

Padişah, Murad Paşa'ya bir berat göndererek onu yapılacak seferin serdar-ı ekremi tayin etti. Bu berat şu hususları ihtiva etmekteydi:⁴⁰⁸ Safevi Şahı Abbas, Osmanlı ordularının şarktan birkaç sene uzak kalmasından istifade ile Sultan (III) Murad zamanında fethedilmiş olan toprakları ele geçirmiş; Tebriz, Nahcivan, Revan ve Gence'yi alarak buraların halkına zulmederek şehirleri yağmalamaktadır. Şah Abbas'ın yola getirilmesi ve o muhitten atılması için bütün vüzerâ ve diğer devlet erkânı, dirayetli ve kudretli bir serdarın tayin edilmesi gerektiği fikrindedir. Halen Engürüs seferi serdarı olan Murad Paşa, Mısır, Yemen'de vazifeler ifa etmiş, şark serhaddindeki savaşlarda yararlılıklarda bulunmuş, Avusturya cephesindeki savaşlardaki muvaffakiyetler göstermiş ve sulh akdini başararak devleti selaha çıkarmış birisi olarak şark serdarı olarak tayin edilmiştir. Kendisi ile beraber Rumeli, Anadolu, Karaman, Şam, Halep, Çıldır, Erzurum, Kars ve Revan eyaletleri ile bütün yeniçeriler, altı bölük halkı, diğer dergâh-ı âli kulları ve aşiretler sefere memur edilmişlerdir. Serdar olarak Murad Paşa'ya istediği yerde kışlamak, ihtiyaç halinde kale bina etmek, düşman ile muharebe etmek veya nâmus-u saltanat dairesinde olmak şartıyla sulh yapmak selahiyetleri verilmiştir. Yine Murad Paşa, Anadolu'da geçtiği yerlerde eşkıyaya istediği muameleyi yapmak, savaşta yararlılık gösterenlere kanuna münasip mansıb tevcih etmek, asker içerisinde münasebsizlik edenlere ve halka zulmedenlere en ağır cezayı vermek hususlarında yetkili kılınmıştır.⁴⁰⁹

⁴⁰⁸ Serdarlık beratı Sarı Abdullah Efendi'nin *Düsturu'l-inşa* adlı eserinde bulunmakta olup yukarıdaki ifadeler bu metinden özetlenmiştir. Beratın tamamı için bkz. Sarı Abdullah Efendi, *Düsturu'l-inşa*, Beyazıt Kütüphanesi, Katalog No 5880, vrk. 116b-118b. Topçular Kâtibi ise Murad Paşa'nın serdar olarak tayininin şu ferman ile yapıldığını kaydetmektedir: "Bir ihtiyâr umûr-dîde, şark u garb seferlerinde ve niçe gazâlarda hizmetlerde bulunmuş vezîrimsin. Sana i'timâdım vardır ve hayır du'âm seninledür. İmdi kullarım ile Anadolu memâliklerinde peyda olan Celâlîler'ün ve eşkîyaların haklarından gelüp, fakîr ü re'âyâyı istihlâs edüp, memâliklerinde olan eşirrâların ve hod-bîn, zâliminin ve 'aduvların bil-küllüyye haklarından gelüp, ref' edüp, başlarını kat' edüp, memâlikleri âbâdân edüp, 'adl üzere Müslümânları halâs ettükten sonra, Canpulâd-oğlu'nun ve Kalender-oğlu ve Tavîl ve Kara Sai'd nâm şâkinin mazarratların ref' edüp, 'aduvları zinde giriftâr edüp, kayd u bend ile Âsitâne-i sa'adetime gönderüp, eşedd-i hakâretler ile cezâları verile. Vilâyet-i Anadolu'yu ma'mûr ettikten sonra, kullarım ile kadimi düşmanımız olan revâfiz Şâh-ı bed me'âş üzerine me'mur olmuşsun. Ecdâd-ı 'izâmım feth etdikleri memâlikleri darb-ı tîğ ile feth edüp ve nice kal'aların, vilayetlerin tasarrufun getüresin. Ba'dehû feth ü fûtâhât ile gelesiz. Ve kışlak zemânları geldükte iktiza ettiği vilayetde kışlayup, rûz-i kâsımdan mukaddem kışladup, kullarumu şiddetlere dayatmayıp, vakti ile sefer edesiz." *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 484-485.

⁴⁰⁹ Bu emirden anlaşıldığı gibi Murad Paşa, hem Celâlîlerin temizlenmesine hem de İranlılara karşı yapılacak sefere serdar tayin edilmiştir. Kâtip Çelebi, "Âsitâne-i sa'âdete gelüp dâhil oldukda memâlik-i şark ve Anadolu'da zuhûr iden eskîyâ ve Kızılbâş-ı kerîhü'l-likâyı tedmîr esbâbını tedbîr ile me'mûr ve serdâr-ı 'asker-i mansûr oldı." diyerek bu hususu teyid ediyor. *Fezleke*, 528.

Murad Paşa sefer hazırlıklarına başlarken beylerbeyleri ve sancakbeylerine orduya iltihaklarına ilişkin emirler gönderildi.⁴¹⁰ Avusturya ile sulh yapıldığı için Tiryaki Hasan Paşa'ya Rumeli ordusu ile gelip katılması emredildi.⁴¹¹ Ayrıca Kırım Hanı'na sefere katılması için mektuplar yollanırken⁴¹² kaptan-ı deryâya da Akdeniz'e açılmak için hazırlıklarını tamamlaması istendi.⁴¹³ Ordunun ihtiyaçlarının tedariki, yol ve köprülerin hazırlanması hususunda kadınlara ve diğer vazifelilere emirler yazıldığı⁴¹⁴ gibi ordunun geçeceği yerlerdeki yolların köprülerin tamiri ve emniyetinin sağlanması amacıyla Silahdarlar Kethüdası gönderildi.⁴¹⁵

Murad Paşa sefer hazırlıkları yanında eyalet ve merkezdeki idareciler ile ağaların vazifelerinde değişiklikler yaptı. Rumeli Beylerbeyliği Tiryaki Hasan Paşa'ya, Anadolu Beylerbeyliği Maryol Hüseyin Paşa'ya verildi. Yeniçeri Ağalığına Çakırcıbaşı Halil Ağa getirilirken Baki Paşa sefer defterdarı oldu.⁴¹⁶ Sefere gidecek vezir-i âzâmın yerine Bursa muhâfazasında olan Mustafa Paşa sadaret kaymakamı tayin edildi.⁴¹⁷ Hazırlıklara İstanbul'da devam etmekte olan Murad Paşa'ya ikinci bir emir daha gönderilerek Üsküdar tarafına geçmesi istendi.⁴¹⁸ Bunun üzerine 15 Haziran 1607 tarihinde Murad Paşa orduyu Üsküdar'a geçirdi ve otağını burada kurdu.⁴¹⁹ Üsküdar'da on iki gün kalınıp sefer hazırlıkları tamamlandıktan sonra 29 Haziran'da⁴²⁰ şarka doğru hareket edildi.⁴²¹

⁴¹⁰ Anadolu ve Rumeli askerlerinin Eskişehir'de orduya katılmaları istenmişti. Şahin, *Celâli Seferi Mühimmesi*, sayfa 55-57, hk. 27-32. Bu defterde yine 39, 40, 41, 42, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65 nolu hükümlerde de kadınlara, sancakbeylerine ve beylerbeylerine orduya dâhil olmalarına ilişkin emirler gönderilmiştir. Ayrıca bkz. *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 489.

⁴¹¹ Şahin, *Celâli Seferi Mühimmesi*, hk. 27; *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 484

⁴¹² Hammer, *Devlet-i Osmaniye*, VIII, 88.

⁴¹³ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 483.

⁴¹⁴ Şahin, *Celâli Seferi Mühimmesi*, hk. 7, 28, 35, 45. Bu seferin masraf ve gelir cetvelleri için bkz. BOA, KK. d, 1896.

⁴¹⁵ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 488.

⁴¹⁶ *Gazâname-i Halil Paşa*, vrk.17b. Murad Paşa'nın İstanbul'da iken yaptığı tüm aziller ve tayinler için bkz. *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 482-484.

⁴¹⁷ *Fezleke*, 531. Mustafa Paşa 18 Haziran 1607 tarihinde Bursa'dan İstanbul'a gelmiştir.

⁴¹⁸ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 485-486.

⁴¹⁹ *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk.5a. Topçular Kâtibi, Üsküdar'a geçiş tarihi olarak 22 Safer 1016'yı (18 Haziran 1607) vermektedir. Murad Paşa'nın bu geçişini tafsilatlı şekilde anlatarak onun önce sarayda padişahı ziyaret ettiğini, ardından büyük kalabalıklar arasından geçerek nümayişlere mukabele ederek iskeleden kayıklarla Üsküdar'a geçip burada askere ziyafet verdiğini kaydetmektedir. *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 487-488.

⁴²⁰ 8 Numaralı Mühimme Zeylinin 15 nolu hükmünde Murad Paşa'nın Üsküdar'dan kalkışı Rebi'ül-evvelin guresi (26 Haziran) gösterilmişken 27 nolu hükmünde Rebi'ül-evvelin üçüncü günü (28 Haziran), 28 nolu hükmünde ise Rebi'ül-evvelin ikinci günü (27 Haziran) kaydedilmiştir. Şahin, *Celâli Seferi Mühimmesi*, sayfa 47-48, 55, 56. Vasıtı, Üsküdar'dan kalkış tarihi olarak 4 Rebi'ül-evveli (29

Yapılacak bu seferin hedefi görünürde açık olmasa da⁴²² hazırlıklar ve kurulan münasebetlerden Celâliler üzerine gidileceği anlaşılmaktadır. Murad Paşa henüz Üsküdar'da iken bütün Celâli reislerine mektuplar yazarak onlarla münasebet kurdu.⁴²³ Ayrıca yine bu Celâlilerden Kalenderoğlu Mehmed, Tavail, Cemşid, Muslu ve Canbolatoğlu Ali'ye emirler gönderilerek ordunun geçeceği menzillerde gelip Murad Paşa'ya katılmaları emredildi ve kendilerine çeşitli mansıplar vadedildi.⁴²⁴ Bu durumdan Murad Paşa'nın bütün Celâlileri kapsayan bir planının olduğu anlaşılacakla birlikte onun esas hedefi tehlikeli vaziyete gelen Canbolatoğlu Ali'ydi.⁴²⁵

1.2.4. Celâli Seferleri

1.2.4.1. Canbolatoğlu Ali Seferi

Murad Paşa, Üsküdar üzerinden Tuzla, Hereke, Kozluk menzillerini geçerek 2 Temmuz 1607 tarihinde⁴²⁶ İzmit'e vardı.⁴²⁷ Burada beş gün kalıp etrafta şekavet

Haziran), Mustafa Safi ise 7 Rebi'ül-evveli (2 Temmuz) göstermiştir. Bunlar arasında Vasıtî'nin verdiği kayıt esas alınmıştır. *Murâd Paşa Vuku'at-ı Tarihi*, vrk.5a; *Zübdetü't-Tevârih*, II, 59.

⁴²¹ Kaynaklarda Murad Paşa'nın Halep üzerine harekete geçtiği kaydedilmiştir. *Nuhbetü't-Tevârih*, 602; *Fezleke*, 531; *Zübdetü't-Tevârih*, II, 59.

⁴²² Seferin hedefi ile ilgili mühimme kayıtlarında bazı malumatlar bulunmaktadır. 8 Numaralı Mühimme Zeylinin bir hükmünde (28 Sefer 1016/24 Haziran 1607 tarihli 7 nolu hüküm) Murad Paşa'nın Üsküdar'dan kalkıp "mahalli me'mureye müteveccih" olduğu kaydedilmişken birçok hükümde sadece şark seferinden bahsedilmiştir. (27, 28, 48, 85 nolu hükümler) Ancak Çıldır Beylerbeyliğine gönderilen bir hükümde (29 Safer 1016/25 Haziran 1607 tarihli 15 nolu hüküm) Üsküdar'dan kalkılıp Erzurum canibine azimet edileceği ve yakın zamanda ulaşılacağı yazılıdır. Erzurum'da bulunan Haydar Paşa oğlu Ali'ye gönderilen 280 nolu hükümde de yine Murad Paşa'nın Erzurum tarafına gideceği bildirilmektedir. Şahin, *Celâli Seferi Mühimmesi*, sayfa 41-42, 46-47, 55, 66, 81, 165. Bu hükümler seferin Safevi tarafına yapılacağını gösterse de diğer bazı hükümler ise seferin maksadının Canbolatoğlu Ali olduğunu göstermektedir. Bkz dipnot 425. Topçular Kâtibi bir hatt-ı şerif ile Celâliler üzerine sefer ferman olduğundan bahsetmektedir. *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 482. Kâtip Çelebi hem Celâliler hem de Kızılbaş üzerine gidileceğini yazarken Mehmed b. Mehmed seferin Celâli üzerine olduğunu kaydetmiştir. *Fezleke*, 528; *Nuhbetü't-Tevârih*, 600.

⁴²³ *Murad Paşa Vukû'atı Târîhi*, vrk. 5a. Vasıtî, Murad Paşa tarafından isyancılara gönderilen mektupların maksadının nasihat ve hoşgörü yoluyla onları kendisine bağlama olduğunu ifade etmektedir. İlgili kısımlarda görüleceği gibi Murad Paşa Canbolatoğlu üzerine yürürken diğer tüm Celâli reisleri ile sürekliliği halinde bulunmaktadır.

⁴²⁴ Celâli'lere gönderilen bu emirlerden aşağıda bahsedilecektir.

⁴²⁵ 3 Rebi'ül-evvel/28 Haziran tarihli Safed Sancakbeyi Ma'anolu Fahreddin'e gönderilen hükümde ondan Payas'ta orduya katılması istenmiştir. Bu durum hedefin Canbolatoğlu olduğuna bir delil olarak kabul edilebilir. Şahin, *Celâli Seferi Mühimmesi*, sayfa 124, hk. 164. Lala Mehmed Paşa'nın ölümü üzerine vezir-i âzamlığa getirilen Derviş Mehmed Paşa sefere gitmeyince padişahın huzurunda yapılan görüşmede Şeyhülislam Sun'ullah Efendi mutlaka şark seferine çıkılması gerektiğini, en azından Halep'e kadar varılıp orda kışlamak lazım olduğunu beyan etmiştir. *Fezleke*, 516. Buradan sadece bu seferin değil önceki başarısız seferin hedefinin de Canbolatoğlu Ali olduğu anlaşılmaktadır.

⁴²⁶ "Hâliya serdâr-ı zafer şîârım işbu mâh-ı Rebi'ül-evvelin yedinci günü İznikmid nâm mahalle nüzül eylemiştir...." Dilek Şahin, *XVII. Yüzyılın İlk yarısında Anadolu'da Celâli Hareketleri*, (8 Numaralı Mühime Zeyli'ne Göre), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003, sayfa 98, hüküm 541.

edenlerin peşine kuvvetler gönderdi. Murad Paşa yakalanıp getirilen eşkıyaların öldürülmesi için ordudan asker tayin etti, hendekler kazılmasını ve getirilen Celâlilerin başlarının kesilerek cesetlerinin hendeklere doldurulmasını emretti.⁴²⁸ Burada halkın hakkında şikâyetle bulunduğu Parmaksız Mustafa adındaki eşkıya ordugâha çağrılmasına rağmen gelmeyince yakalanması için ordudan bir miktar kuvvet sevk edildiği gibi Bilecik, Karahisar-ı Nallı ve Beypazarı kadılarına yakalanması için emirler gönderildi.⁴²⁹ Sekbanları dağılan Parmaksız Mustafa'nın gizlice gelip yeniçerilere sığınması ve onların da Murad Paşa'dan affi için ricada bulunmaları üzerine diğer eşkıyanın teslimini teşvik maksadıyla affedildi.⁴³⁰

İzmit'ten hareketten sonra Kazıklı Derbend ve Dikilitaş menzillerinden İznik'e varılıp burada bir gün ikametten sonra Yenişehir'e ulaşıldı. Yenişehirde dört gün kalınıp çevredeki eşkıyanın hakkından gelindikten sonra⁴³¹ İnönü üzerinden 18 Temmuz 1607'de Eskişehir varıldı.⁴³² Eskişehir'e varıldığında Anadolu Beylerbeyi de orduya katıldı.⁴³³ Üç gün burada ikametten sonra Çay, Bolvadin, Akşehir, Ilgın ve Virân-hân⁴³⁴ menzilleri geçilerek 11 Ağustos'ta Konya sahrasına varıldı.⁴³⁵ Konya ahalisi, kadısı, Mevlevi şeyhi ve dervişleri Murad Paşa'yı şehrin dışında karşıladı. Murad Paşa evvela

⁴²⁷ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 489.

⁴²⁸ “..ba’dehü mahrûse-i İznikmid’de konulup, beş on gün oturak fermân olundukta, bir alay şâkiler ahz edüp, Serdâr Vezir-i âzam hazretlerinin otakları meydânında cezaları görülmek fermân olunur. Orduculardan neferât ta’yin olup hendek kazdurup, her menâzilde dutulan Celâli’yi başların kat’ edüp lâş ü cifeleri hendeke birağurlardı.” *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 489. Cezar, Kuyucu Murad Paşa'nın kitle halinde adam öldürme ve öldürdüğü kişileri kuyulara doldurma hareketinin Konya'ya vusulünden itibaren başladığını belirtmiştir. *Osmanlı Tarihi*, III, 1746. Ancak *Topçular Kâtibi*'nin bu ifadelerinden bu şekilde davranmaya henüz İzmit'te iken başladığı anlaşılmaktadır.

⁴²⁹ Şahin, *Anadolu'da Celâli Hareketleri*, sayfa 91-93, hk. 525, 534. Şahin, *Celâli Seferi Mühimmesi*, sayfa 123, hk. 162; Vasıtî, Parmaksız Mustafa'nın Sultanönü Beyi olduğunu yazmıştır. *Murâd Paşa Vukuat-ı Tarihi*, vrk.5a. Sultanönü Beyi olarak Mustafa isimli birisinin bulunduğu kayıtlarda da görülmektedir. Şahin, *Celâli Seferi Mühimmesi*, sayfa 71,123, hk. 66, 163. *Gazâname-i Halil Paşa*, vrk.19a-19b.

⁴³⁰ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 490. Vasıtî, Parmaksız Mustafa'nın affedilme sebebini şu şekilde izah edilmiştir: “sayir eşkıya dahi günahlarımız ‘avf olunmak caiz imiş deyü gelmekten imtina’ ve ihtiraz eylememek maslahatı için canına eman ihsan olundu.” *Murad Paşa Vukû’âtı Târîhi*, vrk. 5b. Ayrıca bkz. *Gazâname-i Halil Paşa*, vrk. 20b.

⁴³¹ Bursa kadısı, şehrin esnaf ve eşrafı Murad Paşa'yı Yenişehir'e yaklaşıldığında karşılamışlar, yakalayıp getirdikleri eşkıyaları teslim etmişlerdir. *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 490.

⁴³² *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 490; Şahin, *Celâli Seferi Mühimmesi*, sayfa 166, hk. 282.

⁴³³ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 491.

⁴³⁴ Karaman Beylerbeyi orduya Ilgın'da dahil olmuştur. *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 492.

⁴³⁵ Şahin, *Celâli Seferi Mühimmesi*, sayfa 141, 221, hk. 238, 428. Konya'ya kadar olan menziller için bkz. *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 492.

Mevlana'nın türbesini ziyaret etti, daha sonra ordugâhına geçerek aç ve yoksul ahalinin de katıldığı büyük bir ziyafet verdi.⁴³⁶

İzmit'ten Konya'ya varıncaya kadar geçilen muhitlerde eşkıyalık yapanların yakalanması için kadılara ve idarecilere emirler gönderilmekteydi. Ahali orduya gelip eşkıya hakkında şikâyetlerini bildirmekte, bunlar ve çevredeki diğer şakiler üzerine asker sevkedilmekteydi.⁴³⁷ Nitekim Çay ve Bolvadin taraflarında Kızılbaş namındaki eşkıya ortadan kaldırıldı⁴³⁸ ve palankası yıkıldı.⁴³⁹ Ilgın'da Kumkapılı adlı asi hile ile ortadan kaldırılırken Akşehir bölgesinde eşkıyalık yapan Tuğluoğlu nam şaki, üzerine gönderilen askerlerce yakalanamayınca vezir-i âzamlık hassı olan Ilgın voyvodası teklifini kabul edip ordugâha geldiğinde Murad Paşa'nın kethüdasının çadırında öldürüldü.⁴⁴⁰ Yine Ankara ve Çankırı mahallinde eşkıyalık yapan Ak Mirza adındaki Celâliye Karahisar sancağı verilerek adamları ile orduya davet edildi. Ancak uyanık davranıp firar edeceği anlaşılınca kendisine Kastamonu sancağı verileceği vaadedilerek Murad Paşa'nın huzuruna kabul edildiğinde perde arkasına saklanan cellatlarca öldürüldü.⁴⁴¹ Beyşehir civarında eşkıyalık yapan Ormankıran nam eşkıya üzerine ise kuvvet sevk edildi.⁴⁴² Tabi ele geçirilen bu eşkıyanın adamları da kendileri ile beraber cezalandırılmaktaydı. Böylece vaatlere kanarak orduya gelen veya yakalanan eşkıyaların cesetleri kuyuları dolduruyordu.⁴⁴³

Murad Paşa faaliyetlerine Konya'da da devam etti. Etrafa teftişler yaptırıp suhte, zorba ve eşkıyadan ele geçirilenler aynı şekilde katledildi.⁴⁴⁴ Karaman Beylerbeyi Deli Ahmet Paşa olarak bilinen, üç-dört bin eşkıya ile Karaman eyaletini yakıp yıkan zorba

⁴³⁶ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 492; *Gazânâme-i Halil Paşa*, vrk. 21a-21b; *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 7a.

⁴³⁷ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 492.

⁴³⁸ *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 6b.

⁴³⁹ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 492. Sefer sırasında eşkıya palankaları yıkılırken köylülerin ve kasaba halklarının emniyetleri için yeni palanka inşasına ve eskilerinin tamirine müsaade edilmekteydi. 8 Numaralı Mühime Zeylinde bununla ilgili onlarca hüküm bulunmaktadır. Şahin, *Celâli Seferi Mühimmesi*, sayfa 128-140, hk. 171-237

⁴⁴⁰ *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk.6b; Şahin, *Celâli Seferi Mühimmesi*, sayfa 237, hk. 455. Şahin, *Anadolu'da Celâli Hareketleri*, sayfa 191, hk. 851

⁴⁴¹ *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 7a.

⁴⁴² Bu eşkıya üzerine Teke Sancağı Beyi Mehmed Paşa gönderilmiş ve kendisine Ormankıran'ın öldürülmesinin Kalenderoğlu ve Kara Said'in ortadan kaldırılmasıyla müsavî olduğu bildirilmiştir. Şahin, *Celâli Seferi Mühimmesi*, sayfa 98, hk. 115.

⁴⁴³ "Gün geçmezdi ki eşkıyayı evbaşdan nice baş gelmeye, menzil olmazdı ki küşterin cüsselerinden nice çukurlar dolmaya." *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 7a.

⁴⁴⁴ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 493. Naima da Konya çayırında öldürülen eşkıyaların çukurlara doldurulduğunu yazmaktadır. *Tarih-i Na'imâ*, II, 331.

ortadan kaldırıldı.⁴⁴⁵ Sarrâc-zâde Ahmet,⁴⁴⁶ Mangırcıoğlu, Deli Hüsrev, At Çeken Ağası, Güvercinli, Kara Abdi, Kundurlu Ahmet ve Hekimoğlu gibi zorba ve eşkıya ile adamları öldürüldü.⁴⁴⁷ Yine çevredeki kadınlara ve diğer idarecilere gönderilen emirlerde eşkıyanın yakalanmaları ve öldürülmeleri emredildi.⁴⁴⁸

Böylece Murad Paşa Konya'ya varıncaya kadar, istimâlet, vaat, korku ve tehdit ile eşkıyanın yanına gelmesini sağlama; davetine itaat edip gelmeyenler üzerine kuvvet sevk etme, bazı mahallerde eşkıyayı birbirine düşürme şeklindeki tedbirler ile büyük küçük bütün eşkıyayı bertaraf etme yolunda bir siyaset takip etti.⁴⁴⁹

Geçilen muhitlerdeki mahalli eşkıya temizlense de Murad Paşa'nın büyük Celâli reislerini yanına çekme siyaseti başarılı olmamıştı. Onlar, gönderilen mektup ve emirlere rağmen gelip orduya katılmamışlar, birbirlerine karşı kullanılma tuzağına düşmemişlerdi.⁴⁵⁰ Bu vaziyet karşısında Murad Paşa, Konya'da divan kurarak nasıl bir hareket tarzı izleyeceğini belirlemeye çalıştı. Yapılan müzakerelerde en tehlikeli görülen Canbolatoğlu üzerine gidilmesi kararından vazgeçilmedi. Kalenderoğlu, Tavi, Muslu ve Cemşid üzerlerine gidip vakit kaybetmek yerine bu asilerin üzerine kuvvet sevk kararına varıldı.⁴⁵¹ Bu usulle Canbolatoğlu üzerine gidilirken onları tesirleri kırılmış ve dönüşüne kadar toparlanamayacak vaziyete getirerek zaman kazanılması düşünüldü. Muhtemelen onların bir araya gelip serdara karşı ittifak etmelerini engellenmek için de üzerlerine ayrı ayrı kuvvetler gönderildi. Bu sefer sırasında şark tarafından gelmesi muhtemel bir saldırı için de tedbirler düşünülmüştü. Bu maksatla

⁴⁴⁵ *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 6b.

⁴⁴⁶ Önceleri zorbalarla mücadele ederken sonra kendisi de eşkıyalığa başlamış olan Sarrâc-zâde Ahmed'in Murad Paşa tarafından öldürmesini Naima şu şekilde anlatmaktadır. "Paşa mezburu ahz ettikte ba'zı vücûh-ı memleket "bu herif memleketimizi mütegalibelerden pâk edip te'addiden sâlim kıldı" deyü rica ettiklerinde, Serdar-ı dâna ol şüfe'ayı turgurup Sarrâc-oğlu merkum Ahmed Bey'i kendi huzuruna getirdip "Ahmed Bey seni Konya'da alıkoymak isterim. Ben Canpolad-oğlu'ndan ahz-ı intikam edip, dönünce şehri bir hoş hiraset eyle. Ama eğer imd'ad lazım gelir ise ne mikdar asker cem'ine kadirsin? Dedi. Ol gâfil bi-bâk dahi "otuz bin adam cem' etmek ednâ himmet ile mümkündür." dedi. Paşa ana pesend edip "Ale'l-fevr otuz bin adam cem'ine kâdir olan şahıs zinde koyup gittikde ol asker ile Konya Hisarını zabt ve tahassun ederse hâl nice olur" deyü ilzâm u iskât ve ba'dehu kemend ile boğup çâha bıraktı." *Tarih-i Na'imâ*, II, 331-332. Sarrâc-zâde Ahmed'in öldürülmesiyle ilgili bir değerlendirme için ise bkz. Danişmend, *Kronoloji*, III, 249.

⁴⁴⁷ *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 7a.

⁴⁴⁸ 8 Nolu Mühimme Zeylinde bu hususlarla alakalı onlarca hüküm bulunmaktadır. Mesela Bkz. Şahin, *Celâli Seferi Mühimmesi*, sayfa 153, 158, 168, hk. 259, 271, 204.

⁴⁴⁹ *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 6a.

⁴⁵⁰ Aşağıda gösterildiği gibi Aydın bölgesinde muhassıl olarak bulunan Yusuf Paşa'ya Erzurum Beylerbeyliği verilerek Kalenderoğlu üzerine gitmesi istenmekteydi.

⁴⁵¹ *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 7b, 8a, 8b.

Diyarbakır Beylerbeyi Nasuh Paşa'ya ve Rakka Beylerbeyi Mir Şeref'e Van üzerinden gelebilecek Safevi saldırısı için dikkatli olmaları emredildi.⁴⁵²

Murad Paşa henüz İstanbul'dan çıkmadan, Anadolu'nun batısında bulunan Kalenderoğlu Mehmed'e Ankara Sancakbeyliğini vererek Eskişehir'de orduya katılmasını emretmişti.⁴⁵³ Daha önce katılacağını kabul eden⁴⁵⁴ ancak Murad Paşa'nın yanına varmanın sonu olacağını sezen⁴⁵⁵ ve onunla başa çıkamayacaklarını anlayan⁴⁵⁶ Kalenderoğlu Mehmed ve beraberindeki Kara Said,⁴⁵⁷ bundan vazgeçip Ankara'yı teslim almaya gelmişler ancak Ankara Kadısı Vildan-zâde Mevlana Ahmed'in şehri teslim etmemesi⁴⁵⁸ üzerine şehri kuşatmışlardı.⁴⁵⁹ Konya'da bulunan Vezir-i âzam Murad Paşa, Kalenderoğlu'nun hareketlerini takip ettiğinden Teke Sancakbeyi Mehmet Paşa'yı kapıkulu askerleri ile bunlar üzerine sevk etti. Sivas Beylerbeyi Osman Paşa'ya

⁴⁵² Şahin, *Celâli Seferi Mühimmesi*, sayfa 141, 221, hk. 238, 428.

⁴⁵³ Şahin, *Celâli Seferi Mühimmesi*, sayfa 71, 159, hk. 68, 273. Bu hükümlerde Kalenderoğlu Mehmed'e serdarın yanına gitmesi için emr-i şerif gönderildiğinden bahsedilmektedir. Burada maksadın tamamen Kalenderoğlu Mehmed'i Murad Paşa'nın yanına çekmek olduğu, bunun içinde ona daha büyük mansıplar vad edildiği de anlaşılmaktadır. Bu husus ona gönderilen bir emirde açıkça görülmektedir. 19 Ağustos 1607 tarihli hükümde Kalenderoğlu'na Paşa diye hitap edilerek orduya katılması karşılığında istediği mansıb verileceği yazılmıştır. Diğer bir hükümde ise kendisine "beğlerbeği olup Ankara sancağına mutasarrıf olan Mehmed Paşa" olarak hitap edilmektedir. Şahin, *Celâli Seferi Mühimmesi*, sayfa 157, 166-167, hk. 270, 282. Bazı kaynaklarda Murad Paşa'nın Kalenderoğlu'na Ankara'yı Canbolatoğlu üzerine giderken yolların emniyete alınması için verdiği kaydedilmiştir. Hammer, *Devlet-i Osmaniye*, VIII, 88; Cezar, *Osmanlı Tarihi*, III, 1745; Griswold, *Büyük İsyân*, 142. Ancak bunun tamamıyla Kalenderoğlu'na yanına çekmek için yapılmış bir teklif olduğu görülmektedir. Ankara'dan başka, istediği mansıplar verileceği de yine tamamıyla gelip orduya katılması maksadıyla vadedilmiştir. Bütün Osmanlı kaynakları da ona Ankara Sancağının verilmesinin "serdara lühuk" şartıyla olduğunu kaydetmektedirler. Zaten Kalenderoğlu Murad Paşa'nın hareket ettiği sırada ordu için çok tehlikeli olmayan bir muhitte, Saruhan taraflarında bulunmaktaydı. *Zübdetü't-Tevârih*, II, 60. Ankara Kalesi de orduya katılmadığı için kendisine teslim edilmemiştir.

⁴⁵⁴ *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 7b. Burada daha önce Kalenderoğlu Mehmed ile Kara Said'in Murad Paşa'nın tekliflerine kabul edip can ile baş ile hizmet edelim diye ahd verdikleri kaydedilmiştir. Zaten Kalenderoğlu Ankara Sancağını kabul ederken bu orduya katılma şartını da kabul etmiş olması gerekir. Kayıtlarda Kalenderoğlu'nun, Ankara Kadısına emr-i şerif götüren kapıcıyı yakaladığı ve serdara katılmayı kabul etmeyerek Ankara sancağı askeri gitsin dediği malumatı bulunmaktadır. Şahin, *Celâli Seferi Mühimmesi*, sayfa 159, hk. 273.

⁴⁵⁵ Mehmed b. Mehmed, Kalenderoğlu'nun Murad Paşa'nın yanına varırsa bunun kendi sonu olacağını anladığından Ankara tarafına gittiğini kaydetmiştir. *Nuhbetü't-Tevârih*, 602.

⁴⁵⁶ Kalenderoğlu Mehmed'in, yanında Kara Said, Ağaçtan Piri ve Meymun gibi Celâliler olmasına Murad Paşa Anadolu'dan geçerken çatışmayı göze alamadığı anlaşılmaktadır. *Tarih-i Na'imâ*, II, 334.

⁴⁵⁷ Teke Sancakbeyi Mehmed Paşa'ya gönderilen bir hükümde Kalenderoğlu Mehmed ile Kara Said'e mansıb verildiğinden bahsedilmekle beraber Kara Said'e hangi mansıbın verildiği belli değildir. Şahin, *Celâli Seferi Mühimmesi*, sayfa 244-245, hk. 467.

⁴⁵⁸ Sürekli Murad Paşa ile irtibatla olduğu anlaşılan Ankara Kadısı, Kalenderoğlu'na kaleyi teslim etmemiştir. Kalenderoğlu'na burasının orduya katılmasını sağlamak için verildiği yukarıda açıklanmıştır.

⁴⁵⁹ Kuşatma sırasında cereyan eden gelişmeler için bkz. Griswold, *Büyük İsyân*, 140-146 ve *Fezleke*, 532-533. Murad Paşa'nın Kalenderoğlu üzerine kuvvet gönderdiğine ilişkin mektup Kalenderoğlu'nun eline geçince Ankara'yı kuşatmıştır. Hammer, *Devlet-i Osmaniye*, VIII, 90.

ve bazı sancakbeylerine de yardım etmeleri emrini verdi.⁴⁶⁰ Kalenderoğlu Mehmed, kuşatmayı kaldırıp üzerine gelen Mehmet Paşa'yı karşıladı ve onun Ankara Kalesi'ne sığınmasına sebep oldu.⁴⁶¹ Kendisi de çevreyi yağmalayarak Çankırı'ya doğru gitti.⁴⁶² Daha sonra Anadolu Beylerbeyi Hüseyin Paşa da takibe gönderilince⁴⁶³ Kalenderoğlu Mehmed buradan Bolu taraflarına çekildi.⁴⁶⁴

Murad Paşa'nın Canbolatoğlu ile yapacağı mücadele sırasında tesirsiz hale getirmek isteği diğer büyük Celâliler ise Cemşid ve Muslu idi. Tarsus sancağı verilen Cemşid'e gönderilen hükümde Konya'da bulunan Vezir-i âzam Murad Paşa'ya katılması buyrulmuştu.⁴⁶⁵ Ancak itaat edip gelmeyince yakalanması için emirler gönderildi.⁴⁶⁶ Yine kendisine İçel sancakbeyliği verilip orduya iştiraki istenen Muslu⁴⁶⁷ da itaat etmeyince Karaman Beylerbeyi Mehmed Paşa ve İçel Sancakbeyi onun üzerine gönderildi.⁴⁶⁸ Bu kuvvetler karşısında duramayan Muslu, Mara adlı kaleye sığındı. Kuşatılarak ele geçirilen kaledeki tüm eşkıyalar kılıçtan geçirilirken⁴⁶⁹ kaçmayı başaran Muslu'nun peşine İçel Sancakbeyi Mehmed Bey tayin edildi.⁴⁷⁰ Böylece hâkimiyetten çıkmış olan bölge yeniden fethedilerek İçel'e yeni sancakbeyi tayin edilip kalelere dizdarlar konuldu.⁴⁷¹

⁴⁶⁰ Şahin, *Celâli Seferi Mühimmesi*, sayfa 244-245, hk. 467; Şahin, *Anadolu'da Celâli Hareketleri*, 87, 88, 228, hk. 519, 521, 923; *Sahâifü'l-Ahbâr*, III, 628.

⁴⁶¹ *Tarih-i Na'imâ*, II, 334; Topçular Kâtibi, Mehmed Paşa'nın Kalenderoğlu'na karşı muvaffak olamamasını onun emrindeki Tekeli sekbanlarının ihanet ederek Kalenderoğlu'na katılmasına bağlamaktadır. *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 497-498. Bu başarısızlıkta, Mehmed Paşa'nın yanındaki kuvvetlerin azlığı ve Mehmed Paşa'ya yardım için vazifeli kılınan Rum Beylerbeyi Osman Paşa'nın ihmali de tesirli olmuştur. Bu sebeple Osman Paşa'ya şiddetli azarlar ihtiva eden ve bu mağlubiyetin sebebinin kendisi olduğunu ifade eden bir emir gönderilmiştir. Şahin, *Celâli Seferi Mühimmesi*, 197-198, hk. 345; Şahin, *Anadolu'da Celâli Hareketleri*, sayfa 292, hk. 1012.

⁴⁶² Şahin, *Celâli Seferi Mühimmesi*, sayfa 159, hk. 273

⁴⁶³ Şahin, *Anadolu'da Celâli Hareketleri*, sayfa 188-189, hk. 847.

⁴⁶⁴ Griswold, *Büyük İsyân*, 146.

⁴⁶⁵ Şahin, *Celâli Seferi Mühimmesi*, 100-101, hk. 119 Cemşid'e gönderilen iki hükümde ise, Cemşid'in kendisinin ve adamlarının suçları bağışlanırsa orduyu gelip hizmet edeceğine ilişkin talepleri görülmekte ve ona gidip serdarın hizmetine girerse kendisine ve adamlarına münasip dirlik verileceği, asla korkmasına sebep olmadığı bildirilmektedir. Şahin, *Anadolu'da Celâli Hareketleri*, sayfa 243-244, hk. 945-946. Bu hükümlerden Murad Paşa'nın sürekli Cemşid ile mektuplaştığı da anlaşılmaktadır.

⁴⁶⁶ Şahin, *Celâli Seferi Mühimmesi*, sayfa 2178, hk. 418. (Bu hüküm eksiktir.)

⁴⁶⁷ Şahin, *Anadolu'da Celâli Hareketleri*, sayfa 82, hk. 510.

⁴⁶⁸ Şahin, *Celâli Seferi Mühimmesi*, sayfa 206, 243, 244, hk. 373, 464, 465, 466; Şahin, *Anadolu'da Celâli Hareketleri*, sayfa 248, hk. 950. *Gazâname-i Halil Paşa*, vrk.22a.

⁴⁶⁹ *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 8b; *Tarih-i Na'imâ*, II, 334; Şahin, *Anadolu'da Celâli Hareketleri*, sayfa 85-86, hk. 517.

⁴⁷⁰ Şahin, *Anadolu'da Celâli Hareketleri*, sayfa 245-246, hk. 947, 948.

⁴⁷¹ *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 9a; Şahin, *Anadolu'da Celâli Hareketleri*, 85-86, hk. 517.

Aydın ve Saruhan sancaklarında muhassıl olarak görev yapan ancak emirlere itaat etmeyen Yusuf Paşa'ya da Erzurum Beylerbeyliği verilerek Eskişehir'de orduya katılması istenmişti.⁴⁷² Ancak Yusuf Paşa bu vazifeye gitmediği için kendisine te'kid yazıları gönderildi.⁴⁷³ Bölgedeki idarecilere zorla onun oradan uzaklaştırılması emri verildi,⁴⁷⁴ hatta kendisinden Kalenderoğlu üzerine gitmesi istendi.⁴⁷⁵ Bunların maksadının onun o muhitten uzaklaştırılması olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁷⁶ Sivas çevresinde bulunan Tavel Ahmed üzerine ise Sivas Beylerbeyi ve bazı sancakbeyleri tayin edildi.⁴⁷⁷ Sevkedilen kuvvetler Tavel karşısında muvaffak olmuş ve onun adamlarını dağıtmışlardır.⁴⁷⁸

Murad Paşa, üzerine gitmekte olduğu Canbolatoğlu Ali ile bile sürekli irtibat halindeydi. Konya'da iken ona adamlar ve mektuplar göndererek yanına çekmeye çalıştı.⁴⁷⁹ Gönderilen emirlerde ise daha önceki emirlerde olduğu gibi Murad Paşa'ya katılması isteniyordu.⁴⁸⁰ Safed Sancakbeyi olup daha sonra Canbolatoğlu kuvvetleri yanında görülecek Ma'anoğlu Fahrettin'ine de Canbolatoğlu Ali ile olan ittifakını kırmak maksadıyla orduya iltihak etmesi doğrultusunda emirleri gönderildi.⁴⁸¹

Konya'da yaklaşık yirmi gün kaldıktan sonra⁴⁸² yine geçilen muhitler Celâlilerden temizlenerek Pınarbaşı menzili üzerinden güneye, Celâli eşkıyasının hâkim olduğu

⁴⁷² Şahin, *Celâli Seferi Mühimmesi*, sayfa. 193, hk. 338.

⁴⁷³ Şahin, *Celâli Seferi Mühimmesi*, sayfa 193, 223, hk. 338, 432.

⁴⁷⁴ Şahin, *Celâli Seferi Mühimmesi*, sayfa 223, hk. 433; Şahin, *Anadolu'da Celâli Hareketleri*, sayfa 187, 845.

⁴⁷⁵ Şahin, *Celâli Seferi Mühimmesi*, sayfa 246, hk. 471.

⁴⁷⁶ "Yusuf Paşa'nın ol diyardan kalkması mühimmaât-ı din ü devletten olup .." Şahin, *Celâli Seferi Mühimmesi*, sayfa 234-235, hk. 451.

⁴⁷⁷ Şahin, *Anadolu'da Celâli Hareketleri*, sayfa 218, hk. 906; *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 8a.

⁴⁷⁸ *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 9a.

⁴⁷⁹ *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 9b. Murad Paşa, Canbolatoğlu Ali'ye Kasım ve Abbas namındaki adamlarıyla mektup göndermişti. *Murâd Paşa Vukuat-ı Tarihi*, vrk. 9b. Vasıtî, Murad Paşa'nın Cemşid ve Canbolatoğlu Ali ile mektuplaşmasını anlatırken ya onları bir vesile yanına getirmek ya yanlarındaki eşkıyayı dağıtmak ya da ellerindeki hazineden bir şeyler kopartmak maksadında olduğunu bildirmektedir.

⁴⁸⁰ Halep Beylerbeyine gönderilen bu hükümde, Murad Paşa'nın Beyşehir'de bulunduğu ve kendisinin hemen gelip orduya dâhil olması istenmektedir. Şahin, *Celâli Seferi Mühimmesi*, sayfa 177-178, hk. 301'de, (Bu hüküm Erzurum Beylerbeyine yazılıp üstü çizilip Halep Beylerbeyi olarak yazılmıştır.)

⁴⁸¹ Şahin, *Anadolu'da Celâli Hareketleri*, sayfa 196, 197, hk. 857, 859.

⁴⁸² Topçular Kâtibi, Murad Paşa'nın Konya'dan Cemaziyülevvelin yirmi dördünde (15 Eylül) ayrıldığından bahsetse de bu tarih geç bir zamanı göstermekte olup daha sonraki hareketleri gözönüne alındığında 28-30 Ağustos arasındaki bir tarihte buradan ayrıldığı anlaşılmaktadır. *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 495. 27 Ağustos 1607 tarihli hükmün başında da oturak olarak Konya görülmektedir. Şahin, *Anadolu'da Celâli Hareketleri*, sayfa 297, hk. 1020.

Larende'ye (Karaman) gelindi.⁴⁸³ Bu mahallin eşkiyadan temizlenmesine gayret edildi. Niğde taraflarında Solmuşoğlu, Turgudeli'nde Deli Porsun ile onunla beraber hareket eden Köse Mahmud namlarındaki eşkiya ile bunların adamları öldürülürken, kadınlara gönderilen emirler ile bölgedeki irili ufaklı eşkiyamanın peşine düşüldü.⁴⁸⁴ Coğrafyanın zorluklarına rağmen Alanya ve Silifke bölgesi sekban ve suhte eşkiyasından temizlendi.⁴⁸⁵ Esir edilen Celâli sekbanlar ve reislerinin ordu merkezine gönderilerek cezalandırılmasına devam edildi.⁴⁸⁶ Bunlardan en mühimi Silifke Kalesi'ni ele geçiren Muslu'nun adamlarından Hacı Bölükbaşı'ydı. Üzerine gönderilen askerlere dayanamayıp teslim olunca getirildiği ordugâhta öldürüldü.⁴⁸⁷ Larende'de bir müddet kalındıktan sonra 6 Eylül 1607'de⁴⁸⁸ kuzeye doğru, Ereğli canibine hareket edildi.⁴⁸⁹ Ereğli'ye gelişin üçüncü gününde Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa kuvvetleri ile gelip orduya katıldı.⁴⁹⁰

Murad Paşa'nın güney-kuzey istikametinde hareket etmesinin sebebi, casusları vasıtasıyla serdari takip eden Cemşid ve Canbolatoğlu Ali'nin onun takip ettiği maksattan haberdar olmalarına mani olmak ve Larende muhitindeki eşkiyaları temizlemektir. Murad Paşa'nın niyetinin Canbolatoğlu üzerine ani bir saldırı olduğu anlaşılmaktadır. Hatta Konya'da yapılan meşverette onları yanılmak için gidilecek cihet saklanarak Kayseri tarafına gidileceği gibi bir haber yayılmıştı. Murad Paşa'nın siyaseti muvaffak olmalı ki onun o tarafa gitmeyeceğini düşünen Canbolatoğlu Ali, Cemşid'e para yardımına karar verip ona hazine göndermişti.⁴⁹¹

Ereğli'den hareketle Ulukışla, Çiftehan, Ramazân-zade Yaylağı ve Dölek Kalesi menzilleri üzerinden Adana'ya doğru hızla yol alındı.⁴⁹² Adana'ya giderken Tekirbeli'ni tutup ordunun geçişine mani olmaya çalışan Cemşid kuvvetleri mağlup edilince güneye

⁴⁸³ Şahin, *Anadolu'da Celâli Hareketleri*, sayfa 195, hk. 856. Vasiti, Karaman'a gelinceye kadar yolun sağında ve solunda üçer dörder günlük mesafedeki bütün eşkiyaların temizlendiğini kaydetmektedir. *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 7a.

⁴⁸⁴ *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 8b. Porsun ile ilgili kadınlara gönderilen emirler bulunmaktadır. Şahin, *Celâli Seferi Mühimmesi*, 235,236, hk. 452. Yine bu mühimme zeylinde takip edilen ve yakalanması istenen bölgedeki eşyalarla ilgi değişik hükümlerde oldukça malumat bulunmaktadır.

⁴⁸⁵ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 494.

⁴⁸⁶ *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 8b; *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 495.

⁴⁸⁷ *Gazânâme-i Halil Paşa*, vrk. 22a-23b; *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 8b.

⁴⁸⁸ Şahin, *Anadolu'da Celâli Hareketleri*, sayfa 195, hk. 856.

⁴⁸⁹ Griswold, *Büyük İsyân*, 109.

⁴⁹⁰ *Murâd Paşa Vukuat-ı Tarihi*, vrk. 8b; *Topçular Kâtibi*'ne göre Rumeli askerleri ordu Ereğli'de iken dâhil olmuştur. *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 495.

⁴⁹¹ *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 9b.

⁴⁹² Adana'ya varana kadar uğranılan menziller için bkz. *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 495.

giden yol açılmış oldu.⁴⁹³ Murad Paşa ordu ile 6 Ekim’de⁴⁹⁴ Adana’ya girdi ve Ceyhun Nehri yanındaki ordugâhta beş gün dinlenilmesini emretti.⁴⁹⁵ Adana’ya gelindiğinde Canbolatoğlu’nun Cemşid’e gönderdiği hazine ele geçirildi.⁴⁹⁶ Cemşid firar etmesine rağmen Adana’daki beş yüz adamı ile Tarsus ve diğer bölgelerdeki adamları yakalanarak öldürüldü. Böylece Tarsus ve Sis taraflarındaki eşkıya hâkimiyeti kırıldı.⁴⁹⁷

1.2.4.1.1. Oruç Ovası Savaşı

Adana’da bulunduğu sırada her iki taraf birbirlerini casuslar vasıtası ile dikkatle takip etmekteydi.⁴⁹⁸ Murad Paşa’nın casusları tarafından elde edilen malumattan,⁴⁹⁹ Canbolatoğlu’nun Bakras Derbendi’ni tuttuğu anlaşılınca yapılan meşverette yolun değiştirilmesine ve Arslan Beli’nden gidilmesine karar verildi.⁵⁰⁰ Ancak Bakras üzerinden konaklar yazılıp zahire tedariki için adam gönderilerek zahiren Payas’a (Dört Yol) gidilecekmiş gibi gösterilip Canbolatoğlu Ali aldatılmak istendi. Daha önce Konya’da orduya katılması istenen Dulkadir Beylerbeyi Zülfikar Paşa’ya da Arslan Beli’nde hazır olması emri gönderildi.⁵⁰¹ Adana’dan kalkılarak bugünkü Osmaniye-Bahçeli yolundan kuzeye, Kayseri’ye doğru gidilip buradan doğudaki Arslan Beli’ne

⁴⁹³ Griswold, *Büyük İsyân*, 109-110.

⁴⁹⁴ Şahin, *Anadolu’da Celâli Hareketleri*, sayfa 254-255, hk. 959.

⁴⁹⁵ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 496. *Gazâname-i Halil Paşa*, vrk. 23b.

⁴⁹⁶ *Murad Paşa Vukû’âtı Târîhi*, vrk. 9a. Bu hazinenin mevcudiyeti Cemşid’in Canbolatoğlu ile münasebetini ve dolayısıyla Celâliler arasındaki dayanışmayı göstermektedir ki kendisinin affedilmesine rağmen orduya dahil olmamasını da açıklamaktadır. Ancak daha önce bahsedildiği gibi Cemşid teslim olmaya meyilli iken buna cesaret edememesi Murad Paşa’nın onu öldürmesinden korkması sebebiyle olabilir.

⁴⁹⁷ *Murad Paşa Vukû’âtı Târîhi*, vrk. 9a; Griswold, *Büyük İsyân*, 110. Cemşid’in akıbeti hakkında kaynaklar farklı malumat vermektedir. Naima ve Kâtip Çelebi onun öldüğünden bahsederken buna ilişkin tarih vermemektedirler. Mehmed b. Mehmed onun akıbetinin bilinmediğini yazmıştır. Vasiti ve Topçular Kâtibi ise onun Canbolatoğlu tarafına gittiğini kaydetmişlerdir. Yine Topçular Kâtibi daha sonra onu Canbolatoğlu ordusu içinde göstermektedir. Muhtemelen bu savaşta ölmüştür. *Tarih-i Na’imâ*, II, 334; *Fezleke*, 534; *Nuhbetü’t-Tevârih*, 603; *Murad Paşa Vukû’âtı Târîhi*, vrk. 9b; *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 495, 496 ve 501. Kayıtlardan ise onun kaçmaya çalıştığı anlaşılabilir olup, bazı hükümlerde onun kaçıışı “öte taraf” ve “dağdan aşmak” ifadeleri ile anlatılırken bir hükümde “Berendi,” “Kurd” ve “Kulahi” taraflarına firar ettiği yazılıdır. Şahin, *Anadolu’da Celâli Hareketleri*, sayfa 232-233, 253, hk. 929, 930 ve 957.

⁴⁹⁸ *Gazâname-i Halil Paşa*, vrk. 25b-26a.

⁴⁹⁹ Gönderilen Bekir adlı casus onların hareketlerini takip edip malumat getirmiştir. *Gazâname-i Halil Paşa*, vrk. 26a-26b.

⁵⁰⁰ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 496. *Gazâname-i Halil Paşa*, vrk. 26a, 27b. Bu kaynakta ayrıca diğer Celâlilerin o tarafa topluca yönelme tehlikesinden de bahsetmektedir.

⁵⁰¹ Şahin, *Anadolu’da Celâli Hareketleri*, sayfa 256-257, hk. 969; *Murad Paşa Vukû’âtı Târîhi*, vrk. 10b. *Gazâname-i Halil Paşa*, vrk. 28b.

gelindi.⁵⁰² 21 Ekim 1607 tarihinde Arslan Beli geçidinden geçilerek Güvercinlik sahrasına inildi.⁵⁰³ Bütün askerın boğazı geçip toplanması için bu sahrada bir müddet beklenildi.⁵⁰⁴ Dulkadir Beylerbeyi Zülfikar Paşa da burada iken orduya dahil oldu.⁵⁰⁵

Canbolatoğlu Ali ise Murad Paşa'nın Bakras Geçidi'nden geçeceğini düşünerek buraya beş altı bin tüfekli asker yerleştirip kendisi Amik Ovası'na karargâh kurmuştu.⁵⁰⁶ Ancak Murad Paşa'nın bu hareketini anlayınca bütün kuvvetlerini hızla doğuya ve buradan kuzeye kaydırıp Osmanlı kuvvetlerini Haleb'e varmadan karşılamaya gayret etti. Osmanlı ordusu toplandıktan sonra 22 Ekim'de harekete geçip Kınık Suyu yanındaki Dereme mevkiine kondu. Canbolatoğlu Ali ordusu ile gelip bunun hemen yakınındaki Oruç Ovası'na yerleşti.⁵⁰⁷ Aynı gün Zülfikar Paşa kumandasındaki Osmanlı öncüleri ile Canbolatoğlu Ali'nin öncüleri arasında ilk muharebe meydana geldi, Canbolatoğlu Ali'nin öncüleri mağlup edilerek kumandanları öldürüldü.⁵⁰⁸ Akşam vaktinde her iki ordu karargâhlarına çekildi.⁵⁰⁹ Ertesi gün 23 Ekim'de⁵¹⁰ Murad Paşa ordusu harp nizamına sokarak Canbolatoğlu Ali'nin bulunduğu Oruç Ovası'na hareket etti.⁵¹¹ Orduların mevcudu hakkında farklı malumat verilse de ağırlıklı görüş Canbolatoğlu Ali kuvvetlerinin kırk bin, Osmanlı ordusunun daha kalabalık olduğudur.⁵¹² Ma'anoğu Fahreddin de Dürzî kuvvetleri ile beraber

⁵⁰² Griswold, *Büyük İsyân*, 112.

⁵⁰³ *Fezleke*, 534. Ordunun hareketi için ayrıca bkz. Griswold, *Büyük İsyân*, 111-112.

⁵⁰⁴ Kâtip Çelebi, Mehmed b. Mehmed ve Topçular Kâtibi burada üç gün beklenildiğinden bahsederken Vasiti iki gün olarak göstermiştir. *Fezleke*, 534; *Nuhbetü't-Tevârih*, 603; *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 497; *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 11a. Tabi bu kalış müddetinin farklı gösterilmesi savaş tarihinin hesaplanmasında da farklılığa sebep olmuş olabilir. Bkz. dipnot 125.

⁵⁰⁵ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 497.

⁵⁰⁶ *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 10b-11a.

⁵⁰⁷ *Fezleke*, 534; *Nuhbetü't-Tevârih*, 603

⁵⁰⁸ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 499; *Fezleke*, 534; *Nuhbetü't-Tevârih*, 603.

⁵⁰⁹ *Fezleke*, 534.

⁵¹⁰ Savaşın tarihi de kaynaklarda farklı olarak gösterilmiştir. Kâtip Çelebi ve Mehmed b. Mehmed savaşın Receb'in üçüncü gününde (24 Ekim) meydana geldiğini yazmışken Vasiti Receb'in ikisini (23 Ekim) göstermiştir. *Fezleke*, 534; *Nuhbetü't-Tevârih*, 603; *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 11a. Diğer kaynakların savaşın tarihi hakkındaki malumatları için ise bkz. Griswold, *Büyük İsyân*, 115.

⁵¹¹ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 501.

⁵¹² Osmanlı ordusunun mevcudu hakkında bilgi vermeyen Mustafa Safi, Canbolatoğlu Ali'nin ordusunu yirmi bin süvari, yirmi bin piyade olarak göstermekte, aynı sayı Kâtip Çelebi ve Naima tarafından da verilmektedir. Topçular Kâtibi, Canbolatoğlu'nun kuvvetlerini kırk dört bin sekban, yirmi bin süvari ve diğer kuvvetlerle birlikte yetmiş beş bine yakın göstermektedir. Hammer Canbolatoğlu kuvvetlerini kırk bin olarak gösterirken Osmanlı ordusuyla ilgili toplu rakam vermese de sadece Zülfikar Paşa'nın kırk bin kişilik kuvveti olduğunu kaydetmiştir. Griswold, ise Osmanlı ordusunu yetmiş beş bin gösterirken Canbolatoğlu kuvvetlerini bunun yarısı olarak göstermektedir. *Tarih-i Na'îmâ*, II, 335; *Fezleke*, 534; *Zübdetü't-Tevârih*, II, 64; *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 496; *Devlet-i Osmaniye*, VIII, 90; *Büyük İsyân*, 115. Murad Paşa tarafından Kırım Hanı Gazi Giray'a yazılan mektupta Canboldoğlu'nun kuvvetlerinin kırk binden fazla olduğu ifade edilmiştir. Feridun Bey, *Münşeatü's Selâtin*, İstanbul 1849, II, 115.

Canbolatoğlu Ali'nin yer aldı.⁵¹³ Savaştan önce taraflar arasında bazı görüşmeler yapılmışsa da netice alınamamış, Canbolatoğlu Ali tarafından Murad Paşa'ya gönderilen ricânâme ise onun Celâlılerin kılıçtan başka ıslah yolu olmadığı fikrinde olması sebebiyle kabul görmemiştir.⁵¹⁴ Osmanlı ordusunun tahrikleri⁵¹⁵ neticesinde Canbolatoğlu Ali kuvvetlerinin toplu hücumu geçmesi ile ikinci vaktinden⁵¹⁶ sonra savaş başladı. Akşam karanlığına kadar süren savaşta Canbolatoğlu Ali'nin ordusu mevki avantajı olmasına rağmen Osmanlı ordusunun taktik ve topçu üstünlüğü karşısında büyük bir hezimet yaşadı.⁵¹⁷ Murad Paşa çok yaşlı olmasına rağmen savaşa bizzat katılmıştır.⁵¹⁸ Rumeli Beylerbeyi Tiryaki Hasan Paşa'nın da savaşta çok büyük yararlılıkları görülmüştür.⁵¹⁹

Savaş sırasında Canbolatoğlu Ali kuvvetleri oldukça fazla zayıt vermiş, ancak kaçabilenler kurtulmuştu. Piyade olanların tamamı öldürülürken kaçmaya teşebbüs eden süvarilerin birçoğu yakalanarak katledilmişti.⁵²⁰ Çevrede saklananlar bulunup öldürüldüğü gibi savaş meydanındaki yaralılar da sağ bırakılmamıştı. Öldürülen her

⁵¹³ Cezar, *Osmanlı Tarihi*, III, 1747.

⁵¹⁴ Vasiti, Murad Paşa'nın daha önce mektupları gönderdiği iki adamını tekrar müzakereler için Canbolatoğlu'na gönderdiğini kaydetmektedir. *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 11b. Peçevi ise Canbolatoğlu'nun Murad Paşa'ya gönderdiği ricânâmede eğer kendisini cezalandırmak istiyorsa bir kişi göndererek kendi kellesini almasını eğer maksat eşkıyayı temizlemek ise kendisine Halep'i vermesini ve beraber kızılbaşaya gitmeyi teklif etmişse de Murad Paşa “düşmanı kılıçtan özge aralar gördün mü? Hiç” diyerek bu talebi reddettiğini kaydetmiştir. *Peçevî Tarihi*, 103.

⁵¹⁵ Murad Paşa'nın karşı tarafın harekete geçmesine kadar ordunun yerinden ayrılmaması emri üzerine karşı tarafı tahrik için adamlar gönderilmiştir. İzmit'te peşine kuvvet gönderilip yeniçeriler aracılığıyla affedilen Parmaksız Mustafa karşı tarafı tahrik için görevlendirilmiştir. *Gazâname-i Halil Paşa*, vrk. 31a-32a.

⁵¹⁶ “bu halet ile sabahdan beynes-selâteyn vaktine değin intizar olunup ... vakti asr dahi karib olup bu gün dahi cenke gelmiyorlar deyü yas makamına gelinmişti.” diyerek savaşın ikinci vaktine kadar başlamadığını ifade eden Vasiti ayrıca Hristiyan düşmanların âdetinin akşama kadar bekleyip saldırmak olduğu, Canbolatoğlu kuvvetlerinin de aynı onlar gibi vakt-i asra kadar bekleyip öyle saldırdıklarını kaydetmiştir. *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 12b.

⁵¹⁷ Bu savaşın detaylı şekilde anlatımı için bakınız. *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 12a-14a; *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 497; *Gazâname-i Halil Paşa*, vrk. 33a-33b; Griswold, *Büyük İsyân*, 114-116.

⁵¹⁸ “Serdar-ı zafer rüsûm, Halid İbn ü Velid seyfini alıp leşker-i bugata bi'zzat hücum idecek.” *Hasan Bey-zâde Tarihi*, III, 861. “ve kendüsi dahi gâddârasın niyâmından sıyırdı ve ceng meydânında sâbit-i kadem ve ber-karâr durdı.” *Peçevî Tarihi*, 104.

⁵¹⁹ *Fezleke*, 534.

⁵²⁰ *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 14a. Savaş sırasında öldürülenlerin sayısı hakkında verilen malumat şöyledir: Topçular Kâtibi sayıyı otuz bin kişi olarak vermişken, Naima “defterle mazbutu'l-'adet yirmi altı bin kelle-i büride pişgâh-ı serdar-ı Behrâm iktidara getirilip otak-ı zer- nitâk önünde püşte-var yığıldı. Yirmi neferden mütecâviz cellâdlar darb-ı rikâbdan dinlenmeyip, gürûh gürûh getirilen eşkıyânın kellelerin kat' ederdi.” diyerek rakamı yirmi altı bin olarak göstermektedir. Münecimbaşı ise yakalanıp öldürülenlerin haricinde yirmi bin kişinin öldüğünü kaydetmiştir. *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 503; *Tarih-i Naima*, II, 335; *Sahaifü'l-Ahbâr*, III, 628. Murad Paşa tarafından Kırım Hanı Gazi Giray'a gönderilen mektupta Canbolatoğlu'nun savaş meydanında on binden fazla ölü bıraktığı, ayrıca Haleb'e varılıncaya kadar her gün yakalanıp öldürülenlerden tepeler yığıldığı yazılmıştır. *Münşeatü's Selâtin*, II, 116.

düşman için ihسانlar verilmesi sebebiyle getirilen kelleler kâtipler tarafından kayıt altına alınmış⁵²¹ ve asilerin kellelerinden on altı yerde kuleler yapılmıştı.⁵²² Çok az kişi bağışlanmış olup Ma‘anoğu Fahreddin ve Canbolatoğlu ise adamları ile kaçmayı başarmışlardı.⁵²³ Osmanlı ordusu şavaş meyanında eğlence tertip ederek zaferi kutladı.⁵²⁴ Canbolatoğlu’nun hezimetinin haberi 20 Kasım’da İstanbul’a ulaşmıştır.⁵²⁵

1.2.4.1.2. Halep Kışlağı

Savaşın ardından Murad Paşa, Kilis’te Canbolatoğlu’na ait emlak ve erzakın zaptı için adamlar gönderirken onun hareketlerini takip için ise ardından kuvvetler sevketti.

⁵²¹ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 503.

⁵²² *Fezleke*, 535.

⁵²³ Bunlardan birisi de Canbolatoğlu’nun hazine-darı Abaza Mehmed olup Yeniçeriağası Halil Ağa’nın ricasıyla affedilmiş, ancak yetişip beylerbeyi mevkiine geldikten sonra devletin başına türlü gaileler açmıştır. Biyografisi için bkz. Mücteba İlgürel, “Abaza Paşa”, *DİA.*, I, 11-12. Daha önceki kaynaklarda olmayıp yalnızca Naima tarafından nakledilen bir rivayette Murad Paşa’nın bir çocuğu öldürmesiyle alakalı şu hikâye anlatılmaktadır: “Hatta bir gün pişgâh-ı otakta iskemle üzerinde oturup hafr olunan bi’re gelen adamları katl ettirip doldurmağa meşgul idi. İttifâk gördü, halk verâsında bir atlı sipahî bir sabiyi kendiyeye redif etmiş geçip gider. Emr eyledi varıp sabiyi at arkasından indirip huzuruna getirdiler. Oğlancığa “Sen ne yerdensin, Celâli arasına neden düşdün?” dedikte sabî doğru söyleyip “Falan diyardanım, kaht sebebinden babam beni alıp bunlara katıldı, boğazımız tokluğuna yanlarıncaya gezerdik” dedi. “Baban ne idi?” deyü sorıcak “Şeştar çalardı ve anınla ta’ayyüş ederdi.” Vezîr-ia’zam Murad Paşa ser-i ta’accubu tahrik ile zehr-hand edip “Hay Celâlileri şevke getirirdi” deyip katle işâret etti Hasbe’l-işâre sabiyi cellâdlara verdiler. Cellâdlar “Bu sabî-i ma’sumu nice öldürelim” deyü girye görüp i’raz ve her biri bir tarafa gidip igmâz ettiler. Muktezâ-i işâretin te’hirin sordukta cellâdların terahhümü istinkâfların inha ettiklerinde “Yeniçerilerden buluna öldürsün” deyü buyurdu. Yeniçeri dilaverlerine teklif olundukta anlar dahi sabiye bakıp “Biz cellâd mıyız? Cellâdlar bile rahm etti” deyü i’raz ettiklerinde vezîr-i müfridü’l-celal kendi iç oğlanlarına emr etti ki sabiyi öldürelen. Onlar dahi huzurundan dağılıp iğraz etmeleriyle oğlancık meydanda kalıp bu emre intisâl eder adam bulunmadıkta vezîr-i pîr merîh-i felek-serir gibi arkasından kürkün bırakıp ve kalkıp sabiyi kendi eliyle alıp hafırın kenarına götürüp, başını burup beğazını sıkıp helâk ve eliyle hafra ilkâ eyledi. Ba’dehü yerine geçip hazır olanlara hitâb-ı âmm ile ref’-i savt edip “Ma’lumdur ki Kalender-oğlu ve Kara Sa’id mânendi eşkiyâ anasından at ve mızrak ile doğmadı, hep böyle sabî idiler. Ba’dehu büyüyüp âlemi fesâda verdiler ve nice bin nüfusu katl ve gâret-i emvâl ve fûrâc-ı muherrematı istibâha ettiler. Bu oğlan bunlarla gezip ibtida bunların hisâlinden terbiye bulmuştur. Büyüdükte bu fesadın lezzetii dimağından gitmez. Bin terbiye olsa salâh-pezir olmayıp âkıbet bu da bir belâ olması mukarrer idi. Fesadın kökünü kesmek bu makulelerin birine merhamet olunmayıp izâle etmek ile müyesser olur” deyip hatm-ı kelâm eyledi. *Tarih-i Na’imâ*, II, 353-354.

⁵²⁴ Kâtip Çelebi, ordunun öldürülenlerin kellelerinden oluşturulan kulelelerin etrafında eğlendiğini kaydetmiştir. *Fezleke*, 535

⁵²⁵ *Zübdetü’t-Tevârih*, II, 74. Canbolatoğlu’nun bu mağlubiyetine Defterdâr Mevci Paşa tarafından: “Bin on altıda kırıldı sekbân” mısırâsı ile tarih düşülmüştür. *Fezleke*, 535. Evliya Çelebi, Canbolatoğlu’nun mağlubiyetinin müjdesi Sultan Ahmed’e vardığında onun gönlünün rahatlayıp içinin neşeyle dolduğunu ve yanında bulunan Aziz Mahmud Hüdayi’nin “Padişahım! Gazan mübârek ola” deyip ardından şu beyti söylediğini yazmıştır:

“Rakîbin biri öldü, bini kaldı

Hayf kim ölçeğı diri kaldı.” *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. Seyit

Ali Kahraman-Yücel Dağı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, II, 106.

Kendisi de hemen ordu ile Kilis'e geldi.⁵²⁶ Murad Paşa'nın Kilis halkına soğuk davrandı ve ancak rica üzerine onları affetti.⁵²⁷ Kilis ve Antep taraflarında saklanmış sekban ve eşkıyaların yakalanıp cezalandırılmasının ardından iki gün sonra Murad Paşa Halep'e hareket edip 30 Ekim'de bu şehre yakın Gökmaydanı'na otağını kurdu. Halep kadısı, ulema, tüccar, esnaf ve umum ahali onu burada karşıladılar.⁵²⁸ Ahali tarafından yakalanan sekban ve eşkıyadan yedi yüz kadarı Murad Paşa'nın otağı önünde öldürülerek açılan çukurlara dolduruldu.⁵²⁹ İç kaleye saklanan Canbolatoğlu'nun sekbanları dört gün direndikten sonra 5 Kasım'da Murad Paşa'nın yeminle verdiği emânla dışarıya çıksalar da tamamı öldürüldü.⁵³⁰ Halep'te hâkimiyetin tesisinin ardından Murad Paşa, Halep Beylerbeyliğine Dişlenk Hüseyin Paşa'yı, kadılığa ise ordu kadısı Çeşmî Efendi'yi tayin etti.⁵³¹

Murad Paşa'ya zaferini tebrik için padişah tarafından hatt-ı hümayûn gönderildi. Hatt-ı hümayûnda Celâlılere karşı kazanılan muvaffakiyetler methedilmekte, Padişah Murad Paşa'dan Anadolu'daki diğer eşkıyayı temizlemesini, sekban namında hiç kimseyi burakmamasını istemekteydi. Ayrıca İstanbul'a dönmeyerek ertesi bahar İran üzerine sefere çıkmak üzere Halep'te kışlaması emredilmekteydi.⁵³² Halep halkı da emniyetleri için Murad Paşa'dan ordunun bu kışı orda geçirmesini talep etmişlerdi.⁵³³

⁵²⁶ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 504-505; Kilis'e varış tarihini Kâtip Çelebi 28 Ekim olarak göstermektedir. *Fezleke*, 535. Ayrıca bkz. *Gazâname-i Halil Paşa*, vrk. 38b.

⁵²⁷ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 505. Topçular Kâtibi, Kilis halkının bağışlanması hususunda şu ifadeleri kullanılmıştır. "Kerem ıssı Sâhib-i devlet Vezîria'zam Serdâr-ı ekrem hazretlerine niyâz edüp: Günâhımız yoktur, ahvâlimüzü bilürsüz deyü niyâzda olduklarından, kabûl edildiler."

⁵²⁸ *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 14b. İç kaleye saklanan sekbanların kaçmaması için halkın tek kapıdan çıkmasına müsaade edilmiştir. *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 506.

⁵²⁹ "...orducularına meydânda kebîr hendekler kazdurup, vilâyet halkı cem' etdikleri zâlim 'aduvları kayd ü bend ile sürüyüp, otak önünde durgurup, bir uğurdan: "Devletlü Paşa hazretleri bu vilayetlere zâlimlerin ref'ine sebep oldunuz. Biz kulların armağanı ancak mezbur eşkiyâlardır." deyu 'arz etdiler. Fi'l-hal yedi yüz nefer sekbanlar katl etdiler." *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 506.

⁵³⁰ *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 14b. Bu kaynakta üç binden ziyade Canbolatoğlu'na ait eşkıyanın iç kalede bulunduğu ve bunların bir kısmının cezalandırılıp bir kısmının bağışlandığı ifade edilirken, Topçular Kâtibi, iç kaleden çıkarılıp tamamı öldürülerek çukurlara doldurulanların sayısını dört yüz olarak vermektedir. *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 507. Mustafa Safî ise sayıyı dört yüz olarak gösterip bunların eman ile kaleden çıktıklarını yazmış ancak akıbetlerinden bahsetmemiştir. *Zübdetü't-Tevârih*, II, 68. Ayrıca bkz. *Gazâname-i Halil Paşa*, vrk. 39b-41b; *Ravzatü'l-ibrâr*, 510.

⁵³¹ *Fezleke*, 535.

⁵³² Bu hatt-ı hümayûn hakkında tafsilat için bkz. *Gazâname-i Halil Paşa*, vrk. 42a-44b; *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 510. Bir mühimme kaydında Murad Paşa'ya Halep'te kışlamasının ferman olunduğu yazılıdır. BOA, A.DVN. MHM. d, 76, hk. 255.

⁵³³ Vasîti ve Topçular Kâtibi Murad Paşa'nın Halep'te kışlamasını halkın talebiyle olduğunu yazmaktadırlar. Halep halkı, gizlenen eşkıyaların intikam kastı ile kendilerine hücum ve Canbolatoğlu Ali'nin dönmesi ihtimalini düşünerek Murad Paşa'dan kışı Halep'te geçirmesini istemiştir. *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 14b-15a. Ayrıca bkz. *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 511-512.

Murad Paşa kışlamak için yeniçeriler ile beraber 4 Aralık 1607'de Halep şehrine girdi.⁵³⁴ Halep'teki eski saray tamir edilerek Murad Paşa'nın ikametine tahsis edildi.⁵³⁵ Anadolu'daki eyaletlerin askerleri memleketlerine gönderilirken diğer eyaletler ve kapıkulu askerlerine Anadolu'da ve Halep'e yakın yerlerde kışlaklar tayin edildi.⁵³⁶

Murad Paşa, Halep'te kışlaması sırasında haftada dört gün divan toplayarak devlet işleri ile baharda çıkılacak seferin hazırlıklarını yürüttü.⁵³⁷ Halep ve çevresindeki vilayetlerde eşkıya ve sekbanların yakalanarak cezalandırılmasına devam edildi.⁵³⁸ Murad Paşa, Canbolatoğlu Ali'nin diğer devletlerle olan ticari ilişkilerine vakıf olduğundan Venedik, İngiltere ve Fransa devlet temsilcilerinin itirazlarına rağmen Halep Limanı'nı kapatarak limanı Trablus-Şam'a taşıttı.⁵³⁹ Halep'te yeniden tahrir yapılmasının yanında reyanın refahı ve emniyeti için de tedbirler alındı.⁵⁴⁰ Alınan bu tedbirler sayesinde kısa bir müddet sonra bölgede ticari hayat canlanmaya, ticaret yolları çalışmaya başladı ve hac işleri yoluna girdi.⁵⁴¹ Murad Paşa bazı tayin ve aziller de yaptı. Dulkadir Beylerbeyi Zülfikar Paşa'ya Karaman Beylerbeyliği,⁵⁴² Sinan Paşa'ya vezâretle Anadolu Beylerbeyliği⁵⁴³ verilirken Rumeli Beylerbeyi Tiryaki Hasan Paşa kubbealtı vezirliği için İstanbul'a gittiğinden yerine Maryol Hüseyin Paşa getirildi.⁵⁴⁴

Canbolatoğlu Ali cephesinde savaşa katılan ve savaştan sonra kaçmaya muvaffak olan Ma'anoğlu Fahreddin ile Trablus-Şam Emiri Seyfoğlu Yusuf, Murad Paşa huzuruna gelip hazinelerini sunduktan sonra kendilerini affettirip ertesi sene orduya asker gönderme ve vilayetlerindeki eşkıyayı temizlemeyi vaad ederek memleketlerine döndüler.⁵⁴⁵

⁵³⁴ *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 15b.

⁵³⁵ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 512

⁵³⁶ *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 15a-15b. Rumeli askerleri Bolu, Kastamonu ve Ankara sancaklarına gönderilirken Sipahiler Şam'a, Silahtarlar Trablus-Sam'a gönderilmiş, bir kısım asker ise Antep ve Maraş'ta kışlamışlardı.

⁵³⁷ *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 15b.

⁵³⁸ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 513. Kâtip Çelebi, burada kaldığı altı ay müddetince her gün yüz, iki yüz eşkıyanın yakalanarak öldürüldüğünü kaydetmiştir. *Fezleke*, 536.

⁵³⁹ Griswold, *Büyük İsyân*, 125.

⁵⁴⁰ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 517. Murad Paşa, ayrıca Asi Nehri'nin taşkınlarında halkın rahat geçmesi için bir köprü yaptırmıştır.

⁵⁴¹ *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 15b-16a.

⁵⁴² Şahin, *Anadolu'da Celâli Hareketleri*, sayfa 126, 129, hk. 619, 628.

⁵⁴³ BOA, A.DVN. MHM. d. 76, hk. 20.

⁵⁴⁴ BOA, A.DVN. MHM. d. 76, hk. 108; Şahin, *Anadolu'da Celâli Hareketleri*, sayfa 154, hk. 720; *Tarih-i Na'imâ*, II, 336.

⁵⁴⁵ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 512-513; Griswold, *Büyük İsyân*, 119.

Oruç Ovası Savaşı'ı sonunda kaçan Canbolatoğlu Ali ise ardındaki Murad Paşa'nın adamlarından kaçarken önce Kilis'e uğramış, burada fazla kalamayarak hızlıca Halep'e gidip adamlarını iç kaleye yerleştirdikten sonra yanındaki iki bin adamıyla destek almak maksadıyla doğuya, Celâlilerin hâkim olduğu Bağdat'a doğru gitmişti. Bunlarla anlaşamayan Canbolatoğlu Ali, Şah Abbas ile olan mektuplaşmasından da netice alamayınca Musul, Mardin, Diyarbakır, Malatya ve Eskişehir istikametinde hızla hareket edip Bursa yakınlarında Celâli Tavil ve Kalenderoğlu Mehmed ile görüşmeler yapmıştı. Önden amcası ve kethüdasını İstanbul'a göndererek padişahın huzuruna kabul için yaptığı teşebbüste muvafak olan Canbolatoğlu Ali, Tavil ve Kalenderoğlu Mehmed'in beraber hareket etme tekliflerini kabul etmeyip adamlarını onların yanında bırakarak 16 Ocak 1608 tarihinde gizlice İstanbul'a geldi. Kendini affettiren Canbolatoğlu Ali'ye Padişah Temeşvar Beylerbeyliğini verdi.⁵⁴⁶

1.2.4.2. Bağdat'ın Celâlilerden Temizlenmesi

Murad Paşa Halep'teki kışlarken bir yandan sefer hazırlıklarına bakarken bir yandan da Bağdat'taki Tavil Ahmed oğlu Mustafa'yı ortadan kaldırmak için harekete geçti.⁵⁴⁷ Bağdat üzerine kendisi gidecekmiş gibi haberler yayıp bu tarafa gönderilecek ordunun Musul'da hazırlanması için emirler gönderdi.⁵⁴⁸ Ruha'da kışlakta olan Şam Beylerbeyi Ciğalazâde Mahmud Paşa'ya vezâretle Bağdat Beylerbeyliğini vererek Bağdat'ın Celâlilerden temizlenmesine gidecek orduya serdar tayin etti.⁵⁴⁹ Birecik'te kışlamakta olan Sol Ulufeciler, Mahmud Paşa ile beraber Bağdat muhafazasına tayin

⁵⁴⁶ Griswold, *Büyük İsyân*, 117-123. Ayrıca bkz. *Zübdetü't-Tevârih*, II, 70-71, *Tarih-i Na'îmâ*, II, 337-340. *Fezleke*, 537-538. Halep Beylerbeyi ve kadısına gönderilen 13 Şevval 1018/9 Ocak 1610 tarihli bir hükümde, Canbolatoğlu'nun İstanbul'a gittiği ve bir hatt-ı hümayûn ile kendisinin cümle suçlarının bağışlandığından bahsedilerek onun tevabi'inden olanlara emri şerife muhalif rencide edici şekilde davranılmaması bildirilmektedir. BOA, A.DVN. MHM. d, 78, hk. 1503.

⁵⁴⁷ Bağdattaki Tavil Ahmed oğlu Mustafa üzerine gönderilen Mahmud Paşa'ya bu vazifenin verilmesi kaynaklarda çok farklı tarihlerde gösterilmektedir. *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi* ve *Topçular Kâtibi Tarihi*'inde Mahmud Paşa'nın Bağdat'a gönderilmesi Murad Paşa'nın Halep'ten çıkışı sırasında anlatılmaktadır. Bu iki kaynak dışındaki kaynaklar ise umumiyetle Bağdat'ın alınması 1608 yılının başlarında göstermektedir. Bkz. *Zübdetü't-Tevârih*, II, 69; *Sahâifü'l-Ahbâr*, III, 9; *Fezleke*, 536; *Nuhbetü't-Tevârih*, 605. 8 Nolu Mühimme Defteri Zeylinde bazı kayıtlar bulunsa da tarihleri oldukça karışıktır.

⁵⁴⁸ Vasiti ve Topçular Kâtibi, Murad Paşa'nın Bağdat'a kendisi gidecekmiş gibi hazırlıklar yaptığını hatta Yeniçerilerin nehir yoluyla gönderilmesi için Birecik'te mühimmat hazırlandığı, yine Bağdat üzerine gidilecekmiş gibi Murad Paşa'nın Halep'ten çıkışta otağını Bağdat kapısına kurdurduğu yazmışlardır. *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 16b; *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 513.

⁵⁴⁹ Şahin, *Anadolu'da Celâli Hareketleri*, sayfa 210-211, hk. 892.

edildiği⁵⁵⁰ gibi Türkmen, Kürd ve Arab aşiretlerine de ona katılması emredildi.⁵⁵¹ Ordunun öncülüğüne tayin edilen Ane Sancakbeyi Ebu Riş oğlu Şedid Bey ve Mütesellim Hüseyin Ağa önceden Bağdat'a varıp Haziran 1608'de kuşatmaya başladı.⁵⁵² Bunun üzerine Halep'te bulunan Murad Paşa, henüz hareket etmemiş olan Mahmud Paşa'ya ardı ardına emirler göndererek bir an önce Bağdat'a gitmesini istedi.⁵⁵³ Bağdatlılar ise serdarın üzerlerine geldiğini düşünüp Celâli'lere karşı tavır almışlardı. Mahmud Paşa'nın da varması ile kuşatma şiddetlenince Tavail oğlu Mustafa kaleden çıkma teşebbüsünde bulundu. Mağlubiyetle neticelenen bu hareketin sonunda iç kaleye çekildi ve Bağdat'ı teslim etmek için emân talep etti. Emân talebi kabul edilip Hille Sancakbeyliği verilen Tavail Ahmed oğlu Mustafa adamlarıyla Bağdat'tan çıkıp⁵⁵⁴ nehir yoluyla giderken eşkıyaların bir kısmı gemilerin batması sonucu boğulurken bir kısmı ise askerler tarafından tüfekle öldürüldü. Tavail Ahmed oğlu Mustafa ise ancak on-on beş adamı ile sağ kurtuldu.⁵⁵⁵

1.2.4.3. Kalenderoğlu Mehmed Seferi

Murad Paşa Canbolatoğlu Ali üzerine giderken Ankara'yı kuşatan ancak almaya muvaffak olamayan Kalenderoğlu Mehmed, Murad Paşa'nın Halep'te bulunduğu sıralarda yanındaki Kara Said'le Anadolu'nun batı bölgelerine hareket etmişti. Murad Paşa'nın uzakta olmasını fırsat bilen Kalenderoğlu Mehmed, Canbolatoğlu Ali'nin İstanbul'a kaçarken bıraktığı adamlarının, Kınalıoğlu namındaki Celâli reisinin ve Tavail'in kardeşi Meymun'un kendisine iltihakıyla kuvvetlerini artırmış ve bunun cesaretiyle Bursa'yı kuşatmıştı.⁵⁵⁶ Aynı sıralarda bir başka Celâli, Tavail ise Bolu taraflarında şekâvette bulunmaktaydı.⁵⁵⁷

Bursa'nın müdafaası ve tehlike altına giren İstanbul'un muhafazası için harekete geçen İstanbul'daki idareciler, Kalenderoğlu üzerine İstanbul'dan Nakkaş Hasan Paşa

⁵⁵⁰ Şahin, *Anadolu'da Celâli Hareketleri*, sayfa 104, hk. 552.

⁵⁵¹ Şahin, *Anadolu'da Celâli Hareketleri*, sayfa 104, 110, 215-216 hk. 551, 560, 902 ve 903. Ayrıca bkz. *Zübdetü't-Tevârih*, II, 69; *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 16a.

⁵⁵² *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 519; *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 17a.

⁵⁵³ *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 17a.

⁵⁵⁴ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 519-523; *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 17b-18a.

⁵⁵⁵ *Zübdetü't-Tevârih*, II, 69.

⁵⁵⁶ *Fezleke*, 536 ve 538; *Ravzatü'l-ebrâr*, 512; Griwold, *Büyük İsyân*, 146-147.

⁵⁵⁷ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 515.

ve Vezîr Yusuf Paşa kumandasında asker sevkettiler.⁵⁵⁸ Silistre Sancakbeyi Dalgıç Ahmed Paşa'nın da Rumeli askerleriyle Gelibolu'dan geçip Nakkaş Hasan Paşa'ya yardıma gitmesi emredildi. Ayrıca yine tedbir olarak Vezir Davud Paşa İzmit'e, Hızır Paşa ise Üsküdar'a bazı kuvvetlerle görevlendirildiler.⁵⁵⁹ Anadolu'daki beylerbeyleri, sancakbeyleri ve Oruç Ovası Savaşı'nın ardından kışlamak için Anadolu'nun çeşitli kısımlarına gönderilen eyalet askerlerine de Celâli eşkıyası ile mücadele için çeşitli emirler gönderildi.⁵⁶⁰ Ancak emirlere pek uyulmadığı için bunlara te'kiden emirlerin gönderildiği anlaşılmaktadır.⁵⁶¹

Bursa'yı yakıp yağmalayan ancak iç kaleyi ele geçiremeyen Kalenderoğlu Mehmed, buradan ayrıldıktan sonra gittiği Kirmasti'yi de yağmalayıp Ulubad Gölü civarına Ocak 1608'de⁵⁶² geldiğinde Nakkaş Hasan Paşa ile karşılaştı. Nakkaş Hasan Paşa ile büyük bir muharebeye giremeyen Kalenderoğlu Mehmed aniden yaklaşmakta olan Dalgıç Ahmed Paşa üzerine gitti ve onu yendi.⁵⁶³ Bu muvaffakiyetine rağmen Kalenderoğlu güneye yönelerek Balıkesir üzerinden, geçtiği yerleri yağmalayarak Saruhan ve Aydın taraflarına gitti.⁵⁶⁴ Buralarda da yağma faaliyetlerine devam eden Kalenderoğlu ve Kara Said baharın gelmesiyle Karaman muhitine geldiklerinde Bursa'ya gelmeden ayrıldıkları bin kadar adamı olan Ağaçtan Piri⁵⁶⁵ ve diğer eşkıya ile birleştiler.⁵⁶⁶ Neredeyse tüm Celâlilerin Kalenderoğlu'nun yanında toplanmış ve kuvvetlerinin miktarı otuz bine yaklaşmıştı. Bunların, Canbolatoğlu'nun mağlubiyetinin ardından sıranın kendilerine geldiğini düşündüklerinden Murad Paşa'ya karşı ittifak ettikleri anlaşılmaktadır. Kendi aralarında yaptıkları müzakerede Kara Said'in karşı

⁵⁵⁸ *Tarih-i Na'îmâ*, II, 338; Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, III, 108.

⁵⁵⁹ *Nuhbetü't-Tevârih*, 607-608. BOA, A.DVN. MHM. d. 76, hk. 230 ve 233.

⁵⁶⁰ Şahin, *Anadolu'da Celâli Hareketleri*, sayfa 121, 124, hk. 590-605.

⁵⁶¹ Şahin, *Anadolu'da Celâli Hareketleri*, sayfa 130-131, hk. 629.

⁵⁶² Bu hadiselerin Ramazan Bayramı'nda meydana gelmesi, tarihin Ocak 1608 olduğunu göstermektedir. *Zübdetü't-Tevârih*, II, 72.

⁵⁶³ *Fezleke*, 537. Hammer, Kalenderoğlu'nun Nakkaş Hasan Paşa karşısında mağlup olarak çekildiğini yazarken Griswold, Nakkaş Hasan Paşa'yı mağlup olarak göstermektedir. *Devlet-i Osmaniye*, VIII, 93; *Büyük İsyân*, 152. Gönderilen bir hükümde Hasan Paşa'dan Mihaliç taraflarına gitmek isteyen Kalenderoğlu'nun o tarafa gitmemesi için Mihaliç köprüleri ile Suçatı Boğazı'nı tutması istenmektedir. BOA, A.DVN. MHM. d. 76, hk. 19.

⁵⁶⁴ *Nuhbetü't-Tevârih*, 608. 8 Nisan 1608 tarihli bir hükümde Aydın Sancağı muhassılı Yusuf Paşa'nın Kalenderoğlu'nun takibinde olduğunu bildirmesi üzerine kendisi övülerek Mentеше ve Saruhan sancakbeyleri ile ittifak ederek onları takip etmeleri emredilmektedir. BOA, A.DVN. MHM. d. 76, hk. 90.

⁵⁶⁵ *Nuhbetü't-Tevârih*, 608.

⁵⁶⁶ *Fezleke*, 545. Kâtip Çelebi bu ittifakta olan eşkıya reislerini sayarken, Kalenderoğlu ve Kara Said'den başka Kör Haydar, Kepenklü Halil, Maymun Çıplak ve Ağaçdan Piri, Kebeç Mehmed, Dağlardelisi, Tanrıbilmez, Laz Hüseyin, Kâfir Murad, Şakaloz Ahmed, Baldırıkısa ve Kör Mahmud isimlerini vermektedir.

çıkmasına rağmen Osmanlıların Anadolu'daki varlığına son vermek amacıyla Murad Paşa ile savaşmaya karar verdiler.⁵⁶⁷ Ayrıca İçel tarafında olup Murad Paşa'nın Halep'e gidişi zamanında yakalanamayan Muslu ile diğer büyük Celâli reisi Tavi'l'e mektuplar yazarak kendileri ile ittifak etmelerini istediler.⁵⁶⁸

Bütün asilerin doğuya doğru gelişinin ikinci bir maksadı daha vardı. Murad Paşa'nın İstanbul'dan istediği hazine, Rumeli Beylerbeyliği verilen Başdeftedar Ekmekçi-zâde Ahmed Paşa tarafında Rumeli ordusuyla beraber Mayıs ayında Halep'e götürülecekti. Bundan haberdar olan Celâlîler, Konya yolunu tutarak bu hazineyi elde etmek istemekteydiler.⁵⁶⁹

Murad Paşa ise görünürde İran üzerine yapılacak sefer⁵⁷⁰ için Halep'te hazırlıklar yapmakta ve bu doğrultuda eyalet askerlerine de emirler göndermekteydi.⁵⁷¹ 20 Nisan 1608'de Halep dışına kurulan otağına 5 Mayıs'ta geçen Murad Paşa ordunun

⁵⁶⁷ “Ba'dehû, “elbette Murad Pasa üzerine varınız. Eger fırsat bizim olup Koca'yı bozarsak Üsküdar'dan berisin zabt ideriz” diyü Kalender-oğlu'nu kaldırup serdâr üzerine getirmek fikrin itdiler. Said-i ‘Arab bu tedbiri beğenmeyüp, “diyâr-ı Anadolu vâsi'dir. Koca serdâr üzerimize gelirse bir tarafa gidelim. Karşı durup döğüşmek hatâdır” didi. Sözüne i'tibâr itmediler.” *Fezleke*, 544.

⁵⁶⁸ Bu mektupların yakalanan eşkıyaların üzerinde bulunduğunu anlatan Ganizâde Mehmed Nâdirî, Tavi'l'e gönderilen mektubu eserine almıştır. Bunda Celâlîler Bursa taraflarındaki şekavetlerini anlatıldıktan sonra Canbolatoğlu'nun bir itaat edip bir isyan etmesini tenkit ederek kendilerinin böyle davranmayarak mücadeleyi şiddetlendirecekleri ve Anadolu'yu artık almanın vakti geldiğini belirterek Murad Paşa'nın üzerine gidileceği Tavi'l'e bildirilmiştir. *Gazâname-i Halil Paşa*, vrk. 61b-63. Kâtip Çelebi ise Muslu'ya Kalenderoğlu tarafından yazılan mektubun metnini vermiştir. Bu mektubun Tavi'l'e gönderilen mektubun aynısı olduğu ve mufassal halde aktarıldığı görülmektedir: “Sergüzeştimiz ‘âleme ma'lûmdur. Fitne-engîz ve ‘ahid-siken-i ‘Osmâniyân mütegalibe olmağla gurûrları kemâle irüp ‘âleme cevri ü cefâyı pîse kılmağla tâ'atlarından yüz çevirüp izhâr-ı hulûsu terkeyledikten sonra pâ-yi tahtları olan Bursa'da kışladık. Mukabelemize gelen vükelâ münhezim ve pâymâl olduktan sonra Mihaliç ve Aydın ve Saruhan illerini yagma vü tâlân eyleyüp ganâ'im-i bî-şümâr ile döndük. Cem'iyetimiz yevmen fe-yevmen ziyâde olup Konya seherine geldigimizde Karaman Beylerbeyisi Deli Zülfikar Paşa anda mevcûd bulunup kal'aya kapandı. Üzerine varılıp etrâf u eknâf yağma vü garet olundu. Ba'dehû göçüp Karaman'a nüzûl eyledik. Bu âna gelince Âl-i ‘Osmân tarafından min-vechin kat'-ı ümîd eylemeyüp serkeşlik olunurdu. Canpoladoglu vak'asından sonra min-ba'd 'Osmânlu tarafından kat'-ı ümîd idüp cân tende oldukca ser-fürû eylemek yokdur. Hak te'âlâ mu'in olursa yanımızda olan bî-şümâr kâr-güzâr dilâverler ile ol Koca fertûtu ber-taraf idüp Üsküdar'dan berüsünü 'Osmânlu'ya ferâgat itdirmek vardır. Eger fırsat Koca'nın olursa hod bizim itdimiz işler dillerde dâsitân olduğu hemân bize kâfidir.” *Fezleke*, 544-545.

⁵⁶⁹ Griswold, *Büyük İsyân*, 153.

⁵⁷⁰ 1608 baharında yapılacak seferin İran üzerine olacağı eyaletlere gönderilen emirlerde açıkça görülmektedir. Mesela, Selanik Sancağında olan kadırlara gönderilen hükümlerde “ İnşâallah'ül melikül-gaffâr evvel bahar- meymenet-âsarda kızılbaş-ı bed-maâş üzerine azim sefer-i hümâyûnum olmağla..” ifadesi geçmektedir. Yine Bosna Beylerbeyi ve sabık Niğbolu Sancakbeyine gönderilen emirlerde kızılbaş üzerine sefer yapılacağı açıkça görülmektedir. Şahin, *Anadolu'da Celâli Hareketleri*, sayfa 121, 142, 152, hk. 630, 680 ve 717.

⁵⁷¹ Şahin, *Anadolu'da Celâli Hareketleri*, sayfa 114-116, 142-143, 146-151, hk. 569-574, 680-684, 689-716.

toplanmasını bekledi.⁵⁷² Aynı zamanda Bağdat üzerine gönderilen ordunun hareketlerini izlemekteydi. Gönderilen emirlere rağmen eyalet askerleri ile çevrede kışlamaya giden askerlerin zamanında gelmemeleri Murad Paşa'nın buradaki bekleyişini artırdı.⁵⁷³ Bu bekleyiş esnasında Kalenderoğlu'nun hareketini takip etmekteydi. Onların gelecek hazineyi ele geçirme hesapları ve tüm eşkıyanın bir araya toplanması Murad Paşa'nın hızla onların üzerine gitme kararı almasına sebep oldu.⁵⁷⁴

1.2.4.3.1. Göksun Yaylası Savaşı

Murad Paşa, daha fazla beklemeden 15 Haziran'da yanındaki yeniçeri, bölük halkı ve Mısır, Şam, Trablus, Halep ve Maraş eyaletleri askerlerinden varmış olanlarıyla harekete geçerek⁵⁷⁵ 24 Haziran'da Antep'e vardı.⁵⁷⁶ Buradan Maraş'a gelindiğinde ordunun toplanması maksadıyla yirmi günlük oturak ferman olundu.⁵⁷⁷ Mısır'dan bir miktar kuvvet orduya dahil oldu.⁵⁷⁸ Bir yandan da Celâlilerin hareketleri izlenmeye çalışılıyordu. Yakalanan sekbanlardan Kalenderoğlu'nun maksadının Göksun Derbendi ağzında Murad Paşa'ya hücum etmek olduğu öğrenildi.⁵⁷⁹ Onlar İstanbul'dan hazineyi getiren Ahmed Paşa'nın Konya yolunu kullanmayıp kuzeyden Ankara'ya geldiğini öğrenince yanında az kuvvet bulunan Murad Paşa'nın üzerine hızlıca giderek onu yok etmeye ve yanındaki hazineyi ele geçirmeye karar vermişlerdi.⁵⁸⁰ Karaman'dan kalkıp Kayseri civarlarını yağmalayarak Elbistan'a varmayı, buradan da Göksun Yaylası'na inmeyi hedeflemişlerdi.⁵⁸¹

Murad Paşa, Celâliler arasında ittifakın daha fazla büyümesine mani olmak için onlardan bazılarını mansıplar verme yoluna gitti. Tavail'e Bodrum Sancakbeyliği

⁵⁷² Şahin, *Anadolu'da Celâli Hareketleri*, sayfa. 114, 154, hk 546, 720. Burada 793 nolu hükmün başında “yevmi mezburda serdar hazretleri taşra otağa çıkmıştır.” ibaresi bulunduğu görülmektedir.

⁵⁷³ Hama ve Trablus-şam'daki Silahdarlar Kethüda'sına gönderilen emirde serdarın Halep sahrasına çıkması bir aydan fazla olduğu halde gelip katılmamaları tenkit edilmektedir. Şahin, *Anadolu'da Celâli Hareketleri*, sayfa 158-159, hk. 736. 777 nolu hükümde ise 15 Safer/31 Mayıs'ta halen orda olduğu anlaşılmaktadır.

⁵⁷⁴ Murad Paşa'nın İran üzerine sefer gitmesi İstanbul'un isteği olabilir. Ancak Murad Paşa Celâli meselesini daha mühim gördüğünden İran seferine gitmek yerine bunların temizlenmesi maksadına münasip hareket etmekteydi. Daha sonraki gelişmeler bunu göstermektedir.

⁵⁷⁵ *Nuhbetü't-Tevârih*, 609.

⁵⁷⁶ *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 16b-17a.

⁵⁷⁷ *Fezleke*, 545.

⁵⁷⁸ *Zübdetü't-Tevârih*, II, 78.

⁵⁷⁹ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 525.

⁵⁸⁰ *Fezleke*, 545.

⁵⁸¹ *Tarih-i Na'imâ*, II, 344-345.

verilirken⁵⁸² Muslu, sefere katılmamak şartıyla İçel Sancakbeyliğini kabul etti. Ayrıca kendisine Karaman beylerbeyliği vaadedildi.⁵⁸³

Gelecek olan askerleri beklemeden 1 Ağustos'ta Maraş'tan harekete geçen Murad Paşa, asker ve top sevkinin zor olduğu geçitlerden hızla ilerleyerek Göksun Boğazı'nı (Seyrancık Boğazı) ele geçirmeye çalıştı. Celâliilerin gelip boğazı kapatmaması için bir kaç bin yeniçeri ile Şam ve Halep kuvvetlerini önden buraya gönderdi. Bunlar gidip boğazı tuttular⁵⁸⁴ ve Murad Paşa da 5 Ağustos'ta geldi.⁵⁸⁵ Göksun'a varıldığında Seyfoğlu Yusuf oğlu Emir Hüseyin, Trablus-Şam ve Şam askerleriyle gelip orduya dâhil oldu.⁵⁸⁶

Ateş gücünün Celâliiler üzerindeki tesirini bilen Murad Paşa arazinin imkânlarından istifade etmek istedi. Otağını bir tepe üzerine kurdurup tepenin sahraya bakan eteğine siper kazdırarak yeniçeri ve diğer kapıkullarını görünmeyecek şekilde mevzilendirdi. Sahranın görünür noktalarına ise Mısır askerini yerleştirdi. Diğer askerleri ise tepenin arkasına gizledi.⁵⁸⁷ 6 Ağustos'ta⁵⁸⁸ Kalenderoğlu Mehmed kuvvetleri de Göksun Yaylası'na geldiler. Öncüleri geçit noktasına gelip buranın tutulduğunu görünce Mısır askerleri üzerine saldırdılar ancak geri püskürtüldüler. Kalenderoğlu yalnızca Mısır askerlerini gördüğünden askerinin bu kadar olduğunu düşünüp hemen hücumla geçmek için hazırlık yaptı. Buna karşılık Murad Paşa da yanındaki kuvvetler ile sahraya inerek harp nizamı aldı.⁵⁸⁹ Kalenderoğlu'nun kuvvetleri yirmi bin ile otuz bin arasında iken Murad Paşa'nın ordusunun mevcudu bundan daha

⁵⁸² Griswold, *Büyük İsyân*, 156. Tavil burada fazla kalamamış adamlarından biri tarafından bir münakaşa sırasında öldürülmüştür. Adamlarının çoğusu kardeşi Meymun'a katılmışlardır. Griswold, *Büyük İsyân*, 156.

⁵⁸³ *Fezleke*, 545.

⁵⁸⁴ *Gazâname-i Halil Paşa*, vrk. 47b-48a.

⁵⁸⁵ *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 18b-19a.

⁵⁸⁶ *Nuhbetü't-Tevârih*, 610.

⁵⁸⁷ *Fezleke*, 546.

⁵⁸⁸ Savaşın tarihini Mustafa Safi, Mehmed b. Mehmed ve Naima Rebi'ül-ahır 24/7 Ağustos olarak gösterirken Kâtip Çelebi ve Vasıtı ise 23 Rebi'ül-ahır/6 Ağustos olarak vermişlerdir. *Zübdetü't-Tevârih*, II, 79; *Nuhbetü't-Tevârih*, 610; *Tarih-i Na'imâ*, II, 345; *Fezleke*, 546; *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk 19a.

⁵⁸⁹ *Tarih-i Naima*, II, 345; *Fezleke*, 546. Vasıtı savaşın meydana geldiği yeri Göksun Yaylası'nın ortasında bulunan nehrin Baba Köprüsü diye bilinen kısmı olarak göstermektedir. *Murâd Paşa Vukuat-ı Tarihi*, vrk. 19b. Osmanlı ordusunun Göksun yaylasındaki hareket tarzı ve savaş nizamı için yine bu esere bakılabilir.

az idi.⁵⁹⁰ Celâlilerin ellerinde daha önceki savaşlarda ele geçirdikleri yirmi adet topları da mevcuttu.⁵⁹¹

Kalenderoğlu'nun hücumu ile başlayan⁵⁹² savaş, akşam vaktine kadar sürdü ve Celâlilerin mağlubiyeti ile neticelendi.⁵⁹³ Oruç Ovası harbinde olduğu gibi burada da Osmanlı ordusunun tecrübesi, taktiği ve ateş gücü düzensiz Celâliler karşısında kısa müddet içinde netice alınmasını sağladı. Osmanlı ordusu hızla hücum eden Celâlileri geri çekilme taktiği ile toplu olarak üstlerine çekmiş, hep birden top ve tüfek ateşi altına alarak kısa süre içinde bozularak firara mecbur bırakmıştı.⁵⁹⁴ Murad Paşa asker üzerinde tesirli olacak unsurları kullanarak; onlara mükâfatlar vad ederek⁵⁹⁵ ve savaş içerisinde bizzat bulunup cesaretlerini artırarak⁵⁹⁶ savaşın idaresini muvaffakiyetle yürütmüştür.

Kalenderoğlu Mehmed ve Kara Said, ordularının bozulması üzerine savaş meydanından firar ettiler.⁵⁹⁷ Bunların adamları ise ordugâh ve ağırlıklarını bırakıp kaçma derdine düştüler. Kaçanların bir kısmı yakındaki bataklıkta boğulurken⁵⁹⁸ kaçamayıp meydanda kalanlar ile esir edilenler öldürülüp kellelerinden yine tepeler yapıldı.⁵⁹⁹ Bir gün Göksun Sahrası'nda kalınıp o muhitte saklanmış veya kaçamamış olanların yakalanıp öldürülmesine devam edildi.⁶⁰⁰ Celâlilerin geçtikleri yerlerden

⁵⁹⁰ Kalenderoğlu'nun kuvvetlerini Mustafa Safi ve Naima 20 bin, Topçular Kâtibi, 70-80 bin olarak vermektedir. Vasiti ve Kara Çelebizâde ise bu sayıyı otuz bini aşkın olarak göstermektedir. *Zübdetü't-Tevârih*, II, 79; *Tarih-i Na'imâ*, II, 344; *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 524; *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 18a; *Ravzatü-l ebrâr*, 515. Kaynaklar Osmanlı ordusunu daha az gösterse de daha sonra Kalenderoğlu'nu takibe bile on bin askerin gönderilmesi, Osmanlı ordusunun mevcudunun Kalenderoğlu kuvvetlerine yakın olduğunu göstermektedir.

⁵⁹¹ Griswold, *Büyük İsyân*, 159.

⁵⁹² *Fezleke*, 546.

⁵⁹³ Savaşın etraflıca anlatımı için bkz. *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 20a-22b, *Fezleke*, 546-548; *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 527-528.

⁵⁹⁴ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 528.

⁵⁹⁵ "Gaziler, hizmetleriniz ve murâdlarınız zayi' olunmaz. Nişânları sizde dursun, heman gedüklerinizden ayrılman" deyü in'amlar bezl ederlerdi. *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 527-528

⁵⁹⁶ "Asker-i İslâm az olmağla fûrû-mânde kalup, *belagati'l-kulûbü'l-hanâcira* mertebesi göründükde serdâr-ı zafer-si'âr birkaç kadem ilerüye at sürüp Yemen diyârında ba'zı mesâyıhdan kendüye vâsıl olan kılıcı çıkarup düşmen tarafına üç kerre tahrîk itdikden sonra 'askeri harbe tahrîs ve emri Hakk'a tefvîz eyledi. Guzât-ı Müslimîn hamle-i vâhide ile hücum idicek ve ordu muhâfazasında kalan tavâ'if bâlâ-yı püşteye su'ûd itmiş iken cânib-i sahrâya indiklerin ol tâ'ife göricek pây-ı sebâtları mütezzelil olup maglûb u münhezim cânib-i sahrâya firâr itdiler". *Fezleke*, 547.

⁵⁹⁷ "Mervîdir ki, kaçarken Kara Said Kalender-oglu'na râst gelüp şetm ü lev m eyledi ve "benim sözüme geldin mi?" dedi. Ba'dehû mesveret idüp, "min-ba'd bize diyâr-ı 'Acem'e gitmek göründi. Bu yerler bize harâm oldı" diyü râh-ı gürzi tutup gitdiler." *Fezleke*, 547.

⁵⁹⁸ *Fezleke*, 548.

⁵⁹⁹ Vasiti meydandaki Celâli ölülerinden tepeler oluşturulduğunu kaydetmiştir. *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 22b.

⁶⁰⁰ Peçevi ise daha sonra yakalanıp öldürülenlerin savaş sırasında öldürülenlerden fazla olduğunu kaydetmiştir: "Ol kadar bî-din katl olındı ki hesabı yoğ idi ve sonra ta' kib olunıp ihzâ olunanlar ve ferman

yağmaladıkları büyük miktardaki eşya, mal ve hayvanların tamamı ganimet olarak askerlere bırakıldı.⁶⁰¹ Zaferin ardından İstanbul'a bu müjdeli haberi bildirmek için adam gönderildi.⁶⁰²

Savaşın ertesi günü Murad Paşa, Halep Beylerbeyi Dişlenk Hüseyin Paşa'yı serdar tayin ederek emrine Tatar askerlerini, Malatya Hâkimi Karakaş Paşa'yı, Karahisâr-ı Sarki Beyi Türkçebilmez Hüseyin Paşa'yı ve Erzurum Beylerbeyi Hasan Paşa'yı katarak on bin kişilik bir kuvvetle Kalenderoğlu Mehmed ve Kara Said'i takibe gönderdi.⁶⁰³ Onlar Göksun'da bozulup kaçtıktan sonra kuzey doğu istikametinden İran'a doğru kaçmaya çalışıyorlardı.⁶⁰⁴ Bayburt havalisine geldiklerinde Osmanlı kuvvetleri İspir sancağında Koç Meşhed mevkiinde onlara yetişip harbe tutuştular. Burada da mağlup olan asiler Ardahan üzerinden Revan'a doğru kaçtılar ve Şah Abbas'a sığındılar. Hüseyin Paşa Erzurum'dan Murad Paşa'ya ahvali bildiren bir mektup gönderdi.⁶⁰⁵ Şarka doğru kaçamayıp etrafa dağılan Celâliler ise gittiği yerlerde il-erleri ve halk tarafından yakalanarak öldürüldüler.⁶⁰⁶

vezir-i celil ile katl olunanlar 'arsa-i kitâlde maktul olandan artuk idi.' *Peçevî Tarihi*, 108. Topçular Kâtibi ise savaş sırası ve sonrasında öldürülenleri oldukça fazla, yetmiş-seksen bin kişi olarak göstermiştir. *Topçular Kâtibi Tarihi*, I,529.

⁶⁰¹ "Herkes aldığı doyumlukları in'amdır, mani olunmaz deyü ferman olunmağın.." *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 529. Ayrıca Kalenderoğlu'nun bayrak ve sancakları İstanbul'da sergilenmek üzere zabtolunmuştur.

⁶⁰² *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 530. Murad Paşa'nın Kalenderoğlu'na karşı kazandığı bu zafer üzerine şairlerden biri tarafından tarih düşürmek için aşağıdaki şiir yazılmıştır. *Fezleke*, 549 ve *Tarih-i Na'imâ*, II, 347.

Server-i gaziyan Murad Paşa
Hakkın oldı mü'eyyedi her bâr
Evvelâ Üngürüs'ü feth itdi
Canpolat'ın da kârın eyledi zâr
Sonra İbn Kalender'e yürüyüp
Anda da kıldı kuvvetin izhâr
Şeb ü rûz eyleriz recâ Hak'dan
Tutulup ol pelîd ola berdâr
Geldi bir gazî didi târîhin:
Sıdı İbn Kalender'i serdâr (1017)

⁶⁰³ *Zübdetü't-Tevârih*, II, 81.

⁶⁰⁴ *Amasya Tarihi*'inde bulunan malumata göre, Kalenderoğlu Mehmed ve Kara Said Göksun'da kaçtıktan sonra kuzeye doğru ilerlemişler, Kara Said Amasya'yı, Kalenderoğlu Mehmed ise Karahisâr-ı Şarki Kalesi'ni kuşatmıştır. Bunda muvaffak olamayan bu iki Celâli ile arkalarından gelen kuvvetler arasında Merzifon Ovası'nda üç gün süren büyük bir savaş meydana gelmiş, bu savaşı da kaybeden bu iki asi şarka doğru kaçmışlardır. Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, III, 384-386.

⁶⁰⁵ *Zübdetü't-Tevârih*, II, 81; *Fezleke*, 548-549. BOA, A.DVN. MHM. d. 79, hk. 458'de "Kalenderoğlu Kızılbaşlar firar eyledikte" ifadesi geçmektedir. Kalenderoğlu İran tarafına gittikten sonra Revan hâkimi Emir Gune Han tarafından hoş karşılanmış ve daha sonra Şah'ın yanına gönderilmişlerdir. Kızılbaşlığı kabul ederek sakallarını onların kestiği şekilde kesmişlerdir. Kendilerine itimad edilmediğinden 100-200 kişilik gruplara ayrılarak çeşitli cephelere sürülmüşlerdir. Murad Paşa, İran Şah'ına yazdığı mektupla Kalenderoğlu'nun teslim edilmesini istemişse de Şah tarafından bu talep kabul edilmemiştir. Nihayet

1.2.4.3.2. Kara Hasan Gediği Baskını

Kalenderoğlu'nun peşine asker sevkedince Murad Paşa'nın yanında sadece kapıkulları ile az miktarda eyalet askeri kalmıştı. Daha Göksun'dan ayrılmamışken Tavail Mehmed'in kardeşi Meymun'nun, yanındaki altı bin kadar kuvvetle Kalenderoğlu'yla birleşmek maksadıyla geçtiği muhitleri yağmalayarak Tokat civarına geldiği öğrenildi.⁶⁰⁷ Hemen onların üzerine gidilmesi düşünüldü, ancak bozgunluk olursa Kalenderoğlu'nu takibe giden askerin de tehlikeye düşeceği düşünülerek bu fikirden vazgeçildi ve durum ne gösterir ise ona göre hareket etmek için Sivas ile Kayseri arasındaki Çubuk Sahrası'na gelindi.⁶⁰⁸ Burada iken Ciğala-zâde Mahmud Paşa'nın Bağdat'ı Celâlılerden temizlediği haberi Murad Paşa'ya ulaştı.⁶⁰⁹ Kalenderoğlu'nun bozulup kaçtığını öğrenen Meymun ona yetişmek kastıyla Sivas'a doğru yönelince Çubuk Sahrası'nda birkaç gün kaldıktan sonra Murad Paşa da orduyla Sivas'a geldi. Maymun'un Kalenderoğlu'nu takibe giden askeri bozma ihtimali düşünülerek onu takibe karar verildi.⁶¹⁰ Murad Paşa, ordugâhı Defterdar Baki Paşa ile Ömer Kethüda'ya bırakıp Yeniçeri Ağası Halil Ağa ile beraber iki binden fazla tüfekli yeniçeriyi süvari haline getirip bir miktar da eyalet askeri alarak 29 Ağustos'ta Karahisar-ı Şarki taraflarına giden Meymun'u takibe koyuldu. Hızlı hareket edebilmek için ağırlık teşkil edecek bir şey alınmamış hatta ancak bir hafta yetecek miktarda yiyecek götürülmüştü.⁶¹¹ Beş gün gece ve gündüzlü takipten sonra Karahisar-ı Şarki'ye geldiğinde onların Kara Hasan Gediği'nde oldukları öğrenildi. Celâlılerin kaçma ihtimaline göre burada iki bin kişilik kuvveti önceden gönderen Murad Paşa, ata

Kalenderoğlu Mayıs/1610 tarihinde hastalıktan ölmüştür. Adamları azar azar Anadolu'ya dönse de Kara Said ve beş yüz kadar adamı Şah'a bağlı kalmıştır. Griswold, *Büyük İsyân*, 162-167. Ayrıca bkz. *Fezleke*, 549. Kara Said'in daha sonra Murad Paşa'nın İran seferi sırasında Şah'ın ordusunda hizmet ettiği görülmektedir. *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 583. İran tarafına geçmiş bulunan Celâlılerden bir kısmı ise Nasuh Paşa'nın sadareti sırasında çıkarılan af sayesinde Anadolu'ya dönmüşlerdir. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, ed. Halil İnalcık, Donald Quataert, (çev. Halil Berktaş), Eren Yayınları, İstanbul 2004, II, 54.

⁶⁰⁶ *Tarih-i Naima*, II, 346. Kalenderoğlu'nun adamlarından bazılarının İran'a gitmeyip daha sonra Erzurum'da eşkıyalık yaptıkları ve bunların yakalanmaları için emir gönderildiği anlaşılmaktadır. BOA, A.DVN. MHM. d. 79, hk. 458.

⁶⁰⁷ *Nuhbetü't-Tevârih*, 612; *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 23b.

⁶⁰⁸ *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk 23b.

⁶⁰⁹ *Nuhbetü't-Tevârih*, 611-612.

⁶¹⁰ *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk 23b-24a. Vasiti, Meymun'un, Kalenderoğlu'nun mağlubiyetinden habersiz olarak ona katılmaya gelirken mağlubiyetini haber alıp ne olursa olsun onun yanına varalım diye yürüyüşüne devam ettiğini kaydetmektedir.

⁶¹¹ Hızlı hareket edebilmek için sadece yedi günlük yem alıp çadırlarını bile götürmemişlerdir. *Fezleke*, 549-550. Yeniçerilerin süvari haline getirilmesi hususunda bakınız *Gazâname-i Halil Paşa*, vrk. 55a-55b.

binemeyecek derecede hasta ve yaşlı olmasına rağmen kendisi de peşlerinden gitti.⁶¹² 4 Eylül'de sabah erken vakitte eşkiyayı henüz toplanmamışken yakalayıp saldırıya geçtiler. Saldırı karşısında bozulan Celâliler, önce kaçmaya çalışmışlar, askerlerin ganimete daldığını görünce geri dönmüşlerse de tekrar yenilerek firara mecbur kaldılar.⁶¹³ Önceden olduğu gibi yine Celâli kıyımı olmuş, esir edilenlerin ve kaçarken yakalananların tamamı öldürülmüştür.⁶¹⁴ İran'a doğru kaçmaya çalışan Meymun ve kuvvetleri, Kalenderoğlu'nu takipten dönen Hüseyin Paşa emrindeki askerlere Erzurum yakınlarında rastlamış ve büyük kısmı öldürülmüştür.⁶¹⁵ Bu muvaffakiyet de İstanbul'a bildirilmiş, memnun olan Padişah Murad Paşa'ya hatt-ı şerif ile beraber kıymetli hediyeler göndermiştir.⁶¹⁶

Murad Paşa, Kara Hasan Gediği harbinden sonra Sivas'taki ordunun gelmesi için haberler gönderip yanındaki kuvvetlerle 14 Eylül'de Bayburt yakınlarındaki Sadaklı mevkiine geldi.⁶¹⁷ Sivas'taki ordu da gelip Murad Paşa'ya katıldı.⁶¹⁸ Birkaç gün ikametten sonra yine aynı muhitteki Sinor Sahrası'na varıldığında büyük zahire kıtlığı çekildiği için fazla ileriye gidilmeyerek develerle Trabzon'dan zahire nakline

⁶¹² Murad Paşa bu sıralarda oldukça hastaydı. Ancak yine de Meymun'u takibe kendisi gitmek istemişti. Takip sırasında bazen atından inip yere uzanıp ölü gibi hareketsiz kalınca yanındakiler öldüğünü zannediyordu. Ancak bir müddet sonra kalkıp tekrar takibe devam ediyordu. *Fezleke*, 550. Bazı kaynaklarda Murad Paşa'nın bu takip sırasında tahtirevanla taşındığı yazılıdır. Grıswold, *Büyük İsyân*, 162. *Sicill-i Osmanî*, IV, 1116. Yine onun ata binemediği için kendini atın üzerine bağlattığı da kaydedilmiştir. Rıza Nur, *Türkiye Tarihi*, Matbaay-ı Amire, İstanbul 1924, III, 232.

⁶¹³ *Tarih-i Na'imâ*, II, 348-349. Vasiti, Celâlilerin kaçarak döğüşüp ordunun nizamını bozmaya çalışarak az olan kuvvetleri yok etmeye çalıştıklarını, bunu sezen Murad Paşa'nın askerlerini bu hususta ikaz ettiğini yazmaktadır. *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk 25a.

⁶¹⁴ Peçevi, Celâli kıyımını şu şekilde anlatmaktadır: "Gazat-ı islam 'akıb -girlik idüp çok mel'unu ele getürdiler ve vezir-i celile götürüp in'am ve ihsan-ı firavan aldılar ve anda vezir bi-nâzir kuyular kazdurdı ve getürdükleri mela'ini kuyu başında çökdürürdi ve birer birer boynın urdururdi ve bu tarik ile her gün bir iki kuyu dolardı ve müceddeden biri dahı kazılmağa muhtac olurdi." *Peçevî Tarihi*, 109. Savaş meydanında öldürülenlerin haricinde binden fazla Celâli de diri yakalanmıştı. Murad Paşa'nın konduğu yerin yakınında bir kovuk bulunmakta yakalanan eşkiyalar getirilip bu kovuk yanında öldürülerek buraya doldurulmaktaydı. Dere ve tepeler öldürülen eşkiya cesetleriyle dolmuştu. Bu cesetler kötü koktuğu için Sivas'tan gelecek orduyu beklemek için yer değiştirilmek zorunda kalınmıştır. *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk 26a-26b. Topçular Kâtibi ise Murad Paşa'nın "bu defa derin kuyular zîrlerine koması lazım değil, revâfız havâriclerin murdar cîfeleri sahralarda püşte kalsın" diyerek öldürülen eşkiyaların cesetleri orada bırakıldığını kaydetmiştir. *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 532. Kâtip Çelebi de "Bahâdırân-ı guzât firâfîlerin ardınca üç gün temâm ilgayup serdâr-ı zafer-si'âr istirâhat için üç gün ol mahalde ârâm eyleyüp ta'kibe gidenler bi-hadd diri sekbân getirdiklerinde aslâ emân virilmeyüp katl olunurdu. Sahrâ-yı mezbûrda eskiyâ küstelerinden püsteler ve başlarından kulleler oldı." diyerek bu kıyımı anlatmaktadır. *Fezleke*, 550-551.

⁶¹⁵ *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 28a.

⁶¹⁶ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 534.

⁶¹⁷ *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 26b.

⁶¹⁸ *Nuhbetü't-Tevârih*, 613.

çalışıldı.⁶¹⁹ Kalenderoğlu üzerine serdar tayin edilen Hüseyin Paşa, beş yüz esir ve üç bin eşkıya başı ile Murad Paşa'nın yanına geldi. Celâlilerin başları Murad Paşa'nın otağı önüne yığıldı ve karşılığında kendilerine terakki ve hediyeler verildi.⁶²⁰

26 Eylül'de Karaman Beylerbeyi Zülfikar Paşa ve Rumeli Beylerbeyi Ekmekçi-zâde Ahmed Paşa gelip orduya katıldılar. Birkaç gün sonra ise Diyarbakır Beylerbeyi Nasuh Paşa geldi.⁶²¹ Murad Paşa, Kalenderoğlu üzerine gidilirken gönderilen emirlere rağmen⁶²² orduya yardıma gelmemesi ve yanında büyük miktarda sekban bulundurması sebepleriyle Nasuh Paşa'yı otağında azarlamıştır.⁶²³ Orduya zamanında gelip iltihak etmeyen diğer beylerbeylerini ise eşkıyaya karşı alınan galibiyetin hatırı için bağışlamıştır.⁶²⁴

Murad Paşa burada kalışı süresince çevredeki eşkıya ve zorbaların temizlenmesine devam etti. Trabzon ve çevresinde bulunan, daha önce orduya çağrıldıkları halde gelmeyen ve Celâli gibi hareket edip o muhitte halka zulüm eden, on beş bin adama

⁶¹⁹ *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 27a.

⁶²⁰ *Zübdetü't-Tevârih*, II, 83; *Fezleke*, 549; *Nuhbetü't-Tevârih*, 613.

⁶²¹ *Fezleke*, 551.

⁶²² Şahin, *Anadolu'da Celâli Hareketleri*, sayfa 117-118, 180-181, hk. 580, 812. Celâli seferleri sırasında üst üste gönderilen emirlere ve Murad Paşa'nın çok yakınında olmasına rağmen Nasuh Paşa'nın hareketsiz kalması garip bir durumdur. O, çekemediği Murad Paşa'nın muvaffak olmasını istememiş olabilir.

⁶²³ Murad Paşa'nın Nasuh Paşa'yı karşılamasını Kâtip Çelebi şu şekilde aktarmaktadır: “Ve oturağın sekizinci günü vezîr-i zî-şân Diyârbekir Vâlisî Nasuh Paşa gelüp ‘azîm tantana vü dârâtla dâhil oldu. Bin nefer tüfeng-endâzî sâfî kızıl çuka giyer, beş yüz nefer sekbânı sarı giyer, beş yüz nefer dahi siyâh tâkıyyelü beş bin kadar atlasu alay gösterdiler. Ne fâ'ide! Evvelden gerek idi. Serdâr sâyebân altında iskemle üzre oturup alayın seyreyledi. Bu kadar mehâbetle vâfir cebe sanup serdâr karşusuna geldikde bir ok atımı yerden inüp yakîn vardıkda Murad Paşa dahi dört kadem ancak ileri vardı. Nasuh Paşa diz çöküp ta ayağın öpdü. Serdâr dahi iltifât gösterüp elin öpdü. Ve elin alup otağa götürdü. Ve hem-zânû oturup, “hoş geldiniz oğul” diyicek Nasuh Paşa ayağa durup zemîn-bûs eyledi. “Benim devletlü sultânım. Ma'zûr ola, günâhımız çokdur, hareketde kusûr eyledik, geç geldik” diyicek serdâr, “geç gelmenize bâ'is ne idi? Elhamdülillah ‘askeriniz mükemmel, işitdiniz hod bizim yanımızda kışlakdan kalandan gayrı ‘asker yok, siz hod yakîn idiniz. Gelmemekden murâdınız bize ihânet ise ihânet bize değil pâdişâhadır. Ya ‘asker bir hâl olsa, münhezim olsak siz gelüp Kalender-oğlu ile mukâbeleye kâdir mi idiniz? Fetvâ itdirseniz ‘asker-i İslâm za'îf iken bir kavî ‘asker yakîn olup imdâda gelmese görün ne dirler” Bu denlü sözlerde Nasuh Paşa aslâ cevâb virmeyüp başın aşığa eyledi. “Sonra benim oğlum, bu sekbânı cem' eylemeden murâdın nedir? Bunlar kimseye yâr olur değildir. On altı bin sekbân ile Canpolad-oğlu neye kâdir oldu? Veliyy-i ni'metlerin koyup kaçdılar. Ve Kalender-oğlu ahvâli ma'lûmunuzdur. İmdi sekbân nâmına Anadolu'da bir ferd olduğuna pâdişâhımızın rızâsı yoktur. Eyâletine vardıkda zinhâr bir sekbânı yanında komayup gideresin. Muhâlefet idersen yed-i tûlâ sâhibidir Şol gördüğün altı tuğun birisin sana gönderüp katlin fermân eylese ‘aceb neye kâdirsin?” diyü vâfir nasîhat itdi. Ba'dehû iki kat hil'at giydürüp çadırına gönderdi” *Fezleke*, 551-552. Murad Paşa'nın Nasuh Paşa'yı öldürmek istediği ancak padişahın buna rıza göstermemesi sebebiyle bunu tehir ettiği kaydedilmiştir. *Zübdetü't-Tevârih*, II, 84; *Fezleke*, 552.

⁶²⁴ “Gerçi Zülfikar Paşa ve Ahmed Paşa'nın dahi ihmâli cürm-i ‘azîm idi, lâkin çün Hakk te'âlâ ol eskıyâyı pîr-i dilîrin hüsn-i tedbîri ile helâk eyledi, bu ni'metin sükrânesi için ol mütelhâvinlere 'itâb eylemeyüp müsâmaha ile mu'âmele eyledi.” *Fezleke*, 552.

sahip Muradhanlı olarak tanınıp bir zamanlar beylerbeylik verilmiş olan Ali Paşa ve Mustafa Paşa ile sancakbeyliği yapmış Abdurrahman Bey'i öldürttü.⁶²⁵ Yine Bayburt'ta halka zulm eden Şirin Bey adlı bir zorbayı da ortadan kaldırdı.⁶²⁶ Bu arada Murad Paşa tayin ve aziller yaparak beylerbeylikler ve diğer vazifelerde değişikliğe gitti. Başdefterlîğe ordu defterdarı Baki Paşa'yı getirirken Rumeli Beylerbeyliğini Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa'ya, Anadolu Beylerbeyliğini ise Tekeli Mehmed Paşa'ya verdi.⁶²⁷

1.2.4.4. İstanbul'a Dönüş

Murad Paşa, Bayburt yakınlarında beklerken Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa, gizlice Padişah'a mektup yazarak kendisinin İstanbul'a çağrılmasını istedi. O, Murad Paşa ile aralarındaki eski husumet, beraberindeki ordu ve hazine ile zamanında gelip orduya katılmaması sebepleriyle öldürülmekten korkmuştu. Bunun üzerine 17 Ekim 1608 tarihinde Murad Paşa'ya bir hatt-ı hümâyûn geldi. Hatt-ı hümâyûnda padişah Murad Paşa'dan, Ahmed Paşa'yı İstanbul'a göndermesini, kendisinin de Erzurum'da kışlayarak ertesi bahar Kızılbaş üzerine sefere çıkmasını istemekteydi. Murad Paşa, bu hatt-ı hümâyûna verdiği cevapta, Ahmed Paşa için yanında olması ve olmaması arasında fark olmadığından gidebileceği ama Celâliler henüz tamamen temizlenmediğinden ve İstanbul'daki devlet adamlarının bunlarla başa çıkmaya iktidarları olmadığından İstanbul'a dönme taraftarı olduğunu yazmış, ancak yine de padişahın emrine uyacağını bildirmiştir.⁶²⁸ Eyalet askerlerini memleketlerine gönderdikten sonra Murad Paşa kışlamak için Erzurum'a doğru harekete geçmişken, kapıkullarının yiyecek sıkıntısını ve uzun zamandır seferde olmalarını ileri sürüp

⁶²⁵ *Nuhbetü't-Tevârih*, 613; *Tarih-i Na'îmâ*, II, 350. Murad Hanlılarla alakalı olarak 8 Numaralı Mühimme Zeylinde hükümler bulunmaktadır. Bunlardan birisi Sabık () Beğlerbeyi Muradhanoğlu Mustafa Paşa'ya, biri Sabık Tortum beyi olan Muradhanlı Abdurrahman Bey'e, bir diğeri ise İspir Sancakbeyi Mustafa Beyoğlu Mehmed Bey'e gönderilmiş olup, bunlara Halep'te bulunan Murad Paşa'nın yanına askerleri ile gitmeleri emrolunmuştur. Şahin, *Anadolu'da Celâli Hareketleri*, sayfa 172, hk. 783, 786, 787.

⁶²⁶ Hrand D. Andreasyan, "Bir Ermeni Kaynağına Göre Celâli İsyanları" *TD*, XIII/17-18, Mart 1962-Eylül 1963, 42.

⁶²⁷ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 540-542.

⁶²⁸ "Vezîr-i a'zam cevâbında yazdı ki, "Rumeli Beylerbeyisi Ahmed Paşa'yı da'vet buyurmussuz. Ol hod evvelden dahi 'asker-i İslâm'a meded mi irişdi? Geldiği gelmediği birdir. Bunda dursa ne fâ'ide. Ve bu kulunuz için Erzurum'da kışlak buyurmuşuz. Vilâyet-i Anadolu temâm Celâlîden masûn oldu mu ki biz bu tarafda kışlayup Kızılbaş'a gidevüz? Celâlî bakayâsı yine cem'iyet iderlerse Âsitâne'de vüzerâ kullarınız def'ine kadirler midir? Bu husûsda sa'âdetlü pâdişâh a'lemdir, ne buyurulursa anınla 'amel olunur." *Fezleke*, 553.

İstanbul'a dönmek için huzursuzluk çıkarmaları üzerine hatt-ı hümayûnu getiren kapıcılar ile bu itirazları İstanbul'a bildirildi.⁶²⁹

Murad Paşa da askerleri fazla yıpratmamak için Erzurum'a gitmekten vazgeçip Ekim ayının sonlarına doğru İstanbul'a doğru yola çıktı.⁶³⁰ Ordu Tokat'a vardığında İstanbul'dan yeni bir hatt-ı hümayûna daha geldi. Bu hatt-ı hümayûnda ise Padişah Murad Paşa'ya İstanbul'a gelmeyerek bulunduğu yerde kışlamasını emrediyordu. İstanbul'daki adamları aracılığıyla gizlice Murad Paşa'ya gönderilen haberde ise onu sevmeyen Kaptan-ı Derya Hâfız Ahmed Paşa, sadaret kaymakamı Mustafa Paşa ve Şeyhülislâm Mehmed Efendi'nin dârüs-saâde ağasını da kendilerine uydurarak onun İstanbul'a gelmemesi hususunda Padişahı tesir altına aldıkları bildirilmekteydi. Bunun üzerine Murad Paşa Padişaha şöyle bir cevap daha yazdı: *“Erzurum'da kışlayup Şâh üzerine gidesin buyurulmuş, n'ola. Emir pâdişâhındır. Bu kulunuz doksan yaşında bir pîr-i fâniyim. Ümîdim budur ki, gazâda ölem. Ben kulun Şâh üzerine gitmekde henüz Anadolu'da kemîn-gâh olan bakıyyetü's-süyûf Celâlîler ki fırsat gözedirler, bâ-husûs İç-il'de Muslı Çavuş ve Aydın ve Saruhan'da Yusuf Paşa ve gayrı cem'iyet idüp memâlike el uzatsalar Âsitâne tarafından yine serdâr mı çıkarırsız? Bizi kendi hâlimize kon. İş ıssı işin bilür. Hoş-âmedgûyların sözüne uyman. Evvelâ kendi vilâyetimizde yakın olan düşmeni ber-taraf idelim. Ba'dehû diyâr-ı 'Acem'e gidelim.”* Bu mektubu hatt-ı hümayûnu getirenlerle birlikte gönderip kendisi de beklemeden yola çıktı.⁶³¹

15 Aralık 1608'de⁶³² Üsküdar'a varan Murad Paşa'yı Şeyhülislam'ın da içinde olduğu devlet erkânı karşıladı. Üsküdar'dan hareketle en önde Canbolatoğlu'nun olmak üzere Celâlîlerden alınmış ve üzerlerinde celî hat ile reislerinin isimleri yazılı dört yüz

⁶²⁹ *Gazâname-i Halil Paşa*, vrk. 64a-64b. *Tarih-i Na'imâ*, II, 355.

⁶³⁰ Murad Paşa da İstanbul'a dönme fikrinde olduğundan askerinin bu itirazını makul karşılamış ve hemen harekete geçmiştir.

⁶³¹ *Fezleke*, 553-554. Topçular Kâtibi, Murad Paşa'ya Erzurum'da kışlaması için Bayburt'ta gelen emirden bahsetmemiş, yalnızca Tokat'a geldiğinde bulunduğu yerde kışlamasının emredildiğini yazmıştır. Ayrıca İstanbul'da yapılan divanda Murad Paşa'nın bu sene İstanbul'a gelmesi ve ertesi sene Acem seferine çıkması doğrultusunda karar alınması ve bunun bir hatt-ı şerif olarak Murad Paşa'ya bildirilmesi üzerine onun İstanbul'a geldiğini kaydetmiştir. *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 543-544. *Fezleke*'de gösterildiği gibi Murad Paşa'nın ikinci mektuba Erzurum'da kışlamaktan bahsederek başlaması, gönderilen hattı hümayûnların ve dolayısıyla Murad Paşa tarafından gönderilen cevapların tek olma ihtimalini göstermektedir.

⁶³² *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 544. Murad Paşa'nın İstanbul'a gelişi için Mustafa Safî ve Kâtip Çelebi 17 Aralık tarihini vermektedirler. *Zübdetü't-Tevârih*, II, 86; *Fezleke*, 554.

bayrak ve sancak başları aşağı şekilde sergilenerek halkın coşkulu karşılamaları⁶³³ arasında İstanbul'a varıldı. Murad Paşa, Padişahın izlediği kasrın altından geçerek sarayına gitti.⁶³⁴ 18 Aralık'ta yapılan divanın ardından ise Murad Paşa padişahın huzuruna kabul edilerek büyük ikram ve iltifatlara mazhar oldu.⁶³⁵ Murad Paşa'nın Celâliilerin hakkından gelmesi halk arasında büyük sevince sebep olduğu gibi bu mücadeleler şairler tarafından da methedilmiştir.⁶³⁶

Murad Paşa İstanbul'da geldikten sonra da onun muarızları boş durmadı. Padişah nezdinde onun itibarını sarsmak için çeşitli yollara giriştiler. Murad Paşa'nın Canbolatoğlu'nun hazinesini kabzettiği iddiasında bulundular. Ancak doğrudan onu hedef alamayıp iddialarını defterdar Baki Paşa üzerinden yürütmeye çalıştılar. Murad Paşa tarafından getirilip harem-i hümayûna verilmiş olan Canbolatoğlu'nun çocuklarına mesele sorulunca onlar da bunu tasdik edip sefer sırasında ordu defterdarı olan başdefterdar Baki Paşa'yı suçladılar. Bunun üzerine Murad Paşa'dan habersiz Baki Paşa Yedikule'ye hapsedilerek Ahmed Paşa tekrar defterdarlığa getirilip işin tahkikatı vazifesi ona verildi.⁶³⁷ Durumdan haberdar olan Murad Paşa ise bazı kıymetli mücevherleri bizzat Padişaha teslim ettiğini, diğer mal ve hazineler hususunda herhangi bir usulsüzlük olmuşsa hesabı verilsin diyerek buna rıza gösterdi. Ancak yapılan tahkikat neticesinde suçsuz olduğu anlaşılan Baki Paşa, kırk bir gün Yedikule'de kaldıktan sonra serbest bırakıldı.⁶³⁸

Murad Paşa kendisinin İstanbul'dan uzaklaştırılması için padişaha tesir etmeye çalışanlardan Hafız Ahmed Paşa yerine kaptan-ı deryalığa, Celâli seferinde yanında

⁶³³ "...hazret-i Eyyûb-i Ensâr'i 'alehi'r-rahmetü'l-Bari türbesinden doğru Edirne-kapusuna değin alaylar gürûh gürûh yürüyüp, cevânib-i erba'ada olan halk-ı alem Gazî, 'adil, Serdar Vezîr-ia'zam Asaf-ı zemân hazretlerine du'alar edüp: Gazan mübârek olsun, deyü çağrışurlardı.'" *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 545. Ermeni rahip Grigor, Murad Paşa'nın İstanbul halkı tarafından muzaffer bir hükümdar gibi karşılandığını yazmaktadır. Andreasyan, "Bir Ermeni Kaynağına Göre Celâlî İsyanları", 42.

⁶³⁴ *Zübdetü't-Tevârih*, II, 86; *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 544-545.

⁶³⁵ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 545

⁶³⁶ Naima, İstanbul halkının günlük sohbetlerinin mevzusunu Murad Paşa'nın bu muvaffakiyetleri teşkil ettiği gibi şairlerin de şiirlerinde bu zaferleri anlattıklarını yazmıştır. *Tarih-i Na'imâ*, II, 356.

⁶³⁷ Edirne Bostancıbaşına gönderilen bir hükümde, Başdefterdar Abdülbaki Paşa'nın daha önce tüm malının miri için kabzedilmesine ilişkin bir ferman verildiğinden bahsedilmektedir. BOA, A.DVN. MHM. d. 79, hk. 17.

⁶³⁸ *Fezleke*, 554-555; *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 550. Bu hadise Murad Paşa ile Defterdar Ahmed Paşa arasındaki husumeti iyice artırmıştır.

bulunup büyük muvaffakiyetler gösteren Yeniçeri Ağası Halil Ağayı⁶³⁹ tayin ederken,⁶⁴⁰ Ahmed Paşa'ya ise vezirlik ile Şam Beylerbeyliğini verdi.⁶⁴¹

1.2.4.5. Üsküdar Seferi

Kış mevsimi geçtikten sonra Murad Paşa'ya Safeviler üzerine sefere çıkması emredildi.⁶⁴² Bu emir doğrultusunda Murad Paşa hazırlıklara başladığı gibi eyalet askerlerine de emirler gönderildi. Gönderilen emirlerde eyalet askerlerine sefere hazır olmaları, eyaletlerinde beklemeleri ve Vezir-i âzam Murad Paşa'dan gelecek emre göre hareket etmeleri bildirilmişti.⁶⁴³ Murad Paşa her ne kadar İran üzerine sefer yapılacakmış gibi hareket etse de onun esas maksadı henüz ele geçirilememiş olan Celâli reislerini temizlemektir. Çünkü halen Anadolu'da büyük Celâlilerden İçel taraflarında Muslu ile Saruhan bölgesinde Yusuf Paşa bulunmaktaydı. Üzerlerine büyük ordu gönderilmesi icap etmeyen bu eşkiyanın temizlenmesi için bir plan tertip eden Murad Paşa, maksadı doğrultusunda Celâli reislerine mektuplar yazdı. Muslu Çavuş'a yazdığı mektupta sefere çıkacak orduya katılması için Karaman Beylerbeyi Zülfikar Paşa'nın yanına gitmesini istedi. Zülfikar Paşa'ya da bir mektup göndererek Muslu'nun öldürülmesini ve kellesinin İstanbul'a gönderilmesini emretti: *“İç-il eyâleti virilen Muslu Çavuş'u ele getirmekte ne denlü ihtimâm itdim, müfid olmadı. Sengistân yerde olup asker gönderilmek münâsib olmamağla müdârâ için İç-il mansıbı virildi. Ve sefer teklîf olunmayup bu def'a 'Acem seferine gelesin diyü Karaman Beylerbeyiligi va'd olundu. Senin tarafından dahi dürûg-ı maslahat-âmîzânla aldayup ola ki ele getiresin, mansıb sevâsıyla gele ve temâm ri'âyet idüp kendüyü inandırarsın. Söyle ki, sana i'timâd eyleyüp yalnız gelmeğe başlaya, fırsatı bulıcak emân virmeyüp basın kesesin ve*

⁶³⁹ Kaptan-ı Deryâ Halil Paşa, 1609 yazında açıldığı Akdeniz'de Malta donanmasıyla savaşmış, Maltalıların sahip oldukları Kara Cehennem nam gemi sebebiyle bu ismi alan deniz savaşlarında Osmanlı donanması muvaffakiyetler kazanmıştır. Hammer, *Devlet-i Osmaniye*, VIII, 124.

⁶⁴⁰ BOA, A.DVN. MHM. d. 78, hk. 139. “.. Küffara sefâ'in aldurdun” deyü arz ile Şâm-ı Dâr'üs-selâm eyâletine kaldurup, Kapudanlığı ağa-yı Yeniçeriyan olan Halil Ağa'ya tevcih itdürmüş idi. *Hasan Bey-zâde Tarihi*, III, 877.

⁶⁴¹ BOA, A.DVN. MHM. d. 78, hk. 48. Ayrıca bkz. *Sahâifü'l-Ahbâr*, III, 631. BOA, A.DVN. MHM. d. 76, hk. 102,104, 129.

⁶⁴² *Nuhbetü't-Tevârih*, 614. Rumeli Beylerbeyi Sinan Paşa ve Köstendil Sancakbeyine orduya katılmaları için gönderilen hükümlerde açıkça Murad Paşa'nın şark tarafına sefere gidileceği yazılıdır. BOA, A.DVN. MHM. d. 78, hüküm 759.

⁶⁴³ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 559-560. Eyalet askerleri için bir toplanma merkezi gösterilmeyip Murad Paşa'dan gelecek emre göre hareket edileceğinin bildirilmesi ordunun şark seferine gitmeyeceğinin işaretiydi.

Âsitâne'ye gönderesin. Ve bu hizmeti edâ idersen mukabelesinde sana Anadolu eyâleti vezâretle virilmek mukarrerdir. Pâdişâha bir hizmet itmiş olursun. Ve oğlun Mehmed Bey'e İç-il eyâleti virilür. Er gibi olasin. Bu hizmetin itmâmı senin tedârüküne merbûtdur."⁶⁴⁴

Yine daha önce birçok kereler orduya katılması için emirler gönderilen ancak itaat etmeyen, Erzurum ve Karaman Beylerbeylikleri⁶⁴⁵ verildiği halde gitmeyip Manisa taraflarında soygun ve yağma ile halka korku salan⁶⁴⁶ Celâli Yusuf Paşa'ya mektup gönderildi. Bu mektupla, kendisi sefere memur olmasa da görüşme yapılması için hemen İstanbul'a gelmesi gerektiği emredilmiş; gelirse katiyen kendisine dokunulmayacağı, gelmezse şark seferi yerine onun üzerine gidileceği bildirilmiştir: "Benim oğlum, senin ba'zı evsâfın işitdim, pesend itdim. Berhûrdâr olasin. Bu kadar cem'iyetin var iken aslâ zulmün haberi mesmû'um olmadı. 'Adâlet ise ancak olur. Ammâ ne denlû zulmün yoğise nâmın Celâlî'dir. N'olaydı bu zorbalık nâmından kurtulaydın. Bir tâze yiğitsin. Sana acırım. 'Asker çeküp şâh-ı 'Acem ile mukatele idecek âdemsin. Üzerine 'asker gönderilmek lâzım gelür. Sonra peşimân olursun. Bu Devlet-i 'Osmâniyye Hudâ-dâddır. Bunlara daği ve bâği olanlar hayr itmedi. Canpolad-oğlu ve Kalender-oğlu ve Kara Said ve Taviil senden ziyâde idiler, nice oldılar? Sözüüm dinle, dünyâ ve âhiret oğlum ol. Sana inandırmak için yemin billah iderim ki pâdişâhdan sana zarar olmaya. Evvel bahârda bu pîr-i nâ-tüvân Kızılbaş üzerine gitmek fermân olunmuşdur. Sana benimle gel sefer eyle dimem. Belki ol diyârda muhassıl-ı mâl olup Manisa sancağı arpalık, kapın mükemmel yerinde durup pâdişâha kol kanat ol. Yahtemil ki, bir yerden bakıyyetü's-seyf biri zuhûr ide. Bu nasîhatim tutmazsan 'Acem seferin koyup üzerine varılır, ana göre basîret üzre ol. Eylediğim yemîne i'timâd eyle. Birkaç günden Üsküdar'a geçmek üzreyüz, gelüp Üsküdar'da orduya mülâki ol. Seferlü olmadığınçün kapın yerinde dursun. Çokluk hengâme ile gelmen lâzım degil. Birkaç gün bizimle müşerref olup sa'âdetlü

⁶⁴⁴ Fezleke, 561. 6 Temmuz 1609 tarihli Zülfikar Paşa'ya gönderilen hükümde, ondan Muslu'yu ortadan kaldırması ve o tarafa gelecek Murad Paşa'nın gelişine kadar bu meseleyi halletmesi istenmektedir. BOA, A.DVN. MHM. d, 78, hk 786. Buradan anlaşılın, Muslu'nun öldürülmesinin istenmesi aşikâr olsa da bunun sefere çıkılmadan yapılp, İstanbul'a kellesinin gönderilmesi Murad Paşa tarafından gizlice tertip edilmiştir.

⁶⁴⁵ Celâli Yusuf Paşa'ya daha önce Murad Paşa'nın Canbolatoğlu seferi sırasında Erzurum Beylerbeyliği verildiği gösterilmişti. Ancak bazı hükümlerde ondan Sabık Karaman Beylerbeyi olarak bahsedilmektedir. Bu durumda Yusuf Paşa'ya bu beylerbeyliğin de verildiği, ancak buraya da gitmediği anlaşılmaktadır. BOA, A.DVN. MHM. d, 78, hk. 413 ve 519.

⁶⁴⁶ Uluçay, *Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, 22.

pâdişâhdan destbûs idüp sâlim ü ganim gidesin. Söyle ki, 'inâdına musırr olup bildiğin elden komazsan küfrüne ve katline fetvâ virilür, üzerine 'asker varır. 'Ukalâ ile müsâvere idüp sana nâfi' olan ne ise sen bilürsün. Mektûbuma cevâb viresin."⁶⁴⁷

Murad Paşa sadaret kaymakamı olarak Gürcü Mehmed Paşa'yı bırakarak kendisi sefer mühimmatının tamamlanması bahanesiyle⁶⁴⁸ Haziran 1609 başlarında⁶⁴⁹ Üsküdar tarafına geçip Haydar Paşa mahallinde ordugâh kurdu.⁶⁵⁰ Padişah da ordu ile beraber Üsküdar'a geçip ikamet için buradaki saraylarına geçti.⁶⁵¹ Üsküdar'da bir müddet kalındıktan sonra onun gizli fikirlerinden haberdar olmayan Padişah, Murad Paşa'dan Safevi üzerine yapılacak sefer için harekete geçmesini istedi. Murad Paşa, bu emir üzerine padişahın gizli görüşme talep ederek Celâliler hakkındaki tertiplerini anlatarak onu ikna etti.⁶⁵² Üsküdar'da bir ay bu şekilde beklenildikten sonra Yusuf Paşa vaatlere kâmp affedileceğini düşünerek⁶⁵³ bazı adamlarıyla beraber 16 Ağustos'ta

⁶⁴⁷ *Fezleke*, 562. Mektubun kısa bir şekli için bkz. *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 553.

⁶⁴⁸ *Hasan Bey-zâde Tarihi*, III, 877.

⁶⁴⁹ Danişmend, *Kronoloji*, III, 252. Kâtip Çelebi, Murad Paşa'nın Üsküdar'a çıkmasını 5 Safer/10 Mayıs olarak göstermiştir. *Fezleke*, 563. Rumeli Beylerbeyi Sinan Paşa'ya gönderilen 21 Mayıs 1609 tarihli hükümde Murad Paşa'nın Haziran başlarında sefer için Üsküdar'a geçeceği bildirilmektedir. BOA, A.DVN. MHM. d. 78, hk. 759. 5 Rebi'ülevvel 1018/8 Haziran 1609 tarihli diğer bir hükmün başında ise Üsküdar ibaresi bulunmaktadır. Dolayısıyla bu tarihte Üsküdar'a geçilmiş bulunulmaktaydı. BOA, A.DVN. MHM. d. 78, hk. 461.

⁶⁵⁰ *Nuhbetü't-Tevârih*, 614.

⁶⁵¹ Padişah divanın Üsküdar'da toplanmasını istemişken Murad Paşa buna karşı çıkıp padişaha divanın toplanma yerinin Asitane olduğunu ve vezîr-ia'zam kaymakamının bu işleri yürütmesinin gerektiğini bildirdiğinden bu fikirten vazgeçilmiştir.

⁶⁵² Kâtip Çelebi ve Naima, Padişah ile Murad Paşa arasındaki konuşmayı şöyle aktarmaktadır: "Hemen göçüp gidesin" buyurduk ta serdar doğru padişaha varıp, "tenhâ sözüm vardır padişah ile" diyecek padişah ile halvet edip eyetti ki, "pâdişâhıma sırta müte'allık bir sözüm vardır, ricâ eyledim ki nüdemâdan bir ferd kalmaya ve vâkıf olmaya. Sonra gizli işimiz aşıkâre olur, maslahat bitmez didikte padişah, halvet-i hâss edip ve kimesneye dimezim" deyü yemîn eyledi. Murad Paşa eyitti: "Padişahım, ma'lûmun olsun ki, bu seferin adını Kızılbaş'a diyü ta'yin eyledik, ammâ değildir. Acem'den kavî düşmanımız vardır. Evvelâ İç-il gibi sengistânda Muslı Çavus nâm şakinin altı yedi pâre kal'ası vardır, üzerine asker gönderilse ceng etmek lâzım degil. Dağdan taş yuvarlamak ile askeri helâk ider. Vâfir yemîn ile İç-il sancağın kendiye virdiğim ve Kalender-oglu seferine gelme didiğim iki Celâlî bir birine karışmamak için idi. Hâlâ Karaman Beylerbeyisi Zülfikâr Paşa ile gelesin ve Üsküdar'da asker-i İslâm'a mülhak olasın, sana Karaman eyâletin verdim dedim. Ve hufyeten Zülfikâr Paşa'ya hakkından gelmek için tenbih eyledim. Bu tedârük ile müyesser olursa işimiz rastır". Dedikte padişah hazretleri "ya sana giderken geldiği konakda başını kesmek mümkün olurdu" buyurdu. Vezîria'zan hazretleri buyurdular ki, "Padişahım! Biz Üsküdar'dan kalkup Acem'e gitmek lazım oldukta Aydın ve Saruhan vilâyetlerinde olan Yusuf Paşa Celâlîsini n'eylersiz?" Padişah hazretleri, "V'allahi eyü dedin. Ol şaki benim hatırımdan çıkmış. Ya ana ne tedârük gördün?" Paşa eyitti: "Ana dahi mahabbet-nâme ve niçe dürlü va'deleri mutazammın haber ile bunda getirmek tedbirin eyledim ve mansıb vireyim didim kendi dahi gelmeğe va'de eyledi. Bu ikisi def' olsa Anadolu tamam feth olmuş olur. Benim padişahım! Bu sırrı zinhâr kimseye fâş eylemeyesin" dedikte padişah du'â edip, "Hak te'âlâ işin rast getire" deyü gönderdi. *Fezleke*, 563-564; *Tarih-i Na'imâ*, II, 369.

⁶⁵³ Kâtip Çelebi, Yusuf Paşa'nın adamlarıyla müşaverede bulunduğunu, adamlarının bir kısmı Murad Paşa'nın vaatlerine asla inanılmaması gerektiğini ifade ederek onun İstanbul'a gitmesine taraftar değilken

Üsküdar'a ulaştı.⁶⁵⁴ Murad Paşa, Yusuf Paşa'ya hürmet gösterip, iltifat ve hediyeler ile gönlünü aldı. Manisa muhassıllığı berâtını vererek, hatta padişahın huzuruna çıkararak onun tüm şüphelerini izale etmeye çalıştı. Zülfikar Paşa'dan gelecek olan Muslu'nun katli haberini bekledi.⁶⁵⁵ Ağustos başlarında İstanbul'da büyük bir yangın çıkınca yangının söndürülmesi için Murad Paşa bir kısım askerle İstanbul'a geçti ve yeniçerileri emniyet olarak burada bırakarak tekrar Üsküdar'a döndü.⁶⁵⁶

Zülfikar Paşa, Muslu Çavuş ile kendi arasında hileyle dostluk tesis etmiş, onun davetine icabet ederek Larende'ye ziyarette bulunmuş ve buradan ikisi beraber Konya'ya dönmüşlerdi. Zülfikar Paşa, Meram Çayırı'nda verdiği ziyafet sırasında Muslu'yu öldürüp başını on adamı ile Üsküdar'da bulunan Murad Paşa'ya gizlice gönderdi. Kendisi de bizzat Muslu'nun malını mülkünü zapt için İçel'e gitti.⁶⁵⁷ Murad Paşa, Muslu'nun başının geldiğini saklayıp hemen Yusuf Paşa'yı öldürmek için harekete geçti.⁶⁵⁸ 14 Eylül 1609 günü⁶⁵⁹ Murad Paşa kahve içmeye bahanesiyle Yusuf Paşa'yı çadırına davet etti. Murad Paşa bir bahane ile dışarı çıkınca adamları hemen Yusuf Paşa'yı öldürdü. Onun malının mülkünün kabzolunması için adamlar gönderildi.⁶⁶⁰ Murad Paşa bundan sonra Padişahın huzuruna giderek Yusuf Paşa ve

bir kısmı Murad Paşa'nın eski Celâlilerin bazılarını cezalandırmayarak mansıplar verdiğini ileri sürüp onun yeminine itibar ederek İstanbul'a geldiğini beyan etmiştir. *Fezleke*, 562-563.

⁶⁵⁴ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 555. 78 Nolu Mühimme Defterinde 08 Eylül 1609 tarihli bir hükümde "sabık Karaman Beylerbeyi olup Aydın sancağında muhassılı emval olan Yusuf" ibaresi geçmekte ve ayrıca müşarünileyhin sudde-i sa'adette hizmette olduğu ifade edilmektedir. Bu durumda Celali Yusuf Paşa'nın bu tarihlerde İstanbul'da olduğu henüz öldürülmediği anlaşılmaktadır. BOA, A.DVN. MHM. d. 78, hk. 413.

⁶⁵⁵ *Hasan Bey-zâde Tarihi*, III, 877-879. Murad Paşa'nın Yusuf Paşa'ya bu kadar itibar etmesi o diyarın kadılarının kulağına gidince Murad Paşa'nın mal tamamı yüzünden bu şekilde davrandığı kanaatine varmışlar ve bu da büyük infiale sebebiyet vermiş, Murad Paşa'nın muhalifleri tarafından padişaha arzedilmiş, padişah da tekrar onu Safevi seferine zorlamışsa da Murad Paşa tekrar padişahı ikna etmeye muvaffak olmuştur. *Fezleke*, 564. Peçevi de Murad Paşa'nın Yusuf Paşa'ya baba-oğul muamelesi yaptığını ifade etmektedir. *Peçevî Tarihi*, 109.

⁶⁵⁶ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 554-555.

⁶⁵⁷ *Fezleke*, 565. 4 Receb 1018/3 Ekim 1609 tarihli Karaman Beylerbeyliğine gönderilen bir hükümde "mukaddema hakkından gelinen Muslu Çavuş nam şakinin" ifadesi geçmektedir. BOA, A.DVN. MHM. d. 78, hk. 271.

⁶⁵⁸ *Tarih-i Na'îmâ*, II, 371. Muslu'nun başı gelince Murad Paşa padişaha gelip: "devletinde bir kavî düşmanın başı geldi. Şimden girü bunda olanın tedârükü görülür" didikde pâdişâh bu def'a ana lala dimeyüp, "benim babacığım, senin bana eylediğin hizmetin Hak te'âlâ mükâfâtın idesin nice ma'kul ise öyle eyle" diyü hayr du'â ile gönderdi.

⁶⁵⁹ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 556.

⁶⁶⁰ *Hasan Bey-zâde Tarihi*, III, 879. "Çün ol gice geçüp ertesi oldu, seherî kahve içmek bahânesiyle, "varın oğlum Yusuf Paşa'yı da'vet idin, gelsin kahve içelim" didikde giden âdem yolda buluşup, "sâhib-i devlet sultânıma muntazırdır, buyurun kahve için" diyü önüne düşüp otağa getirdikde paşa dahi, "behey oğul, sana mahabbetimizi bilürsün, sensiz kahve içmek olur mu? Gel çadırın ardına gidelim, tenhâ oturalım ve geleni dahi komasınlar. İnşâ-Allah yarın size icâzet olur, varır gidersiz" diyü çadır

Muslu'nun öldürüldüğünü anlatıp Üsküdar Seferi olarak adlandırılan bu sefer sayesinde iki mühim düşmanın temizlendiğini, artık gelecek yıl Safeviler üzerine sefer yapılacağını anlatarak Padişahı memnun etmişti.⁶⁶¹

Muslu Çavuş ve Yusuf Paşa'nın haricinde, Murad Paşa'nın Canbolatoğlu seferi sırasında İzmit yakınlarındayken yeniçerilerin ricası üzerine affedilen ve kendisine Hüdavendigâr Sancakbeyliği verilen Parmaksız Mustafa, Kütahya'da sefer hazırlıkları yapan Tekeli Mehmed Paşa'nın yanına geldiğinde öldürülmüştü.⁶⁶² Yine öldürülmüş olan büyük Celâlilerin adamları ile memleketin her tarafında faaliyete bulunan küçük eşkıya çeteleri ele geçirilip ortadan kaldırıldı.⁶⁶³

Üsküdar seferi sırasında vukubulan diğer mühim hadise ise Murad Paşa'nın Defterdar Ekmekçi-zâde Ahmed Paşa'yı öldürme teşebbüsüdür. Sefere memur olduğundan Üsküdar'a gitmek zorunda kalan Ahmed Paşa, Murad Paşa'nın korkusundan seferden muaf olmak için Padişahı tesir altına almaya çalıştı. Bunu sezen Murad Paşa, Ahmed Paşa'nın vakıfları ve beytü-l malı zarara uğrattığını söyleyerek onun öldürülmesi için padişahıtan izin istedi ve bunda muvaffak oldu. Ancak Ahmed Paşa, öldürüleceği gün Murad Paşa'nın adamlarından birinin ihaneti üzerine vaziyetten haberdar olması ve daha sonra Padişahın Murad Paşa'dan ricası üzerine ölümünden kurduldu.⁶⁶⁴

Muarızlarının sefere çıkması hakkında Padişah üzerine yaptıkları baskılara rağmen⁶⁶⁵ Yusuf Paşa'nın öldürülmesinden bir ay sonra, Ekim/1609 ortalarında Murad

ardına geçüp oturup mâ-hazarî ta'âm gelüp henüz dahi el sunmadın meğer sipâriş olmuş, kapucu-başılardan birisi gelüp, "sultânım ne buyurursuz? Avlonya Beyi Hüseyin Bey gelüp indi, ne cevâb idelim?" diyecek serdâr, "ne temâşâdır! Olmaz ki kendi safâmızda olavuz. N'ola ben taşra çıkayım, siz buyurun ta'âmdan" diyüp taşra gitdi. Ömer Kethüdâ ve Sarı Hüseyin Ağa ve Muhzır-başı Ömer Ağa ve Hâfiz 'Acem Mehemed yemeğe oturup bir mertebânî içinde, "paça buyurun" diyü Yusuf Paşa el sunmuş iken Çaşnigîrler Kethüdâsı Ali Bey hemân Yusuf Paşa'nın ensesine geçüp el sunup başından dülbendini kaldırdı. Bir çaşnigîr dahi yapışup sofraya yanına yıkdı ve ellerin muhkem tutup bâkileri dahi üzerine üşüp fi'l-hâl başın kesdiler. Sofra orta yerde pây-mâl iken paşa içeri girüp meyyiti otağ önüne bıraktırdı." *Fezleke*, 566. BOA, A.DVN. MHM. d. 78, hk. 336'da Yusuf Paşa'nın katledildiği ifadesi geçmektedir. Yine BOA, A.DVN. MHM. d. 79, hk. 167'de "maktul Yusuf Paşa", bu mühimme defterinin 180 nolu hükmünde ise "katlolunan Yusuf Paşa" ifadeleri geçmektedir.

⁶⁶¹ *Fezleke*, 566.

⁶⁶² *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 554. BOA, A.DVN. MHM. d. 79, hk. 1093.

⁶⁶³ *Hasan Bey-zâde Tarihi*, III, 878; Griswold, *Büyük İsyân*, 167. Yusuf Paşa'nın öldürülmesinden sonra onun adamlarından bazılarının daha sonra eşkıyalığa devam ettiği görülmektedir. BOA, A.DVN. MHM. d. 79, hk. 180.

⁶⁶⁴ *Tarih-i Na'imâ*, II, 374- 375.

⁶⁶⁵ Murad Paşa'yı İstanbul'da istemeyenler sürekli Padişaha onun sefere çıkması için baskı yapmaktalardı. Ancak Padişaha söz geçirememişlerdi. Padişahın onlara verdiği cevabı aktaran Kâtip

Paşa Üsküdar'dan ordu ile büyük şenlikler ile İstanbul'a geçti.⁶⁶⁶ Murad Paşa'nın bu tertibi sayesinde devlet sefer masraflarından kurtulmuş olduğu gibi asker sevkinin pek kolay olmadığı muhitlerde bulunan iki mühim eşkıya reisi ortadan kaldırılmış, büyük miktar mal ve hazine ele geçirilmişti.⁶⁶⁷

Celâlilerin temizlenmesinden sonra bu gailenin def'inin şükrünün nişanesi olarak Sultan Ahmed Camisi'nin inşası için Padişah tarafından emir verildi.⁶⁶⁸ Yer tahsisinin yapılmasının ardından 8 Ekim'de hafriyat çalışmalarına başlandı. Ordu henüz Üsküdar'da iken İstanbul'a geçen Murad Paşa da hafriyat çalışmalarının başlaması için tertip edilen merasime iştirak etti.⁶⁶⁹ Hafriyat çalışmaları 16 Kasım'a kadar devam etmiş,⁶⁷⁰ 4 Ocak 1610 tarihinde ise temel atma merasimi tertip edilmiş, Murad Paşa bu merasimde de bulunmuştu.⁶⁷¹ Ayrıca daha önce Mısır'da dokunup gönderilen Kâbe ve Ravza-ı Mutahhara örtülerinin İstanbul'dan dokunup gönderilmesine başlanmıştı.⁶⁷²

Murad Paşa Canbolatoğlu Ali'nin öldürülmesi işine de el attı. Canbolatoğlu Ali tayin edildiği Temeşvar'da bir sene beylerbeyliği yaptıktan sonra ahaliye zulüm ve askerleri rencide etmesi sebepleriyle isyan eden askerler tarafından öldürülmekten

Çelebi, burada bir anlamda padişahın ona itimadını göstermiştir: “Dârüssa’âde Ağası Mustafa Ağa ve Defterdar Ahmed Paşa ve mukaddemâ ka’im-makam olan Mustafa Paşa fırsat buldukça dirler idi ki, “Koca Murad Paşa Kızılbaş seferine gitmek istemez, pîr-i fânîdir. Hemân ayak salup gezer. Pâdişâh dahi var git dimez”. Bu sözleri Müftü Mehemed Efendi'nin ilkasıyla Dârüssa’âde ağası pâdişâha söyledikde, “sus bre habîs! Ne haddindir! Ol bir gazî ve hacı ihtiyârdır. Vilâyet-i Anadolu'da ‘alâkamız yoğ iken teshir itdi. Bu denlü Celâlî ‘askerine galib olup kırdı. Siz bir alay ehl-i garazsız. Bir dahi ann hakkında söz söylemen! İsterse gitsin, isterse otursun” diyü iskât eylediler.” *Fezleke*, 569-570.

⁶⁶⁶ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 557. *Fezleke*, 570. Kâtip Çelebi, Üsküdar'dan İstanbul'a geçiş tarihi olarak rûz-ı Kasımdan yedi gün evvelini göstermektedir.

⁶⁶⁷ Yusuf Paşa'dan çok büyük miktarda mal elde edildiği gibi yalnızca Muslu Çavuş'un kabzedilen malı yedi yüz deve yükü ağırlığındaydı. *Fezleke*, 569. Yusuf Paşa'dan elde edilen mal ve eşya hususunda bkz. *Hasan Bey-zâde Tarihi*, III, 880.

⁶⁶⁸ Mustafa Safî, Avusturya cephesinde harbin sona ermesi ve Celâli eşkıyasının temizlenmesinden sonra binanın inşasına başladığını ifade etmektedir. *Zübdetü't-Tevârih*, I, 48. Bu cami inşasının Celâli zaferini temsiliyle ilgi görüş için olarak ayrıca bkz. Griswold, *Büyük İsyân*, 176-178.

⁶⁶⁹ *Zübdetü't-Tevârih*, I, 52-53. “..mahall-i esâsi hafr olınmak sadedi olıcak evvelen şeyhu'l-İslam Mevlâna Muhammed Efendi ve mu'tekadü'l-enam Şeyh Mahmud Efendi ba'de vezîr-ia'zam Murad Paşa ve sair vüzerâ-i i'zam ve kuzât-ı ‘asker ve anda mevcut olan ‘ulemâ-i kirâm ellerine kazmalar alub, du'a-i bisyar ve tazaar-i bi-şûmardan sonra ol mahall-i mu'leme-i kazdılar.” *Zübdetü't-Tevârih*, I, 52.

⁶⁷⁰ *Zübdetü't-Tevârih*, I, 53.

⁶⁷¹ *Fezleke*, 571.

⁶⁷² Bu husus için bkz. *Nuhbetü't-Tevârih*, 617; Danişmend, *Kronoloji*, 253 ve 254. İlk örtüler ise 27 Haziran 1611 tarihinde örtülmek üzere gönderilmiştir. *Nuhbetü't-Tevârih*, 619-20.

korkup buradan Belgrad'a kaçmıştı.⁶⁷³ Daha sonra kendisine Niğbolu Sancakbeyliği verildi. Burada da huzursuzluk çıkarmaya devam eden⁶⁷⁴ Canbolatoğlu Ali, İstanbul'a çağrıldı.⁶⁷⁵ Ancak Canbolatoğlu Ali daha İstanbul'a gelmeden Murad Paşa'nın Belgrad'da Kadızâde Ali Paşa'ya gönderdiği gizli bir emir doğrultusunda 1 Mart 1610'da öldürüldü.⁶⁷⁶ Onun öldürülmesinden padişahın haberi olmadığı da idda edilmiştir.⁶⁷⁷

1.2.5. Zitvatorok Anlaşması Müzakereleri ve Bazı Devletler İle Muahedeler

Zitvatorok Anlaşması'nın imzalanmasından altı hafta sonra Erdel Beyi Boçkayı'nın ölmesi, bu taht üzerindeki hâkimiyet hususunda Osmanlı ve Avusturya tarafları arasında ihtilafa sebep olmuştu. Osmanlı tarafı, Boçkayı'nın vasiyet ettiği Valetin Homonay'ı taht için desteklerken Erdel meclisi Avusturya'nın desteklediği

⁶⁷³ Griswold, onun Nisan 1609'da Belgrad'a kaçtığını yazmıştır. *Büyük İsyân*, 123. Ayrıca bkz. *Fezleke*, 538. Haziran 1609 tarihli iki mühimme kaydında Canbolatoğlu Ali sabık Temeşvar Beylerbeyi olarak görülmektedir. BOA, A.DVN. MHM. d. 78, hk. 3070-3071.

⁶⁷⁴ 11 Ağustos 1609 tarihli, Canbolatoğlu Ali'ye gönderilen bir hükümde ise kendisinden sabık Temeşvar Beylerbeyi ve ber-vech-i arpalık Niğbolu Sancakbeyi olarak bahsedilmektedir. Kendisinin sancağa gitmediği Silistre sancağı toprağına tecavüz edip halka zulüm ettiği için ikaz edilmekte, eğer sancağına varmaz ve yaptığı tecavüzlere son vermezse sancağının alınacağı ve özrünün kabul edilmeyeceği yazılmıştır. Kaynaklarda gösterildiği gibi onun beylerbeyliği ve sancakbeyliği sırasında yine rahat durmadığı anlaşılmaktadır. BOA, A.DVN. MHM. d. 78, hk. 32.

⁶⁷⁵ 6 Kasım 1609 tarihli hükümde sabık Temeşvar Beylerbeyi olup halen Niğbolu Sancakbeyi olan Ali Paşa'nın acilen İstanbul'a gelmesi emredilmekte, İstanbul'a davet edilmesinin sebebi olarak ta o taraflarla ilgili mühim hususların müşavere edileceği bildirilmektedir. BOA, A.DVN. MHM. d. 78, hk. 100.

⁶⁷⁶ 6 Kasım 1609 tarihli kayıttan onun bu tarihlerde hala hayatta olduğu anlaşılmaktadır. BOA, A.DVN. MHM. d. 78, hk. 100. Yine 9 Ocak 1610 tarihli kayıttan onun ve ona tabi olanların bağışlandığından bahsedilmektedir. BOA, A.DVN. MHM. d. 78, hk. 1503. Bir mektuba dayanan Griswold onun ölüm tarihini 1 Mart 1610 olarak vermektedir. *Büyük İsyân*, 124. Diğer malumatlar da gözönüne alınca bu tarihin daha sıhhatli olduğu anlaşılmaktadır. Colin İmber'de onun 1610 da öldürüldüğünü göstermektedir. *Osmanlı İmparatorluğu, 1300-1650*, (çev. Şiar Yalçın), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, 95.

⁶⁷⁷ *Zübdetü't-Tevârih*, II, 75-76; *Fezleke*, 538. Peçevi, Canbolatoğlu Ali'nin öldürülmesini şu şekilde anlatmaktadır: "Murad Paşa Gâzi Celâlileri kal' u kam' idüp İstanbul'a geldi. Canpuladoğlu dahı Celâlilerden idüğü zâhir iken neden lâzım gele ki ol sağ kala didi ve ahzına emr-i şerif gönderdi. Merhûm Hâdim Gürci Mehmed Paşa Belgrad'da ser-dâr makâmında idi ve Murad Paşa dâmâdı Vezîr Ali Paşa Budin beglerbegi idi. Ahzında müsâmaha itdiler. Hatta Ali Paşa katl-i nefis itmegden ittürmekden begayet müctenib idi. Dirler ki Belgrad'a gelme diyü haber gönderdi. Ve likin eceli irişmiş ve dest-i kazâ hayaât-ı karibânına nice salmış idi. Cezb idüp Belgrad'a götürdi. Ve Ali Paşa'ya mülâki olup giderken Debbâk Mehmed Paşa ol zamanda kapucıbaşı idi. Ana dahı başka emr-i şerif vârid olmağla ahz idüp kal'aya urdı ve kırk günden sonra mahnuq oldu. Sa'adetlü Padişahın rizâ-yı şerifleri olmamak menkuldür. Hatta Murad Paşa şirpençeden fevt oldu diyü arz itdi dediler." *Peçevi Tarihi*, 106-107. Bir diğer nakledişe göre ise onun öldüğünü göstermek için başı İstanbul'a gönderilip meydanlarda sergilenmiştir. Griswold, *Büyük İsyân*, 124. Canbolatoğlu Ali'nin bir yandan İstanbul'a çağrılırken diğer yandan Belgrad'da öldürülmesi, Peçevi'nin anlattığı gibi onun Murad Paşa tarafından gizlice öldürüldüğünü teyit etmektedir

Sigismund Rakoçi'yi beyliğe seçmişti.⁶⁷⁸ Avusturya İmparatoru yapılan anlaşma gereğince gönderilmesi icab eden elçileri ve sulh akdi için belirlenen bedeli (200 bin kuruş) geciktirmekteydi. Erdel meselesi ve Avusturya tarafındaki bu gecikme üzerine Murad Paşa, 29 Mart 1607'de Avusturya Arşidüküne bir mektup yazdı. Mektupta,⁶⁷⁹ Erdel tahtına kral tayini hakkının Osmanlı Devleti'ne ait olduğunu, bu sebeple Homonay'ı kral tayin etmek için kendisine taç bayrak ve topuz gönderildiğini; ancak İmparatorun Rakoçi'yi kral olarak tayin edip sulhe mugayir davrandığını bildirdi. Ayrıca bir ay önce gönderilmesi gereken elçilerin ve sulh bedelinin gönderilmeme sebebini sordu.⁶⁸⁰ Muhtemelen Osmanlı Devleti'nin başındaki Celâli meselesinin ehemmiyetini bilen İmparator, Padişah I. Ahmed'e yazdığı 10 Nisan 1607 tarihli mektupta; Türklerin sınırdaki bazı saldırıları sebebiyle sulh işlerinin geciktiği eğer bunların mesulleri cezalandırılır ve daha müzakereler devam ederken zaptedilen Kanije, Estergon ve Eğri kaleleri iade edilirse istenilen sulh bedeli ile elçinin İstanbul'a gönderileceğini yazmıştı.⁶⁸¹ Savaşın yeniden başlaması ihtimalinin olduğu bir vaziyete gelinmiş iken, 28 Mart 1608 tarihinde Osmanlı ve Avusturya murahhasları Uyvar'da bir araya gelerek yeni bir mukavelenâme imzalayarak gönderilmesi gereken 200 bin kuruşun 150 bini ile Avusturya elçilerinin kırk gün içinde İstanbul'a harekete geçmesini kararlaştırdılar. Geri kalan 50 bin kuruş ise elçi geldikten sonra ödenecekti.⁶⁸² Osmanlı tarafı da Erdel tahtına kral tayini meselesini pek uzatma taraftarı değildi.⁶⁸³ Bu murahhaslar 19 Haziran'da sınır meselelerini halletmek üzere Estergon civarında yine toplandılar.⁶⁸⁴ Kararlaştırılan sulh bedelini de getiren Adam von Herberstein ve Jan Rimay adlı Avusturya elçileri 17 Eylül 1608'de İstanbul'a geldi. Bunlar yeniden Kanije, Estergon ve Eğri kalelerinin ve esirlerin iadesini talep ettiler. Kendilerine Murad Paşa tarafından tasdik edilmiş olan ahidnâme sunulunca bunun ilk ahidnâmeden farklı olduğu

⁶⁷⁸ Hammer, *Devlet-i Osmaniye*, VIII, 106; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu*, III, 289; Cezar, *Osmanlı Tarihi*, III, 1771.

⁶⁷⁹ Murad Paşa'nın yazdığı mektubun metni için ise bkz. Hammer, *Devlet-i Osmaniye*, VIII, 291.

⁶⁸⁰ Hammer, *Devlet-i Osmaniye*, VIII, 106.

⁶⁸¹ Hammer, *Devlet-i Osmaniye*, VIII, 106; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu*, III, 483.

⁶⁸² Hammer, *Devlet-i Osmaniye*, VIII, 106-107; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu*, III, 483.

⁶⁸³ Murad Paşa'dan sonra vezir-i âzam olan Nasuh Paşa döneminde Zitvatorok Anlaşması müzakereleri devam ederken Erdel üzerindeki hâkimiyet sürekli mesele olmuştur. Nasuh Paşa, Avusturya elçilerine Erdel meselesinin ahidnâmeye selefi Murad Paşa ile Budin Beylerbeyi Ali Paşa taafından padişahın habersiz dahil edildiğini iddia ederek Murad Paşa için "mecnun", Ali Paşa için "sarhoş" ifadesini kullanmıştır. Hammer, *Devlet-i Osmaniye*, VIII, 145.

⁶⁸⁴ Cezar, *Osmanlı Tarihi*, III, 1771.

itirazında bulundular.⁶⁸⁵ Sulh teklifi Türklerden gelmişken bu teklifin İmparator tarafından Murad Paşa'ya yapılmış gösterildiği,⁶⁸⁶ İspanya Kralı'nın sulhün menfaatlerinden istifade edeceğine ilişkin hükümlere yer verilmediği, Avusturya hanedanının Erdel üzerindeki haklarından bahsedilmediği ve sınır köylerinin üzerinde hak iddia edildiği sebepleriyle bu ahidanemeyi kabul etmek istemeseler de bir anlamda tehditle götürmek mecburiyetinde kaldılar.⁶⁸⁷ Bu elçiler Macarların Osmanlı topraklarına tecavüz etmeleri sebebiyle Budin'de dokuz ay alıkonuldular. Avusturyalılarda buna karşılık Prag'da bulunan Ahmed Kethüdayı tuttular. Nihayet Avusturya İmparatoru, Peter Buonomo ve Andreas Negroni adlı elçileri ile padişaha bir mektup göndererek ahidnâmeye sadık kalınması rica etti. 1 Mayıs 1610'da İstanbul'a gelen elçiler, Üsküdar'da bulunan Murad Paşa tarafından kabul edilerek Zitvatorok Anlaşması'nın metnine göre hazırlanmış yeni bir ahidnâme ile döndüler.⁶⁸⁸ Ancak sulh müzakereleri bu tarihten sonra da devam etmiştir.⁶⁸⁹

Osmanlı Devleti ile Lehistan arasında umumiyetle dostane şekilde tesis edilen münasebetler III. Mehmed zamanında imzalanmış muahede ile devam ettirilmişti.⁶⁹⁰ 15 Temmuz 1607 tarihinde Lehistan'la yeni bir muahede yapıldı ve daha önceki muahedenin şartları yenilendi. Bu muahede ile Kırım Tatarları ve Kazaklar sınır tecavüzlerine girişmeyecek, esirler karşılıklı iade edilecek, ticari münasebetlerde serbestlik devam edecek, Leh Kralı Kırım Hanı'na vergi vermeye devam edecek ve Lehistan ile Boğdan arasındaki her türlü ihlale son verilecekti.⁶⁹¹

III. Mehmed'in saltanatı sırasında Fransa devletine verilen; ticaret gemilerinin serbest dolaşımı, gümrük vergilerinin düzenlenmesi, korsanlığın men edilmesi, elçilerin diğer devlet temsilcilerine takaddümü ve yargılama gibi hususlara ilişkin verilmiş olan imtiyazlar bir ahidnâme ile 1610 başlarında yenilendi.⁶⁹² Ancak daha önce müsamaha

⁶⁸⁵ Hammer, *Devlet-i Osmaniye*, VIII, 107-108.

⁶⁸⁶ Hammer, *Devlet-i Osmaniye*, VIII, 108.

⁶⁸⁷ Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu*, III, 290; Hammer, *Devlet-i Osmaniye*, VIII, 108.

⁶⁸⁸ Hammer, *Devlet-i Osmaniye*, VIII, 121-122; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu*, III, 290.

⁶⁸⁹ Avusturya ile Zitvatorok sulh müzakereleri Avusturya tarafının Erdel üzerinde tüm haklara sahip olmayı şart koştuğundan görüşmeler uzamıştır.

⁶⁹⁰ Hammer, *Devlet-i Osmaniye*, VIII, 109; Cezar, *Osmanlı Tarihi*, III, 1775.

⁶⁹¹ Cezar, *Osmanlı Tarihi*, III, 1775.

⁶⁹² Kâtip Çelebi Fransa'ya verilen ahidnâmeyi 1018 (Nisan 1609-Mart 1610) senesi vakalarını anlattığı kısımda vermiştir. Bu ahidnâmenin muhteviyatı için bkz. *Fezleke*, 571-572.

gösterilen Fransızların himayesindeki Cizvitlere, Murad Paşa'nın da muhalefeti ile İstanbul'da okul açmalarına müsaade edilmedi.⁶⁹³

1.2.6. Şark (Tebriz) Seferi

Murad Paşa vezir-i âzamlığa geldiğinde doğu serhaddindeki vaziyet Osmanlı Devleti aleyhine idi. 1603 senesinde Safevilerle yeniden başlayan harplerde en son serdar tayin edilen Ciğala-zâde Sinan Paşa'nın 1605 sonunda ölümünün ardından yerine başka bir serdar tayin edilmemişti. Osmanlı Devleti Avusturya ile sulh akdini ve Celâli meselelerini daha ehemmiyetli gördüğünden şark meselesini bir müddet ihmal etmişti. Safevi Şahı Abbas ise hücumlarını artırarak daha evvel ele geçirdiği Revan, Şeki, Lori, Tiflis, Demirkapı, Bakü gibi yerlere ilaveten Temmuz 1606'da Gence'yi, Haziran 1607'de ise Şemahı'yı alarak III. Murad devrinde elde edilen toprakları geri almıştı.⁶⁹⁴ Ancak Gürcistan ve doğudaki Özbek meseleleri Şah Abbas'ın daha fazla ileri gitmesine mani olmuştu.⁶⁹⁵

Murad Paşa'nın İstanbul'da bulunduğu 1609 Şubat'ında Şah Abbas, Şemseddin Muhammed Ağa er-Rumî adlı elçisiyle ona mektup göndererek Padişahla arasında aracılık yaparak sulh yapılmasına yardım etmesini istedi.⁶⁹⁶ Murad Paşa bu elçi ile beraber Hayreddin Çavuş'u bir mektupla göndererek mutemed elçiler gelir ve daha önce ele geçirilen yerler iade edilirse padişah nezdinde sulh yapılmasına vasıta olacağını bildirmişti.⁶⁹⁷ Ancak Şah Abbas buna uzun müddet cevap vermemişti.⁶⁹⁸

⁶⁹³ Daha önce Fransa'nın Osmanlı Devleti ile olan dostluğundan istifade ile faaliyetleri için müsaade aldığı Cizvitler, kiliseleri ve mektepleri vasıtasıyla diğer milletler aleyhine faaliyetleri olmuştu. Nifak çıkarmakla suçlanan Cizvitler divanda yargılanmaları için çağrılmış ancak bundan haberdar olan onların hamisi durumundaki Fransız elçisi, Murad Paşa'ya ricalarda bulunarak onların serbest bırakılmasını sağlamıştır. Hammer, *Devlet-i Osmaniye*, VIII, 123. Ayrıca bkz. Cezar, *Osmanlı Tarihi*, III, 1694.

⁶⁹⁴ İran'nın bu dönemdeki faaliyetleri için bkz. Cezar, *Osmanlı Tarihi*, III, 1723-1736; Danişmend, *Kronoloji*, III, 254.

⁶⁹⁵ Griswold, *Büyük İsyân*, 140, 54 nolu dipnot.

⁶⁹⁶ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 546.

⁶⁹⁷ Feridun Bey'in *Münşeât*'inde Murad Paşa tarafından İran Şah'ına yazılan bir mektubta, Semseddin Muhammed Ağa'nın getirdiği mektuba cevapla Hayreddin Çavuş'un gönderildiği ancak bunun cevabının henüz gelmediği yazılıdır. Bu mektubun tamamı için bkz. *Münşeâtü's Selâtin*, II, 267-270. Bu mektubun mevcudiyeti hakkındaki malumat Bekir Kütükoğlu'nun *Osmanlı-İran Siyâsî Münasebetleri* isimli eserinin 277'inci sahifesinden elde edilmiştir.

⁶⁹⁸ *Fezleke*, 576; *Münşeâtü's Selâtin*, II, 267.

1610 baharı geldiğinde Murad Paşa'ya şark seferine çıkması emredildi. Sefer hazırlıkları⁶⁹⁹ için ordu, 29 Nisan'da Üsküdar tarafına geçirilerek Haydarpaşa'da ordugâh kuruldu.⁷⁰⁰ Murad Paşa ise Vezir Gürcü Mehmed Paşa'yı sadaret kaymakamı olarak bırakarak yaklaşık yirmi gün sonra tertip edilen merasimle Üsküdar'a geçti.⁷⁰¹ Murad Paşa Üsküdar'da iken Defterdar Ahmed Paşa ile arasında olan husumet yeniden alevlendi. Kapıkulu mevâciblerini dağıtan Ahmed Paşa, Şam hazinesine ait paranın ayrı tutulması kararına uymayarak hile ile bunları da kapıkuluna taksim eyleyince Murad Paşa bu hazinenin yerine koyulmasını ondan istedi. Ahmed Paşa buna yanaşmayınca Murad Paşa tekrar onu ortadan kaldırmaya karar verdi. Ahmed Paşa orduya katılmak için Üsküdar'a geçerken vaziyetten haberdar edilince İstanbul tarafına kaçarak kurtulmuştur.⁷⁰²

Murad Paşa henüz sefer için hareket etmeden Şah Abbas'a yeni bir mektup yazdı. Bu mektupta Murad Paşa, daha önce Hayreddin Çavuş'la gönderilen mektuba henüz cevap verilmediğinden ve Sultan Murad zamanında fethedilmiş ancak daha sonra elden çıkan yerlerin geri verilmesine ilişkin teklif kabul edilmediğinden kendisinin sefere çıkıp Erzurum'a gideceği, bu mesele halledilene kadar o taraflarda kalıp dönmeyeceğini bildirdi.⁷⁰³

Murad Paşa noksanlıkların tamamlanması bahanesiyle sefere kalkışı tehir etmek istediye de Padişah emir göndererek hemen hareket etmesini emretti.⁷⁰⁴ Nihayet Murad Paşa Haziran 1610 başlarında Üsküdar'dan hareket etti.⁷⁰⁵ 10 Haziran'da Maltepe civarına gelindiğinde İstanbul'dan gelen üyeler ile divan akdedilip bu toplantıda Ahmed Paşa meselesi de ele alınarak ihtiyaç olan hazinenin Konya'ya kadar yetiştirileceği

⁶⁹⁹ BOA, A.DVN. MHM. d. 79, hk. 31, 33. Rumeli'deki eyaletlere gönderilen bu hükümlerde şark seferine karar verildiğinden ordunun ihtiyacı koyun ve top findığının temin edilmesi emredilmiştir.

⁷⁰⁰ *Nuhbetü't-Tevârih*, 618.

⁷⁰¹ *Hasan Bey-zâde Tarihi*, III, 881. Topçular Kâtibi, Murad Paşa'nın Üsküdar'a geçişini 1019 Rebi'ülevvel'in başı (24 Mayıs 1610) olarak göstermektedir. *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 564. 28 Safer 1019/23 Mayıs 1610 tarihli bir hükmün başında Üsküdar ibaresi bulunmaktadır. Bu tarihte Murad Paşa'nın Üsküdar'a geçtiği anlaşılmaktadır. BOA, A.DVN. MHM. d. 79, hk. 185.

⁷⁰² *Hasan Beyzâde Tarihi*, III, 882-883. "...Lakin Vezîr-ia'zam hazretleri, Defterdâr Ahmed Paşa'ya gazap üzere olur, 'adevet mukarrer, kasd eder. ...Defterdar Ahmed Paşa f'l-hal kayık ile Asitaneye ilgarlar..." *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 566.

⁷⁰³ *Münşeatü's Selatin*, II, 267-270.

⁷⁰⁴ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 565.

⁷⁰⁵ 7 Haziran 1610 tarihli hükümde Üsküdar ibaresi bulunmaktadır. Bu tarihte henüz bu civarlarda bulunulduğu anlaşılmaktadır. BOA, A.DVN. MHM. d. 79, hk. 371. *Zübdetü't-Tevârih*, II, 131. Murad Paşa'nın Üsküdar'dan hareketi için Danişmend 24 Mayıs'ı, Mehmed b. Mehmed yine Rebi'ülevvel'in guresini (24 Mayıs) göstermekten, Topçular Kâtibi çok geç bir tarih olan 12 Temmuz'u vermektedir. *Kronoloji*, III, 254; *Nuhbetü't-Tevârih*, 618; *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 566.

kararı alındı.⁷⁰⁶ Burada iken Kırım Hanı Selamet Giray'ın vefat ettiği haberi geldi. Murad Paşa'nın arzı ve Padişahın tasdiki ile Canibek Giray, Kırım Hanı olarak tayin edildi.⁷⁰⁷

Üsküdar'dan hareketle İzmit, İznik ve Eskişehir⁷⁰⁸ üzerinden Temmuz ortalarında Konya'ya gelindi.⁷⁰⁹ Konya'da iken yine Mevlana'nın türbesi ziyaret edildi⁷¹⁰ ancak fazla kalınmayarak buradan Kayseri'ye varıldı.⁷¹¹ Kayseri'de Kırşehir Beyi ile beraber Hacı Bektaş Veli Tekkesi Şeyhi Er-oğlu gelip Murad Paşa'yı karşıladı, kendisine ve orduya hayır dualar edip Sivas'a kadar ordu ile beraber gitti. Şeyh Er-oğlu Yeniçeri Ocağını da ziyaret ederek yanında getirdiği beyaz sancağı ocağa teslim etti.⁷¹² Murad Paşa, Sivas ve Erzincan üzerinden, bazı eyalet askerlerinin iştirakleri ile 10 Eylül'de⁷¹³ Erzurum'a vardı.⁷¹⁴ Onu Erzurum halkı ve idarecileri büyük bir coşku ile karşıladı.⁷¹⁵ Ordunun ihtiyacı olan zahirenin Trabzon'dan nakli için adamlar gönderildi.⁷¹⁶ Diyarbakır Beylerbeyi Nasuh Paşa, Kürt Beyleri ve bazı sancakbeyleri Erzurum'dayken gelip orduya dahil oldular.⁷¹⁷ İstanbul'dan kalkıştan itibaren geçilen her muhitte, eşkıyalık yapan suhte ve diğer Celâli artıklarının temizlenmesine bu sefer sırasında da devam edildi.⁷¹⁸

⁷⁰⁶ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 566-567. BOA, A.DVN. MHM. d. 79, hk. 368 nolu hükmünden anlaşıldığına göre 10 Haziran 1610 tarihinde Maltepe'ye varılmıştı. Bu sefer sırasında tutulan defter için bkz. BOA, MAD. d. 3260.

⁷⁰⁷ *Zübdetü't-Tevârih*, II, 131-132. Murad Paşa'nın mektuplaştığı ve Halep'teyken ertesi bahar yapılacak sefer için kuvvet istediği Kırım Hanı Gazi Giray, 4 Mart 1608 günü vefat etmiş, yerine Selamet Giray tayin edilmişti. *Zübdetü't-Tevârih*, II, 76. *Nuhbetü't-Tevârih*, 606.

⁷⁰⁸ 1 Temmuz 1610 tarihinde Eskişehir Seyitgazi'ye varılmıştır. BOA, A.DVN. MHM. d. 79, hk. 827.

⁷⁰⁹ Ordu 10 Temmuz'da Akşehir'de, 21 Temmuz 1610 tarihinde Konya'da bulunmaktaydı. BOA, A.DVN. MHM. d. 79, hk. 718, 804.

⁷¹⁰ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 569.

⁷¹¹ Geçilen menziller için bkz. *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 569.

⁷¹² Topçular Kâtibi bu seferden sonra bu beyaz sancağın yeniçeri alaylarında Yeniçeri Ağası önünde taşındığını yazmaktadır. *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 569.

⁷¹³ BOA, A.DVN. MHM. d. 79, hk. 1061. Murad Paşa tarafından Şah Abbas'a yazılan mektupta Erzurum'a 16 Eylül'de geldiği yazılıdır. *Münşeatü's Selâtin*, II, 270.

⁷¹⁴ Sefer sırasında takip edilen güzergâh için bkz. *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 567-571.

⁷¹⁵ "Vezîr-ia'zam-ı ihtiyâr, cebe vü cevşenlere müstağrak, 'unvan ile 'askeri-i İslam'a selâm vererek, Erzurum Kal'ası'nın önünden teveccüh ederek, bir alay ahâlî-i vilayet ve 'ulemâ vü sulehâ, ganiyyu ü fakir, derviş ü gedâve re'âyâ vü keferê gürûh birle: Mübârek bâd ve gazân ve uğurun hayr ola deyü ve: "Asâkir-i İslam Mansûr u muzaffer olsun" deyü du'a ederlerdi. *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 571-572.

⁷¹⁶ BOA, A.DVN. MHM. d. 79, hk. 975.

⁷¹⁷ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 572.

⁷¹⁸ Geçilen yerlerde eşkıya çetelerinin yakalanması için bölgedeki kadı ve idarecilere emirler gönderildiği gibi ordudan da kuvvetler sevkedilmekteydi. BOA, A.DVN. MHM. d. 79, hk. 881, 884, 888, 976, 979; *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 569.

23 Eylül'de Erzurum'dayken,⁷¹⁹ uzun zamandır gitmiş olan Hayreddin Çavuş ile Murad Paşa'nın Şah Abbas'a yazdığı mektubun cevabını getiren Şemseddin Muhammed geldiler.⁷²⁰ Murad Paşa, İran elçi heyetine pek yüz göstermeyip onları ancak Erzurum'dan ayrılıp 7 Ekim 1610'da⁷²¹ Hasankale'ye vardığında kabul etti.⁷²² Safevi elçisinin getirdiği mektupta Şah, elde edilen toprakları iade etmeyerek Kanuni dönemindeki Amasya Anlaşması'nın şartlarıyla sulhu kabul ettiğini bildirmekteydi.⁷²³ Murad Paşa gelen mektuba yeniden bir cevap yazarak şu hususları Şah'a bildirdi: Daha önce Hayreddin Çavuş ile gönderilen mektuba henüz bir cevap gelmediğinden işgal edilmiş şehir ve kalelerin geri alınması için sefere çıkılıp Erzurum'a gelinmiş, buraya ulaşıldığında Şah'ın cevabının gelmiştir. Şah cevabında eski zamanlardaki sınırlar ve şartlar üzerine sulhun yapılmasında ısrar ettiğini bildirmiştir. Şah eğer sulh olmasını istiyorsa Avusturyalılarla mücadeyi ve Celâli meselesini fırsat bilerek elde ettiği yerlerin tamamıyla Osmanlı sultanına ait olduğunu kabul edip bu yerleri acilen terketmeliydi.⁷²⁴

Doğuya doğru hızla ilerleyen Murad Paşa Çaldıran'a geldi. Burada Safevilerin eline geçmiş olan Beyazıd Kalesi'nin geri alınması için asker sevketti ve kale aynı gün

⁷¹⁹ Murad Paşa'nın Erzurum'da yaklaşık bir ay kaldığı anlaşılmaktadır. BOA, A.DVN. MHM. d. 79, hk. 1102. Bu hükmün başında "16 Receb 1019 (4 Ekim 1610) Erzurum" ibaresi bulunmaktadır.

⁷²⁰ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 574; *Tarih-i Na'imâ*, II, 383.

⁷²¹ Hasankale'ye geliş ve buradan sonraki menziller için bkz. BOA, MAD. d. 3260, sayfa 29.

⁷²² *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 574. Şair Nef'i, Hasankale'deyken Murad Paşa'ya takdim edilmiş ve onun takdirini kazanınca İstanbul'a gönderilerek divan-ı hümayûn maden kalemine kâtip yazılmıştır. Haluk İpekten, *Nef'i*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998, 56.

⁷²³ "Mukaddemâ Şâh İsmail-i Sâni zemânında olan akvâlden nakz-ı 'ahd itdiniz diyü i'lâm olunmuş. Ol çok zemân mu'tekif-i umûr-ı saltanat olmadı ki, nakz-ı 'ahdi mûcib andan bir fi'l sâdır ola. Sizin serhadlerde olan hükkâmınız bâzergânlarımız emvâline tama' idüp niçesin katl itmekle defe'âtle sa'âdetlü pâdişâh tarafına 'arz u inhâ idüp aslâ takayyüd olmyacak, nâmûs-ı saltanat ana tahammül itmemekle cânib-i Hak'dan tevfiik refik olup mülk-i mevrûsumuz olan memleket kabza-i tasarrufumuza geldi. Ve Tatar 'askeri ile mübâhât olunmuş. Mukaddemâ İslam Giray ve Gazi Giray Sirvan üzerine leşker çeküp Kızılbâş ile döğüşdükde bozulup hânları esir olmuş idi. Hâlâ yine gelirler ise yine cezâsın bulurlar. Âl-i 'Osmân pâdişâhlarının kuvvet-i mâl ve vefret-i leşkeri ma'lûmumuzdur. Lâkin bizim dahi gazilerimiz, *in yekûn minkûm mi'eten yaglibû elfen* mazmûnuna istizhâr eyleyüp 'askerinizin kesretinden aslâ endîşede olmazlar. Hemân merhûm Sultân Süleyman hazretleri merhûm dedem Şâh Tahmasb'a virdüğü 'ahid-nâme mûcibince kat'-ı sinur câ'iz ise ben sa'âdetlü pâdişâhın bir kuluyum. Bir kimse düşmenliğinde kavî olmasa dostluğuna dahi i'timâd yokdur. Bizim dahi dostluğumuz müşâhede olunur. Söyle ki, rızânız yoğise verâ-i perde-i takdîrde olan zuhûra gele. Ve's-selâm." *Fezleke*, 575; *Tarih-i Na'imâ*, II, 382-383.

⁷²⁴ *Münşeatü's Selâtin*, II, 270-271. Bu mektubun kısa bir özeti için bkz. *Fezleke*, 575-576. Murad Paşa tarafından Erzurum'dayken İran Şahı'nın veziri olan Allahverdi Han'a aynı manayı ihtiva eden bir mektup gönderilmiştir. *Münşeatü's Selâtin*, II, 275-276. Ayrıca Danişmend, ordu Kars'a geldiğinde Murad Paşa'nın yine bir mektup yazarak Şah'tan sulha olan meylini göstermesi için Padişaha hediye göndermesini istediğini, Şah'ın bunun üzerine 1800 miskal amberi ihtiva eden 21 kilo ağırlığında som altından bir çekmece gönderdiğini ve bu hediye ordu İran'da ilerlerken yolda geldiğini kaydetmiştir. Danişmend, *Kronoloji*, 254

ele geçirildi. Çaldıran'dan Hoy'a doğru hareket edildiğinde havanın soğuk olması, yem ve erzakın kıt olması sebepleriyle büyük sıkıntı çekildi. Ekim ayının ortalarında Hoy şehrinde varıldığında Murad Paşa ilk olarak Şems-i Tebrizi'nin türbesini ziyaret etti.⁷²⁵ Osmanlı ordusunun ilerlemesi karşısında Şah Abbas ise sürekli geriye çekilmekteydi.⁷²⁶ Ordu Tebriz'e doğru hareket ettiği sırada Şah Abbas tarafından gönderilen elçi, Osmanlılardan alınan toprakların tazminatı olarak her yıl iki yüz yük ipek gönderme mukabilinde sulh teklifi getirdi.⁷²⁷ Bu elçiyi geri gönderen Murad Paşa 19 Ekim'de Tebriz'e vararak bu kale yakınlarındaki Acıgöl Nehri'nin kenarında karargâh kurdu.⁷²⁸ Şah Abbas Tebriz civarındaki Şürhâb tepesinde Osmanlı ordusunu gözetlemekteydi.⁷²⁹ Tebriz kalesinin müdafası için de tertibat almıştı.⁷³⁰ Erzak hususundaki sıkıntının giderilmesi için çevreye askerler gönderildiği gibi Revan taraflarına da akın için bazı kuvvetler sevk edildi. Şah Abbas'ın savaşa yanaşmaması üzerine Tebriz Kalesi varoşunun büyük topraklarla dövülmesine başlandı ve buna dört gün aralıksız devam edildi.⁷³¹

Tebriz önünde bekleyiş bir haftayı bulmuşken kışın iyice yaklaşması ve yiyecek sıkıntısının artması üzerine ne şekilde hareket edileceği, harp mecliste müzakere edildi. Murad Paşa, Şah'ın üzerine gidilmesi yahut Tebriz şehrinin kuşatılması tercihlerinden hangisinin münasip olacağını mecliste bulunanlara sordu: *“Karındaşlar ve ihtiyâr yoldaşlar. Devlet-i ‘aliyye’nin emekdâr kullarısız. Her biriniz niçe seferlerde hizmetlerde bulundunuz. İmdi, şimdiki halde Erzurum’dan kalkup, Tebriz’e gelüp, Şâh-ı bed-fi‘al karâr etmeyüp karşuki dağların başındadır. Ve Tebriz’de bir mikdar kızılbaşlar hâzır ve Şâm-Kazgan’da dahi düşman mukarrer. İmdi Şâh’ın taburları olan yeri miteveccüh olunsun, yohsa Tebriz’e mi üşündü olup, muhâsara edelim? Şâh askeri taburlarından câyiz ki meydana gelüp, ceng edevüz. İnşâ‘allâhü Te‘ala fütûhat nasîb oldukça, Tebriz de feth olur. İmdi cevâb taleb ederüz.”*⁷³²

⁷²⁵ Topçular Kâtibi Tarihi, I, 574-575.

⁷²⁶ Nuhbetü't-Tevârih, 618.

⁷²⁷ Cezar, Osmanlı Tarihi, 1739.

⁷²⁸ Topçular Kâtibi Tarihi, I, 577.

⁷²⁹ Zübdetü't-Tevârih, II, 130.

⁷³⁰ Topçular Kâtibi Tarihi, I, 579. Kâtip Çelebi ve Peçevi ise Tebriz ahalisinin şehri terk ederek başka taraflara gittiğini ve askerlerin burayı yakıp yıktığını yazmaktadır. Fezleke, 574; Peçevî Tarihi, 112.

⁷³¹ Topçular Kâtibi Tarihi, I, 577-579.

⁷³² Topçular Kâtibi Tarihi, I, 580.

Diğer beylerbeyleri adına konuşan Nasuh Paşa, Şah'ın ordunun karşısına çıkamayıp sürekli kaçtığından bahisle bu şartlar altında en makul olanın ordunun sağ salim şiddetli kış bastırmadan kışlaklara götürülmesi olduğunu beyan etti. Diğer beylerbeylerinin de tasdik etmesi üzerine bu fikirde karar kılındı.⁷³³ İhtiyaç duyulan en önemli hususun sulh olduğunu bilen Murad Paşa'nın maksadının Safevilerle olan savaşı da son vermek olduğundan onun bu seferinin hedefi, savaşmaktan ziyade Safevi devletini istenilen şartlarda bir sulha zorlamak olduğu anlaşılmaktadır. Varılan bu karar üzerine Ekim ayının sonlarına doğru buradan kalkılarak Van'a gelindi. Ordunun dönüşü sırasında hayvanlarının zahiresi hususunda büyük sıkıntı çekilirken erzak ve yem tedarikinde olan vazifeliler Celâli Kara Said emrindeki Safevi kuvvetlerinin saldırısına uğradı. Toplar ve cebehâne buraya bırakılıp Kasım ayının ortalarında Bitlis'e geldiğinde Anadolu askerleri memleketlerine gönderildi, Rumeli askeri ve kapı kullarına kışlaklar tayin edildi.⁷³⁴ Bir müddet Bitlis'te kalan Murad Paşa 23 Aralık'ta tarihinde Diyarbakır'a geldi. Diyarbakır Beylerbeyi Nasuh Paşa ise kışlamak için Mardin'e gitti.⁷³⁵

Murad Paşa'nın Tebriz seferi sırasında meydana geldiği iddia edilen bir hadise ise Nasuh Paşa'nın kendisinin vezir-i âzam yapılması için Padişaha mektup göndermesidir. Rivayete göre Nasuh Paşa mektupta, eğer Murad Paşa azledilir ve kendisine mühür verilirse hazineye kırk bin altın vereceğini ve tüm askerinin erzakını temin edeceğini vaatmişti. Padişah mektubu aldıktan sonra gizlice Murad Paşa'ya göndermişti. Murad Paşa huzuruna çağırdığı Nasuh Paşa'ya önce bu mektubun kendisine ait olup olmadığını sormuş onun kabulü üzerine herhangi bir ceza vermeyerek vadettiği para ve erzakın derhal orduya verilmesini emretmişti.⁷³⁶

⁷³³ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 580. Danişmend, Murad Paşa'nın Tebriz önünden ani çekilmesini Şah Abbas ile olan gizli anlaşmasına bağlamaktadır. Ona göre Şah Abbas kendi emirlerinden çekindiği için bu teklifi gizlice yapmış ve bu teklif Murad Paşa tarafından kabul edilmiştir. *Kronoloji*, III, 255.

⁷³⁴ Tayin edilen kışlaklar ve bu kışlaklara gidecek askerlerin listesi için bkz. BOA, MAD. d. 3260, sayfa 144-145.

⁷³⁵ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 582-586. 13 Şevval 1019/29 Aralık 1610 tarihli bir hükmün başında Amed ibaresi bulunmaktadır. BOA, A.DVN. MHM. d. 79, hk. 1094. Ayrıca bkz. BOA, MAD. d. 3260, sayfa 145

⁷³⁶ Bu hadise yalnızca Naima tarafından nakledilmiş olup, müverrih ayrıca, Murad Paşa'ya niçin Nasuh Paşa'yı öldürmediği sorulunca onun devlet için gerekli kahraman bir kişi olduğundan ondan istifadenin daha mühim olduğunu ifade ettiğini kaydetmiştir. *Tarih-i Na'imâ*, II, 386. Ancak bu iddianın Murad Paşa ve Nasuh Paşa arasındaki husumetten istifade ile Nasuh Paşa'yı çekemeyenlerce üretilmiş olma ihtimali gözardı edilmemelidir.

1.2.7. Murad Paşa'nın Vefatı

Murad Paşa, Diyarbakır'da askerlerin maaşlarını dağıttı,⁷³⁷ sefer ahvâlini bildirmek üzere İstanbul'a kapıcıbaşı Hüseyin Ağa'yı gönderdi.⁷³⁸ Bu sırada beylerbeyliklerde de bazı değişiklikler yaptı. Daha önce Mahmud Paşa yerine Bağdat Beylerbeyi yaptığı damadı Rumeli Beylerbeyi Ali Paşa'yı⁷³⁹ Diyarbakır Beylerbeyliğine tayin ederken⁷⁴⁰ Nasuh Paşa'ya Mısır Beylerbeyliğini verdi.⁷⁴¹

İstanbul'a giden kapıcıbaşı dönüşte, padişahın hediyeleri ve ertesi sene tekrar sefere çıkılmasına ilişkin emr-i şerif ile geldi.⁷⁴² 1611 Mayıs'ında Murad Paşa ordunun toplanması ve sefer hazırlıkları için ordugâhını Çermik⁷⁴³ sahrasında kurdu.⁷⁴⁴ Safeviler üzerine yapılacak seferin hazırlıkları devam ederken Şah Abbas'ın elçileri yanlarındaki yüz deve yükü ipek ve bazı hediyelerle Erdebil'den çıkıp Tebriz üzerinden Mayıs 1611'de Van'a gelmişti. Van Beylerbeyi Mehmed Paşa elçinin geldiğini bildirmişse de Murad Paşa bunlarla görüşmeyi geciktirmişti.⁷⁴⁵

Murad Paşa, Mısır'a gitmek üzere olan Nasuh Paşa'nın tertip ettiği ziyafete katıldı⁷⁴⁶ ve bunun ardından henüz sefer için harekete geçmemişken hastalandı. Birkaç

⁷³⁷ Hazinenin gelmesinin gecikmiş olması sebebiyle Diyarbakır tüccarından borç alınmıştır. *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 586.

⁷³⁸ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 587.

⁷³⁹ BOA, A.DVN. MHM. d. 79, hk. 260.

⁷⁴⁰ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 587-589. Murad Paşa'nın Nasuh Paşa'yı Mısır'a göndermesi ve Ali Paşa'yı Diyarbakır Beylerbeyliğine getirmesi muhtemelen Nasuh Paşa'ya karşı itimsizliğinden kaynaklanmaktaydı.

⁷⁴¹ *Târîh-i Âli Osman*, 32.

⁷⁴² *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 587.

⁷⁴³ Bu ismi Mehmed b. Mehmed Çevlek olarak yazmış, Peçevi ise Çölek (Çülek) olarak kaydetmiştir. *Nuhbetü't-Tevârih*, 622; *Peçevî Tarihi*, 113. Cengiz Orhonlu *Topçular Kâtibi Tarihi*'ndeki Çermik isminin hatalı olduğunu ifade etmektedir. Orhonlu, "Murad Paşa", 653.

⁷⁴⁴ *Nuhbetü't-Tevârih*, 622.

⁷⁴⁵ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 589. Bu elçiler Murad Paşa'nın ölümünden sonra Nasuh Paşa ile görüşmüşlerdir. Bkz. Danişmend, *Kronoloji*, III, 257. Yanlarında yüz deve yükü ipek gelmeleri Danişmend'in iddia ettiği gibi anlaşma üzerinde mutabakat sağlandığı iddiasını kuvvetlendirmektedir. Daha sonra belirlenen bu şartlar üzerinden anlaşma yapılacaktır. Ancak Şah'ın savaştan çekindiği için Murad Paşa'ya sulh niyetinin ciddi olduğunu göstermek için bu hediyeleri gönderdiği de düşünülebilir. Kara Çelebizâde, Şah'ın istila ettiği yerler karşılığında her sene iki yüz yük ipek vermeyi kabul ettiği ve bu teklifi Diyarbakır'da olan Murad Paşa'ya elçi ile gönderdiği, onun ise gelen teklifi İstanbul'a bildirdiğini, henüz red veya kabul cevabı gelmeden Murad Paşa'nın öldüğünü yazmıştır. *Ravzatü'l-ebrâr*, 522. Mehmed b. Mehmed de Kara Çelebizâde gibi elçi ve gelen hediyeleri teklifleri ile beraber İstanbul'a ilettiğini kaydetmiştir. *Nuhbetü't-Tevârih*, 619. Kâtip Çelebi, Şah'ın Murad Paşa'nın sefer hazırlıkları üzere kavî-i kâdim üzere sulh talep ettiğini ancak Murad Paşa'nın buna kat'i cevap vermeyip sefer hazırlıklarına devam ettiğini yazmıştır. *Fezleke*, 579. Mustafa Nuri Paşa ise Murad Paşa'nın Şah'ı oyalamak amacıyla onun teklifini uygun görmüş gibi davranarak Padişah'a bildirdiğini ve sefer hazırlıklarına devam ettiğini ileri sürmüştür. *Netayic ül-Vukuat*, II, 210.

⁷⁴⁶ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 589.

gün hasta yattıktan sonra⁷⁴⁷ 25 Cemaziyelevvel 1020/5 Ağustos 1611 tarihinde vefat etti.⁷⁴⁸ Murad Paşa emaneten Çermik sahrasındaki kabrine konuldu. Daha sonra vasiyeti üzere cenazesi İstanbul'a getirilerek sarayının⁷⁴⁹ önünde hayattayken yaptırdığı medrese ve sebilin yanındaki türbeye tasavvuf erbabının da iştirak ettiği cenaze merasimiyle konuldu.⁷⁵⁰ Murad Paşa'nın vezir-i âzamlığı dört sene, yedi ay, yirmi beş gün sürmüştür.⁷⁵¹ Onun ölümü haberi geldiğinde Padişahın oldukça üzüldüğü rivayet edilmiştir.⁷⁵²

Bir iddiaya göre Murad Paşa, Nasuh Paşa tarafından ziyafet sırasında zehirlenmiştir.⁷⁵³ Bu iddianın doğruluğunun kabul edilmesi durumunda Nasuh Paşa, akrabalık bağları ve kuvvetli siyasi münasebetleri sayesinde hâkim olduğu bir muhitten, beylerbeylik olarak daha mühim olsa da İstanbul'dan daha uzak olan Mısır'a tayin edilmesinin tesiriyle Murad Paşa'yı öldürmek istemiş olabilir.⁷⁵⁴ Büyük miktarda serveti sayesinde, zaten Murad Paşa'dan kurtulma sevdasındaki merkezdeki kişileri elde etmesi pek kolay olacaktı. Murad Paşa'nın ölmeden önce Padişaha mektup gönderip

⁷⁴⁷ Murad Paşa'nın ne kadar süre hasta kaldığı malum değildir. Mehmed b. Mehmed onun birkaç günlük hastalığın ardından öldüğünü yazmıştır. *Târih-i Âli Osman*, 32. Kâtip Çelebi ise zehirlenmesinden bahsederken bu olaydan altı gün sonra vefat ettiğini yazmıştır. *Fezleke*, 585. 5 Ağustos tarihine kadar sefere çıkılmaması onun hastalığının daha önce başladığı ihtimalini göstermektedir.

⁷⁴⁸ *Fezleke*, 579; *Nuhbetü't-Tevârih*, 622; *Tarih-i Na'îmâ*, II, 386. 3 Cemaziyelahir 1020/ 13 Ağustos tarihli kayıta Murad Paşa vefat etmiş olarak görülüyor. BOA, KK, d. 1794 sayfa 5.

⁷⁴⁹ Vezneciler Mürekkepçiler yakınında Murad Paşa'nın sarayı olduğu Evliya Çelebi tarafından kaydedilmiştir. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, I, 177.

⁷⁵⁰ *Târih-i Âli Osman*, 31. "merhûm ve mağfûrun leh Vezîr-ia'zam, rehber-i re'y Murad Paşa'nın meyyitin Çermik'den taht-bendler ile Âsitâne'ye getirüp türbelerinde tekbir ü tehlille, zikrullâh ile ve şeyhleri ve tevâbi'i ile kabir içine defn etdiler." *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 591.

⁷⁵¹ Danişmend, *Kronoloji*, III, 256.

⁷⁵² "Ve Âsitâne-i sa'adette Vezîr-ia'zam Murad Paşa'nın mevdi haberi bilünüp... Sa'adettü Pâdişahımız hayf etmeğin: "Bir ihtiyâr ve emekdar, ruzgar-dide vezîrim idi" deyü firâk etmeğin" *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 590.

⁷⁵³ "Kendi nakli derdi ki, "Yemen'de Melâmiyûn'dan bir münkâşif şeyh bana du'a idüp Kızılbaş'a esir ba'dehu vezîr olacağımı diyüp çok nefis senin elinden helâk olur ve sen şehîd olursun. Amma n'olaydı kâfir elinde şehîd olaydın dirdi." Vaktâ ki, Diyârbekir'de ziyafete da'vet olunup zehirli ta'am yedi ve kay' eyledi." *Fezleke*, 584. "Bazı rivayetlere göre Nasuh Paşa gaddarı tarafından tasmim edildiği menkuldür.. Mervidir ki Yemen'de bir aziz ona ömrü ahir olunca başına ne gelecek ise cümle haber verdi. Ve âkıbet ehli islamdan bir kimse kendüyü şehid edeceğini söyledi. ...Akıbet bedenine zehrin sirayetin hissedecek, bir vasiyetnâme yazıp şehriyâr hazretlerine irsal ve kendüsü altı günden sonra Salı gecesi fevt oldu. Şehriyâr hazretleri onun cümle vesâyâsını tenkiz buyurdular." *Sahâifü'l-Ahbâr*, III, 342. Peçevi ise onun Allah'ın iradesiyle eceli erişerek öldüğünü kaydetmiştir. *Peçevi Tarihi*, 113. Yine Nasuh Paşa hakkında pek müsbet düşünmeyen Mustafa Safi'de onun zehirlenmesiyle ilgili herhangi bir malumat vermemektedir. *Zübdetü't-Tevârih*, II, 135. Naima, Nasuh Paşa'nın öldürülüşünü anlatırken onun Padişaha, ya ben ne dersem onu yaparsınız ya da beni sadareten alın, ben zehir içer kendimi helak ederim dediğini, bunun üzerine Padişahın hiddetlenip " demek ki senin için Murad Paşa lalamı zehir verip öldürdü dedikleri doğrumuş" dediğini kaydetmektedir. *Tarih-i Na'îmâ*, II, 417.

⁷⁵⁴ Nasuh Paşa'nın hal tercümesi için bkz. Ömer İşbilir, "Nasuh Paşa" *DİA*, XXXII, 426-428.

kendi yerine damadı Ali Paşa'yı tavsiye etmesi iddiası da herhalde bununla irtibatlıdır.⁷⁵⁵

Murad Paşa'nın ölümü üzerine toplanan meşveret meclisinde Yeniçeri Ağası Mehmed Ağa, Nasuh Paşa'nın vezir-i âzamlığa getirilmesini teklif etti ve bu teklif meclistikiler tarafında da münasip bulundu. Alınan karar sadâret mührüyle beraber İstanbul'a gönderildi. Bu fikrin İstanbul tarafından da makul karşılanması üzerine 22 Ağustos'ta Nasuh Paşa vezir-i âzamlığa tayin edildi.⁷⁵⁶ Nasuh Paşa, Murad Paşa'nın orduda bulunan bütün erzak, esvap ve nakit parasını⁷⁵⁷ ve bütün hayvanlarını müsadere etti.⁷⁵⁸ Murad Paşa'nın kethüdası Ömer Kethüda ve kapıcıbaşı Hüseyin Ağa, Nasuh Paşa tarafından önce Diyarbakır zindanına atılıp sonra öldürüldü. Kaçmaya teşebbüs ederken öldüklerini göstermek için cesetleri kaleden atıldı.⁷⁵⁹ Ayrıca Murad Paşa'nın hizmetinde olan birçok kişi aynı akıbete uğradığı⁷⁶⁰ gibi damadı Ali Paşa, Nasuh Paşa tarafından öldürülmek istendi. Üç defa bu husus için Nasuh Paşa telhis yazmasına rağmen Padişah buna müsaade etmemiş, ancak en tenha yerlerden birisi olan Vize sancağına gönderilmiştir.⁷⁶¹

⁷⁵⁵ Onun zehirlendiğini rivayet edenler Murad Paşa ölmeden önce padişaha mektup yazıp yerine damadı Kadızâde Ali Paşa'yı vasiyet ettiğini kaydetmişlerdir. *Fezleke*, 585; *Sahâifü'l-Ahbâr*, III, 342

⁷⁵⁶ *Zübdetü't-Tevârih*, II, 135-136. "Ol hinde vezâretle Diyârbekir vâlisi Nasuh Paşa'nın kapusu mükemmel ve kudreti kemâlinde olmağla fi'l-hâl zimâm-ı emri ana teslîm eyleyüp Der-i devlet'e 'arz eyledikde Âsitâne tarafından serdâr çıkmağa zemân müsâ'id olmayup vakt-i sefer geçer diyü cumâdelâhirenin on ikinci günü mühr-i vezâret ana irsâl olunup serhadd umûru ana mufavvaz oldu.." *Fezleke*, 579. Onun vezir-i âzamlığa getirilmesi hususunda benzer fikirleri Mehmed b. Mehmed de yazmıştır. *Nuhbetü't-Tevârih*, 622.

⁷⁵⁷ İşbilir, "Kuyucu Murad Paşa", 508.

⁷⁵⁸ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 590.

⁷⁵⁹ *Peçevî Tarihi*, 114; *Tarih-i Na'îmâ*, II, 415.

⁷⁶⁰ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 592.

⁷⁶¹ *Sahâifü'l-Ahbâr*, III, 642.

İKİNCİ BÖLÜM

MURAD PAŞA'NIN ŞAHSİYETİ, CELÂLİ TEDİBİ VE ISLAHATÇILIĞI

2.1. MURAD PAŞA'NIN ŞAHSİYETİ

Murad Paşa'nın şahsiyetinden bahsedilirken onun, dindar, tarikât ehli,¹ sâlih, bahadır, cesur, tedbirli, yardımsever, gayretli,² temkinli,³ kâmil,⁴ akıllı,⁵ vakûr,⁶ âdil⁷ olduğu ifade edilmiştir. Müspet vasıfların yanında o, sert tabiatlı,⁸ acımasız⁹ ve güvenilmez¹⁰ olma gibi menfi sıfatlarla da tasvir edilmiştir. Ayrıca Osmanlı saltanatına sâdik,¹¹ devlet kanun ve nizamına, âdet ve geleneklerine sıkıca bağlı olduğu¹² dikkat çekilen diğer vasıflarındandır.

Murad Paşa'nın hususiyetleri anlatılırken en fazla dikkat çekilen, onun dindarlığıdır. Her gece teheccüd namazı kıldığı, sabaha kadar Kur'an-ı Kerim tilavetiyle meşgul olduğu, şartlar ne olursa olsun haftada bir hatim indirdiği ve "eyyâm-ı bîz" denilen Arabi ayların orta günlerinde devamlı olarak oruçlu olduğu kaydedilmiştir.¹³ Murad Paşa'nın Celâlîlerle yapılan savaşların en şiddetli anında bile namazını geçirmedeği anlatılarak¹⁴ Canbolatoğlu ve Kalenderoğlu cenklerinde secdeye kapanıp yaptığı dualar nakledilmiştir.¹⁵

¹ *Fezleke*, 584; *Zübdetü't-Tevârih*, II,80.

² "Vezîr-i müşârun-ileyh paşa bir serdar-ı nâm-dar zâtında yarar ve bahâdır ve müdebbir pîr-i sâl-hôrde umûr-dide vakâr –gûzar sâlih ü mütedeyyin kavîyy-i azim ü himmet ve sebât-ı kadem ve gayret sâhibi olup .." *Tarih-i Na'îmâ*, II, 351. *Solak-zâde Tarihi*, II, 458.

³ Osmân-zâde Ta'ib, *Hadîkatü'l-Vüzerâ ve Zeylleri*, haz. Mehmet Arslan, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013, 91.

⁴ *Fezleke*, 584.

⁵ *Hasan Bey-zâde Tarihi*, III, 884.

⁶ *Sahâifü'l-Ahbâr*, III, 642.

⁷ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 545. Murad Paşa'nın adaletiyle ilgili Yemen Beylerbeyliği devresi anlatılırken de bahsedilmiştir. Birinci bölüm dipnot 108.

⁸ *Peçevî Tarihi*, 101.

⁹ *Zübdetü't-Tevârih*, II, 85; *Hadîkatü'l-Vüzerâ*, 91.

¹⁰ *Kühü'l-Ahbâr*, III, 477.

¹¹ *Tarih-i Na'îmâ*, II, 351.

¹² *Peçevî Tarihi*, 109.

¹³ "Vezîr-i kâmil, dîndâr, nizâmü'l-mülk-i rûzgâr idi. Bu denlü umûr-ı mu'azzamayı görüp haftada bir hatm-i serîf indirmek mu'tâdi ve salât-ı teheccüde tenhâ kalkup sabâha dek tilâvet vazîfesi ve eyyâm-ı bîzde savm 'âdeti idi." *Fezleke*, 584. Ayrıca bkz. *Sahâifü'l-Ahbâr*, III, 642; *Hadîkatü'l-Vüzerâ*, 91.

¹⁴ *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 20b.

¹⁵ Murad Paşa Canbolatoğlu harbinin öncesi gece şu duayı yapmıştır:

İlâhî sen bir pâdişâhsın kim 'âlem ehline penâhsın
A'lâm-ı İslâm kâmetini a'dây-ı liyâm elinde lâm etme
Ve bu 'abd-i nâ-tüvânı enâm içre bed-nâm etme

Murad Paşa'nın dindarlığıyla alakalı diğer bir mühim vasfı, tarikat ehli olmasıdır. Onun Nakşibendi tarikatı müntesibi olduğu bilinmektedir.¹⁶ Debbağ Delisi Baba Ahî-zâde'den el almıştır.¹⁷ Murad Paşa'nın tasavvuf ve tarikatlarla sıkı münasebetinin Yemen Beylerbeyliği sırasında geliştiği düşünülmektedir. Burada birçok şeyhle irtibatının olduğu, onlara hizmet ettiği ve bu şeyhlerden Allah'ın isimlerinin sırlarını öğrendiği anlatılmıştır.¹⁸ Yine meşhur sahabe ve kumandan Hâlid bin Velid'in kılıcının bu şeyhlerden kendisine geçtiği,¹⁹ savaşlar sırasında bu kılıcı kaldırıp üç kere havada hareket ettirdiği ve Allah'ın isimlerini zikredip düşmanın helâkına sebep olduğu kaydedilmiştir.²⁰

	Münâcât
“Kerbela'da revân olan dem için.	Ehl-i derdin dil hazini için.
Câna te'sir iden enîni için.	Şeb-i fırkatte ağılayan göz için.
Reh-i 'aşkında sürünen yüz için.	Eyle yâ Rab lütfunu hem-râh hıfzını eyle bize püşt ü penâh.
Âl-i 'Osman'a ol mu'in u zâhir.	Dest-i a'dâyı bize eyle kasır.
Bakma yâ Rab bizim günâhımıza.	Nazar et cân u dilden âhımıza.
Etme yâ Rab mücâhidini telef.	Yeter a'dâya kılma bizi hedef.
Çeşmimiz sakla yâ Rab gerd-i ma'rekeden	Cünd-i İslâmı bekle muhlîkden.
Bunca yıl sa'y ve icthâdımızı.	Gazavât içre yahşi adımızı.
Etme yâ Rab kahrın ile penâh.	Yüzümüz halk içinde etme siyâh.
Mülk-i İslâmî pâ-y-mâl etme.	Menzil-i firka-i dalâl etme.
Girmek çokdur ehl-i İslama.	Dilerim kim irişe itmama .”

Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi, vrk, vrk. 11b-12a. Vasıtı, Murad Paşa'nın Kalenderoğlu harbinde ise yine secdeye kapanıp şöyle dua ettiğini kaydetmiştir:

“Ki ey dânende peydâ vü pinhân.	Sana peydâ vü pinhân cümle yeksân.
Elinden nesne gelmez bir hakîrem.	Kapın hâhendesı kemter fakîrem.
Beni mahrûm gönderme tapundan.	Çü sâ'il-i nâ-ümîdem var kapundan.
Bu nâmûs ve bu genç ve bu sipâhi.	Hatâlardan nigehdâr ol İlâhî.
Kılup lütfunla mansûr ve muzaffer.	Sen eyle feth-i firûzi müyesser.
Himâyet eyle târâc ve telefden.	Nigahdâr ol 'adüv-vi nâ-halefden.
Sebeb-i kılden beni şermende kılma.	Ser-efrâz eyledün efkende kılma.
Müşevveş kalmasun bu emr-i mu'azzam.	Diğer gün olmasun ahvâl-i 'âlem.
Cenâb-ı Kibriyâ'nın 'izzetiçün.	Resûl-i Müctebânın hürmetiçün.
Dem-i 'avn-i 'inâyetdir begâyet.	'Înâyet senden Allahım 'inâyet

Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi, vrk, vrk. 21a.

¹⁶ *Zübdetü't-Tevârih*, II, 85; *Hadîkatü'l-Vüzerâ*, 91.

¹⁷ *Tarih-i Na'imâ*, II, 331, *Sicill-i Osmanî*, IV, 1116.

¹⁸ *Sahâifü'l-Ahbâr*, III, 642; *Zübdetü't-Tevârih*, II, 80.

¹⁹ *Fezleke*, 584; *Sahâifü'l-Ahbâr*, III, 642.

²⁰ “Serdâr-ı 'asâkir-i zafer-şi'ar vezîr-i rûşen-zamir süvar olduğu semendin birkaç kadem ileriye sürüb ve sâbikan müşârun ileyh Yemen diyarına vâlî iken ba'z-ı e'izze-i meşâyih tarafından kendüye vâsil ve yümn ü bereketi ile Canbolâd-oğlı cenginde ve ger kablehû diyâr-ı Engürus'da hazır olduğu cenglerde feth ü nusretten nice berekât u âsârı müşâhedesi hasıl olduğu şemşîr-i berekât-semîrin sell idüp düşmen tarafına üç kerre tâhrik ile işâret itdikten sonra cümle-i umûrını lutf u 'inâyet-i Hakka tefviz ..” *Zübdetü't-Tevârih*, II, 80. “Yemen'de Halid bin Velid hazretlerinin seyf-i mubarekelerine malik olmuş idi. Ol diyarda meşâyihden ba'zı esma talim etmiş idi ki düşmana mukabil oldukça ol kılıcı çekip ol esmayı müşrifeyi okur ve üfler idi. Bi-iznillah a'da münhezim olurlardı.” *Sahâifü'l-Ahbâr*, III, 642. Ayrıca bkz. *Fezleke*, 584.

Murad Paşa'nın tasavvuf ve tarikatlarla münasebeti vezir-i âzamlığı devrinde de sıkı şekilde devam etmiştir. Kendisi Nakşibendi müntesibi olmasına rağmen bütün tarikatlarla münasebetinin iyi olduğu görülmektedir. Seferleri sırasında büyük mutasavvıfların türbelerini ziyareti ihmal etmediği gibi²¹ uğradığı yerlerde kendisi de Mevlevi ve Bektaşî şeyhleri tarafından karşılanmıştır.²² Halvetî Şeyhi Aziz Mahmud Hüdâyi ile Murad Paşa'nın münasebetlerinin de iyi olduğu görülmektedir. Meşhur Şeyh, Canbolatoğlu seferi sırasında Adana'da iken Murad Paşa'ya mektup göndererek eşkiya karşısında muvaffak olması hususunda dualar ettiği gibi Canbolatoğlu ve Kalenderoğlu harpleri sonrasında da fetihnâme ve tebriknâmeler göndermiştir.²³ Murad Paşa, Mevlana'ya olan hürmetini ise İstanbul'da tesis ettiği vakfın gelirlerinden bir kısmını, onun Konya'daki türbesi masrafları için tahsis ederek göstermiştir.²⁴ Kendisine kethüda olarak Şabânîliğin kurucusu Şaban-ı Veli'nin dervişlerinden Himmet Dede'nin oğlu Ömer Bey'i seçmiştir.²⁵ Murad Paşa'nın tekkelerin postnişinlerin tayinlerine müdahil olduğu da iddia edilmiştir.²⁶ Murad Paşa'nın tasavvuf erbabı ve Abdülmecid Sivâsî'ye²⁷ yakınlığının tasavvufa muhalifliğiyle bilinen Kadı-zâdelilerin²⁸ ona ve çevresine cephe alıp Nasuh Paşa'yı desteklemelerine sebep olmuştur.²⁹ Mutasavvıflarla

²¹ Murad Paşa'nın vezir-i âzamlığı anlatılırken Canbolatoğlu ve İran seferleri sırasında Konya'ya geldiği zaman Mevlana'nın türbesini, yine İran seferine giderken Hoy şehrine uğradığında ise Şems-i Tebrizî'nin türbesini ziyaret ettiği daha önce gösterilmişti.

²² Celâli seferi sırasında Konya'ya uğradığında kendisi Mevlevî şeyhi ve müritleri tarafından karşılanmıştır. Murad Paşa'nın Şark Seferi sırasında Kayseri'ye geldiğinde Hacı Bektaş Veli Tekkesi Şeyhi Er-oğlu'nun gelip Murad Paşa'yı ziyaret ile ona ve ordusuna hayır dualar edip Sivas'a kadar beraber gittiği daha önce gösterilmişti. Bkz. Birinci bölüm.

²³ *Gazâname-i Halil Paşa*, vrk. 37a, 45a, 51b-52.

²⁴ TSMA. D. 1715; TSMA. D. 1777; TSMA. D. 4524.

²⁵ Murad Paşa'nın kethüdası Ömer Bey, Şaban-ı Veli'nin türbesinin yapılmasıyla meşgul iken bu türbe için fazla masraf yaptığı için Nasuh Paşa tarafından Diyarbakır'da öldürüldüğü kaydedilmiştir. Cemal Kurnaz - Mustafa Tatcı, "Şabân-ı Veli", *DİA*, XXXVIII, 210.

²⁶ Naima, Murad Paşa'nın Konya'ya gidişini anlatırken şöyle bir ifade de bulunmuştur: "Debbağ-delisi demekle ma'ruf Baba Ahî-zâde'ye mu'tekid olmakla Ebubekir Çelebiyi Bostan Çelebi vefâtında seccâde-i Mevlânâ'ya nasb edip.." *Tarih-i Na'imâ*, II, 331. Konya Mevlana Dergâhı postnişinlerinin arasında Ebubekir Çelebi ve Bostan Çelebi isimleri geçse de bunların postnişinlik tarihleri Murad Paşa'nın Konya'ya varışından çok sonraya denk gelmekte, hata bu tarihle örtüşen bir değişiklik görülmemektedir. Sezai Küçük, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, Simurg Yayınları, İstanbul 2003, 53.

²⁷ Halvetî Şeyhi Abdülmecid Sivâsî'nin hayatı için bkz. Cengiz Gündoğdu, *Abdülmecid-i Sivâsî Hayatı, Eserleri ve Siyasi Görüşleri*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1997.

²⁸ Selefî fikirleri, tasavvufa ve mutasavvıflara büyük düşmanlık beslemeleri ile meşhur olan Kadı-zâdeler ve onların Sivasîler ile olan mücadeleleri için bkz. Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, III, 354-356 Semiramis Çavuşoğlu, "Kadı-zâdeliler," *DİA*, XXIV, 100-102.

²⁹ Hans J. Kissling, "Şabân-ı Veli ve Şabânîlik", *Bilim Sanat Vakfı Bülteni*, Ocak-Nisan 1995/Yıl 6, Sayı 37, 29. Murad Paşa'nın Sivasî'ler ile münasebetleri için bkz. Türer, *Hediyetü'l-İhvân*, 414-415.

bu kadar münasebeti olan Murad Paşa'nın cenazesi tarikat ehlinin iştirakiyle defnedilmiştir.³⁰

Murad Paşa'nın tarikat ehli olmasının da tesiriyle giyim kuşam hususunda itidalli olduğu ve gösterişli giysiler giymediği kaydedilmiştir. Diğer beylerbeylerin giydiği gibi büyük, süslü kavuk giymek yerine daha sade olanlarını tercih etmiştir.³¹ Onun Mısır'daki vazifeleri ve Yemen Beylerbeyliği sırasında mala mülke tamahının fazla olduğu ve büyük miktarda servet biriktirdiği iddia edilse de³² sonraki devirde fazla bir malvarlığına sahip olduğu kaydedilmemiş, aksine borçlanarak idare ettiği anlaşılmaktadır.³³ Malvarlığıyla mütenasip olarak da vakıflar tesis ederek hayırseverlik hususundaki hassasiyetini göstermiştir.³⁴

Murad Paşa'nın sert bir mizacının olduğu ve cezalandırmada aşırı gittiği beylerbeylik devresinde bile görülmektedir.³⁵ Resmi görevlilerin dahi vazifeleri sırasında onun sert tavrından çekindiği anlaşılmaktadır.³⁶ Ancak Murad Paşa'nın görünen bu sert mizacının altında başka bir halinin olduğu anlatılmaya çalışılmıştır. Onun Hoca Ahmed Yesevi'nin "içi Musa gerek dışı Firavun", Hoca Bahaüddin Nakşibendi'nin "zâhir bâ- halk, bâtın bâ-Hakk" deyişlerine münasip olarak dışarıdan çok sert, acımasız ve kan dökmeye meyyal olarak görünmekte iken aslında içten yumuşak, merhametli olduğu, sürekli Allah'ı zikirle meşgul birisi olarak gösterilmeye gayret edilmiştir.³⁷

³⁰ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 591.

³¹ "...henüz mîr-i mîran iken dahi ma'lumumdur sâir beglerbegiler gibi kallâvi dülbend sarmazdı. Geydugi elbette nigendelü perîşâni destâr idi." *Peçevi Tarihi*, 109.

³² *Talhis-i Bark al-Yamani*, vrk. 200b-201a.

³³ *Tarih-i Na'imâ*, I, 319; *Tarih-i Na'ima*, II, 374.

³⁴ Murad Paşa'nın tesis ettiği vakıflar için üçüncü bölüme bakınız.

³⁵ Yemen'deyken göreve gitmeyen bir kaymakamı hemen öldürdüğü ve Belgrad'da serdar iken halkın huzurunu bozan askerleri toplu olarak öldürdüğü önceki bölümlerde gösterilmişti. Murad Paşa Şark Seferi sırasında yem kıtlığı sebebiyle top arabalarını çeken beygirlerin arpalarını az verip hayvanların güçten düşmesine sebep olduğu için Arabacıbaşını hemen öldürmek istemiş ise de damadı Ali Paşa'nın şefaatiyle affedilmiştir. *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 576.

³⁶ Kale muhafızlarının sayımı ve cizye toplanması işiyle vazifeli olan Peçevi, onun beylerbeyliği sırasında bulunduğu menzillere tereddütle gittiğini yazmıştır. *Peçevi Tarihi*, 101. Peçevi, Murad Paşa'nın vezir-i âzamlığa gelmesinden sonra kendisini Belgrad'da iken ziyaret ettiğini, bu defa kendisine çok iltifat edip tezkirecisi olmasını teklif ettiğini ama sebepler ileri sürerek kabul etmediğini kaydetmiştir.

³⁷ "Sultanı Türk Hâce Ahmed Yesevi kuddise sırruhû hazretinin "iç Mûsa gerek gerek taş Firavn" dediği ve Hâce Bahaüddin Nakşibend kaddesallahü sırrahu hazretinin "zâhir bâ- halk bâtın bâ-Hakk didikleri" mazmuna sadak olmuş bir merd ve meydân-ı merdide ferd kimesne idüğüne 'ukul-i selîme ashab-ı ittifak etmişlerdir." *Zübdetü't-Tevârih*, II, 85. "Egerçi sureta katl-i ricâl ve sefk-i dîmâ-i ebtâlde seyfi sârim idi ammâ ma'nîde müstecmi'-i ma'âlî vü mekârim idi. *Hadikatü'l-Vüzerâ*, 91.

Murad Paşa'nın bilgili, tecrübeli ve tedbirli olması onun öne çıkarılan diğer hususiyetleridir. Onun yaşı ve üstlendiği vazifeler tecrübelerini göstermektedir. Bundan başka Murad Paşa'nın bilgi ve görgü açısından itibar kazanmış bir idareci olduğu anlaşılmaktadır.³⁸ Ondan bahsedilirken “Aristo tedbir”³⁹ ve “Vezîr-i Aristo-sıfât”⁴⁰ ifadeleri kullanılmıştır.⁴¹ Hatta ulema ve diğer devlet erkânı ile kıyaslandığında malumat ve hasletleri bakımından diğerlerinden üstün olduğunu iddia edenler olmuştur.⁴² Atfedilen bu bilgelik vasfı, Murad Paşa'ya hem hürmet gösterilmesini hem de itaat edilmesini kolaylaştırmıştır.

Murad Paşa, yaşı oldukça ilerlemiş olmasına rağmen vezir-i âzamlığı sırasındaki bütün seferlere bizzat kendisi çıkarak, savaflara iştirak ederek, hatta eşkıyanın takibine ata binemeyecek derecede hasta olmasına rağmen bizzat katılarak cesaretini göstermiştir. Yanındaki askerlerin azlığında bile korku ve endişeye kapılmayarak Celâliler üzerine gitmiştir.⁴³ Murad Paşa cesaretinin yanında muktedir bir idareci idi. Vezir-i âzamlığı sırasında otoritesini kuvvetli bir şekilde tesis etmişti. Onun gücü, ordu ve idareciler üzerinde büyük tesir etmiş olmalı ki merkezdeki bazı muarızları ve Nasuh Paşa gibi bazı beylerbeyleri istisna kabul edilirse kendisine karşı herhangi bir menfi tavır vukubulmamıştır. Murad Paşa otoriter bir idareci görünmesine rağmen müşavere hususuna oldukça ehemmiyet göstermiştir. Divanı çok sık şekilde topladığı gibi seferler sırasında her mühim hususta meşveret meclisinde diğer idarecilerin, tecrübeli ocak

³⁸ Osmanlı nezdinde İngiliz Elçisi olarak bulunan Henry Lello hatıralarında Murad Paşa hakkında fikir beyan ederken onun basiretli, hâkim ve tecrübeli bir kişi olduğunu ifade ederek memlekete yeniden can verdiği değerlendirmesinde bulunmuştur. *Babiâli Nezdinde Üçüncü İngiliz Elçisi Lello'nun Muhtırası*, (çev. Orhan Burian), TTK Yayınları, Ankara 1952, 73.

³⁹ *Solak-zâde Tarihi*, II, 460; *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 6b.

⁴⁰ *Hasan Bey-zâde Tarihi*, III, 884.

⁴¹ Hammer de Murad Paşa'nın 1601'de sulh müzakereleri sırasında İmparatorun murahhaslarına gönderdiği mektuptan bahsederken Aristo ve Eflatun'un sözlerinden nakiller bulunan Arapça ve Farca darbi meseller dolu bir mektup yazdığından bahsetmektedir. Hammer, *Devlet-i Osmaniye*, VIII, 58-59. Murad Paşa'nın malumat ve siyaset tecrübesini göstermesi bakımından mühimdir.

⁴² Başmimar Sedefkâr Mehmed Ağa, Murad Paşa'nın İstanbul'da bulunduğu sıralarda onu sık sık ziyaret edip sohbetinden istifade etme sebebini izah ederken şu ifadeleri kullanmıştır: “Bilir misiz niçin Paşa Hazretleri'ne gâh bi-gâh varıp anlar ile müşerref oluruz? Aslı budur ki elli yıldan beri vüzerâ-i izâm ve ulemâ-i fihan ve meşâyih-i kirâm ve gayri eshâb-ı menâkıb-i zeviyü'l-ihitirâm zümresinden nice kimesne ile haşrolmak vaki' olup hîni mükârenette her kangısından ki bir hüner ve atâya ve lutf u sehâya müteallık bir haslet-i hasene müşâhede eyledim, anınla müttehâllık olmağa sa'y eyledim. Fe-emma bu sahib-i saâdette müşâhede eylediğim hisal-i hamîdeyi cümlesinden ol kadar müşâhede eylemedi, varıp geldikçe Allâhü teâla Hazretleri'nden rica ve tazarru' ederim ki, bolay ki anda olan hisâl-i hamîdeyi bana dahi müyesser edeydi. Ca'fer Efendi, *Risâle-i Mi'mariye*, haz. İ. Aydın Yüksel, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2005, 38.

⁴³ Mehmed b. Mehmed de onun bu vasfını göstermek için şu ifadeleri kullanmıştır. “Mezkûr hacc-ül harameyn, gazi ve mücahid kimesne idi.” *Târîh-i Âli Osman*, 31.

ağalarının ve askerlerin fikirlerine başvurmuştur.⁴⁴ Hakkında akraba veya maiyetindekileri kayırdığıyla alakalı herhangi şikayete de rastlanmamıştır.

Murad Paşa ile genç Sultan I. Ahmed arasında karşılıklı itimad ve sadakate dayalı münasebet vardı. Padişah onun devlete ve saltanata olan sadakatine inanmış, tecrübeli ve tedbirli olması sebebiyle idaresine ve kararlarına itimad etmişti. Padişahın ayrıca ona akıllı ve bilgili olmasından dolayı çok hürmet gösterdiği, kendisine “baba” diye hitap ettiği kaydedilmiştir.⁴⁵ Bu güven sayesinde Murad Paşa saraydaki idarecilerin kendi aleyhine faaliyetlerini boşa çıkarmıştır. Yine bu itimad ve tesir sayesinde o, Padişahın kararlarına karşı gelmiş, onun haberi olmadan bazı tertiplere girişebilmiştir. Ancak Murad Paşa, Padişah nezdindeki bu itibarını hiçbir şekilde suistimal etmemiştir.

Murad Paşa'nın hile, kurnazlık ve aldatmayı bir siyaset vasıtası olarak fazla kullandığı görülmektedir. Bu vasfın onda daha evvel olduğu, hatta bunu bir övünme vesilesi olarak gördüğü de iddia edilmiştir.⁴⁶ Murad Paşa'nın bu vasıtaları siyaset ve diplomasi sahasında da ustalıkla kullanma kabiliyeti bilindiği için Avusturya ile sulh görüşmelerinde sürekli murahhas olarak bulunmuştur. Celâlilerin yok edilmesi sırasında her türlü hileye başvurmadan çekinmemiş, çeşitli vaatlerde bulunmasına ve sözler vermesine rağmen bunlara uymamıştır. Celâliler karşısındaki muvaffakiyetinde cesareti yanında bu vasfının çok büyü payı bulunmaktadır.

Murad Paşa'nın şahsiyetiyle alakalı aktarılan malumatlardan, yakıştırılan vasıf ve hususiyetlerden onun yarı ruhani-efsanevi bir şahsiyete dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır. Celâli İsyancıları'nın dehşetini yaşamış bir cemiyetin, bu isyancıları ortadan kaldıran Murad Paşa'yı yücelterek manevi kuvvetlere sahip bir kahraman olarak gösterdikleri, her hareketine ve her fikrine manevi manalar yükledikleri görülmektedir. Onun en fazla şiddet, merhametsizlik ihtiva eden fiillerini bile ruhani şahsiyetlerle kıyaslayarak izaha çalışmışlardır.⁴⁷ Murad Paşa'nın kahramanlaştırılmasında sınır tanımayıp, varlığına

⁴⁴ *Gazâname-i Halil Paşa*, vrk. 26b, 54b; *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk 7b; *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 580.

⁴⁵ *Fezleke*, 565. Padişah onun akıllı ve bilgili olmasını yazdığı şiirde de göstermektedir.

⁴⁶ Gelibolulu Mustafa Ali, Murad Paşa'nın Safevilere esir düşüşünü anlattığı kısımda ondan bahsederken şu ifadeleri kullanmaktadır. “ ol biri anınla taşaddur da'vasın idüp râh-ı mekr ü hilede, adınca kuyu kazdığı mukarrar iken ...” *Künhü'l-ahbâr*, III, 477. Ancak Mustafa Ali'nin, Lala Mustafa Paşa'nın adamlarından olması ve Murad Paşa'yı Koca Sinan Paşa hizbinden görmesi sebebiyle bu ifadeleri hissen söylemiş olması da gözardı edilmemelidir.

⁴⁷ Birinci bölüm dipnot 523'de gösterildiği gibi Naima, Canbolatoğlu'nu yendiği harpten sonra Murad Paşa'nın bir çocuğu öldürmesini hikâye etmektedir. Çocuğu öldürmesinin ardından Murad Paşa'nın

yüzyıllar öncesinden işaret gösterenler olmuştur. XIII. yüzyılın ilk yarısında vefat etmiş olan meşhur sufi Muhyiddin-i Arabi'nin eserlerinde onun şahsına ilişkin malumat verildiği, hatta lakabının bile işaret edildiği aktarılmıştır.⁴⁸ Yine kahramanlık hususunda İslam tarihindeki meşhur kişilerle kıyaslanmıştır.⁴⁹ Esir düşeceğinin, vezir-i âzam olacağına, çok kimsenin onun elinden öleceğinin ve kendisinin nasıl öleceğinin hayatta iken keşf sahibi şeyhler tarafından kendisine bildirildiği, onun da ölümünü teslimiyetçi bir şekilde kabul ettiği anlatılarak hayatındaki vakalar ve ölümü de bu efsaneleştirilmenin içine dahil edilmiştir.⁵⁰

2.2. MURAD PAŞA'NIN CELÂLİ TEDİBİ

2.2.1. Murad Paşa'nın Lakapları ve Kuyuculuğu

Murad Paşa tarihte “Kuyucu” lakabıyla meşhurdur. Ancak kendisine bundan başka lakaplar da verilmiştir. En çok bilinenlerden birisi çok yaşlı olması sebebiyle verilen “Koca” lakabıdır.⁵¹ Bu lakabın “Kuyucu” lakabı ile birleştirilerek “Kuyucu Koca” şeklinde kullanıldığı da görülmektedir.⁵² Murad Paşa'nın çok kullanılan diğer bir lakabı ise “Gazi” dir.⁵³ Bunlardan başka devletin kılıcı manasına gelen “Seyfüd-devle,” saltanatı ihya eden manasına gelen “Muhyi'is-saltana”⁵⁴ ve “Celâli kıran”⁵⁵ lakapları

onlara Kur'an'da geçen Hızır ile öldürdüğü çocuk hikâyesini anlattığını ve orda bulunup bu vakadan müteessir olan kişilerin kalplerini tatmin ettiğini kaydetmiştir. *Tarih-i Na'imâ*, II, 354. Bu çocuk öldürme vakasının Murad Paşa'yı Hızır ile kıyas ederek ona üstün bir vasıf kazandırarak öldürülen kişiler ve dökülen kanların meşrulaştırılmasına yönelik bir hikâye olması muhtemeldir. O devrin vakalarını *Fezleke*'den aktaran Naima, Murad Paşa'nın sertliğini göstermek için birkaç hikâye eklemiştir. Çocuk öldürme hikâyesi de onlardan birisidir. Ancak neredeyse bütün tarihçiler bu vakanın hikâye veya gerçek olduğu üzerinde düşünmeden Murad Paşa'yı kesin olarak çocuk katili göstermişlerdir.

⁴⁸ “Bu ol vezir-i dilirdür ki memâlik-i Âl-i Osmân-i eşkiyâdan tathîr itmîşdür ve beş yüz yıl mukaddem Şeyhü'î-ekber hazretleri ‘Kuyucu Koca’ imâ ve işâret ile kitabına yazmışdur.” *Peçevî Tarihi*, 129.

⁴⁹ Vasıtı şu şiirle Murad Paşa'yı Ebü'l Müslim ile karşılaştırmaktadır:

‘Arşda asdı kılıcın hakka
Kabza-i mâh nev nişandır ana
El-hak Ebü'l Müslim-i Sani belki
Zamanına göre Ebü'l Müslim ana sânidir. *Murad Paşa Vukû'âtı Târîhi*, vrk. 3a.

⁵⁰ Bkz. Birinci bölüm, 753 nolu dipnot.

⁵¹ *Nuhbetü't-Tevârih*, 564, 590; *Fezleke*, 275, 327; *Peçevî Tarihi*, 109; *Sahâifü'l-Ahbâr*, III, 642.

⁵² *Peçevî Tarihi*, 109; *Gazâname-i Halil Paşa*, vrk. 41a.

⁵³ *Peçevî Tarihi*, 129; *Târîh-i Âli Osman*, 31; *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 490, 498, 519. Belgelerde de “Gazi Murad Paşa” adının kullanıldığı görülmektedir. TSMA. D. 1715; TSMA. D. 1777; TSMA. D. 4524; BOA, C. EV. 00366.

⁵⁴ *Tarih-i Na'imâ*, II, 352.

⁵⁵ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, IX, 182.

Celâli eşkıyasını temizleyip devleti bu tehlikeden kurtarması sebebiyle verilmiştir. Belgelerde ise ayrıca “Murad Paşa’y-ı Cedit” ifadesine rastlanmaktadır.⁵⁶

Murad Paşa’ya adıyla özdeşleşen “Kuyucu” lakabının ne zaman ve hangi sebeple verildiği hususunda farklı malumat verilmektedir. Daha çok nakledilen rivayete göre Murad Paşa’ya bu lakap, Celâli seferleri sırasında öldürttüğü eşkıyayı, kazdırdığı kuyulara doldurması sebebiyle verilmiştir. Bu rivayeti dönem kaynaklarının kaydettiği görülmektedir.⁵⁷ Daha çok sonraki dönem kaynaklarında bulunan diğer bir rivayete göre ise bu lakabının verilmesi, onun 1585 tarihinde Safevi şehzadesi Hamza Mirza’yla yapılan Tebriz savaşında bir kuyuya düşüp esir olması sebebiyledir.⁵⁸ Ancak bu kaynaklar Murad Paşa’ya kuyucu lakabının kuyuya düşmesi sebebiyle verildiğini yazsalarda yine de öldürdüğü Celâlileri kuyulara doldurması ile ilişkisini kabul etmektedirler.⁵⁹ Kuyucu lakabının kullanımı belgelere de yansımıştır. Özellikle çok sonraki dönemlerde tanzim edilmiş vakıflara ilişkin belgelerde bu lakap kullanılmıştır.⁶⁰

Murad Paşa, Celâlileri kuyulara doldurma fikrini daha önce kendisine verilmiş olan kuyucu lakabından almış da olabilir. Bu yolla o kendisine verilen bu lakaba uygun

⁵⁶ TSMA. D. 1715; TSMA. D. 1777. Vakıf belgelerinde geçen bu ibare Murad Paşa isimli ondan önce başka vezir-i âzam olmasa da bu isimli devlet adamlarından ayırmak için kullanılmış olabilir.

⁵⁷ Peçevi, Celâlilerin katlinden bahsederken “Akibet “kuyucu koca” diyü tâkîp olunıp dünyaya velveleler verdi” diyerek bu lakabın Celâli kıyımı ile alakalı olduğunu göstermiştir. *Peçevî Tarihi*, 109. “Eşkıyâ cüsselerinden öyle nice kuyular mâ-lâ mâl etmekle elsine-i âlemde namı Kuyucu Murad Paşa demekle şöhret buldu.” *Tarih-i Na’imâ*, II, 353. *Nuhbetü’-t-Tevârih*, *Fezleke*, *Zübdetü’-t-Tevârih* ve *Hasan Bey-zâde Târîhi*’nde Murad Paşa’nın Kuyucu lakabı ile alakalı herhangi bir malumat bulunmamaktadır.

⁵⁸ Murad Paşa’nın Kuyucu lakabının Tebriz cenginde kuyuya düşüp esir düşmesinden kaynaklandığını gösteren ilk kaynak Hammer olarak görülmektedir. *Devlet-i Osmaniye*, VIII, 79. Danişmend ve Cezar’da eserlerinde Murad Paşa’ya kuyucu lakabının bu savaş sırasında kuyuya düşmesi sebebiyle verildiği yazmışlardır. Danişmend, *Kronoloji*, III, 95; Cezar, *Osmanlı Tarihi*, III, 1746. Murad Paşa’ya Kuyucu denilmesiyle ilgili Gelibolulu Mustafa Ali’nin *Künhü’l-ahbâr* adlı eserinde bir ima bulunmaktadır. Ali, Murad Paşa’nın esaretini anlatırken “ol biri anınla taşaddur da’vasın idüp râh-ı mekr ü hilede, ardınca kuyu kazdığı mukarrer iken ...” ifadesini kullanmıştır. Bu ifade ile müellif Murad Paşa’nın aldatma ve hile hususundaki maharetini anlatırken bu lakabı ima yoluyla kullanmış olması da düşünülebilir. Bu eserin transkripsiyonunu yapan Faris Çerçi, kullandığı nüshada ifadeyi “adınca kuyu kazduğu” şeklinde göstermişken dipnotta farklı nüshalarda “adınca “kelimesinin “ardınca” olduğunu da kaydetmiştir. *Künhü’l-ahbâr*, III, 477. TTK tarafında tıpkıbasımı yapılan TTK Kütüphanesindeki nüshada (vrk. 533a) kelime “ardınca” olarak görüldüğü gibi Süleymaniye Kütüphanesi Halet Efendi Koleksiyonunda kayıtlı 1598 numarada kayıtlı nüshada (vrk. 363a) yine “ardınca” olarak geçmektedir.

⁵⁹ Bu kaynaklarda, kuyucu lakabının Murad Paşa’nın bu faaliyetleri ile umumileştiği veya her ne kadar böyle bir lakabı olsa da ona kuyucu denmesinin asıl sebebinin Celâlileri kuyulara doldurması olduğu ifade edilmiştir. Bkz. Danişmend, *Kronoloji*, III, 256; Cezar, *Osmanlı Tarihi*, III, 1746.

⁶⁰ 1109/1697 tarihli bir mahkeme kaydında “Kuyucu Murad Paşa” ifadesi geçmektedir. VGMA, EVKF. Müfettişliği, 0085, 00156. Kuyucu lakabının geçtiği belgeler için bkz. BOA, EV. MH. 1512; BOA, EV. HMH. SRG.0015; BOA, EV. HMH. SRG.0023.

bir cezalandırma usulü tercih etmiş ve bunu uygulamıştı.⁶¹ Murad Paşa kuyuculuğu ile meşhur olsa da öldürülen kişilerin kellelerinden kuleler yaptırması da onun eşkiyaya korku salma usullerindendi.⁶² Canbolatoğlu ile yapılan savaştan sonra öldürülenlerin kellelerinden kuleler yaptırdığı gibi yine Bayburt'ta iken Kalenderoğlu'nun takipten gelenlerin getirdikleri eşkiya kellelerini otağı önüne yığdırmıştı.⁶³

Murad Paşa'nın bu korku salan "kuyuculuğu" şu şekilde icra edilmekteydi: Evvla ordu içerisinden kuyu kazmak için neferler ve getirilenlerin başlarını kesecek cellatlar seçilmekteydi.⁶⁴ Savaş meydanında yaralı ve sağ olarak tutulanlar, halk veya etrafa gönderilen kuvvetler tarafından yakalanıp getirilenler Murad Paşanın otağı önünde⁶⁵ öldürülecek kişilerin sayılarına göre açılan kuyulara⁶⁶ başları kesilmek suretiyle öldürülerek doldurulmaktaydı.⁶⁷ Kuyunun içine giren bir kaç kişi de atılan cesetleri istif etmekteydi.⁶⁸ Murad Paşa'nın bu hareketi fazla dehşet salmış olmalı ki daha sonra gelen bazı devlet adamları tarafından da uygulanmıştı.⁶⁹

2.2.2. Murad Paşa'nın Celâli Tedibi ve Neticeleri

Murad Paşa'nın Celâli harekâtı sırasında öldürülenlerin sayısı ile ilgili olarak Osmanlı müverrihleri elli beş bin⁷⁰ ile seksen beş bin⁷¹ sayılarını vermişlerdir. Bunların

⁶¹ Hammer " ihtiyar Murad Paşa Tebriz cenginde uğradığı kazadan yadigâr kalmış olan kuyucu lakabına isbat-ı istihkak etmek arzusundaydı." diyerek lakabına uygun bir cezalandırma seçtiğini kaydetmiştir. *Devlet-i Osmaniye*, VIII, 88. Evliya Çelebi, Sultan Ahmed ile Aziz Mahmud Hüdâyi arasında Sultan Ahmed Camisi'nin yapılışı ile ilgili aktardığı konuşmada Celâliler mevzubahis olunca şeyhin padişaha "Kumandanın Murad Paşa onların leşini kuyulara doldurup adına Kuyucu Murad Paşa diye tarih yazıla" diye keramette bulunduğunu hikâye etmiştir. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, II, 106.

⁶² "Serdâr-ı Nusret-şi'ar, hendekler hafır u ihzâr itdürüp, ol küşteley lâşelerin içlerine bırakdurup, toldırdı ve sâ'ir-i büldânda, fi'i-cümle, isyân üzre olanların bu ahvâli işitmekle, çehrelerin soldırdı." *Hasan Beyzâde Tarihi*, III, 861.

⁶³ *Nuhbetü't-Tevârih*, 613; *Fezleke*, 535.

⁶⁴ "Orducuların neferât ta'yîn olup hendek kazdurup .." *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 489.

⁶⁵ ".otak önünde derin kuyular kazılıp, Celâlilerin haklarından gelinürdü." *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 493.

⁶⁶ "mu'tad olduğu üzere ordular kuyu kazup" *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 490.

⁶⁷ " her menâzilde dutulan Celâliyi, başların kat' edüp lâş ü cifeleri hendeke birağurlardı." *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 489. Rıza Nur, eşkiyanın başları kesilerek çukurlara doldurulurken Murad Paşa'nın kuyunun başında oturup nargile içtiğini yazarak dönem kaynaklarında rastlanmayan bir bilgi vermiştir. *Türkiye Tarihi*, III, 232.

⁶⁸ Andreasyan, " Bir Ermeni Kaynağına Göre Celâli İsyancıları," 42. Ermeni Rahip Grigor, Bayburt bölgesinde oluşturulan kuyulardan ev büyüklüğünde olanları vakadan dört yıl sonra gördüğünü kaydetmektedir.

⁶⁹ IV. Murad devrinde Hüsrev Paşa asileri tedib için tayin edildiğinde öldürdüklerini kuyulara doldurmuştur. Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu*, III, 375.

⁷⁰ "Canpolad-oglu ve Kalender-oglu ve Tavail eşkiyasından ma'rekede ve firâr eyledikleri mahallerde helâk olanlar otuz bin kadar şâki olduğundan mâ'adâ tavâ'if-i muhtelifeden bölük bölük olup ba'zı kurâ

otuz binini, Canbolatoğlu, Kalenderoğlu ve Meymun savaşlarında öldürülenler ile bu savaşlar sonrasında firar ederken yakalanıp cezalandırılanlar teşkil etmektedir. Anadolu'nun her tarafında hisarlar yapıp eşkıyalık yapan kırk sekiz Celâli reisine tabi olup üzerine sevk edilen hükümet kuvvetlerince öldürülen eşkıya sayısı yirmi beş bin, seferler sırasında uğranılan yerlerde yakalanıp getirilenlerden Murad Paşa'nın otağı önünde öldürülenlerin sayısı ise otuz bin olarak gösterilmiştir. Müverrihler ölümlerin bir kısmının kayıtlı olduğunu⁷² kaydederken mütevâtir olduklarını ifade ile de verilen sayıların sağlamlığını göstermek istemişlerdir. Ancak verilen sayılar herhangi bir kesinlik ifade etmeyip daha sonraki kaynaklarda ölümler daha fazla olarak gösterilmişlerdir.⁷³

Murad Paşa'nın Celâliler üzerine yaptığı bu toplu hareket sırasında bu kadar insan zayıatına değişik hususların sebep olduğu görülmektedir. Celâlilerin yağma, talan, katl gibi halkı yerlerinden yurtlarından eden zulümleri, onlara karşı müthiş bir kinin oluşmasına sebep olmuştur. Bazı muhitlerde daha çok Müslümanlara yönelen bu zulümler⁷⁴ Murad Paşa'nın seferleri sırasında halka intikam alma fırsatı doğurmuştur. Ordunun geçtiği yerlerde halk, Celâli eşkıyasından yakaladıklarını getirip Murad

üzerinde hisârlar peydâ idüp yüzden bine varınca piyâde ve süvâr ile gezüp fesâd iden rü'esâ-i bugatdan kırk sekiz nefer bedbahtın yirmi beş bin nüfûs-ı habîse ile vücûdlarını katl ile nâ-bûd eylediği mütevâtirdir." *Fezleke*, 554.

⁷¹ "Hafî ve püşide olmaya ki serdar-ı müma ileyh... rûy-i zemini levs-i eşikyâdan tethîr ettirmede sa'yu kûşîşi tevfir ve taife-i müfsidini izâle ve tedmîr eylemede cidd ü cehdini şol mertebe teksîr eylemiştir ki, Cânbolat-oğlu ve Kalender-zâde ve Tavil eşkıyasından ma'rekelerde ve firar eyledikleri mahallerde eğer 'asker ve ger ri'âyadan ehâli-i meder u veber elinde helak olanlar kema-biş otuz bin şaki katl olunduğundan ma'ada zehâb ü iyâbda tevâif-i kurâ üzerinde hisarlar peyda idüp yüzden bine belki üç bine varınca, piyade vü süvar eşkıya-i zûlm-kirdar ile gezüb fesâd iden rüesâ-i büğatdan kırk sekiz bed-baht-ı nâmverin cem'an yirmi beş bin mikdarı nüfûs-ı habise ile vücûd-i fesâd-âlûdların katl ile nâ-bûd eylediği ehâlî vukuf olan şikât defterleri ile zabt olunmuştur. Ve bunlar şol tâife-i racifedir ki mahall-i cem'iyetlerine 'asker ve bölük tevcih etmekle istisâl olunub ekserinin kelle-i bi devleti otağ-ı serdârî fezasında galtan olmuştur. Bunlardan ma'ada eshâbî şekâdan fûrâdâ hayyen götürülüp tığ-ı cellâd ile maktûl olanlar el-'uhdetü 'aler-râvî otuz binden ziyade olmuştur." *Zübdetü't-Tevârih*, II, 86.

⁷² Bir önceki dipnotta görüldüğü gibi Mustafa Safî eşkıyalardan öldürülenlerin bir kısmının şikâyet defterlerine kaydedildiğini yazmıştır.

⁷³ Daha önce gösterildiği müverrihler sadece Canbolatoğlu, Kalenderoğlu ve Meymun savaşlarında Celâli ordularını en az yirmi-otuz bin olarak gösterip ve bunların neredeyse tamamen temizlendiğini ifade etmişlerdi. Bu sebeple verilen sayılara temkinli yaklaşmak gereklidir. Rakamlar belli olmadığı için vakanın değerlendirmesi yapılırken değişik sayılar verenler olmuştur. Mesela, Şemseddin Sami ve Rıza Nur, Hamit (Ongunsu) ve Muhsin (Tekere), Danişmend öldürülenleri yüz bin veya daha fazla göstermektedirler. Şemseddin Sami, *Kamus-ül Alam*, Mihran Matbaası, İstanbul 1314, V, 792; Nur, *Türkiye Tarihi*, III, 232; Hâmit ve Muhsin, *Türkiye Tarihi*, Devlet Matbaası, İstanbul 1930, 152; Danişmend, *Kronoloji*, III, 256.

⁷⁴ Rahip Grigor, Celâlilerin Hristiyanlardan daha çok Müslümanlara zulmettiklerini kaydetmiştir. Andreasyan, "Bir Ermeni Kaynağına Göre Celâli İsyânları," 42.

Paşa'ya teslim ettikleri gibi şikâyetlerde bulunarak, barındıkları yerleri göstererek onları ihbar etmekteydiler.⁷⁵

Celâliler, Murad Paşa'nın vezir-i âzamlığa getirildiği zamana kadar elde ettikleri güç ve kudret sayesinde üzerlerine gönderilen kuvvetlere karşı rahatça muvaffakiyet kazanmışlar, devlete karşı taleplerini kabul ettirip istediklerini elde etmişlerdi. Buna maharetsiz serdar ve idarecilerin onlara gösterdikleri müsamahalar da eklenince iyice şımarmışlardı.⁷⁶ Osmanlı ordularına karşı psikolojik üstünlüğü ele geçiren Celâliler, üzerlerine gönderilecek kuvvetleri hangi şartlar olursa olsun yenebilecekleri havasına girmişlerdi.⁷⁷ Tabi bu şartlar altında Arap ve Anadolu toprakları üzerinde Osmanlı hâkimiyetinin tehlikeye girmesi büyük bir infiale sebep olmuştu.⁷⁸ Osmanlı ordularının Avusturya ve Safevi cephelerinde savaşırken Celâlilerin Anadolu'da her türlü yağma, talan ve zorbalığı yapmaları ise onların hain olarak görülmeleri sonucunu doğurmuştu.⁷⁹ Bütün bu hususlar eşkıyaya karşı büyük kin ve nefretin birikmesine ve dolayısıyla onlara her türlü ceza ve şiddetin reva görülmesine sebep olmuştur. Celâli eşkıyası padişah tarafından kendi tebaası olarak kabul edilmediği gibi Müslüman olarak da görülmemekte hatta cenaze namazlarının kılınması caiz kabul edilmemekteydi.⁸⁰ Celâli eşkıyasına duyulan nefret ve onların kılıçtan başka şekilde ıslahının mümkün

⁷⁵ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 489, 490, 492, 495, 506.

⁷⁶ "Lâkin bundan akdem Anadolu yakasına geçen serdârlar mücerred müdârâ ve istimâlet ile maslahat olur kıyâs edüp, ol vechile fesâd ü şenâ'at üzere olan bedbahtlara menâsıb-ı 'âliye ile istimâlet verüp ve niçelerinin başına teller sokup ve hil'atlar geydirüp, şîrâze-i fitne vü fesâdların şu'lelendirmek ile cüz'î tekayyüd ile ref' u izâlesi mümkün olan eşkıyanın her biri bir heft-ser-ejder olup," *Murad Paşa Vukû'âtü Târîhi*, vrk. 5b.

⁷⁷ "Kalender-oglu 'askeri mukaddemâ Kara Yazıcı zemânından berü Hasan Paşa ve Nuh Paşa ve İbrahim Paşa ve Nasuh Paşa ve Nakkas Hasan Paşa gibi serdârları bozup kâr-âzmûde olmuşlar idi." *Fezleke*, 547.

⁷⁸ Dönemin kaynakları Murad Paşa'nın Celâli seferlerini değerlendirirken neredeyse tamamına yakını devleti ihya edip Arap memleketleri ve Anadolu'nun elden çıkmasına mani olduğu noktada fikir beyan etmektedirler. *Târîh-i Âli Osman*, 31; *Fezleke*, 584; *Tarih-i Na'îmâ*, II, 352.

⁷⁹ Canbolatoğlu harbinden sonra Padişahın Yeniçeri Ağasına gönderdiği hatt-ı hümayûnda "Sadakat üzere olan gazi kullarım Rum İli serhadlerinde can ve baş ile küffâr-ı haksar ile cenk ve cidâl üzere iken mülki kadimimiz olan Anadolu vilâyetini hâli bulup fitne ve fesada mübaşeret eden eşkıya-yı bed-kerdârın haklarından gelinüp" *Gazâname-i Halil Paşa*, vrk. 42b.

⁸⁰ Yeniçeri Ağası'na gönderilen hatt-ı hümayûnda şu ifadeler geçmektedir: "...Hakka muhalefet eden bağiler ve râh-ı batıla giden Celâliler ile cenk ve mukatele idün ve anları kırıp helâk idün. Tâ ki onlar Hakk-ı sübhâ ve Te'ala hazretlerinin emr-i şerifine kâil ve Hazreti Muhammed Mustafa sallallahü 'aleyhi ve sellem şer'i lâtifine râzı ve mâil olup baş egüp fitne ve fesâdlarından döneler ve târik-i Hâkka girüp ol emre ita'at edeler dimektir. Kitab, sünnet ve icmâ'ı ümmet muktezasınca bu halde olan şâkiler ile savaş eylemek gazây-ı kebirdir. Ve uğraş meydanında baş veren gâzilerimiz şehidler ve âhirette bi-iznillâhi te 'âla sa'idlerdir. Ammâ ol tâife-i bâğiyeden katl olunanların namazları kılınmak câiz değildir. Âhirette bulacakları dahi gâzab ü elemdür. Ku'an-ı Şerif okuduklarına ve Muhammed Mustafa sallallahü 'aleyhi ve sellem hazretlerinin ümmetiyüz dediklerine i'tibar yoktur. Ol tâife mürtedler ve Hâriciler zümresine dâhildir. Onlar benim kullarım değildir. Nân u yemegüm dâhi onlara haramdır..." *Gazâname-i Halil Paşa*, vrk. 43a-43b.

olmadığını gösteren şu ifadeler dikkate değerdir: “*Müddet-i medîd ile ol pelidlerin müşt-i dürüşt-i elbürzleri nihâd-ı bazû-yu cihâdla yorulmamışdı. Ve çok zemân idi ki ol bed-re’yelerin etdikleri yanlarına kalup yayları yassılmamış idi. Ve meydan-ı kâr-zârdan kovulmamış idi. Hayli deverân idi ki deverânları mağrur kılmış idi. Ol ecilden ser-keşlik edüp nîze baş eğmezlerdi. Ve ümerânın bend-i kemend-i itâ’atine boyun vermezlerdi. Bahtları sâ’id, rüzgârları müsâ’id olmağla, sehm ü vehm kalblerinden çıkup gitmiş idi. Ol ecilden kılıçtan gayrıyla ıslâh ihtimâli ber-taraf olmuş idi. Çünkü kütâle ikbâl mukaddemâ ol cânibden oldu.*”⁸¹

İnsan zayıflığının fazla olmasında şüphesiz en büyük âmil Murad Paşa’nın siyaseti idi. O, Celâli eşkıyasının temizlenmesinde hiçbir sınır tanımamış, küçük bir taviz vermemiş; milleti, dini, mezhebi, meşrebi, sınıfı ne olursa olsun Celâli olan hiç kimseye merhamet etmemiş, yumuşaklık ve güler yüz göstermemişti. Ona göre af diye bir şey söz konusu değildi, Celâliliğe bulaşmış hiç kimsenin tövbesi kabul edilmez ve Padişah sancağı altına giremezdi.⁸² Daha ilk seferi sırasında İstanbul’dan ayrılır ayrılmaz temizliğe başlamış ve bunu Şark Seferine kadar devam ettirmiştir. Bu siyaseti Celâlilerle sınırlı tutmamış, onlarla en ufak bir bağlantısı bulunanı, onları yedirip içireni, yanlarında bulunan herkesi acımadan ortadan kaldırmıştır.⁸³ Murad Paşa’nın eşkıyanın korkutulması, sindirilmesi ve aşağılanması amacıyla da yukarıda izah edildiği gibi kitleler halinde öldürerek kuyulara doldurtmuş veya öldürülenlerin başlarından kuleler yaptırmıştır.

Murad Paşa’nın bu siyaseti bir kaç ayağı olan bir faaliyetti. Esas hedef büyük eşkıya reisleri olmasına rağmen geçilen muhitlerde ve çevrelerinde bulunan mahalli, ufak eşkıya çetelerinin ortadan kaldırılmasına gayret edildi. Bunlar bir manada büyük Celâli ordularının insan kaynağını teşkil etmekteydiler. Çünkü bütün asiler çok rahat bir

⁸¹ *Murad Paşa Vukû’âtı Târîhi*, vrk.19a.

⁸² “Düşmanı kılıçdan özge âralar gördün mü hiç? diyüp kat’an bu makûle peygâma kulak tutmadı ve bir def’a Celâlilik ‘âlemi dibinde cem’ olanı pâdişâh ‘âlemi dibine komadı ve tövbe ve itâ’atin kabul itmedi. Mutlaka eşkiyâ ile müdâhine yolına gitmedi.” *Peçevi*, 103. “Merhum Murad Paşa bir merd-i guyur ve nâmûs-u saltanat hıfzından mecbur bir sâhib-i devlet idi. Bir def’a Celâli ‘ünvânın bulan kimsenün Cühûd imâna gelmez merd-i mülhid tövbe-kâr olmaz, Fevhâsınca ne imanına, ne İslamına, ne tövbesine kat’an i’timâdı yığdı ve katlinden gayr ile müteselli degül idi.” *Peçevi*, 107.

⁸³ Mezbur vezîr-ia’zam ve serdâr-ı zafer-tev’em her kande, Celâlî ve zorba namında eşkıya haberin aldı ise etbâ’u eşyâ’ı ile kılıcdan geçürüp, cümle, öte yakayı zümre-i buğattan pâk u tathîr eyleyü bir derecede bunları tedmîr eyledi ki, sağîr ü kebirinden nâm u nişân komadı hatta tavâ’if-i mezbûreyi it’âm u ıska idenleri bile alef-i şemşîr ve hedef-i teber ü tîr eyledi. *Hasan Bey-zâde Tarihi*, III, 876. Akîbet “kuyucu koca” diyü tâkîp olup dünyaya velveleler verdi ve bu târik ile yalnûz Celâlî nâmında olanları degül belki it’âm ve iskâ idenleri ve hem-civar olanları bile kırdı. *Peçevi*, 109.

şekilde bir araya gelip on binleri bulan kuvvetlere dönüşebilmekteydi. Diğer bir hedef, merkeziyetçiliğin zayıflaması ile ortaya çıkan devlet otoritesine itaat etmeyen mütegalibelerdi. Murad Paşa gittiği yerlerdeki bu zorbaları da yine hiç tereddüt etmeden ortadan kaldırdı. O, eşkıyalığa zemin hazırlayacak, otoriteyi sarsacak her türlü güç merkezlerini ortadan kaldırma düşüncesindeydi. Zaten bunların ekseriyeti sıkıntılı zamanlarda devlet görevi verilmek zorunda kaldığı kişilerdi.⁸⁴

Murad Paşa'nın esas hedefi isyanı süreklilik haline getiren sekbanların ortadan kaldırılmasıydı.⁸⁵ Sekbanların bu isyanların belkemiği olduğunu bilen Padişah ve Murad Paşa bunlara karşı en ufak bir taviz verilmemesi fikrindeydiler.⁸⁶ Ordusuna sekban menşeli hiç kimseyi dahil etmeyen⁸⁷ Murad Paşa, savaşlar sırasında sekbanların hiç birisini sağ bırakmadığı gibi başka şekilde yakalananların tamamını da öldürmüştür. Her ne kadar Avusturya ile sulh yapılmış olsa da muhtemel bir savaş durumu ve Safeviler ile girişilecek mücadelede daha önceki vaziyete düşmemek için çok hızlı bir temizlik hareketi düşünülmüştü.⁸⁸ Murad Paşa eyalet askerlerini bile beklemeden giriştiği savaşlarda aynı zamanda sekban yığınları karşısında kapıkullarının gücünü ve onlara olan itimadını göstermişti.

Murad Paşa vezir-i âzam olduktan sonraki dönemde Ma'anoğlu Fahreddin⁸⁹ haricinde hiçbir asi reisini affetmemiş, ya bir şekilde ortadan kaldırmış ya da kaçmak zorunda bırakmıştı.⁹⁰ Daha önce çok sık yapıldığı gibi isyancılara mansıb verme yoluna

⁸⁴ Murad Paşa'nın Konya'da öldürdüğü Ahmet Paşa, Bayburt'ta iken ortadan kaldırdığı Muradhanlular bu mütegalibelerin en mühimlerinden. Aslında Yusuf Paşa'yı da diğer Celâli reislerinden ziyade bu sınıf içerisinde değerlendirmek daha münasip olacaktır.

⁸⁵ Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, TTK Yayınları, Ankara 2013, 208; Barkey, *Eşkiyalar ve Devlet*, 235.

⁸⁶ Bu isyanların sekbanlar tarafından icra edildiğinin kabulü vesikalarda da görülmektedir. “ Birkaç seneden beri memâlik-i mahrusede sekban ve sayir eşkıya taifesi zuhur eyleyip” BOA, A.DVN. MHM. d. 79, hk. 1092. Daha önce gösterildiği gibi Murad Paşa Bayburt'ta orduya geç gelen Nasuh Paşa'yı azarlarken şu ifadeleri kullanmıştı: “Sonra benim oğlum, bu sekbânı cem' eylemeden murâdın nedir? Bunlar kimseye yâr olur değildir. On altı bin sekbân ile Canpolad-oğlu neye kâdir oldu? Veliyy-i ni'metlerin koyup kaçdılar. Ve Kalender-oğlu ahvâli ma'lûmunuzdur. İmdi sekbân nâmına Anadolu'da bir ferd olduğuna pâdişâhımızın rızâsı yokdur.” *Fezleke*, 551-552. Sekbanların isyanlar içindeki yerleri için bkz. Halil İnalcık, *Devlet-i 'Aliye*, II, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014, 6, 8-9, 125.

⁸⁷ Akdağ, *Türk Halkının Dirlik Düzenlik Kavgası*, 24.

⁸⁸ Bu husus için bkz. Barkey, *Eşkiyalar ve Devlet*, 217.

⁸⁹ Ma'anoğlu Fahreddin, Murad Paşa'dan sonra devlete karşı isyankâr haline devam etmiş kendisi 1635 yılında İstanbul'da idam edilmiştir. Emecen, “Ma'anoğlu Fahreddin,” *DİA*, XII, 80-81.

⁹⁰ Murad Paşa'nın Ma'anoğlu Fahreddin ile münasebeti Şam Beylerbeyliği zamanına kadar uzanmaktaydı. O dönemde ikisinin arası iyiydi. Belki eski hukukuna binaen, belki de o muhitin ehemmiyeti onun o zaman için öldürülmesine elvermediğinden Murad Paşa dokunamamış olabilir. Bkz. birinci bölüm Şam Beylerbeyliği dönemi.

fazla başvurmamış, verdiği ise ya hile kasdıyla ya da savaş halinde iken eşkıyanın birleşmesine mani olma maksadıyla yapmıştır. Ancak daha önce devlete itaat eden ve sadık kalan eski eşkıyaya ise farklı muamele etmiştir. Zülfikar Paşa,⁹¹ Türkçebilmez Hüseyin Bey, Karakaş Ahmet Paşa,⁹² Tekeli Mehmed Paşa⁹³ gibi Celâli reislerine, eşkıya ile mücadelede bile vazife vermekten çekinmemiş, kendilerini rencide edecek hiçbir tavır takınmamıştır. Bu da Murad Paşa nezdinde devlete sadakatin en temel husus olduğunu göstermesi bakımında ehemmiyetlidir. Zaten eşkıya tedibini kolaylaştıran hususlardan birisi de taşra idarecilerinin devlete bağlılığı ve eşkıyaya karşı başarılı bir şekilde direnmeleri idi. Murad Paşa'nın da bu sadakate zarar verecek herhangi bir davranışı olmamıştır.

Murad Paşa'nın giriştiği bu sert ve hızlı mücadele netice vermiş, Anadolu'da Celâlilerin tesirleri tamamen kırılmıştır. Mahallî olarak faaliyette bulunan bazı küçük çeteler kalmıştı. İş sıkı tutulup bu çeteler ile suhte eşkıyasının temizlenmesine devam edildi.⁹⁴ Bunların yakalanıp cezalandırılması için beylerbeylikleri, sancakbeyleri ve kadılıklara emirler gönderildi.⁹⁵ Eyaletlerde bulunan kapıkullarından eşkıyalık yapanların yola getirilmesi için ise bölük ağaları tayin edildi.⁹⁶ Seferler sırasında geçilen muhitlerdeki eşkıyaya ait veya bunlar tarafından kullanılan palankalar ve kaleler yıkılsa da hala mevcut olanların yıkılması için de emirler gönderildi.⁹⁷

⁹¹ Murad Paşa, Maraş Beylerbeyi olan Zülfikar Paşa'yı Karaman Beylerbeyliğine getirdiği gibi daha sonra ise ona Erzurum Beylerbeyliğini vermiştir. BOA, A.DVN. MHM. d. 79, hk. 946.

⁹² Daha evvel kendisine Çıldır Beylerbeyliği verilen ve itaatinde sadık kalan Karakaş Ahmed Paşa Malatya Beyi olmuş, Murad Paşa döneminde çok yararlılıkları görülmüştü. *Nuhbetü't-Tevârih*, 571. Malatya beyi ve kadısına gönderilen 31 Mayıs 1609 tarihli bir hükümde Malatya Beyi Karakaş Ahmed Paşa'nın evinin duvarı yıkılıp öldürüldüğü, eşyalarının ve erzaklarının çalındığı bildirilmiştir. BOA, A.DVN. MHM. d. 78 hk. 177.

⁹³ Murad Paşa, savaşlarda yararlılıklarından dolayı Tekeli Mehmed Paşa'ya daha sonra Anadolu Beylerbeyliğini vermiştir. *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 542.

⁹⁴ Eşkıyaların içindeki zümrelerden biri olan suhteler de diğerlerinden ayrı tutulmayarak cezalandırılıyordu. Taşra görevlilerine gönderilen emirlerde bunların yakalanıp haklarından gelmeleri isteniyordu. BOA, A.DVN. MHM. d. 79, hk. 30. BOA, A.DVN. MHM. d. 79, hk. 1219. Bu husus için ayrıca bkz. Cezar, *Levendler*, 146.

⁹⁵ Beylerbeylikleri ve sancakbeyleri ve kadılıklara gönderilen hükümlerde faaliyette olan eşkıyaların şiddetle takibi, yakalanması ve haklarından gelinmesi emredilmektedir. Misal için bkz. BOA, A.DVN. MHM. d. 78, hk. 29, 329, 331, 333, 342, 350, 1455, 1690, 1695, 1696, 2175. BOA, A.DVN. MHM. d. 79, hk. 15, 20, 27, 59, 71, 91, 285. Uluçay, *Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, 27-27.

⁹⁶ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, III, 112.

⁹⁷ "Karaman Beğlerbeğisine hüküm ki: Sudde-i sa'adetime mektub gönderip bundan akdem emri şerifim varid olup vilayet-i Karaman'da olan palankaların hedm edüp ve eşkıyanın haklarından gelinsin deyi ferman olunmağla.." BOA, A.DVN. MHM. d. 78, hk. 144.

Bütün bu gayretlerin sayesinde Celâli İsyancıları'nın sona erdiği kanaati oluşmuştur.⁹⁸ Bu kanaat belgelere de yansımıştır. Bir mühimme kaydında geçen “Birkaç seneden beri memâlik-i mahrûsede sekban ve sair eşkıya taifesi zuhur eyleyip haklarından gelinmekle” ifadesi bunu göstermektedir.⁹⁹ Diğer bir kayıta ise eşkıyanın zuhuru ve faaliyetlerinden bahsedildikten sonra “bi-‘inayetillahi te‘âlâ eşkıya def’olup” ifadesi kullanılmıştır.¹⁰⁰ Osmanlı Devlet’inde bu isyanların bastırılmasından sonraki on yıl büyük isyan görülmemiştir. Ancak sekban sisteminin ortadan kaldırılamaması sebebiyle sonraki dönemlerde özellikle zorba devlet adamlarının isyanları görülecektir.¹⁰¹

2.2.3. Dönem Müverrihlerinin Murad Paşa'nın Celâli Mücadelesine Bakışı

Osmanlı Devleti'nin Celâlilerle mücadelesi ve bu mücadeyi idare eden Murad Paşa hakkında dönem kaynaklarında çeşitli değerlendirmeler bulunmaktadır. Müverrihler daha çok vakaları anlatmış olsalar da şahsi fikirlerini, hatta hislerini izhar etmekten de çekinmemişlerdir. Hem müverrihlerinin meseleye bakışı hem de halkın efkâr-ı umumiyesini yansıtması bakımından ehemmiyetli olan bu değerlendirmeler, daha çok devletin bu beladan kurtularak yeniden cana geldiği, elden çıkma tehlikesi olan toprakların kurtarıldığı, halkı on, on beş seneden beri zulüm içerisinde bırakan eşkıyanın cezasını bulduğu noktalarında toplandığı görülmektedir.

Mehmed b. Mehmed Er-Rûmi (Edirnevî), Murad Paşa'nın hal tercümesini verirken onun Celâliler karşısındaki muvaffakiyetini, devletten kopma tehlikesinde olan memleketleri eşkıya elinden kurtararak devleti ihya etmesi şeklinde görmüştür: “*Husûsa âhır-ı ömründe vezir-i âzam ve vekîl-i eḫam olup vilâyât-ı Anadolu-i Celâlî eşkiyası te‘addisinden ve güzîde-i memâlik-i Arab Haleb’i tasallut-ı eşkiyâ-yı Canbolâtıyyeden*

⁹⁸ Aşağıda gösterileceği gibi dönem kaynakları Celali isyanların bitişini Murad Paşa'nın bu temizlik hareketi ile birlikte göstermektedirler. Kemah'lı Rahip Girigor Kronoloji'sinde Murad Paşa'nın iki senelik faaliyetleri içinde asayişin sağlandığını ve müddet zarfında sulh ve sükûn içinde yaşadıklarını ifade etmektedir. Andreasyan, “Bir Ermeni Kaynağına Göre Celâli İsyancıları,” 29.

⁹⁹ BOA, A.DVN. MHM. d, 79, hk. 1092.

¹⁰⁰ Gemlik Kadısı ve Hüdavendigar Sancakbeyine gönderilen bu hüküm için bkz. BOA, A.DVN. MHM. d 78, hk.67.

¹⁰¹ XVII. yüzyılın ilk yarısında meydana gelen isyanlar ve zorba devlet adamlarının faaliyetleri için bkz.Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, III, 149 vd.; Barkey, Eşkiyalar ve Devlet, 227 vd.

tahlîs idüp müceddeden memalik-i Osmâniyyeye zamm u ilhak itmişdir. Ukalâ kavlince bayağı müceddid-i devlet-i Osmâniye olur gibi olmuştur.”¹⁰²

O devirde devlet görevlisi olarak hadiselerin içinde olan Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa “..her kande Celâli ve zorba nâmında eşkiyâ haberin aldı ise etbâ’u eşyâ’i ile kılıcdan geçürüp cümle öte yakayı zümre-i bugatdan pâk u tathîr eyleyüp bir derecede bunları tedmîr eyledi ki sagîr u kebirinden nâm u nişân komadı; hatta tavâ’if-i mezbureyi it’am u iska idenleri bile alef-i şemşîr ve hedef-i teber ü tîr eyledi. Şecâ’at u şehâmet ve hüsn-i tedbir ile beyne’s-sağır ve’l kebir, ma’ruf u şehir olduktan sonra dergâh-ı felek-masîre gelüp, cây-gir oldu ve iltifât-ı cemîlelerine mazhar ve nazar-ı kimyâ-eser-i sa’âdet-dehrlerine manzar olup ve umûr-ı havâss u avâm, ol Vezîr-i âsaf-nazîr-i ba ihtîşâmun hüsn-i tedbir-i dil-pezîri ile ihtimam buldu.”¹⁰³ ifadeleriyle Murad Paşa’nın büyük küçük demeden tüm Celâlileri kılıçtan geçirerek Anadolu’yu onlardan temizlediğini ifade etmiş, bu muvaffakiyetinin Padişah nezdinde çok makbul karşılandığı, halkın felaha erip emniyete kavuştuğu hususlarına dikkat çekmiştir.

Murad Paşa’nın seferleri sırasında orduyla beraber bulunup vakalara şahit olan Topçular Kâtibi Abdulkadir Efendi, Celâlilerin temizlenmesi sırasında çok fazla insanın öldürülmesinin istenilmiş bir şey olmadığını, Müslümanlara bu kadar zulüm eden eşkiyanın insanları buna mecbur ettiğini kaydetmiştir: “*Ve bu gazâ-i ibret-nümâ bir vakitte olmayıp cânib-i Hakk’dan fukarânın zâr u giryânları vesîle olup, ol kadar nüfûsun maktûl olması maktûr-i beşer değildir. On seneden beri peydâ olan zâlimîn müslümanlara ve mesâkin re’ayalara hânümânların terk etdürüp evlâd ü ezvâcların perişan edüp kûhistânlarda ba’zıları helâk olup ekseri hîzân kalup, va’deleri gelip berbâd oldular.*”¹⁰⁴

Sultan I. Ahmed’in imamı olan Mustafa Safî ise Murad Paşa’nın bu kadar insan öldürmesinin heva ve hevasten olmadığını beyan ederek Celâlilerin katledilmelerine dini izahatlar getirmiştir: “*Bu serdarlığında seffâk olub, katl-i nüfus-i zâyı’ada inhimâk eyledüğüne i’tiraz eyeleyenler erbâb-ı ağraz olup fî nefsi’l-emr bir bölük vâcibü’l-katli i’dam ü ifnâ, şer’-i mutahher ve sünnet-i seyyidü’l-beşeri ihyâ idüğünü bilmezler ve anun*

¹⁰² *Târîh-i Âli Osman*, 31.

¹⁰³ *Hasan Bey-zâde Tarihi*, III, 876.

¹⁰⁴ *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 503.

anda hazz-ı nefsinin ve muktezâ-yı hevâsı olmaduğını anlamazlar”.¹⁰⁵ Mustafa Safi’nin bu ifadelerinden, Murad Paşa’nın Celâlıleri cezalandırılmasında aşırıya gidip fazla kan dökmesinin ve büyük insan nüfusunun zayı olmasının bazı tenkitlere sebep olduğu anlaşılmaktadır. Ancak müverrih, bu şekilde düşünönlere garaz ehli olarak göstermektedir.

Kâtip Çelebi, Murad Paşa’nın serdarlığında büyük bir nüfusun zayı olduğunu ve öldürölmeyi hak edenlerin öldüröldüğünü ifade ile Anadolu’nun eşkıyadan temizlenerek ihya edildiğini kaydetmiştir: “*Vezîr-i Rüşen-zamîrin bu serdârlığında niçe bin nüfûs-ı zâyî’a ve vâcibü’l-katl ifnâ olunmağla dîn ü devleti ihyâ eylemiş idi.*”¹⁰⁶ “*Anadolu vilâyetin Celâlî eşkıyâsından tathîr itmekle müceddid-i mülk-i ‘Osmânî oldu.*”¹⁰⁷

Karaçelebi Abdulaziz Efendi, doğru yoldan sapmış olan eşkıyanın on iki sene boyunca beldeleri tahrip edip halka zulüm ederek her yeri kan gölüne çevirdiklerini, hal böyle iken ehliyetsiz idarecilerin kötü idaresinin durumu daha da kötöleştirerek devletin şirazesini bozulmuş bir kitaba döndüğünü anlatmıştır. İdarenin Murad Paşa’nın eline teslim edildiğini, onun ileri görüşölülüğu ve maharetiyle kısa süre içerisinde hataları ve kusurları telafi ederek tekrar devlete nizam verdiğini süslü ifadelerle anlatmıştır.¹⁰⁸

Naîmâ Mustafa Efendi de yine devletin mevcudiyeti ve Anadolu üzerindeki hâkimiyeti bakımından meseleye bakmıştır: “*Eğer bu ceng ü celâdetleri etmese ve hâr-ı vücud-ı a’dâ-ı devleti tîğ âbdâr ile vech-i arzdan kat’ edip tüketmese Anadolu memleketlerinde bir diyar ve nâfih-i nâr kalmayacağı ma’lum-ı sığar u kibardır.*”¹⁰⁹

Solak-zâde Mehmed Hemdemi Çelebi, Murad Paşa’nın faaliyetlerini devlet gücünün yeniden teessüsü olarak değerlendirmiştir: “*Sekbanların ve hesabı olmayan zâlimler zümresinin reislerinin bazularını siyaset eli ile kırdı; kemal ve şevketlerini sindirdi. Kumandanlarının ve tevâbiinin küçük ve büyüklerinin ekserisi, işkence pençesi ile boğazından asıldı. Parlak kılıcının tantanası ile Osmanlı memleketlerinin sahifelerini cümlesinden pâk eylediler. Âteşler saçan su’leleriyle vücutlarının harmanını yakarak zafer-peyker İslâm tuğlarının hilâlinin parlamasına vesile oldular.*

¹⁰⁵ *Zübdetü’t-Tevârih*, II, 85.

¹⁰⁶ *Fezleke*, 554.

¹⁰⁷ *Fezleke*, 584. Kâtip Çelebi, *Cihânnümâ* adlı eserinde ise şöyle yazmıştır: “Padişah Koca Murad Paşa’yı sadrazam yaparak o iğrenç eşkıya güruhunu sökölüp atılmasını emretti. Murad Paşa da böylece cümle eşkıyanın hakkından gelmişti.” Kâtip Çelebi, *Cihânnümâ*, Müteferrika, 1145, I, 695.

¹⁰⁸ *Ravzatü-l ebrâr*, 523.

¹⁰⁹ *Tarih-i Naima*, II, 352.

*O karanlık ömürlü yıkılmışların, uğursuz vücudları kırılarak, uğursuz başları siyaset kılıcı ile katl olundu ve bâtil hayalleri tersine döndürüldü.”*¹¹⁰

Murad Paşa'nın Celâli Seferlerini kaydeden Vasıtî, Murad Paşa'yı devleti yeniden ihya eden olarak görüp¹¹¹ onun bu mücadeleleri ibadet ve halka hizmet maksadıyla ettiğini izah etmiştir: “*Memleket ve vilâyeti anlar gibi eşkıyanın şerr ü şurlarından halâs etmeği mahz-ı ibâdet ve zuhr-i ahiret ve ‘ibadullâha hidmet ‘add edüp, kahr ü tedmîrleri tedbîri ile huzur u ârâmı kendüye harâm her birin ele getürmede hufyeten tecessüs ü tefahhus edüp, fırsat el verdiğüne göre haklarından gelüp,...*”¹¹²

Celâli Seferleri'nde Yeniçeri Ağası olan Halil Paşa'nın gazalarını anlatan Ganizâde Mehmed Nâdirî, “*Bir vaki ‘ay-ı ‘azime bir dâhiye-i cesime idi ki eğer def‘ u ref‘ hizmetine serdar-ı müşarileyh gibi bir sâhib-i tedbir ve bir müşir-i asaf nâzir memur olmaydı*”¹¹³ diyerek Murad Paşa'nın isyanların bastırılmasındaki ehemmiyetine dikkat çekerken, eserin bir başka yerinde on beş seneden beri memleketin her tarafında çekirge gibi fesat tohumları eken Celâlîlerin cezalarının verilerek memleketin bunlardan temizlendiği ve bu cezaların onların kendi fillerinin neticesi olduğunu ifade ile onların cezayı hak ettiklerini beyan etmiştir.¹¹⁴

Murad Paşa hakkında müspet fikirleri bulunmadığı anlaşılan *Talhis-i Bark al-Yamani* yazarı Ali, onun için şu ifadeleri kullanmıştır: “*.. ‘asker ile geçüp ne Canbolatu ne Celâliden ferd-i ihdâ komayup kırup kuyuya doldurdu. Ahir ömründe Allah rahmet eyleye, ehl-i İslam’a ve ‘amme-i ânâma ‘azim hizmed edüp..*”

Ermeni rahip Grigor Celali eşkıyasının faaliyetlerini anlattıktan sonra Murad Paşa için şu ifadeleri kullanmıştır: “*Hülasaten anlattığımız bu Celâli kalabalığını bir sene içinde silip süpürerek imha etti. Padişahın bile korkarak tek bir kafilenin üzerine dahi*

¹¹⁰ *Solak-zâde Tarihi*, 459.

¹¹¹ Tecdid kıldı devleti mimâr-ı himmeti

Buldu esâs-ı saltanat üzere metâneti. *Murad Paşa Vukû‘âtı Târîhi*, vrk.3a.

¹¹² *Murad Paşa Vukû‘âtı Târîhi*, vrk. 7a-7b.

¹¹³ *Gazâname-i Halil Paşa*, vrk. 36a.

¹¹⁴ “Bu ne Tefvîk-i ilâhi ve ne lütf-i mevhubat-i nâ-mütenâhidir ki on beş seneden müteceviz tûlen ve ‘arzen memalik-i İslamiyede manend-i cerrad tohum-u fitne ve fesad iken bu denlü şaki-i bed-nihâdın az zaman içinde hirmen-i ömürleri berbad ve cid ü vücudları giriftarı kemend üstad çâbok dest-i cellâd oldu. Zehi zuhur u gayreti zülcelâli kim berhemzen-i hengâme-i kavm-i Celâli olup ol cümle-i vizr u vebali ve zeleme-i nasutude if‘ali femen ya‘mel sû‘en yüzze bihi vefkince giriftarı cezay-ı seyyiatı e‘mali ve dar u diyar-ı re‘ayayı perişan halî, alayış vücud-i mazarrat aludelerinden tehi ve hali kıldı” *Gazâname-i Halil Paşa*, vrk. 60b-61a.

yürümekten çekindiği bu şakileri Allah'ın yardımı ile kökünden koparıp ortadan kaldıracaktır.”¹¹⁵

2.3. MURAD PAŞA’NIN ISLAHATÇILIĞI

2.3.1. Anadolu’da Nizamın Yeniden Tesisi ve 1018 (1609) Tarihli Adâletnâme

Celâli İsyancıları’nın büyük nispette bastırılması ve zorbalıların temizlenmesinin ardından bu isyanların feci neticelerinin ortadan kaldırılmasına yönelik faaliyetlere girişildi. Bu faaliyetlere Murad Paşa’nın Canbolatoğlu, Kalenderoğlu ve Meymun meselelerini halledip İstanbul’a dönmesinin ardından başlandı. Devlet hâkimiyeti tesis

¹¹⁵ Andreasyan, “ Bir Ermeni Kaynağına Göre Celâli İsyancıları” 42. Celâli İsyancıları ve Murad Paşa’nın bu isyanları bastırılması ile ilgili olarak Osmanlı dönemi kaynakları bu şekilde değerlendirmeler yapsa da XX. yüzyılın başlarından itibaren bu vaka üzerine farklı fikirler ileri sürülmeye başlanmıştır. Bunu göstermek için bir kaç misal verilecektir. Şemseddin Günaltay, Celâli meselesini Batinilik mezhebinin Anadolu’da çıkardığı fitnesi olarak değerlendirip mezhep farklılığından dolayı insanların bu yollara girdiğini beyan edip, Kuyucu Murad Paşa’nın şiddetle bastırdığı bu hareketlerin aynı ırka mensup insanları daha tehlikeli mecralara sürüklediğini ifade etmiştir. Celâli İsyancıları devşirme hâkimiyetine karşı Anadolu Türk ihtilal hareketi olarak gören İsmail Hami Danişmend, bu isyanı bastırma faaliyetlerini, kıymetli bir asker ve devlet adamı olarak görmediği Murad Paşa’nın Anadolu Türklerine karşı irtikâp edilen zulüm ve cinayetlerinin bahanesi olarak izah edip çok ağır ifadeler kullanarak onun Türk kanına susamış canavar, zalim, kanlı devşirme, dönme, Anadolu Türklüğünün ebediyen lanetle anacağı bir kişi olarak göstermektedir. Celâli hareketlerini Türklerin Türk olmayanlara karşı hareketi olarak gören Hüseyin Hüsameddin ise Murad Paşa hakkında sitayişle bahsetmektedir: “ Kuyucu Murad Paşa herkesin dört gözle beklediği bir halaskardı. Serdar Murad Paşa’nın eşkıyaya karşı gösterdiği şiddetler, eşkıyanın halka karşı irtikâp ettikleri zulüm ve dehşetler yanında yine hafif idi.” Hâmid ve Muhsin, Murad Paşa’nın devleti muhakkak bir inhilâlden kurtarmakla beraber şiddetini zulüm derecesinde artırdığını yazmışlardır. Mustafa Cezar, Murad Paşa’nın Celâlileri ortadan kaldırmada başvurduğu esas tedbirin şiddet ve kurnazlık olduğunu ifade edip mütemadi uğraşması sonunda bu isyanlara nihayet verdiğini ancak onun esir ettiği kimseleri mutlaka öldürmesi ve bu suretle binlerce insanın canına kıymış olmasının Anadolu Türklüğü açısından affedilemeyecek tarafı olduğunu beyan etmiştir. Ahmet Mumcu, zalim vezir-i âzam olarak tarif ettiği Murad Paşa’nın re’ayayı ezen bu hareketlerinin devşirme zümresinden gelmesine bağlamaktır. Reşat Ekrem Koçu işi devşirme-Türk mücadelesi şeklinde gösteren yazarlara cevap niteliğindeki izahatında şunları yazmıştır: “Anadolu’daki Celâli şekavetini Türk-devşirme mücadelesi gibi gösteren hayalperest yazarların, zincirleme yağmaya uğrayan şehir ve kasalarda namus ve iffeti tabanı yarık şaki ayağı altında çiğnenen, delikanlıları tarladan cebren ve kahren alınarak şekavete sürüklenen aç ve çıplak kalmış Anadolu’nun perişan hali karşısında azıcık hicap duymaları gerekir. Boynuna yağlı kement dolanıp asılacak şakinin başına asil milli şuru temsil eden bir çelenk koymaya çalışmak affedilmez büyük bir hatadır. Eğer Koca Murad Paşa olmazsa o paslı demir gibi aşksız, merhametsiz, şefkatsiz, zalim ve gaddar ihtiyar, on iki on üç yaşındaki aç ve çıplak garip bir çalgıcı çocuğunu kadit halindeki pençeleriyle boğabilecek o müthiş ihtiyar bozulsaydı, işte o zaman en büyük zevkleri kasık mancası olan bu eclair arasında bir it dalaşı başlayacaktı ki medet Allah, ardı, Anadolu Türklüğünün inkırazıydı.” M. Şemseddin, *Hurafattan Hakikate*, Tevsi-i Tebaat Matbaası 1332, 206-208; Danişmend, *Kronoloji*, III, 95, 193, 248, 255-256; Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, III, 384; Şemseddin Sami, *Kamus-ül Alam*, Mihran Matbaası, İstanbul 1314, V, 3792; Nur, *Türkiye Tarihi*, III, 232; Hâmit ve Muhsin, *Türkiye Tarihi*, 152; Danişmend, *Kronoloji*, III, 256; Cezar, *Osmanlı Tarihi*, III, 1782; Ahmet Mumcu *Osmanlı Devleti’nde Siyaseten Katl*, Phoenix Yayınevi, İstanbul 2007, 124; Reşad Ekrem Koçu, *Dağ Padişahları*, Doğan Kitapçılık, İstanbul 2003, 77.

edilip asayiş sağlanınca özellikle mahvolan Anadolu'nun şenlendirilmesi, alt üst olan içtimai ve iktisadi nizamın yeniden kurulması hedeflendi.

Evvela isyanlar sırasında en fazla mağdur olan, çiftini çubuğunu terk edip ekseriyeti İstanbul ve Rumeli taraflarına göç eden ahalinin tekrar köylerine, topraklarına dönmesi sağlanmaya çalışıldı. Bu doğrultuda İstanbul'a göç etmiş reayanın Anadolu'daki memleketlerine dönmesi için bir ferman yayınlandı.¹¹⁶ Fermanda, İstanbul'a iltica etmiş olanların hazırlıklarını tamamlayarak üç ay içinde ayrılmaları emredildi. İstanbul'da münadiler vasıtasıyla her ay tekrarlanmak suretiyle halka bir an evvel gitmeleri ilan edildi. İstanbul dışındaki yerlere de şehirlere göçen mültecilerin yerlerine gönderilmesi emirleri gönderildi.¹¹⁷ Reayanın dönmek istememesi ve fermana karşı direnmesi üzerine Murad Paşa'nın emri ile cebir yoluna başvuruldu. Görevliler şehri dolanarak gitmemekte direnen ve saklanan mültecileri dayak ve tehditlerle dönmeye zorlamaya başladı.¹¹⁸

Nihayette bu fermanın uygulanarak bir kısım halkın Anadolu'ya gönderildiği anlaşılmaktadır. Gidenlerden şartları kötü vaziyette olanlara vergi muafiyeti sağlanmış, tahrip edilmiş ibadethanelerin tamir edilmesine müsaade edilmiştir.¹¹⁹ Halkın emniyetinin ihlal edilmemesi için palankaların, kalelerin tamir edilmesine veya yeniden yapılmasına gayret edilmiştir.¹²⁰ Ayrıca yerini terketmiş halkın başkalarının tasarrufuna

¹¹⁶ Kendisi de Anadolu'ya gönderilmiş olan Kemahlı rahip Grigor bu fermanın halka şöyle ilan edildiğini anlatmaktadır: "Hangi milletten olurlarsa olsun Anadolu'dan gelmiş olanlar üç ay içerisinde hazırlıklarını görsünler. Hepinizi sürgün ediyor kendi yurtlarınıza geri gönderiyorum. Haberiniz olsun, zamanı geldiğinde hazırlıksız olduğunuzu bahane etmeyiniz. Aksi halde vebâli boynunuza olur." Hrand D. Andreasyan, "Celalilerden Kaçan Anadolu Halkının Geri Gönderilmesi" *Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, TTK, Ankara 1988, 45.

¹¹⁷ Anadolu Beylerbeyine gönderilen bir hükümde eşkiya korkusunda kasabalara ve başka yerlere giden köy ahalisinin tekrar dönüp ziraatla meşgul olmalarının sağlanması emredilmekte, göç edeli on yıl olmamış olan köylünün cebren eski yerlerine gönderilmesi emredilmektedir. BOA, A.DVN. MHM. d. 78, hk. 866. Ayrıca bkz. Uluçay, *Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, 154.

¹¹⁸ Andreasyan, "Celalilerden Kaçan Anadolu Halkının Geri Gönderilmesi," 47. Bütün bu gayretlere rağmen halkın bir kısmının hala dönmediği ve ahalinin yerlerine gönderilmesi hususunun sonraki yıllarda da devleti meşgul etmeye devam ettiği görülmektedir. Gitmek istemeyen reayanın yerlerine gönderilmesi için devletin XVII. yüzyılın ortalarına kadar bu işin üzerinde durduğu ve çeşitli emirler çıkarıldığı anlaşılmaktadır. Uluçay, *Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, 156-159. Kemahlı Rahip Grigor Murad Paşa'nın ölümünden sonra Nasuh Paşa devrinde ahvalin kötüleştiğini ve zorla gelenlerin tekrar İstanbul'a geri gittiğini kaydetmiştir. Andreasyan, "Bir Ermeni Kaynağına Göre Celâli İsyanları" 29.

¹¹⁹ Andreasyan, "Celalilerden Kaçan Anadolu Halkının Geri Gönderilmesi", 47.

¹²⁰ Daha önce gösterildiği gibi halkın emniyeti açısından yeni palankaların yapılmasına veya tamir edilmesine müsaade edilmekteydi. Bunun yanında harap haldeki kalelerin tamiri veya yeninin yapılması da halkın emniyet açısından ehemmiyet verilmiştir. Yeni yapılan bazı kaleler için bkz. *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi*, IX, 182; Kâtip Çelebi, *Cihânnümâ*, 672.

geçmiş mülklerinin ve mallarının kendilerine iadesinin sağlanmasına çalışılmıştır.¹²¹ Mültecilerin memleketlerine gönderildiği sırada Anadolu'nun emniyete girdiği ve sakinleştiği anlaşılmaktadır.¹²²

Murad Paşa'nın, emniyetin muhafazası hususunda bir başka gayreti ise eşkıyalığın yayılmasına sebep olan ve o devirde "ba'isi fesad"¹²³ sayılan tüfeklerin toplatılması ve bunların imalinin men edilmesiydi. Eyalet ve kazalara gönderilen hükümlerle, il erleri, levent, eşkıya, Müslim ve Gayrimüslim her kim olursa, reyanın elinde bulunan tüfeklerin toplatılması ve bu iş için tayin edilen adamlarla İstanbul'a gönderilmesi emredildi. Silahların toplanmasına karşı çıkanların veya silahları saklayan kimselerin hakkından gelinmesi isteniliyordu.¹²⁴ Dikkat çeken bir husus ise bazı kişilerin tüfek imali için imalathaneler kurmaları ve ürettikleri tüfekleri satarak eşkıyalığın artmasına sebep olmalarıydı. Bu imalathanelerin hemen kapatılarak bunları işletenlerin yakalanıp cezalandırmak üzere İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir.¹²⁵

Murad Paşa, taşra idaresinde intizamsızlığa da el attı. Bu intizamsızlık bir nevi eşkıyalık hareketi kabul edilip Celâliliğin artmasının sebeplerinden görüldüğünden bunların düzeltilmesine yönelik düzenlemelere girişildi. Beylerbeyi, sancakbeyi, kadı ve naipleri, timar sahipleri, kapıkulları gibi devleti temsil eden vazifeliler ile reyadan zengin ve ileri gelenlerin, halk üzerinde kanun, hak ve adalete mugayir muamelelerinin, halkın köylerini terk edip göç etmesine sebep olan baskı ve zulümlerin ortadan kaldırılması; muhacir durumuna düşmüş halkın memleketine, köyüne dönmesinin hızlandırılması maksadıyla bir adâletnâme¹²⁶ yayınlanmıştır. 1 Receb 1018/30 Eylül

¹²¹ Bu husus için 1018/1609 Adâletnâmesinde emirler bulunmaktadır.

¹²² Koçhisar Kadısına gönderilen hükümde daha evvel nerdeyse halkın tamamının yerlerini terk ettiği ancak artık yavaş yavaş dönmeye başladığı bildirilmiştir. BOA, A.DVN. MHM. d. 79, hk. 140. Rahip Grigor, İstanbul'dan ayrılıp her milletten yaklaşık yedi bin kişi ile yola çıktıklarını, kendi memleketi olan Kemah'a varana kadar herhangi bir saldırı olmadığını, bazı eşkıya artıklarının da kendilerine saldırma cesareti gösteremediğini kaydetmiştir. Andreasyan, "Celalilerden Kaçan Anadolu Halkının Geri Gönderilmesi", 47-48.

¹²³ Uluçay, *Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, 104.

¹²⁴ BOA, A.DVN. MHM. d. 78, hk. 44, 347. Uluçay, *Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, 104. İzmir ve Manisa kadısına gönderilen bir hükümde halkın silahlarını Murad Paşa'nın adamlarından Osman Ağa'ya vermedikleri bunun yerine müderris ve softalara teslim ettiklerinden söz konusu silahların mutlaka Osman Ağa'ya teslimi emredilmekteydi. Uluçay, *Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, 215.

¹²⁵ Anadolu Beylerbeyine, Kütahya ve Tire Kadılarına gönderilen 7 Aralık 1609 tarihli hüküm. BOA, A.DVN. MHM. d. 78, hk. 1456.

¹²⁶ Adâletnâme "Devlet otoritesini temsil edenlerin, re 'ayaya karşı bu otoritelerini kullanmalarını kanun, hak ve adâlete aykırı tutumlarını olağanüstü tedbirlerle yasaklayan beyannâme şeklinde padişah hükmüdür." Halil İncalcık, "Adâletnâmeler" *Osmanlı'da Devlet, Hukuk Adalet*, Eren Yayınları, İstanbul

1609 tarihli bu adâletnâme, Rumeli ve Anadolu için iki farklı şekilde tanzim edilmiş, beylerbeylikler, sancakbeylikler ve kadılıklara gönderilmiştir.¹²⁷

Rumeli’ndeki beylerbeyleri, sancakbeyleri ve kadılara gönderilen adâletnâme,¹²⁸ beylerbeyleri, sancakbeyleri ve diğer devlet vazifelilerinin veya bunların adamlarının halktan kanunsuz olarak para almasının, menfaat temin etmesinin ve zulüm yapmasının men edilmesini ihtiva etmektedir. Bütün köylerin, beldelerin mamur ve âbâdân olması lazım gelirken beylerbeyi ve sancakbeylerin kalabalık maiyeti ile devre çıktığı, günlerce kendisi ve adamlarının ihtiyaçlarını köylüler üzerine yüklediği, köylerde kaza neticesinde ölen kişileri için “kan cürmü” ve “öşr-ü diyet” adı altında reayanın paralarını, hayvanını, eşyasını, erzakını cebren ve işkence ile aldıkları ve bunun gibi nice “salgun” salıp haddinden fazla mal topladıkları ifade edilmiştir. Yine hasların voyvodalara iltizama verildiğini, onların da şer’i hakları ve örfi vergileri defter ve kanuna münasip olarak toplamadığı, hatta padişah ve vüzerâ haslarına, vakıf ve hususi emlake tecavüz ettiklerine dikkat çekilmiştir. İdarecilerin bu gibi muamelelerinin, halka musallat olan eşkıya ve fesat ehlinin yüz bularak iyice halkın üzerine gitmesine, zulüm ve soygunlarını hadsizce icra etmelerine sebep olduğu anlatılmıştır.

Adâletnâmede beylerbeyi ve sancakbeylerine hasların, devre çıkıp mal toplayıp, memleket ve vilayetleri viran eylemeleri için tayin edilmediği, vazifeli oldukları mahalde emr-i bil-mağruf nehyi ‘anil münker edip halka zulmetmemek ve halka zulmeden ehli fesadı ele geçirip lazım gelen cezanın verilmesi ve vilayetin muhafaza ve mamur eylemesi maksadıyla verildiği izah edilmiştir. Bu sebeple “kan cürmü” ve “öşr-ü diyet” namında ahaliden para, mal, eşya, hayvan ve erzak alınması kanun hilafına kabul edilerek her türlü menfaat temini ve salgun salınması men edilmiştir. Beylerbeyleri ve sancakbeylerinin hasları ile iktifa etmeleri emredilerek padişah ve vüzerâ haslarına, vakıf ve hususi emlake tecavüz etmeleri yasaklanmıştır. Hatta hasların iltizama verilmemesi, mutemet ve dindar adamlara emanet edilmesi tavsiye edilmiş,

2000, 157-167. Bu makalede yalnızca 1018 Adâletnâmesi değil yayınlanmış diğer adâletnâmeler hakkında da malumat verilmiştir.

¹²⁷ Bu adâletnâmeler 78 nolu Mühimme Defterinin 4012 ve 4013 nolu hükümlerinde bulunmaktadır. Bunların Arap harfli matbu şeklini Halil İnalçık Adâletnâmeler isimli makalesinde göstermiştir. “Adâletnâmeler,” *Osmanlı’da Devlet, Hukuk Adalet*, 157-167. Çağatay Uluçay bu adâletnâmenin Aydın, Saruhan, Menteşe ve Siğala sancakbeyleri ve kadılarına gönderilen kadı sicillerindeki suretini yayınlamıştır. Bu adâletnâme Anadolu için düzenlenmiş adâletnâmenin aynısıdır. Anadolu için düzenlenmiş olan adâletnâmeyi ise Mustafa Akdağ *Osmanlı Tarihinde Levendler* isimli eserinde vesikalar kısmında (Vesika 10) Latin harfleriyle yayınlamıştır.

¹²⁸ BOA, A.DVN. MHM. d. 78, hk. 4013.

şayet iltizama verilmişse voyvodaların kanunsuz para alma ve zulüm yoluna gitmemesi emredilmiştir. Ehl-i fesat üzerine gitmek haricinde beylerbeyleri ve sancakbeylerinin vilayet üzerine çıkmaktan sakınmaları istenmiş, eşkıya üzerine beylerin kendisinin gitmesi veya adamların gönderilmesinin icap etmesi halinde ise reayanın küçük bir miktar da olsa bir şeyini almamaları, kendi rızaları ile satmaları halinde cari narh üzerinden satın almaları emredilmiştir.

Anadolu'daki beylerbeyleri sancakbeyleri ve kadılara gönderilen adâletnâmede,¹²⁹ Rumeli'ne gönderilen adâletnâmedeki hususlar aynen tekrarlanmıştır. Bundan başka idarecilerin suistimali ve eşkıyanın zulmü sebebiyle reayanın yerlerinde kalmaya mecalleri kalmayıp mecburen firar ve yerlerini terk ettikleri, köylerin viran olduğu; beylerbeyleri, sancakbeyleri, kadılar, müderrisler, diğer devlet vazifelilerinin, timar sahiplerinin ve vilayet halkından kudret sahibi olanların firar etmiş halkın mülklerine el koyarak kendi mülkleriymiş gibi tasarruf ettikleri, buralara ahırlar, evler, çiftlikler kurdukları anlatılmıştır. Bu sebeplerle bu yerlerin reayası korkularından yerlerine dönemediklerinden avarız hanesinin bozulduğu gibi bu çiftlik hizmetçilerinin korkusundan diğer köylerinde mamur olmadığı, bu zulüm ve tecavüzün bir nihayeti olmadığı ifade ile vaziyet tasvir edilmiştir. H. 1008/M. 1599 tarihinden sonra firar eden köylülerin yerlerini işgal edip buralara çiftlik kurup binalar inşa edenlerin, bu yerler ile münasebetlerini keserek 1018 Muharrem'inin başından (6 Nisan 1609) üç yıla değin gelen köylülere teslim etmeleri emredilmiş, bununla alakalı olarak ayrıca hatt-ı hümayûn ve ahkâm-ı şerif düzlendiği ifade edilerek bunlara uymayanların şiddetle cezalandırılacakları bildirilmiştir.

Adâletnâmede kadılarla alakalı hususlar büyük bir yer tutmaktadır. Kadılar ve naipleri tarafından yapılan hukuksuzluk, usulsüzlük ve yolsuzluklar şu şekilde sıralanmıştır: Kadılar nahiyeleri naiplere iltizama vererek bir taraftan kendileri bir taraftan naipleri halkın mal, eşya, hayvan ve erzakına el koymaktadırlar. Ölen kişiler haber verilmeden defnedildi diye halka zulüm etmekte, gayrimüslim cenazelerinin para almadan gömülmesine müsaade etmemektedirler. Resm-i kısmeti fazla almak için terekeyi fazla gösterme, mükerrer veya fazla nispet üzerinden resm-i kısmet hesaplama, terekeden beğenilen şeyleri çekip alma gibi yollara sapmaktadırlar. Tanzim edilen evraklardan alınacak resm-i kısmet belli iken fazla almaktadırlar. Timar ve zeamet

¹²⁹ BOA, A.DVN. MHM. d. 78, hk. 4012.

gelirlerinin başkalarına kanunsuz devri için vesika tanzim etmektedirler. Voyvodalar ile ittifak ederek teftiş sırasında varlıklı kişilerden para koparmak için onları zorlamaktalar ve adlarına sicil düzenleyip kefilnâme akçesi adında voyvodalar vasıtasıyla külliyetli para almaktadırlar. Zora düşmüş mültezimlere zengin varlıklı kişileri habersizce kefil yazarak menfaat sağlamaktadırlar. Kişilere önce suç isnat edip daha sonra para karşılığı onları kurtarmaktadırlar. Köylerde vergi mükellefi yok iken defterlere muhalif vergi mükellefiyeti tesis edip para toplamaktadırlar. Kendilerine itiraz eden olursa fermana karşı geldi diye zalim idarecilere teslim ederek malını ve parasını almaktadırlar.

Adâletnâmede para, faiz ve ticaret gibi iktisadi hususlara da temas edilmektedir. Malları yağmalanıp müflis vaziyetine düşmüş olan reayanın tefecilerden borç alıp bir akçeye üç dört ay için dörder beşer akçe fayda (faiz) alındığı veya bin akçeden beş yüz akçe talep edildiği, bu sebeple çok kimse borç içinde bulunduğu, ödeyemeyenlerin karşılıksız hizmetlerinde çalıştırıldığı, itiraz ederlerse ya zindanlarda helak olduğu ya da kaçarak yerini yurdunu terk ettiği ifade edilmektedir. Muamelelerde on akçeye bir buçuk akçeden fazlasının verilmesi men edilerek böyle bir muameleden dolayı şikâyet olursa fazlasının iade edilmesi emredilmektedir. Paranın rayicine de nizam verilip altının yüz yirmi, kuruşun seksen, aslani kuruşun yetmiş akçeden geçerli olduğu bundan fazla alanların cezalandırılması istenmektedir.

Halka zulmedip zorla mal ve eşya satma veya değiştirme, mal sahiplerinin satışına mani olarak cebren elinden ucuz fiyata alıp stoklayıp eksik ölçü ve tartı ile üç dört katına satma halleri sayılmaktadır. Bu vaziyette hiç kimsenin istediği pazarda mal satmaya, halkın ise yüksek fiyatlar yüzünden mal almaya muktedir olmadıklarından bu muhtekirlere mani olunması ve reayanın ticaretine serbestiyet getirilmesi, buna riayet etmeyenlerin yakalanıp küreğe konulmak üzere İstanbul'a gönderilmesi emredilmektedir. Defterdarlar da yetim mallarına tecavüz edilmemesi hususunda ikaz edilmektedir.

Adâletnâmede reayaya da mesuliyetleri hatırlatılmakta: Vergilerini intizam içerisinde eksiksiz ödemeleri, öşür ve terekelerin ambarlara ve pazarlara taşınmasında eskiden olagelen adetlere riayet etmeleri, köyden geçen misafirlerin bekar evlerinde veya boş evlerde misafir edilmeleri, hayvanlarına ve kendileri için yiyecekleri rızaları ile cari narhtan satmaları istenmektedir.

Adâletnâmede ayrıca, metinde ifade edilen emir ve yasaklara riayet edilip edilmediği hususuna ihtimam gösterileceği, her vilayete mutemet adamlar gönderilerek gizlice yoklama yapılacağı buna uymayan beylerbeyi, bey, kadı, naip, voyvoda, kul taifesi, timar sahibi, yeniçeri veya vilayet halkının şiddetle cezalandırılacağı bildirilmektedir. Kadıların da gönderilen adâletnâme hükümlerine göre amel etmeleri, adâletnâme suretini talep eden kimselere bir kelimesini dahi değiştirmeden suretini yazıp, imzalayıp bedel almadan vermeleri emredilmektedir.

Bu adâletnâmenin yayınlanmasından sonraki vaziyetten, halktan karşılıksız menfaat sağlanması ve devre çıkma hususlarındaki yasaklara beylerbeyleri ve sancakbeyleri ve diğer devlet görevlilerinin pek uymayıp eski alışkanlıklarına devam etikleri anlaşılmaktadır. Halkında şikâyetleri üzerine bu ihlallerin devam ettirilmemesi için çok sert emirler gönderilmiştir.¹³⁰

Anadolu'nun canlandırılıp iktisadi ve sosyal hayata mutad akışının sağlanmasına yönelik bütün bu gayretlerin maksadına ulaştığı görülmektedir. Memleketlerine göç eden ahalinin üretime başlaması, yeniden inşa faaliyeti iktisadi hayatta büyük bir canlanma sağlamış, bu canlanma kasaba ve şehirlere de sirayet etmiştir. Zanaatkârların artması, atölyeler çalışmaya başlaması ile şehirlerde hareketlilik meydana getirmiştir. Yolların asayişin sağlanması ile kervanlar emniyet içinde gidip gelmeye ve bu böylece şehirlerarası ticaret canlanmaya başlamıştır.¹³¹

¹³⁰ Silistre kadısına gönderilen hükümlerde, beylerbeyi ve sancakbeylerinin halktan karşılıksız erzak ve hayvanları için yem almalarına, çeşitli adlar altında halktan para toplamasına mani olunması, dinlemeyenlerin İstanbul'a bildirilmesi istenmektedir. BOA, A.DVN. MHM. d. 79, hk. 48, 49. Rum eyaletine gönderilen hükümde ise halktan zahire toplanmaması emredilmektedir. BOA, A.DVN. MHM. d. 79, hk. 46. Anadolu Beylerbeyi eşkıya tenkili bahanesiyle devre çıkıp halktan para ve karşılıksız malzeme alması hususunda ikaz edilip, bir daha para toplanmaması ve narhı üzerinden ihtiyaç duyulan malzemelerin alınması emredilmektedir. BOA, A.DVN. MHM. d. 79, hk. 104. Erzurum Beylerbeyi de aynı hususta şiddetle ikaz edilmektedir. BOA, A.DVN. MHM. d. 79, hk. 279. Adâletnâmeye uyulması hususunda gönderilen bunlar gibi birçok hüküm bulunmaktadır. BOA, A.DVN. MHM. d. 79, hk. 140; BOA, A.DVN. MHM. d. 79, hk. 373; BOA, A.DVN. MHM. d. 79, hk. 989; BOA, A.DVN. MHM. d. 79, hk. 1092.

¹³¹ Griswold, *Büyük İsyân*, 172. Üsküdar'dan Ankara'ya kadar olan kadınlara gönderilen 18 Mayıs 1609 tarihli, Sof almak için Ankara'ya gidecek olan tüccarlarla ilgili gönderilen bir hükümde " eşkıya sebebiyle birkaç seneden beridir ticaret yapmağa imkân olmadığı ancak Allah'ın inayeti ile eşkıyanın defolup ticaret etmeye başladıkları" ifadesi geçmektedir. Ahmet Refik, *Hicri On Birinci Asırda İstanbul Hayatı (1000-1100)*, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul 1931, 39.

2.3.2. Askerî ve Malî Düzenlemeler

Murad Paşa klasik Osmanlı devşirme sistemi içerisinde yetişip yükselen bir kişi olarak Osmanlı saltanatına son derece sadık, devletin kanun, anâne ve geleneklerine bağlı bir devlet adamıydı. Vazifeleri sırasında kendinden evvelki devlet adamlarının yolundan ayrılmamış, yeni usul ve muamelelere asla müsaade etmemiştir.¹³² Ancak vezir-i âzamlığa getirildiğinde Murad Paşa'nın önünde devletin bu klasik yapısını tehdit eden ciddi meseleler bulunmaktaydı. Uzun yıllar süren Avusturya, Safevi harpleri ve Celâli İsyanları devletin muvazenesini bozmuş, kurumlar işlemez ve kanunlar uygulanmaz hale gelmişti. Murad Paşa ihtiyaç duyulan en önemli hususun sulh olduğu bilincindeydi. İran ile olan düşmanlığı gözardı edip Avusturya ile yapılan sulhtan istifade ile devleti tehdit eden en büyük tehlikeyi, Celâli eşkıyasını çok sert ve ani bir hareketle ortadan kaldırdı. Bu tedbirler haklı olarak onu "sâhib'ül-seyf", yani kılıç gücünü kullanmadan çekinmeyen bir devlet adamı olarak göstermiştir.¹³³ Ancak Murad Paşa bu nizamsızlığın teşkilat ve kanunlardan kaynaklanan veçhelerini de görmüştü. Devletin klasik dönem kanunlarını, yani Kanuni Sultan Süleyman zamanındaki idari yapıyı yeniden tesis etmek ve bu yapıyı şekillendiren kanunların uygulanmasını sağlamak için faaliyete başladı.¹³⁴ Onun maksadı devletin klasik yapısının muhafazası ve bundaki bozulmaların eski haline getirilmesiydi. Bu teşebbüsü onu devleti içine düştüğü düzensizlikten çıkarmak isteyen ıslahatçıların da öncüsü yapmıştı.¹³⁵ Murad Paşa'nın ölümü, düşündüğü ıslahatların yapılmasına mani olmuştur.

Murad Paşa devletin askeri ve mali nizamın temeli olan timar sistemindeki bozulmanın farkındaydı. Uzun süreli harpler ve isyanlar sebebiyle toprak sipahiliğinin yerine levend ve sekban tipi askerlerin ikame edilmesi¹³⁶ devletin mücadele etmek zorunda kaldığı eşkıyalığın mühim sebeplerinden birisiydi.¹³⁷ Askeri yapıdaki bu bozulma aynı zamanda devletin mali yapısına da doğrudan tesir etmekteydi.

¹³² "Eğer tenhasında eğer çapkunda eğer ceng günlerinde alaylar yüzinde mâtekaddimden 'arzu nâamûs-ı devlet âve niçe tertib olunmuş ise anı tağyir itmez vaz'ı kadîmi ri'ayet iderdi. Ve nev-zuhûr ve nev-heves olan erbâb-ı devlet gibi her gün bir va'z-ı cedid ihtiyar itmezdi." *Peçevî Tarihi*, 109

¹³³ İnalçık, *Devlet-i 'Aliye*, II, 153. İnalçık, bu ifadenin Kâtip Çelebi'ye ait olduğunu göstermiştir.

¹³⁴ İnalçık, *Devlet-i 'Aliye*, II, 161.

¹³⁵ Cezar, *Levendler*, 152; İnalçık, *Devlet-i 'Aliye*, II, 154.

¹³⁶ Cezar, *Levendler*, 152.

¹³⁷ Aşağıda gösterileceği gibi Ayn-î Ali Efendi timar kanunlarına riayet edilmediği ve timar tevcihlerinin usulünce yapılmadığı için timar sahiplerinin seferlere gitmediği ve bunun eşkıyalığın artmasına sebep olduğunu yazmıştır. Ayn-î Ali Efendi, *Kavanin-i Âl-i Osmân der-Hülâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Dîvân* (Tıpkıbasım), Önsöz M. Tayyib Gökbilgin, Enderun Kitabevi, İstanbul 1979, 74.

Sekbanların çoğu Celâli mücadelesi sırasında ortadan kaldırılarak bir anlamda düzensizliğin ilk aşaması ortadan kaldırılmıştı. İkinci aşama olarak teşkilat ve kanundaki sapmaların ele alınması gerekiyordu. Murad Paşa timar sisteminin mevcut halini görmek, bundaki bozulmaları öğrenmek ve bunların yeniden nizama sokulması hangi yolla mümkün olur öğrenmek maksadıyla¹³⁸ arazi, timar kanun ve muamelelerini iyi bilen sabık Defteri Hâkanî Emîni olan Ayn-î Ali Efendi'den¹³⁹ bir rapor hazırlamasını istedi.

Bunun üzerine Ayn-î Ali Efendi, *Kavânîn-i Âl-i Osmân der-Hulâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Dîvân* adlı eserini yazıp 1609'da¹⁴⁰ Murad Paşa'ya takdim etmiştir. Eserin başında müellif, eserin yazılma sebebini ve bunun Murad Paşa tarafından talep edilmesini şöyle izah etmektedir: “*Bu makalenin tahririne sebep oldur ki, devlet-i kahire-i Osmaniye ihata ettüğü memâlikde ne mikdar mîr-i mîran-ı bülend iktidar ve ümerâ-i şecatşi'ar ve kethüday-ı defter ve defterdar-ı timar olduğu ve her beğlerbeğlikte kaç sancak ve her beğlerbeğinin ve sancakbeğinin defter kethüdası ve timar defterdarlarının ne mikdar mu'ayyen hasları olduğu ve beğlerbeğlerin ve sancakbeğlerin zü'ame ve erbabı timarın resim ve âyin ve düştür-ül 'amel olan kavânîn ve her beğlerbeğlikte ne mikdar 'asâkir-i nüsret kerdâr ve her sancakda ne denlü kılıç ze'amat ve timar olduğu şimdiye değin bir yer cem ve telfik olunmayup bu mevâddın birisi defâtirden aranub bulunmak lazım gelse her madde defterlere*

¹³⁸ Kavânîn-i Âl-i Osman, (Önsöz) 3-4. Eserin son kısmında izah ettiği “zeamet ve timar hususunda olan ihtilal def' ve ref' olunmak maksud olucak ne tarikle mümkündür anı tefhim eder” diyerek eserin yazılma maksadını bir mana da ortaya koymaktadır. Kavânîn-i Âl-i Osman, 75-79.

¹³⁹ Hakkında çok fazla malumat bulunmayan ancak divan kâtipliği, süvari mukabeleciliği, hazine kâtipliği, Mısır defterdarlığı ve defter-i hâkanî emîniği ve mukabelecik hizmetinde bulunduğu bilinen Ayn-î Ali Efendi ve eserleri hakkında malumat için bkz. Şemsettin Özdemir, *Ayn-i Ali Efendi ve Eserleri*, (Lisans Mezuniyet Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Seminer Kitaplığı No 2788, İstanbul 1977; Mehmet İpşirli, “Ayn Ali Efendi” *DİA*, IV, 258-259. 15 Ekim 1609 tarihli bir hükümde defter emîni olarak Ali Efendi ismi geçmektedir. BOA, A.DVN. MHM. d. 78. hk. 909. Aynı mühimmenin başka bir hükmünde yine Defter Emîni Ali Efendi ismi geçmektedir. BOA, A.DVN. MHM. d. 78. hk. 827. Bir sonraki dipnotta görüleceği gibi Ayn-î Ali Efendi'nin, *Kavanin-i Âl-i Osmân der-Hulâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Dîvân* adlı eseri 1018/1609-1610 tarihlerinde yazmıştır. Dolayısıyla bu Ali Efendi'nin Ayn-î Ali Efendi olması kuvvetle muhtemeldir.

¹⁴⁰ Eserin yazılış tarihini Özdemir, 1016/1607-1608 olarak vermiştir. İpşirli de bu tarihi göstermiştir. Ancak Gökbilgin eserin 1018/1609 tarihinde yazıldığını kaydetmiştir. 1865 yılında yazdığı eserde Ayn-î Ali Efendi'nin bu risalesini 1609 yılına ait gider cetveli olarak gösteren M. Belin ile Von Tischendorf da yine 1018/1609 tarihini vermiştir. Eserde tarihlendirmeye esas olacak bir malumat bulunmaktadır. Ancak eserin 1018'de tamamlanmış olması daha makul görülmektedir. Bu durumda önceki dipnota gösterilen defter emîninin Ayn-î Ali Efendi olması ihtimalini artmaktadır. Özdemir, *Ayn-i Ali Efendi ve Eserleri*, 3. İpşirli, “Ayn Ali Efendi”, 258. *Kavânîn-i Âl-i Osman*, Önsöz, 5; M. Belin, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Tarihi*, (çev. Oğuz Ceylan), Gündoğan Yayınları, İstanbul 1999, 181. Paul Andreas Von Tischendorf, *Das Lehnswesen In Den Moslemischen Staten Insbesondere Im Osmanischen Reiche*, Berlin 1982, 57.

tatbik ile bulunmak emr-i 'asir olup bu zikrolunan mevâddın ma'lum olması dahi emr-i mühim olmağın sabıka Defter-i Hâkâni Emîni olan 'Ayn-i Ali kulları tek ve pu ve cüst ücu edüp defâtir-i 'atika ve cedideden ve kanunnamelerden bu muhtasarı ketebe ve tahriri eyleyüp sultani selatin-i cihan ferman-ı fermayı zeman es-Sultan İbn-i Sultan es-Sultan Ahmed Han....hazretlerinin pâye-i serir-i alâlarına gönderilmek ümidiyle sadr-ıa'zam sipahsalar-ı ekrem Murad Paşa (yesserallahü ma yeşâ) hazretlerine ihda edüp reşte-i tamam ile intizam verdi.”¹⁴¹

Defter-i Hâkâni'deki kayıtlara göre hazırlanan¹⁴² bu eser yedi fasıl ve bir hâtimedden (son söz) müteşekkildir. Birinci fasılda hasla idare edilen yirmi üç beylerbeylik ve hasları, dokuz sâliyâneli eyalet ile sâliyâneleri ve tüm beylerbeyliklerinin kıdem durumlar ele alınmıştır.¹⁴³ İkinci ve üçüncü fasıllarda eyaletlere bağlı sancaklar, beyleri, gelirler, beslemek zorunda oldukları asker sayısı, sancak kanunları, sancakbeylerinin terfi ve tayinleri izah edilmiştir.¹⁴⁴ Dördüncü fasılda beylerbeylikler ve sancaklardaki ze'âmet, timar ve kılıç sayıları, Rumeli ve Anadolu Eyaletlerinde görülen piyade, yaya ve müsellemlerim mevcut durumları, onlara ait çiftliklerin idaresi anlatılmıştır.¹⁴⁵ Beşinci bölümde ze'âmet ve timar tabirleri izah edilmiştir. Burada “kılıç ze'âmet” ve “icmalli ze'âmet” tabirleri anlatılarak muamelattaki şekilleri, eyaletlere ve sancaklara göre tezkireli ve tezkiresiz timar değerlerinin arzettiği farklılıklar Ayn-i Ali Efendi kendi defter eminliği sırasındaki uygulamalardan gösterdiği misallerle açıklamaktadır.¹⁴⁶

Altıncı fasılda timar ve ze'âmetin kimlere hangi usuller dairesinde verileceği, beylerbeyi ve sancakbeylerinin timar tevcihindeki yetki ve mesuliyetleri anlatılmıştır.¹⁴⁷ Ardından timar ve ze'âmet tevcihlerindeki usullerden sapıldığı, beylerbeyi ve sancakbeylerinin belli sayıda adamlarına timar verilmesi ve mahlûl timarların hariçten kimseye verilmemesi kanun iken bu kanunlara kimsenin riayet etmediği kaydedilmiştir. Timar sahiplerinin de reaya işiyle uğraşmayıp seferlerle meşgul olup eşkıyalığa bulaşmaması gerektiği ifade edilmiştir. Ancak bozulmanın çok kötü bir hale geldiğine,

¹⁴¹ *Kavânîn-i Âl-i Osman*, 3-4.

¹⁴² İnalçık, *Devlet-i 'Aliye*, II, 153.

¹⁴³ *Kavânîn-i Âl-i Osman*, 6-10.

¹⁴⁴ *Kavânîn-i Âl-i Osman*, 11-39.

¹⁴⁵ *Kavânîn-i Âl-i Osman*, 39-61.

¹⁴⁶ *Kavânîn-i Âl-i Osman*, 61-69; İpşirli, “Ayn Ali Efendi,” IV, 258.

¹⁴⁷ *Kavânîn-i Âl-i Osman*, 70-75

değil eşrâf ve âyânın, düşük seviyeli kimselerin bile “kötü elbiseli reaya kapıkullarının”¹⁴⁸ oluştuğu, timara kimsenin tenezzül etmediği ve emirlere kimsenin riayet etmediğine dikkat çekilmiştir.¹⁴⁹

Yedinci fasılda timar ve ze‘âmet hususlarındaki bozukluk ele alınmıştır. Ayn-î Ali Efendi bu bozulmayı iki sebebe bağlamıştır. Birinci sebep olarak timar sahibi sipahilerin kendi sancağı ile değil başka sancak askerleriyle beraber sefere gönderilmesi, ikincisi ise askerinin yoklamasının düzenli olarak yapılmamasıdır. Daha sonra bunların izahatını yapan müellif, bozulmanın telafisini ise yoklamaların düzenli yapılması, timara hak edenlerin yani sefere katılanların kaydedilmesi ve defterlerin usulüne uygun tutulmasına bağlamıştır. Yirmi-otuz yıldır kayıtların düzenli tutulup yoklamaların yapılmadığı için timarların nizalı hale geldiğini, sefer sırasında on timara bir adam bile düşmediğini, bu sebeple timar sahiplerinin başka sancaklara dâhil edildiğini, mahsul zamanı geldiğinde ise bir timara on adamın talip olduğunu kaydetmiştir.¹⁵⁰

Eserin hâtime kısmında ise Ayn-î Ali Efendi, kendi defter eminliği sırasında kayıtların düzenli şekilde tutulduğundan ve kayıt usullerine riayet edildiğinden bahsetmiş, bu titizlik sayesinde timarlar üzerinde usulsüz olarak hak iddia edilmesine mani olduğunu anlatmıştır.¹⁵¹

Kavânîn-i Âl-i Osmân der Hulâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Dîvân adlı eserin tamamlanmasından sonra merkez teşkilâtındaki askerinin sayısını öğrenmek isteyen Kuyucu Murad Paşa, mukabelecilik hizmetine tayin olan Ayn-î Ali Efendi’den ikinci bir eser daha hazırlamasını istemiştir. Bunun üzerine Ayn-î Ali Efendi 1610’da¹⁵² *Risâle-i Vazîfehôrân ve Merâtib-i Bendegân-ı Âl-i Osmân*’ı kaleme almıştır. Bu eserin kaleme alınmasını ise müverrih şöyle anlatmaktadır: “*Kavânîn-i Âl-i Osmân der Hulâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Dîvân namı ile müsemma kılınup sadr-ıa’zam sipehsalar-ı ekrem Murad Paşa hazretlerin ihdâ olunmuş idi. Öyle olsa ‘atebie aliye-i padişâhide her ay vazife ve üç ayda bir mevâcib alan havâs ve ‘avam ne miktardır, neferâtın*

¹⁴⁸ Kötü elbiseli reaya kapıkullarından kastedilenin, değişik renklerde elbiseler giyen sekbanlar olduğu açıktır.

¹⁴⁹ *Kavânîn-i Âl-i Osman*, 70-75

¹⁵⁰ *Kavânîn-i Âl-i Osman*, 75-79.

¹⁵¹ *Kavânîn-i Âl-i Osman*, 79-81.

¹⁵² 1018 Reşen mevâcibine göre hazırlandığına göre eserin 1610 içerisinde hazırlandığı anlaşılmaktadır.

yevmiye ve meşâhire ve seneviyeleri ne denlû olur bir yere derç olunup ol babda inşa' ve ihtira' huruç olunmayub fehme asan olan ta'bir ile 'ala veçhi-l icmal tahrir olunmak babında ferman kaza tesirleri şerefsudur bulmağın bilfiil memur olduğum mukabele hidmetine müte'allik umur-ı beyan ve piyade mukabelesi ve küçük ruznâmeden dahi kalemden hariç olanları mumaileyh sadr-ı 'azam hazretlerinin emriyle ihraç ve 'ayân edüp dört mertebe ve bir hâtîme üzerine mebni kılarak bu risâle-i sıhhat beyâna dahi Risâle-i Vazîfehôrân ve Merâtib-i Bendegân-ı Âl-i Osmân deyu nam vaz' olundu."¹⁵³

Yine bu eserin hatime kısmında risalenin yazılma sebebinden bahsederken "sadr-ı a'azam hazretlerinin ferman-ı alilerinin yerini bulması" ifadesi kullanılmıştır.¹⁵⁴

H. 1018 senesi Receb, Şâban, Ramazan (Reşen) mevâcibi (27 Aralık 1609) kıstas alınarak hazırlanan¹⁵⁵ *Risâle-i Vazîfehôrân ve Merâtib-i Bendegân-ı Âl-i Osmân* dört mertebe ve bir hâtîme kısmından müteşekkildir. Birinci mertebede piyade ve süvari askeri üzerinde durulmuştur. Bu ilk mertebenin birinci faslında 37.627 Yeniçeri Ocağı mensupları olmak üzere acemi oğlanları ve hassa bostancılarında oluşan toplam 47.033 neferin; ikinci fasılda cebeci, topçu, top arabacısından oluşan 7.966 neferin; üçüncü fasılda sipahi, silâhtar, sağ ve sol ulufecilerden müteşekkil 20.869 neferin ve toplam olarak 75.868 neferin sayısı ile bunların günlük, üç aylık ve bir yıllık tahsisatları verilmiştir.¹⁵⁶

İkinci mertebede azeb reisleri ve Tersâne-i Âmire hizmetkârlarının sayısı 2.364 nefer olarak gösterilmiş ve bunlara ait günlük ve üç aylık tahsisatlar verilmiştir.¹⁵⁷

Üçüncü mertebede İstanbul'da hizmette olan ve padişah sefere gittiğinde onunla beraber olan taifeler gösterilmiştir. Birinci fasılda Has Ahur halkı, büyük ve küçük odalardaki saraçlar, şâkirdler ve sair istabl-ı amire hizmetçileri 4.322 kişi; ikinci fasılda Dergâh-ı Âlî ve Bâb-ı Hümâyün kapıcıları 2.342 kişi; üçüncü fasılda Matbah-ı Âmire ve Kilâr halkı 1.129 kişi; dördüncü fasılda ehl-i hiref ve hademe-i ehl-i hirefi oluşturan 1266 kişi; beşinci fasılda mehteran cemaati, haznedârân-ı bîrûn, hassa mimarları ve hassa müezzinleri ve şâtîrân-ı hassa neferleri 1.234 kişi; altıncı fasılda hassa tabipleri, müneccim şâkirdleri, yahudi tabipler, Boğdan ve Eflâk voyvodalarının kapı kethüdâları

¹⁵³ *Risâle-i Vazîfehôrân*, 85-86.

¹⁵⁴ *Risâle-i Vazîfehôrân*, 101.

¹⁵⁵ *Risâle-i Vazîfehôrân*, 86.

¹⁵⁶ *Risâle-i Vazîfehôrân*, 88-92.

¹⁵⁷ *Risâle-i Vazîfehôrân*, 92.

80 kişi, yedinci fasılda ise hassa çakırcıları, şahinciler ve atmacacılar 592 kişi olmak üzere toplam 10.965 kişiye ait günlük, üç aylık ve yıllık tahsisatları verilmiştir.¹⁵⁸

Dördüncü merteye beş fasıl halinde ele alınmıştır. Birinci fasılda rikâb-ı hümâyun ağalarını oluşturan Yeniçeri Ağası, mîralem, kapucubaşılar, büyük ve küçük mîrâhur, çaşnigirbaşı, altı bölük ağaları, çavuşbaşı ve üzengi ağalarından toplam 32 ağa; ikinci fasılda vezirler, ulemâ ve beylerbeyi mahdumları 35 kişi; üçüncü fasılda emekli ağalar ve bunların hizmetkârları, ehl-i hiref ağaları ve müteferrikaları ve çaşnigirleri toplam 911 kişi, dördüncü fasılda dîvân-i hümâyun, hazîne-i âmire ve ahkâm-ı mâliye kâtipleriyle hazîne-i âmire şâkirdleri ve müşâhere-hârân zümresinden oluşan toplam 218 kişi; beşinci fasılda ise harem-i hümâyun'daki enderun ağaları ve gılman cemaati ile teberdarlardan oluşan 818 kişi olmak üzere bu mertebeye toplam 1981¹⁵⁹ ve günlük, üç aylık ve yıllık tahsisatları gösterilmiştir.¹⁶⁰ Bütün bu dört mertebeye sayılan kişi sayısı 91.202 olup bunların günde 870.325, üç ayda 76.043.653 ve yılda 310.827.412 akçe tahsisatları olduğu görülmektedir.¹⁶¹

Risâle-i Vazîfehôrân ve Merâtib-i Bendegân-ı Âl-i Osmân'ın hâtîme kısmında ise hazîne-i âmireden maaş alan mevcut ve sabık şeyhülislâmlar, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri emeklileri, Mekke, Medine, Bursa, Edirne kadılıklarından ayrılanlar ile diğer kadılıklardan emekli olanlara verilen yevmiyeler gösterilmiştir. Daha sonra bu kısımda Osmanlı Devleti'nde ulemâyaya gösterilen itibar anlatılmış, hiçbir devlette ve hiçbir devirde ulemâyaya bu derece rağbet gösterilmediği belirtilmiştir.¹⁶²

Ayn-î Ali Efendi'nin hazırlanmış olduğu bu iki risaleden önce benzer mahiyette bazı risaleler yazılmıştır.¹⁶³ Ancak daha muhtasar olan bu eserlerin aksine Ayn-î Ali Efendi, tüm Osmanlı eyaletlerinin askeri ve mali yapısı ile kanunlarını tafsilatlı bir şekilde izah ettiği gibi merkezden maaş alan asker ve diğer vazifelilerin dökümünü vermiştir.¹⁶⁴ *Kavânîn-i Âl-i Osmân der Hulâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Dîvân*, tımar

¹⁵⁸ Sayı burada 10.964 olarak görülmektedir. *Risâle-i Vazîfehôrân*, 92-95. Belin'in bu merteye için verdiği toplam sayı ise 10.989'dir. *İmparatorluğu'nun İktisadi Tarihi*, 186.

¹⁵⁹ Toplam sayı 2.014 olmasına rağmen burada 1981 olarak gösterilmiştir. Belin ise sayıyı 1982 olarak göstermiştir. *İmparatorluğu'nun İktisadi Tarihi*, 189.

¹⁶⁰ *Risâle-i Vazîfehôrân*, 95-98.

¹⁶¹ *Risâle-i Vazîfehôrân*, 98.

¹⁶² *Risâle-i Vazîfehôrân*, 99-100.

¹⁶³ *Kavânîn-i Al-i Osman*, 6, (Önsöz).

¹⁶⁴ Ayn-î Ali Efendi'nin eserlerinin izahı, daha önce hazırlanmış olan eserler ile karşılaştırması Tayyip Gökbilgin tarafından eserin tıpkıbasımının önsözünde yapılmıştır. *Kavânîn-i Âl-i Osman*, Önsöz, 1-40.

sistemindeki bozulma, bu bozulmanın getirdiği düzensiz askeri yapılanma ve artan eşkıyalık hareketleri üzerine bir değerlendirmeler olarak kabul edilebilir. Eserde bir anlamda bunların düzeltilmesi gayretleri anlatılmıştır.¹⁶⁵ *Risâle-i Vazîfehôrân ve Merâtib-i Bendegân-ı Âl-i Osmân*'da ise merkezi yapının sahip olduğu asker ve hizmetkârların sayısı ile bunların devlet üzerine getirdiği maliyet hesaplanmıştır. El kitabı şeklinde hazırlanan bu iki eserin başta vezir-i âzam olmak devlet adamlarının faydasına sunulduğu anlaşılmaktadır.¹⁶⁶

Murad Paşa eyalet askerleri ve kapıkulları yanında donanmanın ıslahına yönelik faaliyetlerde de bulunmuştur. Onun döneminde yeni savaş gemilerinin inşası ile donanmanın yenilenmesine ve güçlendirilmesine gayret edilmiştir. Onun vezir-i âzamlığı döneminde donamaya iki yeni büyük ve kırk küçük kadırğa eklenmiştir.¹⁶⁷

¹⁶⁵ Von Tischendorf, *Osmanischen Reiche*, 52- 53.

¹⁶⁶ İpşirli, "Ayn Ali Efendi", 259. *Risâle-i Vazîfehôrân ve Merâtib-i Bendegân-ı Âl-i Osmân*, Murad Paşa Diyarbakır Çermik'te bulunduğu sırada istinsah edilmiştir. Özdemir, *Ayn-i Ali Efendi ve Eserleri*, 25. İnalçık, *Devlet-i 'Aliye* (II) isimli eserinde, bu iki eserden başka *Kavânîn-i Yeniçeriyân*'ında Murad Paşa'nın emriyle yazıldığını ifade etmiştir. Ancak bu eserin başka bir yerinde ise *Kavânîn-i Yeniçeriyân*'ın Vezir-i âzam Derviş Paşa zamanında yazılmaya başlandığını kaydetmiştir. İnalçık, *Devlet-i 'Aliye*, II, 143, 161. *Kavânîn-i Yeniçeriyân*'da Murad Paşa'nın ismi geçmediği gibi on herhangi bir atıfta bulunmamaktadır. Bu eser için bkz. Tayfun Toroser, *Kavânîn-i Yeniçeriyân*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011.

¹⁶⁷ Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu*, III, 358.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MURAD PAŞA'NIN AİLESİ VE HAYRATLARI

3.1. EŞLERİ VE ÇOCUKLARI

Murad Paşa ilk evliliğini kethüdası olduğu Mısır Beylerbeyi Mahmud Paşa'nın kızıyla yapmıştır.¹ Bu evliliğin Mahmud Paşa'nın ölümünden önce mi yoksa sonra mı yapıldığı belli değildir. Ancak Murad Paşa'nın, 1567 yılında öldürülen Mahmud Paşa'nın muhalefâtı için vasi olarak nazır tayin edilmesi bu evliliğin onun ölümünde önce olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir.² Murad Paşa Yemen Beylerbeyliği'ne tayin olduğunda ailesini Mısır'da bırakarak gitmiştir.³ Onun bu evliliğinden bir kızı olmuştur.⁴ Murad Paşa esir düştükten sonra karısı ve kızı bilinmeyen bir sebeple ölmüştür.⁵ Böylece Murad Paşa'nın ilk evliliği esareti sırasında son bulmuştur.

Murad Paşa esaretten kurtulup İstanbul'a döndükten sonra ikinci kez evlenmiştir. Bu evliliğini Şeyhülislâm Bostanzâde Mehmed Efendi'nin⁶ kızı ve Şeyhülislâm Hocazâde Mehmed Efendi'nin⁷ mutallakası ile yapmıştır.⁸ Murad Paşa'nın bu

¹ “Mezbûr Murad Paşa ise Mısır Beglerbegisi iken katl olunan Mahmûd Paşa'nın kethüdası ve duhterin almış damad ü vâris-i yek-tâsı idi” *Künhü'l-ahbâr*, III, 478. Murad Paşa'nın Mahmud Paşa'nın kızı ile evli olduğunu Gelibolulu Mustafa Ali kaydetmiş olsa da bir mühimme kaydında Mahmud Paşa'nın akrabaları gösterilirken hemşiresi, hatunu ve karındaşı oğlu sayılmış, kızı sayılmamıştır. Mahmud Paşa'nın hemşiresinin Murad Paşa'nın eşi olması ihtimali de mümkündür. Bostancı, *19 Numaralı Mühimme Defteri*, hk. 134.

² *7 Numaralı Mühimme Defteri*, hk. 968, 1021, 1026.

³ BOA, A.DVN. MHM. d. 31, hk. 534.

⁴ BOA, A.DVN. MHM. d. 62, hk. 56, 58.

⁵ 11 Şubat 1587 tarihli (3 Rebi'ülevvel 995) tarihli mühimme kaydında bu ölümlerle alakalı malumat vardır: “Halep Beğlerbeğisine ve kadısına ve defterdarına hüküm ki: Bundan akdem Karaman Beğlerbeğisi olub Kızıbaş'a giriftâr olan Murad Paşa'nın hatunu ve kızı vefat etmiş idi. Anda hatunu mühri ve defterdarlar mührüyle olan esbabı cüzi ve külli her ne ise cemi'en südde-i sa'adetimi gönderilip..” BOA, A.DVN. MHM. d. 62, 56. Bu hükmün bir benzeri Karaman Beylerbeyine de gönderilmiştir. BOA, A.DVN. MHM. d. 62, hk. 58. Ancak Murad Paşa'nın karısının ve kızının vefat ettiği ifadesi sadece Halep Beylerbeyine gönderilen hüküm suretinde yazılmıştır. Hatunun mührünününde Halep'te bulunduğu düşünülünce ölümün burada olduğu daha muhtemeldir.

⁶ 1589-1592 ve 1593-1598 tarihleri arasında şeyhülislamlık yapan Bostanzâde Mehmed Efendi için bkz. Mehmet İpşirli, “Bostanzâde Mehmed Efendi”, *DİA*, VI, 311.

⁷ Hocazâde Mehmed Efendi 1608-1615 tarihlerinde şeyhülislamlık yapmıştır. Bkz. Mehmet İpşirli, “Hocazâde Mehmed Efendi”, *DİA*, XXVIII, 452-453.

⁸ *Fezleke*, 570; *Sahai'fü'l-Ahbar*, III, 641. Naima ve ondan naklen Jorga, Murad Paşa'nın, Halil Paşa'nın metrûkesi olan III. Murad'ın kızı Fatma Sultan ile evlendiğini kaydetmektedirler. *Tarih-i Naima*, I, 289; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, III, 339. Ancak Fatma Sultan'ın Murad Paşa ile değil Tuna muhafazasında olan Hızır Paşa ile evlendiği anlaşılmaktadır. Bkz. *Fezleke*, 490; *Nuhbetü't-Tevârih*, 588. Jorga bir başka yerde ise Murad Paşa'nın Sultan Ahmed'in kızkardeşi ile evlenmeyi reddettiğini yazmaktadır. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, III, 161.

evliliğinden de Kerime adlı bir kızı olmuştur.⁹ Murad Paşa, Canbolatoğlu ve Kalenderoğlu seferlerinden sonra İstanbul'a döndüğünde bu kızını Budin Beylerbeyi Kadızâde Ali Paşa¹⁰ ile evlendirmiştir.¹¹ Bütün ulema, meşâyih ve devlet erkânının davetli olduğu, bir hafta süren büyük bir düğün yapılmış ve ziyafetler tertip edilmiştir.¹² Murad Paşa'nın bu kızı haricinde başka bir çocuğu olduğuna ilişkin herhangi bir malumata rastlanmamıştır.

3.2. VAKIFLARI VE ESERLERİ

3.2.1. Yemen'deki Eserleri

Murad Paşa'nın ilk beylerbeyliği olan Yemen'de çeşitli eserler bina ettirdiği gibi mevcut olanları tamiri ettirip bunlara bazı ilaveler yaptırmıştır. San'a Kalesi içerisinde bir cami inşa ettirmiş,¹³ Ebrehe'nin Ka'be'yi takliden yaptırmış olduğu mabeden dönüştürülmüş olan büyük camiyi tamir ettirmiş ve bir minber ilave ettirmiştir.¹⁴ Kaledeki Bâb-ı Setran altında bir sebil bina ettirmiştir.¹⁵ Murad Paşa Ta'iz'de Ahmed

⁹ "Teke Kadısına hüküm ki; Mukeddemâ Vezî-ia'zam iken fevt olan müteveffa Murâd Paşa'nın kızı olan seyyidetü'l muhadderât Kerime Hanım Südde-i Sa'adetime arz-ı hâl sunup müteveffây-ı mûmâ-ileyh serdar olup Şark Seferine müteveccih oldukta.." 85 *Numaralı Mühimme Defteri (1040-1041 (1042)/1630-1631 (1632)) Özet - Transkripsiyon - İndeks*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2002, hüküm 514.

¹⁰ "Kuyucu Murad Paşa'nın damadıdır. Yetişip beylerden oldu. 998'de (1590) Bağdat valisi olup azilden sonra Budin valisi, 1012'de (1603/04) Silistre, 1014'de (1605/06) Budin Valisi oldu. 1020'de (1611) kayınpederinin vefatından Nasuh Paşa arzıyla 1021'de (1612) Vize sancağı verilerek azledildi. 1023'de (1614) üçüncü defa Budin valisi oldu. 1030'da (1621) ayrıldı. 1032'de (1623) vefat etti. Sâdık, dindar ve akıllıydı." *Sicill-i Osmanî*, I, 288.

¹¹ Leslie P. Pierce, Kuyucu Murad Paşa'nın kızının Sultan Ahmed'in haremine girmek istediğini ancak haremün hazinedar ustası tarafından onun cesaretinin kırıldığını kaydetmiş aynı kaynağa dayanan Jorga ise Sultan Ahmed'in Murad Paşa'nın kızına karşı büyük zaafi olduğunu yazmıştır. Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, (çev. Ayşe Berktaş), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, 143. Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, III, 341.

¹² *Topçular Kâtibi Tarihi*, I, 551-552. "Ve ma'zul olan 'Ali Paşa Budun'dan Âsitâne'ye dâhil oldukda Sa'atci Hasan Paşa Sarayı'nda karar ettiler. Ba'dehû merkûm 'Ali Paşa Vezîr-ia'zam Murad Paşa hazretlerine dâmâd olur. Ve mâh-ı rebî'ülevvelin evâhırında bir 'azîm cem'iyyet etdiler. Bir hafta mikdârı sûr olur. .. meşâyihler ve dervîşân ve sâdât ve 'ulemâ ve çavuşlar ve zevvâkin ve Rikâb-ı hümayun ağaları ziyâfet olunurlar. Ve düğün oldukda, Harâmi Ahmed Paşa Sarayı'nda Divân-hâne'de bir 'âlî cem'iyyet olur. Ol meclisde Vezîr-ia'zam olan Murâd Paşa da'vet olunur. Ve sâbir vezirler ve 'ulema ve Mevlana Şeyhülislam ve kadî askerler ziyâfet olunur. Ba'dehû Rikâb-ı hümayun ağaları ve bölük ağaları atlanup, Vezîr-ia'zam sarayında ta'zim ile getirip Vezîr 'Ali Paşa'yı ber-murâd etdiler." Burada görüldüğü gibi düğün Haziran/1609 tarihi gösterilse de vakaların seyri bakımından bu tarihten evvel olması daha munasip görünmektedir.

¹³ Reşit Paşa, *Tarih-i Yemen ve San'a*, II, 166. Reşit Paşa eseri yazdığında bu caminin halen mevcut olduğunu kaydetmiştir.

¹⁴ Reşit Paşa, *Tarih-i Yemen ve San'a*, II, 166; Yavuz, *Yemen'de Osmanlı İdaresi*, I, CLXV; Seyyid Mustafa, *el-Fethü'l-Osmani*, 358.

¹⁵ Reşit Paşa, *Tarih-i Yemen ve San'a*, II, 166.

ibn Avlân Camisi'ni tamir ettirip bazı ilaveler ile genişletmiş, vakıflar tesis etmiştir. Yine bu şehir ve civarında Beni Ahdel ailesinden Şeyh Hazâz ve Şeyh Ahmed el-Sendî adlı şeyhlerin mezarlarına türbeler yaptırmıştır.¹⁶

3.2.2. Şam'daki (Haremeyn-i Şerifeyn) Vakfı ve Eserleri

Murad Paşa'nın Safevilere esir düştüğü zaman Haremeyn-i Şerifeyn¹⁷ fakirlerine on bin altın vakfedeceğine dair bir nezirde bulunduğundan daha önce bahsedilmişti.¹⁸ Şam Beylerbeyliğine tayin edildiğinde bu nezirini yerine getirmek için han ve dükkânlardan müteşekkil bir vakıf tesis etti. Murad Paşa'nın Şam'daki vakfının maksadı, elde edilen gelirlerin Mekke ve Medine fakirlerine dağıtılması, misafirlerin ağırlanması ve muhtaçların muhafazasıydı.¹⁹ Bu vakıf için düzenlenmiş bir vakfiye mevcuttur. Vakfiyenin tarihi 28 Zilkade 1003/4 Ağustos 1595 olarak görülmektedir.²⁰ Tamamı Arapça tanzim edilen ve dünya hayatının faniliğiyle başlayan vakfiyede²¹ Murad Paşa'nın Şam Beylerbeyliği anlatıldıktan sonra²² vakfın mülkleri sıralanmıştır: Bab-ı Berid ve Emeviye Camisi yakınında bir han, bunu çevreleyen Tevkiye Çarşısı olarak bilinen kırk yedi dükkân ve bir kahvehane.²³

¹⁶ *Hulasatü'l-Eser*, IV, 356; Reşit Paşa, *Tarih-i Yemen ve San'a*, II, 166.

¹⁷ Haremeyn-i Şerifeyn Mekke ve Medine şehirlerinin her ikisini ifade etmek için kullanılan bir ifadededir. Bu iki şehrin bütün ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik kurulan vakıflar ise Haremeyn vakıfları olarak adlandırılmaktadır. Bu hususla ilgili geniş malumat için bkz. Mustafa Güler, *Osmanlı Devlet'inde Haremeyn Vakıfları (16. ve 17. Yüzyıllar)*, Çamlıca Basın Yayın, İstanbul 2011.

¹⁸ Bkz. birinci bölüm, esir olmasıyla ilgili kısım.

¹⁹ Güler, *Haremeyn Vakıfları*, 122. Buradan sadece Mekke ve Medine fakirlerine değil Seyyid ve Şeriflere de yardım yapılmaktaydı. Bu husus için bkz. Rüya Kılıç, *Osmanlıda Seyyidler ve Şerifler*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013, 97.

²⁰ Bu vakfın senedi Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunmamaktadır. Richard Van Leeuwen'in *Bir Osmanlı Şehri: Şam, Vakıflar ve Şehir* adlı eserinden, bu vakfiyenin Şam Esed Kütüphanesinde 4316 no'da "Vakf ü Murad Paşa ibn Abdurrahman ala fukarai'-Haremeyn" adıyla bulunduğu anlaşılmaktadır. Richard Van Leeuwen, *Bir Osmanlı Şehri: Şam, Vakıflar ve Şehir*, (trc. H. Ebru Aksoy), Küre Yayınları, İstanbul 2012, 237. Ayrıca Jean Paul Pascual'ın *Damas a la fin du xvie siecle d'apres trois actes de waqf Ottomans* adlı eserinde vakfiye ile ilgili şu malumatı vermektedir: "28 Zilkade 1003/4 Ağustos 1595(fol/ 36a-b) tarihinde güzel bir neshi tarzda, okunması kolay bir şekilde yazılmış, her folyoda 11 satırı bulunan 37 el yazması folyodan oluşmakta ve 4316 kayıt numarasıyla kayıt altına alınmıştır." Bu eserde sözkonusu vakfiye ve vakfin bulunduğu yer, mahiyeti ve hususiyetleri ile ilgili teferruatlı malumat da bulunmaktadır. Jean Paul Pascual, *Damas a la fin du XVIe siecle d'apres trois actes de waqf Ottoman*, Şam 1983. 41.

²¹ Leeuwen, *Şam, Vakıflar ve Şehir*, 157.

²² Pascual, *Waqf Ottoman*, 42.

²³ Leeuwen, *Şam, Vakıflar ve Şehir*, 157. Murad Paşa'nın bu eserlerinden bahseden Kâtip Çelebi, Emeviye Camisi'nin Bâbü'l-Berid hizasında olan Murad Paşa Çarşısı, bunun karşısındaki kahvehane ve bezistanın çarşısıyı güzelleştirdiğini yazmıştır. *Cihânnümâ*, 578.

Vakfin kurulmasının ardından bunun idaresi için Şeyh Ahmed el-Mağribi riyasetinde bir mütevellî heyeti oluşturulmuştur.²⁴ Mütevellî, vakfin kuruluşu sırasında murakıp olarak da vazife yapmıştır. Mütevellî, evvela tesisin yapılmak istendiği yerin teminine çalışmıştır. Tesisin yapılacağı yerdeki arsaları, harap haldeki dükkânları ve diğer binaları satın alma veya istimlak yolları ile elde etmiştir. Bunların bir kısmı tamir edilmek, bir kısmı ise sökülüp yeniden inşa etmek suretiyle tesis oluşturulmaya çalışılmıştır.²⁵ Bab-ı Berid denilen yerde ayrıca bir kubbe yapılmıştır.²⁶ İnşa faaliyetleri 1597 yılında tamamlanmıştır.²⁷ Dolayısıyla bu faaliyetler Murad Paşa'nın Diyarbakır Beylerbeyliği döneminde de devam etmiştir.²⁸

Vakfin gelirleri, tamamı harcanacak bile olsa, önce inşa ve tamir işleri, vakfin idare masrafları ve çalışanların maaşları için kullanılacaktı. Bundan sonra kalan gelirler eşit olarak Mekke ve Medine fakirlerine dağıtılmak üzere fakir sandığına konulacaktı. Mülklerin satışı, değişikliği veya üç yıldan fazla kiralanması yasaklanmıştı. Nazırlık evvela bir şeyhe, ondan sonra Evkaf-ı Haremeyn-i Şerifeyn nazırına tahsis edilmişti.²⁹

Tesisin dükkânlarının birinde sebze ve meyve, bir diğerinde kumaş satışı yapılmaktayken diğerlerinde imalata yönelik faaliyetlerin icra edildiği anlaşılmaktadır.³⁰ Tam olarak kaç odalı olduğu bilinmeyen han ise daha önce Ahmed Şemsi Paşa tarafından şehir dışında vakıf olarak kurulmuş olan Sipahi Çarşısı olarak adlandırılan çarşıda faaliyette bulunan tüccara tahsis edilmişti.³¹ Ancak bu tüccarın buraya gitmediği anlaşılmaktadır. 1607 yılında bu vakfiye için bir zeyl düzenlenmiş,³² bununla Sipahi Çarşısı tüccarın bir kısmının bu hana taşınmaları yeniden emredilmiştir.³³ Taşınmakta

²⁴ *Hulasatü'l-Eser*, IV, 356-357; Pascual, *Waqf Ottoman*, 105.

²⁵ Pascual, *Waqf Ottoman*, 105.

²⁶ *Hulasatü'l-Eser*, IV, 356.

²⁷ *Hulasatü'l-Eser*, IV, 356, Muhibbi, vakfin inşasının tamamlanma tarihini gösteren, Şeyh Ali Tayyib al-Gazzi tarafından yazılmış kısa bir şiiri aktarmıştır.

²⁸ Murad Paşa'nın Diyarbakır Beylerbeyliğine tayininden sonra Şam Beylerbeyine gönderilen 2 Eylül 1595 tarihli bir hükümde bu eserin inşasıyla ilgili malumat bulunmaktadır: "Şam Beglerbeğine hüküm ki: Şam'ı Şerif'te olan Sabıka Şam Beglerbegisi Murad dame ikbalühunun bina eylediği hanın imareti için Şam'da olan miri korudan kırk elli aded ağaç kat' olunmak emr edip buyurdum ki..." BOA, A.DVN. MHM. d. 73, hk.785.

²⁹ Leeuwen, *Şam, Vakıflar ve Şehir*, 157-158.

³⁰ Pascual, *Waqf Ottoman*, 106. Pascual burada Anadolu'da çok kullanılan başörtülerin imalatının yapıldığını belirtmektedir.

³¹ Pascual, *Waqf Ottoman*, 106.

³² Bu zeyl 14 Şaban 1016/4 Aralık 1607 tarihli ve her birinde 11 satır olan dört sayfadan oluşan hüccettir. Pascual, *Waqf Ottoman*, 41.

³³ Leeuwen, *Şam, Vakıflar ve Şehir*, 158; Pascual, *Waqf Ottoman*, 107.

gönülsüz olan tüccarların nakli için cebri yollara başvurulmuştur.³⁴ Tüccar, Murad Paşa'nın ölümünden sonra burayı terk etmişlerdir. Daha sonraları ise Muradiye Hanı olarak bilinen bu han gittikçe ehemmiyetini kaybederek eski eşyaların saklandığı bir yere dönüşmüştür.³⁵

Murad Paşa'nın Şam'daki ikinci vakfı vezir-i âzamlığı zamanında tesis edilmiştir. Bu vakfa ait vakfiye 27 Ramazan 1018/24 Aralık 1609 tarihlidir.³⁶ “Vezir-i âzam...hazret-i Murad Paşa ibn-i Abdurrahman”³⁷ adına düzenlen bu vakfiye ile önceki vakfa bir bedestan daha ilave edilmiştir. Şehrin kumaş tacirleri için bir merkez mahiyetinde olan bu bezistanda elli üçü büyük, sekizi küçük altmış bir dükkân bulunmaktaydı.³⁸ Murad Paşa bu dükkânlara ed-Dıra Çarşısı tüccarının yerleşmeleri için emirler verdi. Mevcut dükkânlardan birisi ise bedestanın şeyhine tahsis edilmişti. Murad Paşa'nın ölümünden sonra, eski yerlerine taşınan diğer tüccarların aksine, buradaki tüccar bu çarşıda kalmaya devam etmişlerdir.³⁹ Bu vakfa ayrıca gelir olarak Bab-ı Arabi denilen yerdeki dokuz dükkân ile küçük bir bedesten, Şam çevresinde bazı gayrimenkuller ile para bağışlanmıştır.⁴⁰ Murad Paşa'nın Şam'daki bu vakıfları ve vakıflara ait dükkân, han ve diğer mülklerin on yedinci⁴¹ ve on sekizinci⁴² yüzyıllarda mevcut olduğu görülse de on dokuzuncu yüzyılda bu eserlerin bazısının ortadan kalktığı anlaşılmaktadır.⁴³

³⁴ *Hulasatü'l-Eser*, IV, 356.

³⁵ Pascual, *Waqf Ottoman*, 107-108.

³⁶ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter No 1621'de Murad Paşa'nın Şam'daki bu vakfına ilişkin bir Arapça vakfiye bulunmaktadır. Ancak bu vakfiye asıl vakfiye olmayıp, 14 sayfa olarak 6 Mayıs 1827 tarihinde asıl vakfiye metninden yeniden yazılmış bir nüshadır. Vakfiyenin sonunda, Gazi Murad Paşa'nın Şam-ı Şerif'te olan vakfının 1018 tarihli vakfiyesi olduğu açıkça gösterilmiştir. Pascual, ise, Şam Kütüphanesi 4317 numarada kayıtlı bu vakfiyeyi bildirmekte, 11 satır ve 46 sayfadan müteşekkil bu vakfiyenin son kısımlarının eksik olduğunu bu sebeple tarihinin bilinmediğini yazmaktadır.

³⁷ VGMA, d. 1621, sayfa 4.

³⁸ VGMA, d. 1621, sayfa 5.

³⁹ Pascual, *Waqf Ottoman*, 110.

⁴⁰ Güler, *Haremeyn Vakıflar*, 122.

⁴¹ Murad Paşa'nın Şam'daki vakfının XVII. yüzyıl sonunda hala aktif olarak faaliyette olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Güler, *Haremeyn Vakıflar*, 122; Kılıç, *Seyyidler ve Şerifler*, 97.

⁴² Pascual, *Waqf Ottoman*, 112. Pascual, XVIII. yüzyıl mahkeme kayıtlarında han ve bedestenle alakalı hükümler bulunduğunu kaydetmektedir. 1790 senesine ait kayıta Murad Paşa vakfının halen faal olduğu anlaşılmaktadır. BOA, C. EV. 00366.

⁴³ Pascual, *Waqf Ottoman*, 112-114. Aralık 1870 tarihli bir belgede Şam'da Gazi Murad Paşa Vakfının Bab-ı Berid'de kirada olan dükkânların üç aylık gelirler gösterilmiştir. BOA, EV. d. 21808.

3.2.3. Mısır'daki Vakfı

Murad Paşa'nın Mısır'da bir vakfının mevcut olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Bu vakıf Mısır'da Merkas nam köyde mülkiyeti şahsına ait arazi üzerine tesis edilmiştir. Vakfın ne zaman tesis edildiği belli değilse de vakıf arazisinin başkalarının tasarrufuna geçtiği ve Temmuz 1597 tarihinde yeniden tescil edildiği anlaşılmaktadır. Ancak daha sonra tekrar bu arazinin nizalı hale geldiği ve evvela Aralık 1600 tarihinde Mısır valisinin daha sonra ise Mısır kadısının huzurlarında bu nizanın çözülmesi için uğraşılmasına rağmen meselenin halledilemediği anlaşılmaktadır. Murad Paşa vezir-i âzam olduktan sonra bu vakfın durumuna el atmış, Mısır valisi, kadısı ve defterdarına gönderilen hükümlerde vakfın arazisine tecavüz edilmemesi ve vakfiyeye uygun davranılması için emir ve adamlar gönderilmiştir.⁴⁴ Bu vakfın daha sonraki durumu ile alakalı herhangi bir malumata rastlanmamıştır.⁴⁵

3.2.4. İstanbul'daki Vakfı ve Eserleri

Murad Paşa'nın Şam ve Mısır'daki vakıflarından başka İstanbul'da bir vakfı bulunmaktaydı. Bu vakıf Murad Paşa'nın kendi adı ile bilinen külliyesi için tesis edilmişti. Külliye ait bu vakfın vakfiyesine ulaşılamamıştır. Ancak vakfa ait sonraki dönemlerde düzenlenmiş muhasebe, tamir ve diğer hususlara ilişkin birçok kayıt mevcuttur.⁴⁶ H.1076-1080-1081-1109/M.1665-1670-1671-1698 yıllarına ait gelir ve giderleri gösteren muhasebe defterlerinde bu vakfa tahsis edilmiş olan gelirler kaydedilmiştir.⁴⁷ Buna göre Beyşehir'de Topuzlar nam köyde bulunan arazi,⁴⁸

⁴⁴ Bu vakıfla ilgili malumat Mısır beylerbeyine ve kadısına gönderilen iki mühimme kaydında bulunmaktadır. Bu vakfın müstakil bir vakıf mı yoksa diğer vakıflarıyla bağlantılı mı olduğu ifade edilmemiştir. Ancak hükümlerin muhtevassından müstakil bir vakıf olduğu anlaşılmaktadır. BOA, A.DVN. MHM. d, 79, hk. 478, 480.

⁴⁵ Evliya Çelebi, Nil Nehri'nin kenarındaki Merkas köyünden bahsetmiş, Şeyh İbrahim-i Dessûki'nin babası Şeyh Ebülmeccid'in kabrinin burada medfun olduğunu, bu sebeple burasının şeyhler ve dervişler tarafından çok sık ziyaret edildiğini yazmıştır. Murad Paşa'nın buradaki vakfı hakkında malumat vermese de herhalde o, burasının tasavvuf erbabı için mühim bir yer olması sebebiyle vakıf tesis etmişti. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, X, 381.

⁴⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivinde külliye oluşturulan kısımlar için düzenlenmiş vesikalarda bu vakfa ilişkin malumat bulunmaktadır. Örnek için bkz. BOA. EV. HMH. 00050.00099; BOA, EV. MH. TİK. 0024.0012; BOA, EV. HMH. SRG. 0015; BOA, EV. RZN. 0057; BOA, EV. MKT. 01829; BOA, BEO, 693; BOA, EV. d. 9933; BOA, İ. DH. 719; TSMA. D. 1715; TSMA. D. 1777; TSMA. D. 4524.

⁴⁷ BOA, MAD. d. 7797; TSMA. D. 1715; TSMA. D. 1777; TSMA. D. 4524. 1767 tarihli, "Gümülcine'de Gazi Murad Paşa Vakfı arazisi" ifadesinin geçtiği bir belge bulunmaktadır. Bu Murad Paşa'nın Kuyucu Murad Paşa mı yoksa başka bir Murad Paşa mı olduğu bellidir. Eğer Kuyucu Murad Paşa'ya ait ise bu arazinin hangi vakfa ait olduğu belli değildir. BOA, C. EV. 424. 21.

medresenin yanında icara verilmiş olan dükkânlar, külliye yakınında bulunan odalar ile Balat semtimde icara verilen han ve odalar,⁴⁹ Sipahi Gümrüğünde icara verilmiş han, Halep'te icara verilmiş iki parça bahçe ve esbap, Murad Paşa'nın İstanbul'daki vakfının gelirleridir. Bu vakfın varidatından bir kısmı Konya'da Mevlana'nın türbesi masrafları için tahsis edilmiştir.⁵⁰ Murad Paşa'nın bu vakfının daha sonraki devirlerde dağıldığı anlaşılmaktadır. Sıbyan mektebiyle bazı dükkânların bugün Piri Mehmed Paşa Vakfi'na geçtiği görülmektedir.⁵¹

3.2.4.1. Kuyucu Murad Paşa Külliyesi

Murad Paşa'nın İstanbul'daki vakfını oluşturan külliye, medrese, dershanemescid, türbe, sebil, sıbyan mektebi ve dükkânlardan müteşekkil bir manzûme şeklinde inşa edilmiştir. Külliye de herhangi bir kitabe mevcut olmayıp sadece türbe kapısı üzerinde bulunan kitabede bir âyet yazılı olup, tarihlendirmeye işaret edecek hiçbir malumat bulunmamaktadır.⁵² Bu külliyenin 1610 yılında yapıldığı anlaşılmakla birlikte⁵³ mimarının kim olduğu hususunda ihtilaf bulunmaktadır. Ağırlıklı olan görüş külliyenin, Sultan Ahmed Camisi'nin de mimarı olan Başmimar Sedefkâr Mehmed Ağa tarafından yapıldığıdır.⁵⁴ Ancak bu hususta farklı fikirler de ileri sürülmüştür.⁵⁵

⁴⁸ Murad Paşa'ya ait, Topuzlar isimli köydeki vakıf arazisinden Beyşehir kadısına gönderilen bir hükümde de bahsedilmektedir. BOA, A.DVN. MHM. d, 78, hk. 378.

⁴⁹ Balat'taki bu odalar mahkeme kayıtlarında da rastlanılmıştır ancak mahal olarak İstanbul Karagümrük semtinde Ali Paşa Mahallesi gösterilmiştir. VGMA. EVKF. Müfettişliği. 0085, 00156.

⁵⁰ BOA, MAD. d. 7797; TSMA. D. 1715; TSMA. D. 1777; TSMA. D. 4524.

⁵¹ Ahmet Vefa Çobanoğlu "Kuyucu Murad Paşa Külliyesi" *DİA*, XXVI, 509.

⁵² Çobanoğlu "Kuyucu Murad Paşa Külliyesi" *DİA*, 509.

⁵³ Mübahat S. Kütükoğlu, Kuyucu Murad Paşa Medresesi'nin 1610 Mart-Nisan tarihlerinde tamamlanmış olduğunu göstermektedir. Mübahat S. Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, TTK Yayınları, Ankara 2000, 143, 233 nolu dipnot. Murad Paşa öldüğünde nâşının Diyarbakır'dan getirilip türbesine konulduğunu düşünüldüğünde bu külliyenin daha önce tamamlandığı görülecektir. Külliyenin sebili hakkında malumat veren bazı kaynaklar (İzzet Kumbaracılar, *İstanbul Sebilleri*, Devlet Basımevi, İstanbul 1938, 15; Semavi Eyice, "İstanbul" *İA*, V/2, 1214/96-97.) bunun 1015/1606/1607 yılında inşa edildiği bilgisini verseler de bir bütün olarak inşa edilen külliyenin Murad Paşa'nın vezir-i âzamlığı sırasında yapıldığı anlaşılmaktadır. Zeynep (Nayır) Ahunbay ise bu külliyenin 1607-1609 tarihleri arasında yapıldığı fikrindedir. *Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası (1609-1690)*, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul 1975, 170.

⁵⁴ Bu külliyenin Sedefkâr Mehmed Ağa tarafından yapıldığına ilişkin fikirler gösteren kaynaklar şunlardır. Ahunbay, *Sultan Ahmet Külliyesi*, 170; Zerrin Köşklü, *17 ve 18. Yüzyıl Osmanlı Medreselerinin Tipolojisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1999, 49; Halil İbrahim Düzenli, *Mimar Mehmed Ağa ve Dünyası: Risâle-i Mi'mariyye Üzerinde 16. ve 17. Yüzyıl Osmanlı Zihniyet Kalıplarını ve Mimarlığını Anlamlandırma Denemesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon 2009, 54, 63, 172. Bu son kaynaktan, Başmimar Mehmed Ağa'nın Murad Paşa ile yakınlığı dolayısıyla eserinin bu mimar tarafında

Üçgen şeklinde bir arsa üzerine inşa edilen ve medresenin geniş alan kapsadığı külliye⁵⁶ yerleşim şekli şu şekildedir: Aralarında giriş bulunan Vezneciler Caddesi üzerindeki dükkânlar, güney-doğu cihetinde türbe ve bu türbenin önünde sebil ile türbeye bitişik durumdaki dersane-mescit, kuzey-batıdaki iki dükkânın önünde fevkâni sıbyan mektebi.⁵⁷ Osmanlı döneminde külliye'nin değişik kısımları tamir edilmiş olup daha sonra yine harap duruma düşen külliye 1943-1950 yılları arasında geniş çaplı bir restorasyon geçirmiştir.⁵⁸ Külliye yakın zamanda yeniden restorasyona alınmıştır.⁵⁹ Kuyucu Murad Paşa Külliyesi'nin kısımları bugün değişik maksatlarla kullanılmaktadır.

3.2.4.1.1. Türbe

Külliye'de Murad Paşa için yapılmış bir türbe bulunmaktadır. Bu türbe medresenin dersane kubbesine bitişik olarak, sebil ile bütünlük ifade edecek şekilde inşa edilmiştir.⁶⁰ Kesme köfeki taşından inşa edilmiş olan yapı, kare planlı ve kubbeli olduğu bilinmektedir.⁶¹ Türbeye giriş güney cephesinde bulunan revnaklı bir kapı ile sağlanmaktadır.⁶² Bu kapı üzerinde tek satır halinde âyet yazılı kitabe bulunmaktadır.⁶³ Türbe çift sıra pencere düzenine sahip olup alt sıra pencereler dikdörtgen, üst sıra pencereler ise kemerli olarak düzenlenmiştir. Kapının bulunduğu cephede bir alt pencere sebile, karşısındaki duvarda altlı üstlü birer pencere ise dersane-mescide

yapıldığı kanaatine varılmıştır. Kumbaracılar da yine bu eserin Mehmed Ağa tarafından yapılmış olabileceğini yazmıştır. *İstanbul Sebilleri*, 15.

⁵⁵Şerife Tali, *İstanbul Suriçi Sebilleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2005, 42. Burada sebilin mimarının Davud Ağa olduğunu ileri süren kaynaklar gösterilmiştir.

⁵⁶Çobanoğlu "Kuyucu Murad Paşa Külliyesi" *DİA*, 509.

⁵⁷ Külliye'nin planı için bkz. Kütükoğlu, *İstanbul Medreseleri*, 144; Çobanoğlu "Kuyucu Murad Paşa Külliyesi" *DİA*, 509.

⁵⁸Çobanoğlu "Kuyucu Murad Paşa Külliyesi" *DİA*, 509.

⁵⁹ Kuyucu Murad Paşa Külliyesi tezin hazırlandığı sırada restorasyona alınmış bulunmaktaydı. İstanbul Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı tarafından idare edilen yenileme çalışması 2014 yılında başlamış olup, türbe ve sebil dışındaki kısımları kapsamaktadır. Bu çalışmada kurşun örtülerin yenilemesi, bacaların güçlendirilmesi, betonarme kısımların aslına uygun şekilde tanzim edilmesi planlanmıştır.

⁶⁰ İsmail Günay Paksoy, *İstanbul Rical Türbeleri (1471-1919)*, (Yayımlanmamış Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1979, 79. Rasim Öztürk, *İstanbul Osmanlı Paşa Türbeleri*, (Yayımlanmamış Lisans Tezi) Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Türk-İslam San'atları Kürsüsü, Erzurum 1980, 34. Türbenin konumu ve sembolik manası için bkz. Behçet Ünsal, "İstanbul Türbeleri Üzerine Stil Araştırması", *VD*, sy. 16 (1982), 77-120.

⁶¹Çobanoğlu "Kuyucu Murad Paşa Külliyesi" *DİA*, 509.

⁶² Öztürk, *Paşa Türbeleri*, 34.

⁶³ Ahmet Vefa Çobanoğlu "Kuyucu Murad Paşa Külliyesi" *DBİA*, V, 143. Türbenin kapısında "Selâmun aleykum, siz temize çıktınız (aklandınız) ve öyleyse ebedi olarak ona (cennete) girin" manasına gelen Zümer Suresi 73. âyetinin bir kısmı bulunmaktadır.

açılmaktadır.⁶⁴ Murad Paşa'nın kabri dışında 1642/43 tarihinde vefat eden Cıgala-zâde Sinan Paşa'nın oğlu Mahmud Paşa⁶⁵ ve 1634'te öldürülen olan Abaza Mehmed Paşa'nın kabirleri de bu türbeye konulmuştur.⁶⁶ Bu üç mezar, ahşap sanduka şeklindedir.⁶⁷ 1782 yılında meydana gelen büyük yangında zarar gören türbe⁶⁸ 1844 yılında ise harap hale geldiği için tamir edilmiştir.⁶⁹ Daha sonraki tarihlerde de külliye ile beraber tamirler geçirmiş olup en son 2012 yılında türbe aslına sadık bir şekilde restore edilmiştir. Bu restorasyonda türbenin ahşap kısımları yenilendiği gibi üstü aslına uygun olarak kubbe formuna getirilmiştir.

3.2.4.1.2. Sebil

Kuyucu Murad Paşa Külliyesi manzumesinin diğer bir parçası olan sebil, medrese ve türbenin önünde⁷⁰ bugün ortadan kalkmış olan Nadir Bey Sokağı ile Vezneciler Caddesinin kesiştiği yerde bulunmakta olup bir köşebaşı sebili vasfındadır.⁷¹ Mermer malzemeyle çokgen, klasik mimari üslupta yapılan bu eser dışa taşkın, altı tane mukarnas başlıklı sütuna oturan beş cepheli-pencereli olarak düzenlenmiştir.⁷² Ortadaki ve kenardakileri daha dar olan bu pencerelerin büyük olanlarında yedi, küçük

⁶⁴ Çobanoğlu “Kuyucu Murad Paşa Külliyesi” *DİA*, 509.

⁶⁵ Çobanoğlu “Kuyucu Murad Paşa Külliyesi” *DİA*, 510. Çobanoğlu, Mehmed Paşa olarak gösterse de ismin esasının Mahmud Paşa olması gerekmektedir. Bkz. *Fezleke*, 920 ve Öztürk, *Paşa Türbeleri*, 34.

⁶⁶ Abaza Mehmed'in öldürülüşünü anlatan Naima, onun cenazesinin Kuyucu Murad Paşa Türbesi'ne konulmasını şu şekilde anlatmaktadır: “..fevhasınca götürüp Koca Murad Paşa Türbesinde merhum-ı müşârun-iley beraberinde defn ettiler. Murad Paşa merhum Canpoladlı'yı bozup etbâ'nın kılıçdan geçirdikte Abaza taze yiğit olmakla Yeniçeri Ağası Halil Ağa ricâ edip katlden halas etmişti. Halil Paşa hizmetinden neş'et edip bu kadar vak'alar zuhura getirip 'akibet Murad Paşa ile makbere konşusu oldu. Fe-sübhâne'l -Kadirü'l-Kâhir” *Tarih-i Naima*, II, 795. Hafız Hüseyin Ayvansarâyi de Murad Paşa'nın türbesinde Mahmud Paşa ve Abaza Mehmed Paşa'nın bulunduğunu yazmıştır. *Vefeyât-ı Selâtin ve Meşâhir-i Ricâl*, (haz. Fahri Ç. Derin), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978, 19.

⁶⁷ Paksoy, *İstanbul Rical Türbeleri*, 80. Paksoy ayrıca bu üç sanduka dışında sonradan buraya getirildiği düşünülen mermer çocuk mezar taşı olduğunu kaydetmiştir.

⁶⁸ Çobanoğlu “Kuyucu Murad Paşa Külliyesi” *DİA*, 509.

⁶⁹ Kütükoğlu, *İstanbul Medreseleri*, 146; BOA, EV. MH. TIK.00024, 00112.

⁷⁰ Kumbaracılar, *İstanbul Sebilleri*, 15. Kumbaracılar bu eserde sebilin yapılış tarihini H.1015/M. 1606 olarak gösterse de yukarıda gösterildiği gibi külliye bir bütün olarak inşa edilmiş ve Murad Paşa'nın vezir-i âzamlığı döneminde tamamlanmıştır.

⁷¹ Çobanoğlu “Kuyucu Murad Paşa Külliyesi” *DBİA*, 143. Semavi Eyice, Kuyucu Murad Paşa sebilini hem köşe hem de cephe sebilleri türlerine misali olarak göstermiştir. Eyice, “İstanbul”, V/2, 1214/96-97. Sebil bugün Camcı Ali Cami karşısında İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nin girişinde bahçe içerisinde bulunmaktadır.

⁷² Çobanoğlu “Murad Paşa Külliyesi” *DİA*, 510; Tali, *İstanbul Suriçi Sebilleri*, 42. Sebilin mimari vasıfları için de bu teze bakılabilir.

olanlarında ise dört su verme aralığı bulunmaktadır.⁷³ Sebile kemerli bir kapı ile girilmekte olup ayrıca sebilin içinden türbeye açılan dikdörtgen açıklı mermer sövli bir pencere bulunmaktadır.⁷⁴ Kapının karşısındaki köşede mermer su haznesiyle kuyu mevcuttur. Sebilin suyu vaktiyle Süleymaniye suyolundan sağlanmaktaydı.⁷⁵ Üstü ahşap saçaklı ve kurşun kaplı konik çatı ile örtülüdür.⁷⁶ Daha önce harap ve üstü açık olan sebil 1938 yılında elden geçirilip üstü kapatılarak şebekeleri tamir edilmiştir.⁷⁷ 2012 yılında türbe restorasyonu sırasında sebil de yeniden elden geçirilmiş ve kubbesinin ahşap kısımları yenilenmiştir. Sebil bugün boş vaziyettedir.

3.2.4.1.3. Medrese-Dershane-Mescit

Kuyucu Murad Paşa Külliyesinin mekân olarak en büyük kısmını teşkil eden ve diğer yapıların çevresinde şekillendiği medrese, külliyenin tamamlanması ile beraber 1610 yılında faaliyete geçmiştir.⁷⁸ Revakların arka tarafında güneydoğu yönü haricindeki diğer iki yönde "L" şeklinde sıralanan medrese odaları vardır.⁷⁹ Uzun kolda on, kısa kolda dört olmak üzere toplam on dört kubbeli medrese odası bulunmaktadır.⁸⁰ Vezneciler Caddesi üzerinde yer alan dükkân dizisi arasındaki kapı ile medreseye geçiş sağlanmaktadır.⁸¹ Odalarda dolap ve ocak nişlerinin yanı sıra avluya ve dışa açılan pencereler vardır. Yalnızca kuzeydeki kısa kolda dışa açılan pencereler mevcut değildir. Medrese avlusunun üzeri bugün alçı tavan ve sundurma ile kapatılmış, zeminine beton dökülmüştür. Medrese avlusunda bulunması icap eden şadırvan hakkında ise malumat bulunmamaktadır.⁸² Medresenin hücrelerinin başında, girişin solunda ona bitişik olarak dershane-mescit yer almaktadır.⁸³ Dershane-mescit kare planlı olup üzeri pandantiflerle

⁷³ Ömer Faruk Şerifoğlu, *Su güzeli: İstanbul Sebilleri*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınlar, İstanbul 1995, 35.

⁷⁴ Çobanoğlu "Kuyucu Murad Paşa Külliyesi" *DBİA*, 144.

⁷⁵ Çobanoğlu "Kuyucu Murad Paşa Külliyesi" *DİA*, 510.

⁷⁶ Ömer Faruk Şerifoğlu, *Su Güzeli: İstanbul Sebilleri*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınlar, İstanbul 1995, 35.

⁷⁷ Tali, *İstanbul Suriçi Sebilleri*, 42. 1938 yılından önce sadece mermer sütunlarının ayakta kaldığı İzzet Kumbaracılar'ın eserinden anlaşılmaktadır. *İstanbul Sebilleri*, 15.

⁷⁸ Kütükoğlu, *İstanbul Medreseleri*, 143.

⁷⁹ Çobanoğlu "Kuyucu Murad Paşa Külliyesi" *DİA*, 509.

⁸⁰ Köşklü, *Osmanlı Medreselerinin Tipolojisi*, 49.

⁸¹ Çobanoğlu "Kuyucu Murad Paşa Külliyesi" *DBİA*, 143.

⁸² Çobanoğlu "Kuyucu Murad Paşa Külliyesi" *DİA*, 509. Medrese planı hakkında geniş malumat için bkz. Köşklü, *Osmanlı Medreselerinin Tipolojisi*, 49.

⁸³ Ömür Güçyener, *17 ve 18. Yüzyıl İstanbul Medreseleri*, (Yayımlanmamış Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1972, 11. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivindeki belgelerde

geçişi sağlanan kubbe ile örtülmüştür. Mermerden basık kemerli kapı ile girilen mekânda eksenden sağa kaydırılmış bir mihrap bulunmaktadır. Mihrabın solunda bulunan altlı üstlü birer pencereler türbeye, kapının iki yanındaki birer pencereler ise revaka açılmaktadır. Medresenin kubbe ortasında ve kubbe eteğinde yer alan kalem işleri 1995 yılında yenilenmiştir.⁸⁴ Murad Paşa Medresesi, derslane ve mescit XIX. yüzyılda çeşitli tamirler geçirmiştir.⁸⁵ 1918 tarihinden itibaren ise medrese olma vasfını kaybetmiş,⁸⁶ afetzedeler tarafından işgal edilmiştir.⁸⁷ Medrese de külliyeinin toplu restorasyonu sırasında (1943-1950) bakımdan geçirilmiş⁸⁸ olup halen devam eden restorasyona medrese ve mescit de dâhil edilmiştir. Medrese 1940 tarihinden sonra Zooloji Müzesi olarak hizmet vermiş ve sanatsal faaliyetlere ev sahipliği yapmışken⁸⁹ 1987 yılından beri İstanbul Üniversitesi Güzel Sanatlar Bölümü binası olarak hizmet vermektedir.⁹⁰

3.2.4.1.4. Sıbyan Mektebi

Vezneciler Caddesindeki iki dükkânın üzerinde fevkani olarak inşa edilmiş olan sıbyan mektebi külliyeinin kuzeybatısındaki köşede medreseye bitişik olarak inşa edilmiştir.⁹¹ Kesme köfeki taşından inşa edilen yapı kare planlı olup pandantiflerle geçişi sağlanan dıştan sekizgen kasnaklı kubbe ile örtülmüştür. Cadde üzerinde dükkânlar arasından dikdörtgen açıklıklı bir kapıdan mektebe geçiş sağlanmaktadır. Mektep odası karşılıklı iki duvarda açılan çift sıra pencerelere sahiptir. Yapı bugün altındaki bir dükkânla beraber ticari mekân olarak kullanılmaktadır.⁹²

Veznecilerde bulunan Kuyucu Murad Paşa Camisi ibaresi geçmektedir. Murad Paşa adına külliyedeki mescit haricinde bir cami kayıtlı olmadığına göre belgelerde cami olarak geçen mekânın bu mescit olması gerekmektedir. BOA, EV. HMH. SRG 00015; BOA, EV. HMH. SRG 00023; BOA, EV. HMH. SRG 00031.

⁸⁴ Çobanoğlu “Kuyucu Murad Paşa Külliyesi” *DİA*, 509.

⁸⁵ Medresede yapılan tamirler için bkz. Kütükoğlu, *İstanbul Medreseleri*, 144-146. BOA, EV. MKT. 01829; BOA. İ. HD. 719; BOA, BEO, 693.

⁸⁶ Kütükoğlu, *İstanbul Medreseleri*, 146.

⁸⁷ 3 Ocak 1919’da yapılan bir tesbitte medresenin yangınzedeler tarafından işgal edildiği anlaşılmaktadır. Çobanoğlu “Kuyucu Murad Paşa Külliyesi” *DİA*, 509.

⁸⁸ 1947 yılında yapılan restorasyonda medresenin avlusunun üstü çelik konstrüksiyonlu camla kaplı tavan haline getirilmişken 1987 yılında tekrar alçı tavan ve sundurma elenmesi ile bugünkü hale getirilmiştir. Köşklü, *Osmanlı Medreselerinin Tipolojisi*, 53, dipnot. 5.

⁸⁹ Gücyener, *17 ve 18. Yüzyıl İstanbul Medreseleri*, 9; Köşklü, *Osmanlı Medreselerinin Tipolojisi*, 49.

⁹⁰ Şükrü Sönmezer, *17. Yüzyıl İstanbul Mescitleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 1996, 153.

⁹¹ Çobanoğlu “Kuyucu Murad Paşa Külliyesi” *DBİA*, 144.

⁹² Çobanoğlu “Kuyucu Murad Paşa Külliyesi” *DİA*, 510.

3.2.4.1.5. Kütüphane

Kuyucu Murad Paşa Külliyesi'nde medreseye ait olduğu tahmin edilen bir küçük kütüphane mevcuttu.⁹³ Bu kütüphanede 1896 tarihinde 21 adedi Kur'an-ı Kerim cüzü, üç adedi matbu olmak üzere toplam elli altı cilt bağış kitap olduğu görülmektedir.⁹⁴ Bu kitapların, zelzele sebebiyle yıkılan Kuyucu Murad Paşa Türbesi'nin tamirine kadar Maarif Nezâreti Umumi Kütüphanesi'ne nakline karar verilmiştir.⁹⁵ Ancak söz konusu kitapların hepsinin sonradan türbeye geri getirildiği belli değildir. Çünkü 1907 sayımında kütüphanede yirmi bir kitabın olduğu görülmektedir. Bu kitaplar ise daha sonra Beyazıt Umumi Kütüphanesine ve Süleymaniye Kütüphanesine nakledilmiştir.⁹⁶

3.2.4.1.6. Dükkânlar

Külliye'nin Vezneciler Caddesine bakan cephesinde on üç adet dükkânı bulunmaktadır.⁹⁷ Dışarıya tuğladan yuvarlak kemerlerle açılan dükkânlar beşik tonazla örtülüdür. Cephe kemer aralarında taş ve tuğlanın alternatif olarak kullanılması ile oluşan almaşık duvar örgüsüne sahiptir. Son yıllarda restore edilmiş olan dükkânlar vakıflar idaresi tarafından kiraya verilmiştir.⁹⁸

3.3. KUYUCU MURAD PAŞA'YA ATFEDİLEN ESERLER

3.3.1. Antalya Murad Paşa Camisi

Antalya'da bulunan Murad Paşa Camisi'nin bazı kaynaklarda Kuyucu Murad Paşa tarafından yaptırıldığı kabul edilerek bu caminin ismi Kuyucu Murad Paşa Camisi şeklinde ifade edilmektedir. Bu caminin Kuyucu Murad Paşa ile irtibatlandırılmasının ilk olarak Evliya Çelebi ile başladığı anlaşılmaktadır. O, bu camiden bahsederken

⁹³ İsmail E. Erünsal, *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri Tarihi Gelişimi ve Organizasyonu*, TTK Yayınları, Ankara 2008, 164-165.

⁹⁴ BOA, MF. MKT. 255/46/10.

⁹⁵ BOA, MF. MKT. 255/46/5, BOA, MF. MKT. 255/46/6, BOA, MF. MKT. 255/46/8, BOA, MF. MKT. 255/46/12. Bu belgelerde ayrıca bu kitapların vakıf olduğu ancak kim tarafından vakfedildiğinin bilinmediği yazılıdır.

⁹⁶ Nimet Bayraktar, "Tanınmamış Bazı Kütüphane Koleksiyonları", *Türklük Bilgisi Araştırmaları*, XXVII/I 2003, 212. Bu kaynakta bu yirmi bir kitabın altısının Beyazıt Umumi Kütüphanesine geriye kalanının Süleymaniye Kütüphanesine nakledildiği yazılıdır.

⁹⁷ Çobanoğlu "Kuyucu Murad Paşa Külliyesi" *DBİA*, 144.

⁹⁸ Çobanoğlu "Kuyucu Murad Paşa Külliyesi" *DİA*, 510.

“Celâli fatihi Kuyucu Murad Paşa Camisi” ismini kullanmıştır.⁹⁹ Bu caminin Kuyucu Murad Paşa tarafından yaptırıldığı gösterilmeye devam etse de¹⁰⁰ aksi görüşler de ileri sürülmektedir.¹⁰¹

Antalya Murad Paşa Camisi, kitabesinden anlaşıldığına göre H.978/M.1571-1572 tarihinde inşa edilmiştir.¹⁰² Bu cami ve diğer bazı eserler için tanzim edilmiş bir vakfiye mevcuttur.¹⁰³ Bu vakfiyede vakfeden olarak “Murad Paşa b. Abdüsselam Emîr-ül Ümera-i Vilayet-i Karaman” ismi ve unvanı kaydedilmiştir.¹⁰⁴ Vakfiyenin tanzim tarihi ise evâsıt-ı Cemaziyel-evvel 982/1-10 Eylül 1574’tür.¹⁰⁵ Vakfiyeden, hem vakfiyenin tanzim edildiği tarihte Murad b. Abdüsselam’ın vefat etmiş olduğu hem de bu vakfın Murad Paşa b. Abdüsselam’ın vasiyeti üzerine kethüdası Mahmud b. Abdullah tarafından tesis edildiği yazılıdır.¹⁰⁶

⁹⁹ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, IX, 167.

¹⁰⁰ Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanmış olan kitapta bu eserin Kuyucu Murad Paşa tarafından yaptırıldığı yazılmıştır. *Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, Ankara 1983, I, 543. Bu caminin Kuyucu Murad Paşa tarafında yapıldığını gösteren diğer eser ise Süleyman Fikri’nin (Erten) *Antalya Livası* adlı kitabıdır. Burada bu tarihlerde Karaman Beylerbeyliği yapmış başka bir Murad Paşa olmadığını iddia ederek bu caminin Kuyucu Murad Paşa tarafından yapılmış olduğu ileri sürmektedir. *Antalya Livası Tarihi*, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1338-1340, 98. Yakın zamanda hazırlanmış olan tezlerin birçoğunda hala Antalya Murad Paşa Camisi, Kuyucu Murad Paşa Camisi olarak gösterilmektedir. Bkz. Seda Özdemir, *Antalya Camilerinde Süsleme Özellikleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2013, 47-54; Handan Yerli, *Antalya Minareleri (Cumhuriyet Dönemine Kadar)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2011, 64.

¹⁰¹ Bu eserin Kuyucu Murad Paşa’ya ait olup olmadığı Giray Ercenk tarafından ele alınmış, Kuyucu Murad Paşa’nın yaşı, vazife mahalleri ve tarihler dikkate alınarak bu eserin onun tarafından yapılamayacağı iddia edilmiştir. Yine caminin kitabesi ve vakfiyesinden elde edilen malumatlar doğrultusunda bu caminin, hakkında herhangi bir malumat bulunmayan başka bir Karaman Beylerbeyi Murad Paşa tarafından yaptırıldığı kanaatine varmıştır. Giray Ercenk, “Hangi Murad Paşa?” *Adayla*, 1996/I, 111-113 Yine bu camiye sadece Murad Paşa olarak isimlendirenler de mevcuttur. Bkz. Serkan Kılıç, *Antalya’da Yer Alan Osmanlı Dönemi Tek Kubbeli Cami ve Mescitler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2013, 18-26.

¹⁰² Murad Paşa Camisi’nin giriş kapısı üzerindeki kitabede aşağıdaki şiir bulunmaktadır:

Ola daim Murad Paşa’nın	Rahmet-i Hakk revanına vâsıl	
Yaptı bu camii murad idinüp	Kıldı ‘ukba sevabını hâsıl	
İde hayratını Hüdâ makbul	Cennet ‘adn ola ana vâsıl.	Tarih sene 978.

Erten, *Antalya Livası Tarihi*, 92; Leyla Yılmaz, *Antalya (16. Yüzyılın Sonuna Kadar)*, TTK Yayınları, Ankara 2002, 131; *Abideler ve Eski Eserler*, I, 547.

¹⁰³ VGMA, Defter No 1585. Bu vakfiye Arapça ve on bir satır olarak yazılmış yirmi sekiz sayfadan müteşekkildir. Bu vakfiyenin dördüncü sayfasında “merhumun Antalya’da yaptırdığı cami” ibaresi geçmektedir. Süleyman Fikri bu vakfiyenin muhtasar bir tercümesine eserinde yer vermiştir. *Antalya Livası Tarihi*, 92-97.

¹⁰⁴ VGMA, Defter No 1585, sayfa 4.

¹⁰⁵ VGMA, Defter No 1585, sayfa 27.

¹⁰⁶ VGMA, Defter No 1585, sayfa 4. Burada onun için “.. merhum el mağfur Murad Paşa” ibaresi geçmektedir.

Şam vakfiyesinde görüldüğü gibi Kuyucu Murad Paşa'nın ismi, Murad b. Abdurrahman olarak kaydedilmiştir. Antalya Murad Paşa Camisi'nin yapıldığı tarihlerde (1571/1572) Kuyucu Murad Paşa Mısır Hac Emîrliği vazifesinde bulunmakta olup¹⁰⁷ ilk Karaman Beylerbeyliğine (1583 yılının başları) kadar da ne Karaman Beylerbeyliği ne de Antalya şehri ile bir münasebeti bulunmaktadır. Bu malumat doğrultusunda, caminin Karaman ve Antalya'yla herhangi bir bağlantısı görülmeyen Kuyucu Murad Paşa tarafından yaptırılmadığı anlaşılmakta ve bu caminin Karaman Beylerbeyliği yapmış başka bir Murad Paşa tarafından yaptırıldığı durumu ortaya çıkmaktadır.

Caminin yapımının tamamlanma tarihinden önce ve bir kaç sene sonrasında Karaman Beylerbeyliği yapmış bir başka Murad Paşa'nın mevcut olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Adı geçen Murad Paşa'nın 1568 senesinin sonunda halen Karaman Beylerbeyi olduğu görülmekte olup kendisi Şam muhafazasıyla görevlendirilmiştir.¹⁰⁸ Karaman Beylerbeyi olan Murad Paşa daha sonra Şam Beylerbeyliği¹⁰⁹ ve Bağdat Beylerbeyliği¹¹⁰ yapmış, 23 Haziran 1572 tarihinde ise Erzurum Beylerbeyliğine tayin edilmiştir.¹¹¹ Erzurum'da bir buçuk seneden fazla beylerbeylik yaptıktan sonra tekrar Karaman Beylerbeyliği kendisine verilen Murad Paşa, Erzurum'dan Karaman'a giderken yolda vefat etmiştir.¹¹²

Antalya Murad Paşa Camisi vakfiyesinin düzenlenme tarihi 15 Eylül 1574 olduğuna ve bu vakfiyenin düzenlendiği tarihte söz konusu vakfiyeyi düzenleyen Murad Paşa ölmüş bulunduğuna göre Antalya Murad Paşa Camisi'nin Karaman Beylerbeyliği yapmış olan Murad Paşa tarafından inşa edildiği ve vakfiyesinin öldükten sonra kethüdası tarafından düzenlendiği anlaşılmaktadır.

¹⁰⁷ Bkz. Birinci bölüm ilgili kısım.

¹⁰⁸ 14 Eylül 1568 tarihli bir hükümde “Karaman Beğlerbeğisi Murad Paşa'ya hüküm ki..” ifadesi geçmektedir. *7 Numaralı Mühimme Defteri*, hk. 2103. 29 Nisan 1568 tarihli hükümde “Şam muhafazasında olan Murad Paşa'ya hüküm ki..” denilmektedir. *7 Numaralı Mühimme Defteri*, hk. 1465.

¹⁰⁹ *12 Numaralı Mühimme Defteri*, hk. 911. Bu hükümde Murad Paşa sabık Şam Beylerbeyi olarak görülmektedir.

¹¹⁰ *12 Numaralı Mühimme Defteri*, hk. 2, 3. Bu hükümlerin tarihi 19 Kasım 1570'tir.

¹¹¹ Bostancı, *19 Numaralı Mühimme Defteri*, hk. 301.

¹¹² “Rum Beğlerbeyliğine hüküm ki; Bundan akdem Erzurum Beğlerbeğisi olup kendisine Karaman Beğlerbeğiliği tevcih olunan Murad Beğ Erzurum'dan çıkup üçüncü menzile geldikte ile ecel erişüp ahrete nakl eyleyüp ...” BOA, A.DVN. MHM. d. 24, hk. 14. Bu hükmün tarihi 20 Zilhicce 981/12 Nisan 1574'tür.

3.3.2. Erzurum Murad Paşa Camisi

Kaynaklarda bânisi olarak Kuyucu Murad Paşa'nın gösterildiği diğer bir eser ise Erzurum Murad Paşa Camisidir. Bu caminin Kuyucu Murad Paşa tarafından bina edildiği iddialarına ilk olarak XX. yüzyıl başlarındaki eserlerde rastlanmaktadır.¹¹³ Evliya Çelebi Erzurum'daki camilerden bahsederken Murad Paşa Camisi adında bir camiden bahsetmemiştir.¹¹⁴

Caminin kitabesinden anlaşıldığına göre bu eser H.981/1573-1574 tarihinde yapılmıştır.¹¹⁵ Bu camiye ait bir vakıf bulunmakla beraber bu vakfa ait vakfiyenin metnine rastlanılmamış olup yalnızca vakfın mütevellileri ve görevlileri ile alakalı kayıtlar mevcuttur. Bu kayıtlarda cami “Erzurum'da Murad Paşa Camisi” olarak isimlendirilmektedir.¹¹⁶ Kuyucu Murad Paşa bu caminin yapımı tarihlerinde başka vazifeler ile meşgul olup, 1583-1585 yıllarındaki Safevi seferlerine kadar Erzurum'a gelmemiştir. Murad Paşa ayrıca 1610 yılında İran seferine giderken Erzurum'da bulunmuştur. Bu halde bu caminin Kuyucu Murad Paşa tarafından yapılmadığı ortaya çıkmaktadır.

Bu caminin yapıldığı sırada Erzurum'da bir başka Murad Paşa beylerbeylik yaptığı görülmektedir. Yukarıda gösterildiği gibi Karaman, Şam ve Bağdat'ta beylerbeylik yaptıktan sonra Haziran/1572'de Erzurum Beylerbeyliğine tayin edilen Murad Paşa burada bir buçuk yıla yakın beylerbeylik yapmış, bunu müteakiben

¹¹³ Bu camiye Kuyucu Murad Paşa'ya izafe eden eserlere misal olarak şunlar gösterilebilir: Mehmed Nusret, *Tarihçe-i Erzurum*, Ali Şükrü Matbaası, İstanbul 1338, 40; İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideler ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, Ercan Matbaası, İstanbul 1940, 250-254, Godfrey Goodwin, *Osmanlı Mimarlığı Tarihi*, (çev. Müfit Günay), Kabalcı Yayınları, İstanbul 2012,381; Enver Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası Yardım Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yayınları, Ankara 1992, 200.

¹¹⁴ Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Erzurum camileri arasında Murad Paşa camisi gösterilmemiş “Erzincan kapusundan taşra ... Paşa Camisi” ifadesi ile Paşa kelimesinden önce gelen ismin yeri boş bırakılmıştır. Bu boşluk, eserin hem yazmasında hem de matbu nüshasında aynı şekilde geçmektedir. Bkz. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Tıpkıbasım*, Yay. Haz. Seyit Ali Kahraman, TTK Yayınları, Ankara 2013, I, 287a; *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, İkdam Matbaası, İstanbul 1314, II, 212.

¹¹⁵ Erzurum Murad Paşa Camisi'nin kapının üstünde üç satır halinde sülüs yazı ile tamamı Arapça bir kitabe mevcuttur. Bu kitabede, bir âyetin ardından Türkçe şu ifade bulunmaktadır: “Bu mescid-i şerifi ve cami-i münifi uluların kahramanı Arap, Acem ve Rum'un hakanı Süleyman Han oğlu Sultan Selim'in – Allah hilafetini kıyamet gününe kadar daim kılsın- saltanat günlerinde büyük emir Murad Paşa –Allah istediğini kolay kılsın- Allah bunu kendisinden hüsnü kabul buyursun 981 yılında yaptı” Bu kitabede hem rakamla 981 tarihi mevcut olup ayrıca Arapça ebcet hesabıyla 981 tarihini gösteren “tekebbelellalü ‘enha bikabuli hüsn” ifadesi bulunmaktadır. Konyalı, *Erzurum Tarihi*, 251.

¹¹⁶ VGMA, d. 198; BOA, BEO, 3476.

Karaman Beylerbeyliğine tayin edildikten sonra yolda giderken vefat etmiştir.¹¹⁷ Murad Paşa'nın beylerbeylik tarihi caminin inşa tarihi ile örtüşmektedir. Bu malumatlardan Erzurum Murad Paşa Camisi'nin banisinin aynı zamanda Antalya Murad Paşa Camisi'ni yaptıran Murad Paşa b. Abdüsselam olduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁸

¹¹⁷ Bostancı, *19 Numaralı Mühimme Defteri*, hk. 301, BOA, A.DVN. MHM. d, 24, hk. 14. İbrahim Hakkı Konyalı, Kuyucu Murad Paşa'nın H.978-980 tarihlerinde Erzurum Beylerbeyliğinde bulunduğunu beyan ederek hatalı malumat vermiştir. *Erzurum Tarihi*, 253.

¹¹⁸ Erzurum Murad Paşa Camisi'nin Kuyucu Murad Paşa değil başka bir Murad Paşa tarafından yaptırıldığı ve bu Murad Paşa'nın tayin olduğu Karaman'a giderken yolda vefat ettiği daha önce Bilgehan Pamuk tarafından tespit edilmiştir. *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, 227. Bu Murad Paşa'nın Erzurum ve Antalya camilerinden başka Bağdat ve Şam'da da camiler yaptırdığı kayıtlardan anlaşılmaktadır. "Erzurum Beğlerbeğisine hüküm ki; müteveffa Murad Paşa'nın Şam'da olan camisi için sekiz Acem kaliçesi .." BOA, A.DVN. MHM. d. 24, hk. 779; "Bağdat Kadısına hüküm ki; Erzurum Beğlerbeğisi Murad dame ikbalühu tarafından dergâh-ı mu'allama şöyle arz olundu ki, mahmiye-i mezburede vaki cami-i şerifinin .." BOA, A.DVN. MHM. d. 22, hk. 426.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde güçlü padişahlar devrinin sona ermesi ve saray idaresinin güçlenmesi neticesinde diğer devlet görevlilerinin yanında vezir-i âzamında yetkilerinde ve itibarında azalma görülmüştür. Ancak, güçlü, kabiliyetli ve müdebbir şahsiyetlerin vezir-i âzamlık makamına gelmesi durumunda bunların devletin ve toplumun yapısına tesir eden idareleri görülmüştür. XVII. yüzyılın başlarında vezir-i âzam olan Kuyucu Murad Paşa da bu tür idarecilerin başında gelmektedir. Murad Paşa, Osmanlı Devleti'nin en güçlü döneminde bir devşirme olarak yetiştirilmiştir. Çok uzun süre taşrada hizmet edip kısa süre merkezde bulunduktan sonra vezir-i âzam tayin edilmiştir. Yemen ve Mısır valisi Mahmud Paşa'nın kethüdalığına kadar olan hayatı hakkında, neredeyse hiçbir malumat bulunmayan Murad Paşa'nın ilk vazifeleri ve beylerbeyliklerine bakıldığında Koca Sinan Paşa'nın desteği görülmektedir. Murad Paşa yaklaşık otuz yıl devletin neredeyse her muhitinde beylerbeylik yaparak büyük tecrübe kazanmıştır. Ancak onun esas ön plana çıkmaya başlaması, Diyarbakır Beylerbeyi iken katıldığı Avusturya harplerindeki sulh teşebbüslerinin murahhaslığı ile olmuştur. Bu diplomasi tecrübesi ona vezirlik ve garp serdarlığını getirmiş, böylece Zitvatorok Anlaşması'nı idaresi kendisine tevdi edilmiştir.

Murad Paşa'yı Osmanlı tarihinde esas ehemmiyetli kılan husus, vezir-i âzamlığı döneminde Celâli İsyaları'nın bastırılmasıdır. Vezir-i âzam Derviş Paşa'nın öldürülmesi üzerine mevcut devlet adamları içerisinde tecrübeli, disiplinli, dirayetli ve korkusuz olması bakımlarından tebarüz etmiş olan Murad Paşa bu makama tercih edilmiştir. O da bu tercihin hakkını vererek yaşından beklenmeyen bir çeviklikle devleti çok kısa süre içerisinde isyan meselesinden kurtarmıştır. Osmanlı Devleti'nin en kudretli devrini görmüş birisi olarak isyancılara, bu gücün halen var olduğunu hissettirmek kastıyla büyük bir şiddetle muamele etmiş ve bir kul olarak saltanata sadakatini ispat etmiştir. Murad Paşa'nın uyguladığı sert tedbirler haklı olarak onun devlete nizam vermek için sadece kılıç gücünü kullanan bir devlet adamı olarak bilinmesine sebep olmuştur. Hatta Murad Paşa'nın isyanları bastırmadaki bu siyaseti sonraki dönemler için de emsal teşkil etmiştir. Ne zamanki benzer hadiseler ile karşılaşılsa padişahlar Murad Paşa tipi vezir-i âzamlar aramaya başlayacaktır. Ancak Murad Paşa'nın bu faaliyetlerinin yanında onun ömrünün vefa etmemesi sebebiyle neticelendiremediği bazı ıslahat teşebbüslerinin olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

A- Arşiv Kaynakları

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

a- Ali Emîrî Sultan III Mehmed (AE. SMMD. III): Dosya 3/Gömlek 2014

b- Bab-ı Âli Evrak Odası (BEO) : 693.

c- Bab-ı Asafi Mühimme Defterleri (A.DVN. MHM. d): 4, 14, 22, 23, 24, 27, 30, 31, 33, 35, 40, 43, 44, 46, 48, 53, 56, 57, 62, 69, 73, 74, 76,77, 78, 79.

Mühimme Defteri Zeyli (A.DVN. MHM. ZYL. d): 18.

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları Tarafından Transkripsiyonu Yapılmış Mühimme Defterleri:

3 Numaralı Mühimme Defteri 966–968 / 1558–1560, Özet ve Transkripsiyon, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1993.

6 Numaralı Mühimme Defteri, (972/1564–1565) Özet-Transkripsiyon ve İndeks, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1995.

7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1597-1569), Özet - Transkripsiyon – İndeks, I-IV, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1998.

12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570–1572) Özet-Transkripsiyon ve İndeks I-II, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1996.

85 Numaralı Mühimme Defteri (1040-1041 (1042)/ 1630-1631 (1632)) Özet - Transkripsiyon - İndeks, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2002.

Tez Olarak Transkripsiyonu Yapılmış Olan Mühimme Defterleri ve Zeylleri:

8 Nolu Mühimme Defteri Zeyli, Kuyucu Murad Paşa'nın Celâli Seferi Mühimmesi, (haz. Mehmed Şahin), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2002.

XVII. Yüzyılın İlk yarısında Anadolu'da Celâli Hareketleri, (8 Numaralı Mühimme Zeyli'ne Göre), (haz. Dilek Şahin), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003.

Hicri 1000-1001/1592-1593 Tarihli 6 Numaralı Mühimme Zeyli Defteri (Özet-İnceleme-Metin), (haz. Osman Okumuş), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2013.

10 numaralı Mühimme Defteri'nin (s.179-356) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, (haz. İbrahim Etem Çakır), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2006.

19 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil-Metin), (haz. H. Muharrem Bostancı), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2002.

21 numaralı Mühimme Defteri (Tahlil-Metin), (haz. Sıtkı Çelik), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1997.

29 numaralı Mühimme Defteri (Tahlil-Özet-Transkripsiyon), (haz. Gülay Kahveci), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998.

34 Numaralı ve H. 986/1578 Tarihli Mühimme Defteri (s. 1-164) İnceleme-Metin, (haz. Yunus Eren), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011.

34 Numaralı Mühimme Defteri (H. 986/M.1578) (s. 164-326) Transkripti ve Değerlendirmesi, (haz. Süleyman Nacak), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011.

39 numaralı Mühimme Defteri'nin (s. 1-118) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, (haz. Erhan Akçelik), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013.

59 numaralı Mühimme Defteri'nin Özetli Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, (haz. Oğuzhan Yüce), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2007.

63 Numaralı Mühimme Defteri 995-996/1587-1588 Özet- Transkripsiyon, (haz. Serdar Kar), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2002.

72 numaralı Mühimme Defteri'nin (s.1-159) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, (haz. Özdemir Yılmaz), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013.

72 numaralı Mühimme Defteri'nin (s.160-320) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, (haz. İbrahim Canpolat), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013.

75 numaralı Mühimme Defteri'nin (s.1-171) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, (haz. Selçuk Demir), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2008.

75 numaralı Mühimme Defteri'nin (s.172-331) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, (haz. Adem Keleş), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2011.

Nişan ve Tahvil Kalemi Defterleri (A.NŞT) : 1136.

d- Cevdet Tasnîfi Evkaf Defterleri (C.EV): 366, 424.

e- Evkaf (EV)

Defter: 21808, 9933.

Evrak:

Evkaf Haremeyn Muhasebesi: 50/99.

Evkaf Muhasebe Kalemi Tamirat ve İnşaat Kalemi: 24/12.

Evkaf Muhasebe Kalemi Sergi Halifesi:15, 23, 31.

Evkaf Ruznamçe: 57.

Evkaf Mektubi Kalemi: 1829.

f- İradeler Dahiliye (İ.DH): 719.

g- Kamil Kepeci (KK)**Ruus Defteri:** 244, 256, 262.**Defterler:** 1794, 1896.**h- Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT)** 255/46/5, 255/46/6, 255/46/8, 255/46/10, 255/46/12.**i- Maliyeden Müdevver Defterler (MAD)**

3260, 7637,7797, 18155.

2. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TSMA):

1372, 1715, 1777, 4524, 5563.

3. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)**Vakfiyeler:** 1585, 1621.**Evkaf Müfettişliği:** 0085, 00156.**4. Yayımlanmış Telhisler***Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri*, (yay. haz. Halil Sahillioğlu), IRCICA Yayınları, İstanbul 2004.*Osmanlı Tarihine Ait Belgeler (Telhisler)*, (yay. haz. Cengiz Orhonlu), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970.**B. Kaynak Eserler**Ahmed Reşit Paşa, *Tarih-i Yemen ve San'a*, I-II, (yay. haz. Sadettin Baştürk), Taşhan Kitap Yayınları, Ankara 2013.Ali, *Talhis-i Bark al-Yamani*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, No 886.Ayn-î Ali Efendi, *Kavanin-i Al-i Osman der Hülasa-i Mezamin-i Defter-i Divan* (Tıpkıbasım), (önsöz M. Tayyib Gökbilgin), Enderun Kitabevi, İstanbul 1979.

- Asafî Dal Mehmed Çelebi, *Şecâ'atname*, (haz. Mustafa Eravcı), Mvt Yayıncılık, İstanbul 2009.
- Baron Joseph Von Hammer Purgstall, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, (Mütercim Mehmed Ata), VII-VII, İstanbul 1332.
- Ca'fer Efendi, *Risâle-i Mi'mariye*, (haz. İ. Aydın Yüksel), İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2005.
- Dâ'i-i Fakîr, *Tarih-i Engürüs ve Feth-i Eğri (Tahkikli Neşri)*, (haz. Nida Akdoğan Millik), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2005.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), I-X, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013,
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, II, İkdam Matbaası, İstanbul 1314.
- Enderunlu Abdullatif, *Ayîne-i Derun*, (haz. Ahmet Köç), Çamlıca Yay. İstanbul 2013.
- Feridun Bey, *Münşeatü's Selatin*, II, İstanbul 1849.
- Ganizâde Mehmed Nâdirî, *Gazâname-i Halil Paşa*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Kataloğu, No 2139.
- Gelibolulu Mustafa Ali, *Künhü'l-ahbâr*, (haz. Faris Çerçi), II-III, Kayseri Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2000.
- Gelibolulu Mustafa Ali, *Hâlâtü'l-Kahire Mine'l-Âdâti'z-Zâhire*, (sad. Orhan Şaik Gökyay), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984.
- Hafız Hüseyin Ayvansarâyi, *Vefeyât-ı Selâtin ve Meşâhir-i Ricâl*, (haz. Fahri Ç. Derin), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978.
- Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Tarihi*, haz. Şevket Nezihi Aykut, II-III, TTK Yayınları, Ankara 2004.
- Henry Lello, *Babiâli Nezdinde Üçüncü İngiliz Elçisi Lello'nun Muhtırası*, (çev. Orhan Burian), TTK Yayınları, Ankara 1952.
- Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, III, Necim İstikbal Matbaası, İstanbul 1927.

- İsa b. Lütü'l-lâh b. el-Mutahhar b. el-İmâm Şerafüd-din Yahya, *Revha'r-Ruh*, Millet Kütüphanesi, No 2378.
- Karaçelebi Abdulaziz Efendi, *Ravzatü-l ebrâr*, Bulak Baskı, Tarihsiz.
- Kâtip Çelebi, *Cihânnümâ*, Müteferrika, H. 1145.
- Kâtip Çelebi, *Fezleke I-II*, (haz. Zeyneb Aycibin), Yayımlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.
- Mehmed b. Mehmed Er-Rûmi (Edirnevi), *Nuhbetü't-Tevârih ve'l Ahbâr'ı ve Târih-i Âli Osman, Metinleri, Tahlilleri*, (haz. Abdurrahman Sağırlı), Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000.
- Mehmed Nusret, *Tarihçe-i Erzurum*, Ali Şükrü Matbaası, İstanbul 1338.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, (Eski yazıdan aktaran Seyit Ali Kahraman), IV, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- Muhammed el-Emin b. Fazlillah b. Muhibbillah el-Ulvani el-Hamevi ed-Dımaşki, *Hulasatü'l-Eser Fî A'yani'l-Karni'l-Hadi Aşr*, IV, Matbaatü'l-Vehbiyye, Kahire 1284.
- Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat*, (Sadeleştiren, notlar ve açıklamalar ekleyen Neşet Çağatay), II, TTK Basımevi, Ankara 1992.
- Mustafa Sâfi, *Zübdetü't-Tevârihi*, (haz. İbrahim Çuhadar), II, TTK, Ankara 2003.
- Müneccimbaşı Dede Derviş Ahmed, *Sahâifü'l-Ahbar*, III, Matbaay-ı Âmire, İstanbul Tarihsiz.
- M. Şemseddin, *Hurafattan Hakikate*, Tevsi-i Tebaat Matbaası, İstanbul 1332.
- Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'îmâ, Ravzatü'l Hüseyin Fi Hulasat-ı Ahbari'l Hafikayn*, (haz. Mehmet İpşirli), I- II, TTK Yayınları, Ankara 2007.
- Nev'izâde Ataî, *Zeyl-i Şâkâyyık*, II, İstanbul 1268.
- Osmân-zâde Ta'ib, *Hadikatü'l-Vüzerâ ve Zeylleri*, (haz. Mehmet Arslan), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013.

- Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.
- Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi, Edisyon Kritiği Bağdat Nüshası, 284-317*, (haz. Melek Metin), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2006.
- Rahimi-zâde İbrahim Çavuş Harimî, *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence*, (haz. Günay Karaağaç- Adnan Eskikurt), Çamlıca Yayınları, İstanbul 2010.
- Sarı Abdullah Efendi, *Düsturu 'l-inşa'*, Beyazıt Kütüphanesi, No 5880.
- Selanikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, (haz. Mehmet İpşirli), I-II, TTK Yayınları, Ankara 1999.
- Solak-zâde Mehmed Hamdemi Çelebi, *Solak-zâde Tarihi*, (haz. Vahid Çabuk), II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.
- Şemseddin Şami, *Kamus-ül Alam*, V, Mihran Matbaası, İstanbul 1314.
- Tayyârzade Ata, *Târîh-i Enderun*, (haz. Mehmet Arslan), I-II, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010.
- Topçular Kâtibi Abdulkadir Efendi, *Topçular Kâtibi Abdulkadir Efendi Tarihi*, (yay. haz. Ziya Yılmaz), I, TTK Yayınları, Ankara 2003.
- Vasıtî, *Kuyucu Murâd Paşa Vuku 'at-ı Tarihi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, Koleksiyon No 02236.

C. Araştırma Kaynaklar

- Acun, Fatma, "Celâli İsyânları (1591- 1611)", *Türkler*, IX, 695-710.
- Ahunbay, Zeynep (Nayır), *Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası (1609-1690)*, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul 1975.
- Akdağ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik Düzenlik Kavgası Celâlî İsyânları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013.

_____, Mustafa, *Celâli İsyânları 1550-1603*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1963.

_____, Mustafa, "Kara-Yazıcı" *İA*, VI, 339-343.

Akman, Mehmet, *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, Eren Yayınları, İstanbul 2004.

Alper, Ömer Mahir, "Mesih Paşa (Hadım)", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

Andreasyan, Hrand D. "Bir Ermeni Kaynağına Göre Celâli İsyânları" *TD*, XIII/17-18, Mart 1962-Eylül 1963, 28- 42.

_____, Hrand D. "Celalilerden Kaçan Anadolu Halkının Geri Gönderilmesi" *Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, TTK, Ankara 1988, 45-53.

Aydın, Bilgin - Günalan, Rıfat "XVI. Yüzyılda Osmanlı Eyalet Defterdarlıklarının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi," *Osmanlı Araştırmaları*, sy. XXX, 2007, 56-73.

Aydoğmuşoğlu, Cihat, *Şah Abbas ve Zamanı (1587-1629)*, Berikan Yayınları, İstanbul 2013.

Barkey, Karen, *Eşkiyalar ve Devlet*, (çev. Zeynep Altok), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.

Bayraktar Nimet, "Tanınmamış Bazı Kütüphane Koleksiyonları", *Türklük Bilgisi Araştırmaları*, XXVII/I, 2003, 209-216.

Belin, M. *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Tarihi*, (çev. Oğuz Ceylan), Gündoğan Yayınları, İstanbul 1999.

Bostan, İdris, "Piyale Paşa", *DİA*, XXXIV, 296-297.

Cezar, Mustafa, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, III, Tan Matbaası, İstanbul 1956.

_____, Mustafa, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, TTKYayınları, Ankara 2013.

Çsvuşoğlu, Semiramis, "Kadızâdeliler," *DİA*, XXIV, 100-102.

Çobanoğlu, Ahmet Vefa, "Kuyucu Murad Paşa Külliyesi" *DİA*, XXVI, 509-510.

_____, Ahmet Vefa, "Kuyucu Murad Paşa Külliyesi" *DBİA*, V, 143-144.

- Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, II-III, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1950.
- Duman, Süleyman *Celali İsyanları Örneğinde Canbuladoğlu Ali Paşa İsyanı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay 2011.
- Düzenli, Halil İbrahim, *Mimar Mehmed Ağa ve Dünyası: Risâle-i Mi'mariyye Üzerinde 16. ve 17. Yüzyıl Osmanlı Zihniyet Kalıplarını ve Mimarlığını Anlamlandırma Denemesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon 2009.
- Emecen, Feridun M., "Haçova Savaşı (1596)," *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, 225-236.
- _____, Feridun M., "Ma'anoğlu Fahreddin," *DİA*, XII, 80-82.
- _____, Feridun M., "Uzun Savaşların Başlaması (1592-1606) ve Zitvatorok Anlaşması Döneminin Çağdaş Osmanlı Kaynaklarının Değerlendirilmesi," *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, 279-292.
- Ercenk, Giray, "Hangi Murad Paşa?" *Adayla*, 1996/I, 111-113.
- Erünsal, İsmail E., *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri Tarihi Gelişimi ve Organizasyonu*, TTK Yayınları, Ankara 2008.
- Eyice, Semavi, "İstanbul" *İA*, V/2, 1214/96-97.
- Fikri (Erten), Süleyman, *Antalya Livası Tarihi*, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1340.
- Goodwin, Godfrey *Yeniçeriler*, (çev. Derin Türkömer), Doğan Yayıncılık, İstanbul 2001.
- _____, Godfrey, *Osmanlı Mimarlığı Tarihi*, (çev. Müfit Günay), Kabalıcı Yayınları, İstanbul 2012.
- Griswold, William J., *Anadolu'da Büyük İsyân 1591-1611*, (çev. Ülkün Tansel), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002.
- Groot, A. H. De, "Murad Pahsa, Kuyudju", *Eİ*, VI, 600-601.
- Güçyener, Ömür, *17 ve 18. Yüzyıl İstanbul Medreseleri*, Yayınlanmamış Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1972,

- Güler, Mustafa, *Osmanlı Devlet'inde Haremeyn Vakıfları (16. ve 17. Yüzyıllar)*, Çamlıca Basın Yayın, İstanbul 2011.
- Gündoğdu, Cengiz, *Abdülmeçid-î Sîvâsî Hayatı, Eserleri ve Siyasi Görüşleri*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1997.
- Güvenç, Lütfü, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı-Avusturya Harbi 1593-1606*, ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1985.
- Imber, Colin, *Osmanlı İmparatorluğu, 1300-1650*, (çev. Şiar Yalçın), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.
- İnalçık, Halil, "Adâletnâmeler" *Osmanlı'da Devlet, Hukuk Adalet*, Eren Yayınları, İstanbul 2000.
- _____, Halil, *Devlet-i 'Aliye*, II, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014,
- _____, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.
- İnalçık, Halil- Quataert, Donald, Ed. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (çev. Halil Berktaş), II, Eren Yayınları, İstanbul 2004.
- İlgürel, Mücteba, "Abaza Paşa", *DİA*, I, 11-12.
- _____, Mücteba, "Canbolatoğulları," *DİA*, VII, 144-145;
- _____, Mücteba, "Celâlî İsyanları" *DİA*, VII, 252-257.
- _____, Mücteba, "Karayazıcı Abdülhalim," *DİA*, XXIV, 482-483.
- _____, Mücteba, "Kalenderoğlu Mehmed," *DİA*, XXIV, 256-257.
- İpekten, Haluk, *Nef'i*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998.
- İşşirli, Mehmet, "Ayn Ali Efendi" *DİA*, IV, 258-259.
- _____, Mehmet, "Botanzâde Mehmed Efendi", *DİA*, VI, 311.
- _____, Mehmet, "Hocazâde Mehmed Efendii", *DİA*, XXVIII, 452-453.
- İşbilir, Ömer, "Kuyucu Murad Paşa" *DİA*, XXVI, 507-508.
- _____, Ömer, "Nasuh Paşa" *DİA*, XXXII, 426-428.

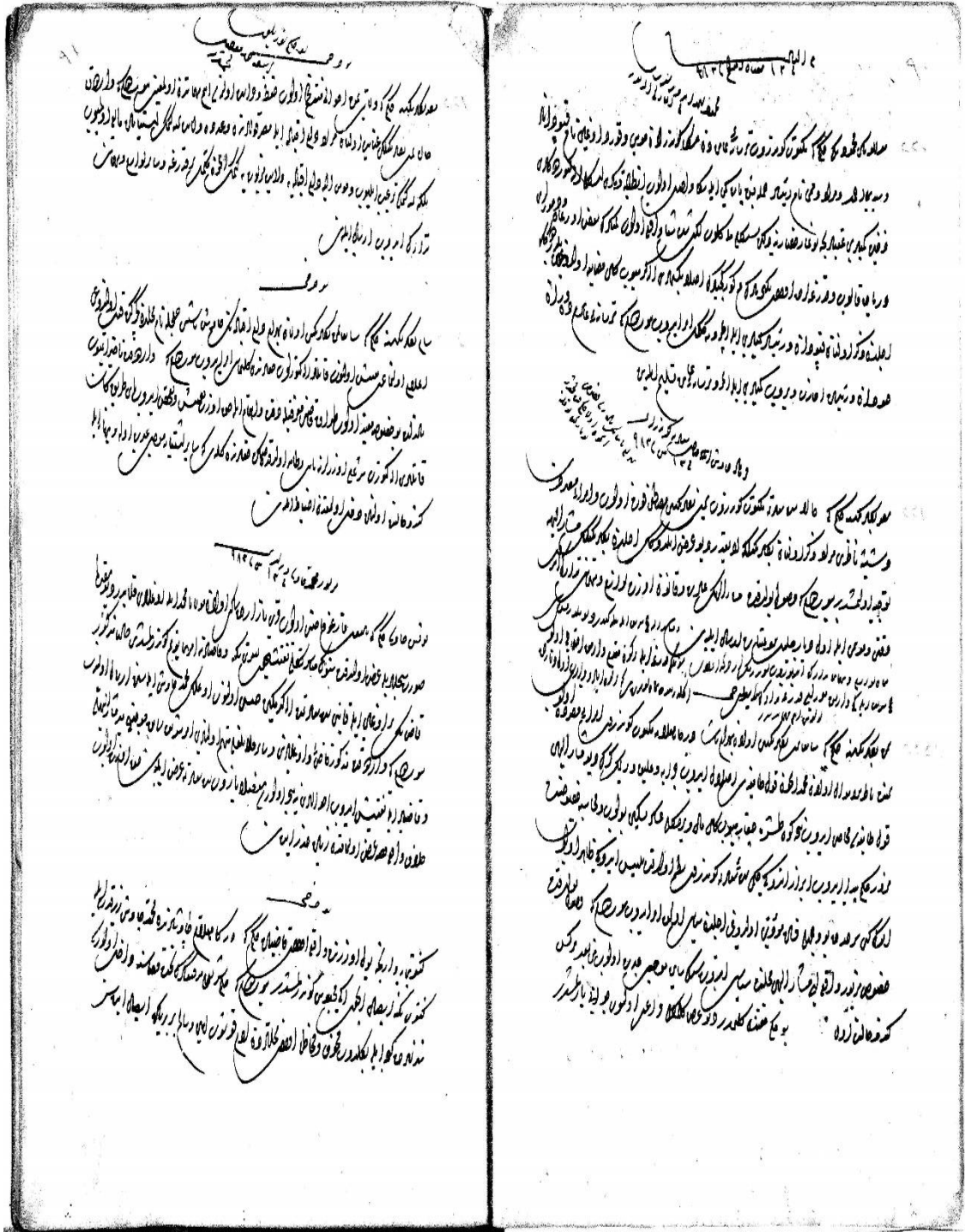
- Ivanov, Nikolay, *Osmanlı'nın Arap Ülkelerini Fethi 1516-1574*, TTK Yayınları, Ankara 2013.
- Jorga, Nicolea, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (çev. Nilüfer Epçeli), III, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.
- Kılıç, Rüya, *Osmanlıda Seyyidler ve Şerifler*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013.
- Kılıç, Serkan, *Antalya'da Yer Alan Osmanlı Dönemi Tek Kubbeli Cami ve Mescitler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2013.
- Kırzioğlu, Fahrettin, *Osmanlılar'ın Kaskas Elleri Fethi (1451-1590)*, TTK Yayınları, Ankara 1998.
- Kissling, Hans J. , “Şaban-ı Veli ve Şabanilik “, *Bilim Sanat Vakfı Bülteni*, Ocak-Nisan 1995/Yıl 6, Sayı 37, 26-32
- Koçu, Reşad Ekrem, *Dağ Padişahları*, Doğan Kitapçılık, İstanbul 2003.
- Konukçu, Enver, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası Yardım Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yayınları, Ankara 1992.
- Konyalı, İbrahim Hakkı, *Abideler ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, Ercan Matbaası, İstanbul 1940.
- Köşklü, Zerrin, *17. ve 18. Yüzyıl Osmanlı Medreselerinin Tipolojisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1999.
- Kumbaracılar, İzzet, *İstanbul Sebilleri*, Devlet Basımevi, İstanbul 1938.
- Kurnaz, Cemal- Tatçı, Mustafa, “Şâbân-ı Veli”, *DİA*, XXXVIII, 210-211.
- Küçük, Sezai, *Mevleviliğin Son Yüzyılı*, Simurg Yayınları, İstanbul 2003.
- Kütükoğlu, Bekir, *Osmanlı–İran Siyasi Münasebetleri, 1578-1612*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1993.
- Kütükoğlu, Mübahat S., *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, TTK Yayınları, Ankara 2000.
- Leeuwen, Richard Van, *Bir Osmanlı Şehri: Şam, Vakıflar ve Şehir*, (trc. H. Ebru Aksoy), Küre Yayınları, İstanbul 2012.

- Mumcu, Ahmet, *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*, Phoenix Yayınevi, İstanbul 2007.
- Mülâyim, Selçuk, "Sinan", *DİA*, XXXVII, 224-227.
- Nur, Rıza *Türkiye Tarihi*, III, Matbaay-ı Amire, İstanbul 1924.
- Ongunsu, Hâmit- Teker, Muhsin, *Türkiye Tarihi*, Devlet Matbaası, İstanbul 1930.
- Orhonlu, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğunun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1974.
- _____, Cengiz, "Murad Paşa", *İA*, VIII, 651-654.
- Özcan, Abdulkadir, "Sekban", *DİA*, XXXVI, 326-328.
- Özdemir, Seda, *Antalya Camilerinde Süsleme Özellikleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2013.
- Özdemir, Şemsettin, *Ayn-i Ali Efendi ve Eserleri*, Lisans Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Seminer Kitaplığı, İstanbul 1977.
- Öztürk, Rasim, *İstanbul Osmanlı Paşa Türbeleri*, Yayımlanmamış Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Erzurum 1980.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.
- _____, Mehmed Zeki, *Maliye Teşkilatı Tarihi (1442-1930)*, I, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları, Ankara 1978.
- Paksoy, İsmail Günay, *İstanbul Rical Türbeleri (1471-1919)*, Yayımlanmamış Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1979.
- Pamuk, Bilgehan, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006.
- Pascual, Jean Paul, *Damas a la fin du XVIe siecle d'apres trois actes de waqf Ottoman*, Şam 1983.
- Pierce, Leslie P., *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, (çev. Ayşe Berktaş), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.

- Refik, Ahmet, *Hicri On Birinci Asırda İstanbul Hayatı (1000-1100)*, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul 1931.
- Samıkıran, Oğuzhan, *Osmanlı İdaresinde Şam (1750-1800)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2013.
- Salim, Seyyid Mustafa, *el-Fethü'l-Osmani el-evvel li'l-Yemen 1538-1635*, Kahire 2006.
- Sarıcaoğlu Fikret, “Derviş Paşa.” *DİA*, IX, 195-196.
- Seyyid, Muhammed es-Seyyid Mahmud, *XVI. Asırda Mısır Eyaleti*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990.
- _____, Muhammed es-Seyyid Mahmud, “Deşîşe”, *DİA*, IX, 214-215.
- Sönmezer, Şükrü, *17. Yüzyıl İstanbul Mescitleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 1996.
- Şerifoğlu, Ömer Faruk, *Su Güzeli: İstanbul Sebilleri*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1995.
- Tali, Şerife, *İstanbul Suriçi Sebilleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2005.
- Tischendorf, Paul Andreas Von, *Das Lehenswesen In Den Moslemischen Staten Insbesondere Im Osmanischen Reiche*, Berlin 1982.
- Togan, A. Zeki Velidi, “Alamut”, *İA*, I, 289-300.
- Toroşer, Tayfun, *Kavânîn-i Yeniçeriyân*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011.
- Türer, Osman, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat, Halvetilik Örneği Mustafa Nazmi Efendi'nin Hediyeü'l-İhvân'ı*, İnsan Yayınları, İstanbul 2011.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990, I, 298.
- Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, I, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınevi, Ankara 1983.
- Uluçay, Çağatay, *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, Manisa Halkevi Yayınları, İstanbul 1944.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, I-II, TTK Yayınları, Ankara 1988.

- _____, İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, III, TTK Yayınları, Ankara 2011.
- _____, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara 1984.
- _____, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara 2014,
- Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2011.
- Ünsal, Behçet, "İstanbul Türbeleri Üzerine Stil Araştırması", *VD*, sy. 16 (1982), 77-120.
- Yavuz, Hulusi, *Yemen'de Osmanlı İdaresi ve Rumûzi Tarihi*, I, TTK Yayınları, Ankara 2003.
- _____, Hulusi, "Hasan Paşa", *DİA*, VI, 341-342.
- Yılmaz, Leyla, *Antalya (16. Yüzyılın Sonuna Kadar)*, TTK Yayınları, Ankara 2002.
- Yerli, Handan *Antalya Minareleri (Cumhuriyet Dönemine Kadar)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2011.
- Zinkeisen, Johann Wilhem, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (çev. Nilüfer Epçeli) III, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011.

EKLER

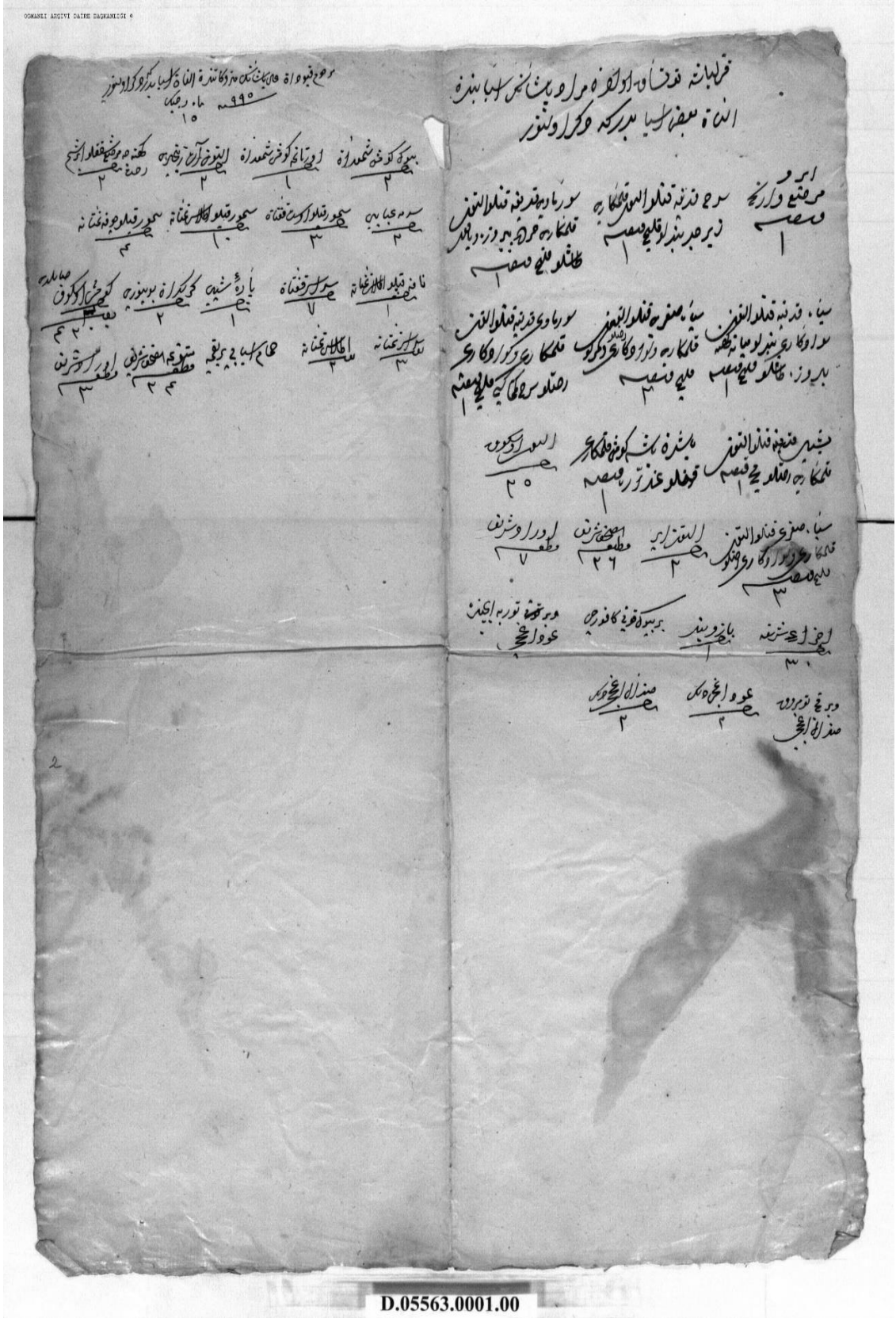

A.DVN.MHM.d 027

EK 1. Kuyucu Murad Paşa'nın Yemen Beylerbeyliğine tayinini gösteren mühimme defteri kaydı. (A.DVN. MHM. d. 27)

EK 2. Asafî Dal Mehmed Çelebi'nin *Şecâ'atname* adlı eserinden Murad Paşa'nın kuyuya düşmesini tasvir eden minyatür.

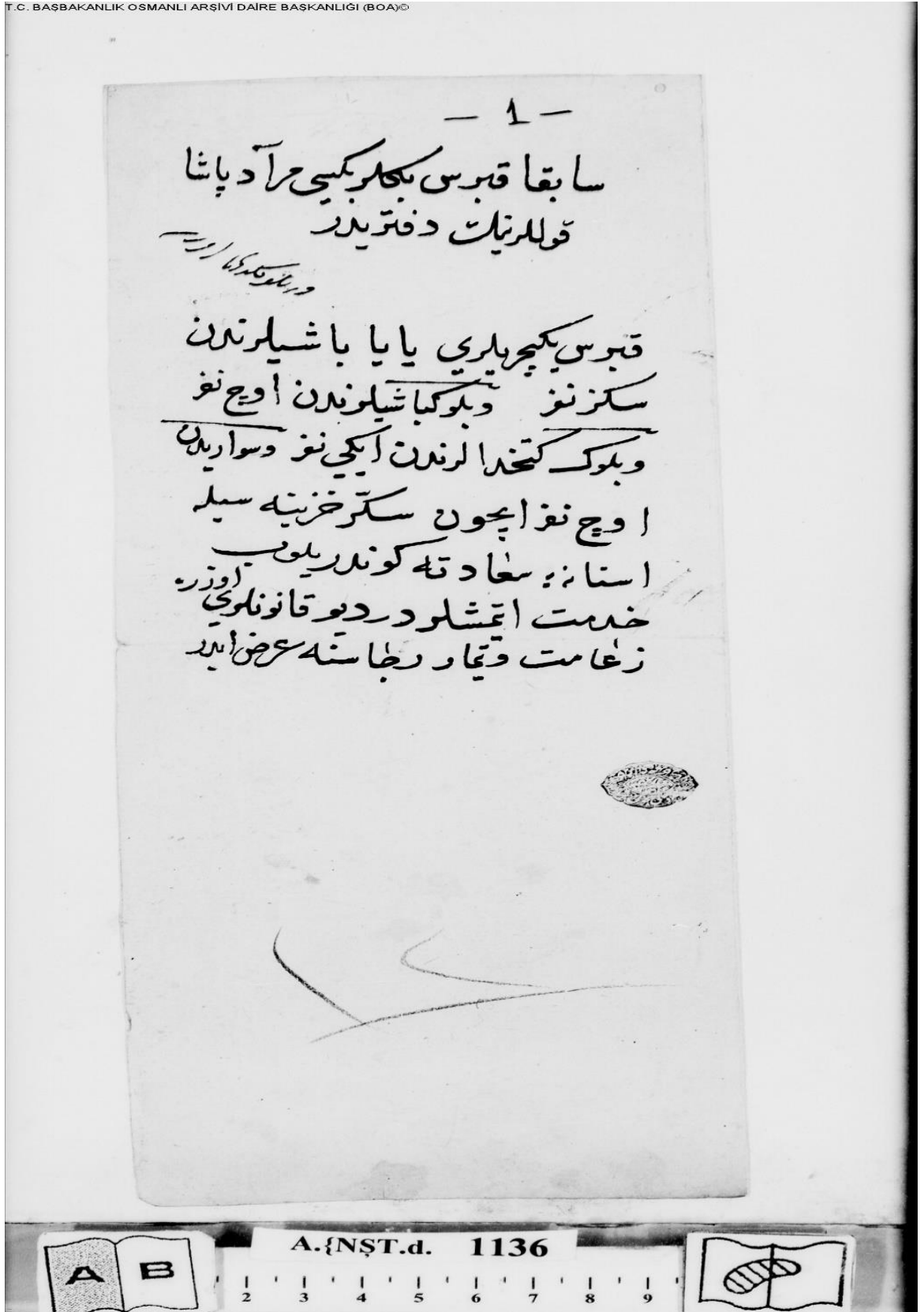
D.05563.0001.00

EK 3. Murad Paşa esir olduktan sonra İstanbul'a gönderilen eşya ve silahlarının listesi. (TSMA. D. 5563)

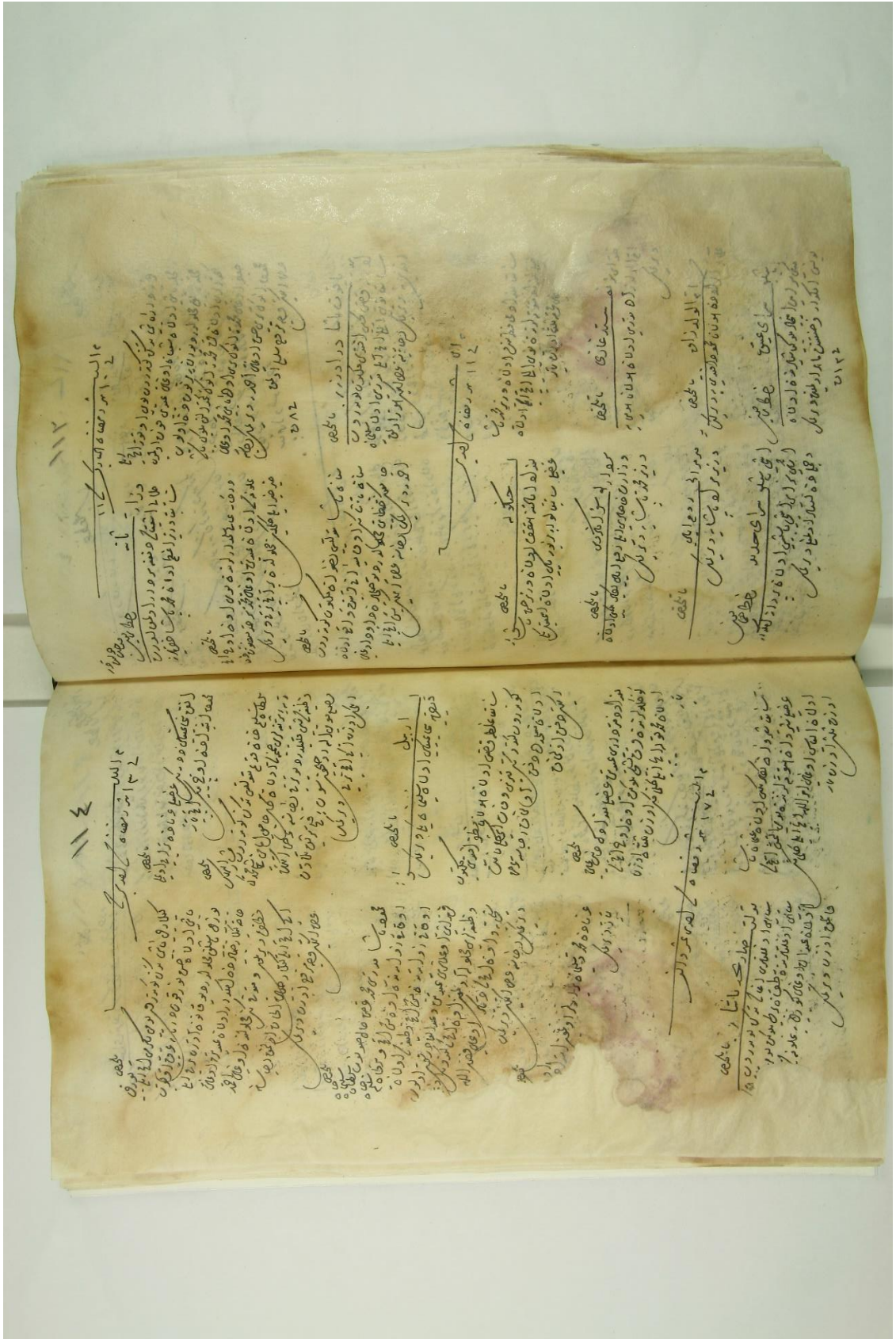
Handwritten Ottoman Turkish text, likely a legal or administrative document, covering two pages. The text is dense and includes various headings and signatures. The right page has a date at the top: "11" (likely 1100 AH) and "172". The left page has a date at the top: "11" (likely 1100 AH) and "172". The text is written in a cursive script (Rika script) and includes several lines of text, some of which are crossed out or written in a different color. There are also some marginal notes and signatures.

A.DVN.MHM.d 062

EK 4. Murad Paşa'nın kızı ve karısının ölümünü ihtiva eden mühimme defteri kaydı. (BOA, A.DVN. MHM. d. 27)

EK 5. Murad Paşa'nın Kıbrıs Beylerbeyiği dönemine ait bir belge. (BOA, A.NŞT. d 1136)

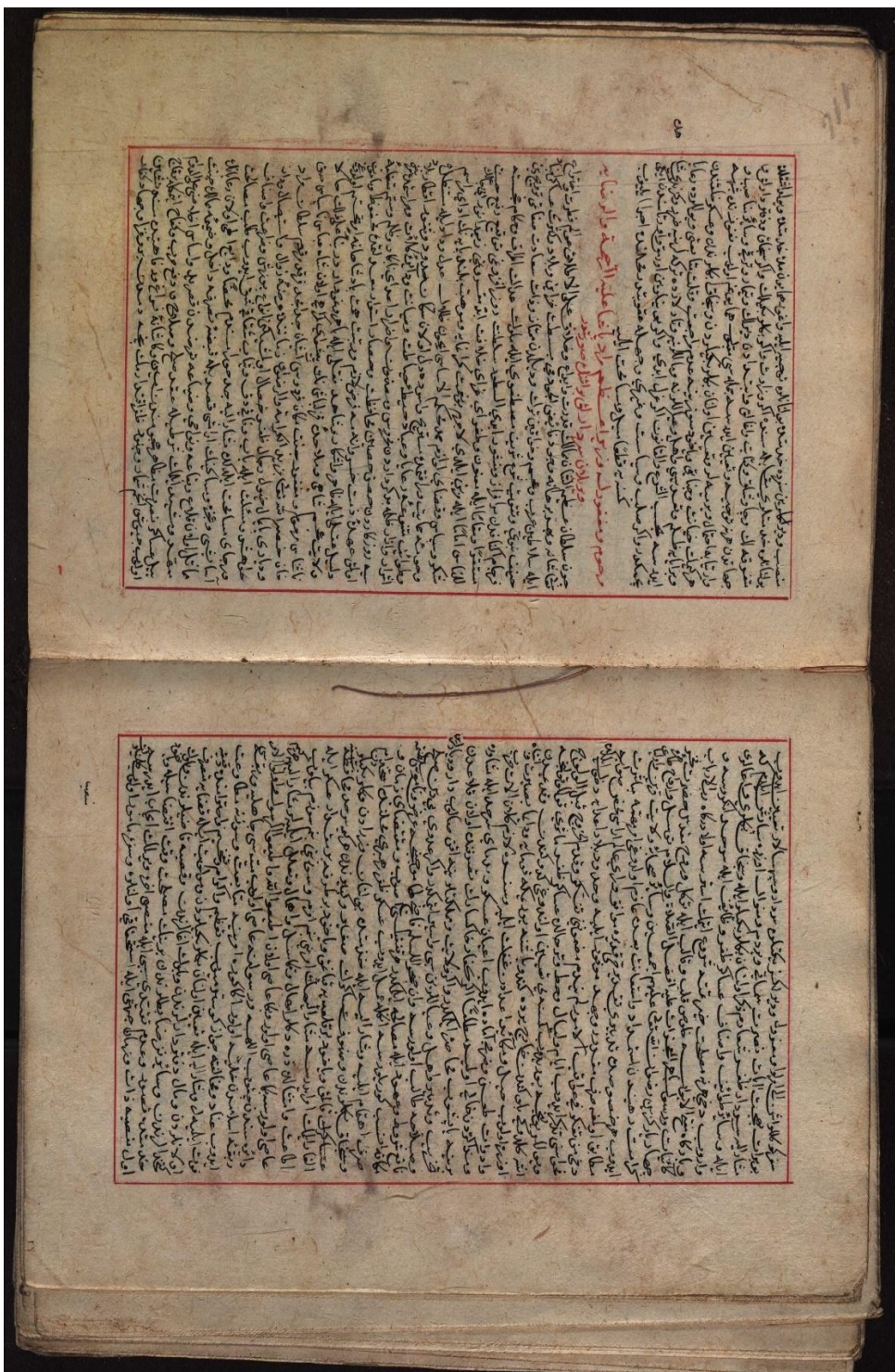

EK 6. Murad Paşa'ya Rumeli Beylerbeyliği verilmesine ilişkin defter kaydı. (BOA, MAD, 18155)

Handwritten Ottoman Turkish text, likely a military order or report. The text is written in a cursive script and is densely packed. It contains several paragraphs of text, some of which are crossed out or heavily scribbled over. The text appears to be a formal document, possibly a decree or a report, given the context of the caption. The handwriting is in a style characteristic of the 17th or 18th century Ottoman Empire. There are some marginal notes and corrections visible throughout the document.

ADYNS.MHM.ZYL.d.018

EK 7. Avusturya serhaddine serdar olan Murad Paşa'ya gönderilen bir hükmü ihtiva eden mühimme defteri kaydı. (BOA, A.DVN. MHM. ZYL. d 18)

EK 9. Murad Paşa'ya verilen serdarlık berati. (Düsturu'l-inşa')

۲۱۰

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على سيدنا محمد وآله الطيبين الطاهرين

۲۱۰

انا طوبى بكم كسنته وانا طوبى ايايتمه تابع اولاد سبنا بكم كسنته وذكر اولادنا سبنا بكم كسنته
 قاضيه حاكمه حالنا ايايتمه زوره ده واقع اولاد رعابا دباياك ودابع جناب كسنته ايايتمه
 عدلن تولى اعي وديان در زولن و مال تولى نوسه حال وترقه البان اوسه بوجا سبنا بكم كسنته
 در باوكة دولن زولن ريك سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته
 جنون دور ايليوين برقر بر ارض بركت سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته
 قهوه لطف بايتمه مقتول بونه قهوه سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته
 دور بجزد اوسه سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته
 در ايايتمه سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته
 ديا و بايتمه سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته
 زيانا دور و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته
 دور در ارض حلال و دد خان و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته
 و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته
 جو ايليوين و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته
 قدر اولاد و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته
 ليز بر اوسه و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته
 بر اوسه و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته
 و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته

۲۱۰

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على سيدنا محمد وآله الطيبين الطاهرين

۲۱۰

انا طوبى بكم كسنته وانا طوبى ايايتمه تابع اولاد سبنا بكم كسنته وذكر اولادنا سبنا بكم كسنته
 قاضيه حاكمه حالنا ايايتمه زوره ده واقع اولاد رعابا دباياك ودابع جناب كسنته ايايتمه
 عدلن تولى اعي وديان در زولن و مال تولى نوسه حال وترقه البان اوسه بوجا سبنا بكم كسنته
 در باوكة دولن زولن ريك سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته
 جنون دور ايليوين برقر بر ارض بركت سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته
 قهوه لطف بايتمه مقتول بونه قهوه سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته
 دور بجزد اوسه سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته
 در ايايتمه سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته
 ديا و بايتمه سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته
 زيانا دور و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته
 دور در ارض حلال و دد خان و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته
 و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته
 جو ايليوين و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته
 قدر اولاد و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته
 ليز بر اوسه و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته
 بر اوسه و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته
 و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته و سبنا بكم كسنته

A.DVN.MHM.D.078

EK 10. 1018 tarihli Adâlatnâmenin Anadolu'ya gönderilen suretinin ilk sayfası. (BOA, A.DVN. MHM. d. 78)

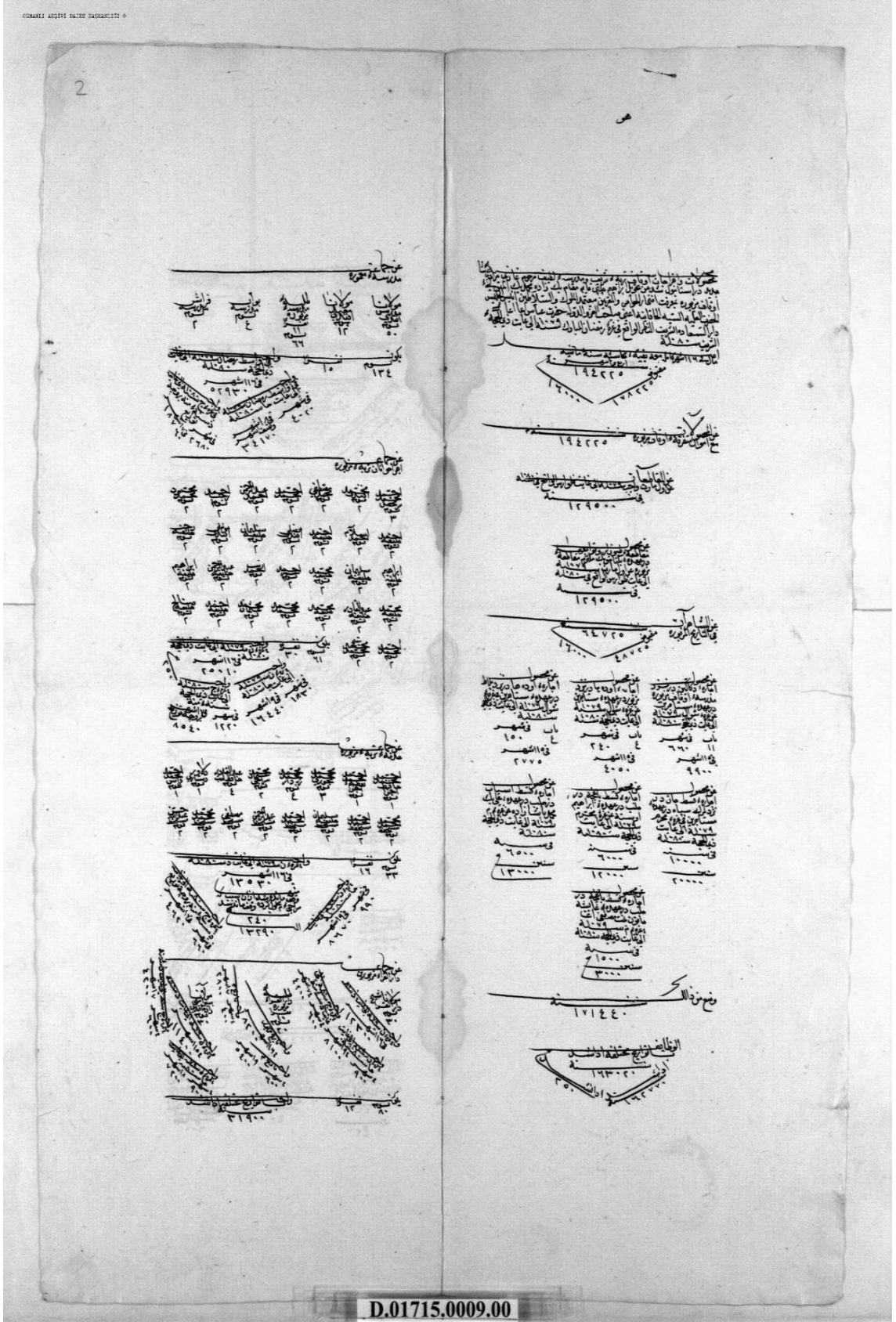
الوزير يخطر ويكثر الاثر في حق الدولة والسياسة عند الدولة والدين امين السلطة
 من سلطة الزهرة عين الدولة القاهرة نظام آمنة للملك ميثاقها على الملك
 قاضي بياض الخليل والمجازي لبث الكتاب المناقز المشرقا بعد في سبيل الله
 الوزير القاذي عين وزير عاتق الملك المنان حضرت مراد باشا ابن عبدالرحمن
 ودام الله اباح دولته واذا له وهي بالخير طوع شغل عاتق كامله استا مادون
 وقام الله خير عزته واجوده واعده عليه الطيف كلام الودود وجبت المعر عمورا
 ودرج سبغ المشهور محمدا في دباب الخائف والشكرين وجبت المعر عمورا
 والبر والكرام وحملته الشريف واعده عليه الطيف كلام الودود وجبت المعر
 جودته قبه وبني جوده بان الاثما العباد وشرف الودود وجبت المعر
 الشرا من الفخر والكرام وانما الله العباد وشرف الودود وجبت المعر
 وسيد الله المعفاة والملك من يوم بركاته عن العيون وهذا الفتح من السنين
 ويصعد واذا يمشي جسد من يوم بركاته عن العيون وهذا الفتح من السنين
 في فتح رغبه اسما في بنات الميزت واقفا الفنون وجبت المعر المصطفى
 جودته خرا من يوم بركاته عن العيون وهذا الفتح من السنين
 والملك من الفخر والكرام وانما الله العباد وشرف الودود وجبت المعر
 وسيد الله المعفاة والملك من يوم بركاته عن العيون وهذا الفتح من السنين
 ويصعد واذا يمشي جسد من يوم بركاته عن العيون وهذا الفتح من السنين
 في فتح رغبه اسما في بنات الميزت واقفا الفنون وجبت المعر المصطفى
 جودته خرا من يوم بركاته عن العيون وهذا الفتح من السنين

فولما تحق بخره ومجاهد وعمل كسبه وجهدا في جلب مرام وواد سلب المرور وخط
 هو في رضاء الدولة العاجك والبرواتة وبتك ما حقل له من رغبة النهر انما في رضاء
 من عيش سيد الوصايا والرجح ومنته اول حواسنا له من رغبة النهر انما في رضاء
 وهي المناصب من رغبة النهر انما في رضاء وهي المناصب من رغبة النهر انما في رضاء
 الرضوخ ويصعد في رضاء النهر العطفه وسلب ما حقل له من رغبة النهر انما في رضاء
 وكان وقت فقراهما وقتا انارايه تان النهر من رضاء النهر انما في رضاء
 وهو الذي وقت فقراهما وقتا انارايه تان النهر من رضاء النهر انما في رضاء
 وقد شيع ابوجه ان اليوم كذا في انارايه وادى عليه بالعلم عليه حنة ملك الجليل
 وجنة لوج وسلبها في رضاء النهر من رضاء النهر انما في رضاء النهر انما في رضاء
 بالعفا مذهبك وادى برحمتك وسلب ما حقل له من رغبة النهر انما في رضاء
 المكتبة باصره الودود والكرام وسلب ما حقل له من رغبة النهر انما في رضاء
 الرضوخ انان وانما الجليل في رضاء النهر من رضاء النهر انما في رضاء
 هودوه باصره توبه ورجح شرف وكرمه النهر انما في رضاء النهر انما في رضاء
 المحدث جميع ما في كتاب وقته القديم من عزير تادو ولفقها وانما في رضاء
 الرضوخ انان وانما الجليل في رضاء النهر من رضاء النهر انما في رضاء
 وادى في الجليل كذا في رضاء النهر انما في رضاء النهر انما في رضاء
 جودته خرا من يوم بركاته عن العيون وهذا الفتح من السنين
 والملك من الفخر والكرام وانما الله العباد وشرف الودود وجبت المعر
 وسيد الله المعفاة والملك من يوم بركاته عن العيون وهذا الفتح من السنين
 ويصعد واذا يمشي جسد من يوم بركاته عن العيون وهذا الفتح من السنين
 في فتح رغبه اسما في بنات الميزت واقفا الفنون وجبت المعر المصطفى
 جودته خرا من يوم بركاته عن العيون وهذا الفتح من السنين

منها من رغبة النهر انما في رضاء النهر انما في رضاء النهر انما في رضاء
 الرضوخ ويصعد في رضاء النهر العطفه وسلب ما حقل له من رغبة النهر انما في رضاء
 وكان وقت فقراهما وقتا انارايه تان النهر من رضاء النهر انما في رضاء
 وهو الذي وقت فقراهما وقتا انارايه تان النهر من رضاء النهر انما في رضاء
 وقد شيع ابوجه ان اليوم كذا في انارايه وادى عليه بالعلم عليه حنة ملك الجليل
 وجنة لوج وسلبها في رضاء النهر من رضاء النهر انما في رضاء النهر انما في رضاء
 بالعفا مذهبك وادى برحمتك وسلب ما حقل له من رغبة النهر انما في رضاء
 المكتبة باصره الودود والكرام وسلب ما حقل له من رغبة النهر انما في رضاء
 الرضوخ انان وانما الجليل في رضاء النهر من رضاء النهر انما في رضاء
 هودوه باصره توبه ورجح شرف وكرمه النهر انما في رضاء النهر انما في رضاء
 المحدث جميع ما في كتاب وقته القديم من عزير تادو ولفقها وانما في رضاء
 الرضوخ انان وانما الجليل في رضاء النهر من رضاء النهر انما في رضاء
 وادى في الجليل كذا في رضاء النهر انما في رضاء النهر انما في رضاء
 جودته خرا من يوم بركاته عن العيون وهذا الفتح من السنين
 والملك من الفخر والكرام وانما الله العباد وشرف الودود وجبت المعر
 وسيد الله المعفاة والملك من يوم بركاته عن العيون وهذا الفتح من السنين
 ويصعد واذا يمشي جسد من يوم بركاته عن العيون وهذا الفتح من السنين
 في فتح رغبه اسما في بنات الميزت واقفا الفنون وجبت المعر المصطفى
 جودته خرا من يوم بركاته عن العيون وهذا الفتح من السنين

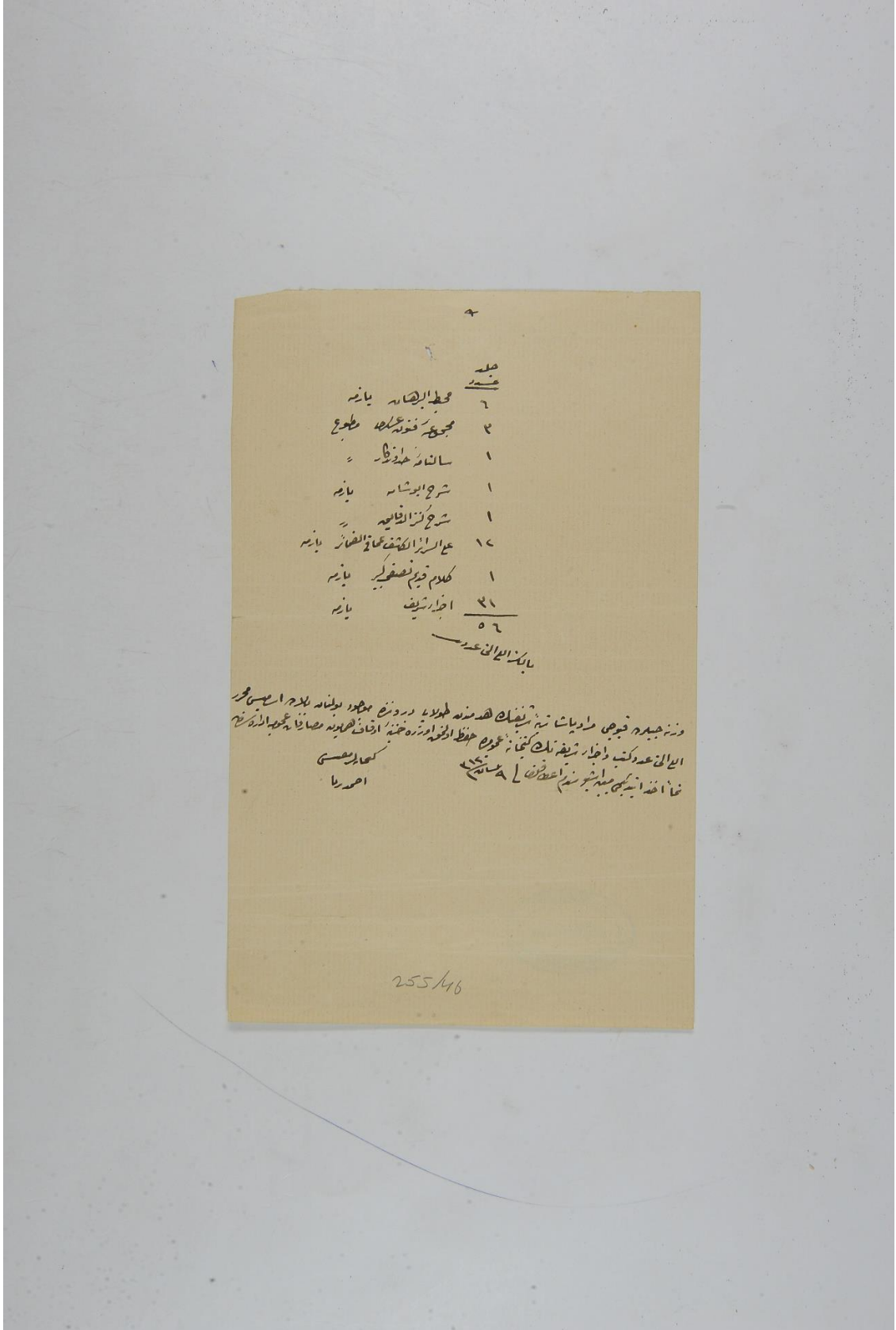
منها من رغبة النهر انما في رضاء النهر انما في رضاء النهر انما في رضاء
 الرضوخ ويصعد في رضاء النهر العطفه وسلب ما حقل له من رغبة النهر انما في رضاء
 وكان وقت فقراهما وقتا انارايه تان النهر من رضاء النهر انما في رضاء
 وهو الذي وقت فقراهما وقتا انارايه تان النهر من رضاء النهر انما في رضاء
 وقد شيع ابوجه ان اليوم كذا في انارايه وادى عليه بالعلم عليه حنة ملك الجليل
 وجنة لوج وسلبها في رضاء النهر من رضاء النهر انما في رضاء النهر انما في رضاء
 بالعفا مذهبك وادى برحمتك وسلب ما حقل له من رغبة النهر انما في رضاء
 المكتبة باصره الودود والكرام وسلب ما حقل له من رغبة النهر انما في رضاء
 الرضوخ انان وانما الجليل في رضاء النهر من رضاء النهر انما في رضاء
 هودوه باصره توبه ورجح شرف وكرمه النهر انما في رضاء النهر انما في رضاء
 المحدث جميع ما في كتاب وقته القديم من عزير تادو ولفقها وانما في رضاء
 الرضوخ انان وانما الجليل في رضاء النهر من رضاء النهر انما في رضاء
 وادى في الجليل كذا في رضاء النهر انما في رضاء النهر انما في رضاء
 جودته خرا من يوم بركاته عن العيون وهذا الفتح من السنين
 والملك من الفخر والكرام وانما الله العباد وشرف الودود وجبت المعر
 وسيد الله المعفاة والملك من يوم بركاته عن العيون وهذا الفتح من السنين
 ويصعد واذا يمشي جسد من يوم بركاته عن العيون وهذا الفتح من السنين
 في فتح رغبه اسما في بنات الميزت واقفا الفنون وجبت المعر المصطفى
 جودته خرا من يوم بركاته عن العيون وهذا الفتح من السنين

EK 11. Murad Paşa'nın Şam'daki vakfına ait bir vakfiyesinin sayfası. (VGMA, d. 1621)

D.01715.0009.00

EK 12. Murad Paşa'nın İstanbul'da bulunan vakfının gelirlerine ait kayıt. (TSMA. D. 1715)

EK 12. Murad Paşa Türbesi'nde bulunan kitapların listesini gösteren evrak. (BOA, MF. MKT. 255/46/10)

EK 13. Murad Paşa türbesinin ve sebilin restorasyondan sonraki hali.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Abdulkasim GÜL
Doğum Yeri ve Tarihi	01.02.1980-Erzurum
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	1- İstanbul Üniversitesi/SBF/Uluslararası İlişkiler 2- Atatürk Üniversitesi/Edebiyat Fakültesi/Tarih
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Tarih
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce (Orta Seviye)
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurumlar	Gelir Uzmanı/2004-2012 Gelir İdaresi Başkanlığı Şube Müdürü/2012- Erzurum Teknik Üniversitesi
İletişim	
E-Posta Adresi	akg_1980@hotmail.com
Tarih	21.07.2015